హకారాది

శ్రీ హయగ్రీవ సహస్ర నామావళిః

వ్యాఖ్యా సహితా

శ్రీ బెల్లంకొండ రామరాయ కవీన్ద్ర విరచితా.



ప్రకాశకులు

సాధన గ్రంథ మండలి

తెనాలి

హకారాది

శ్రీ హయగ్రీవ సహస్ర నామావళిః

వ్యాఖ్యా సహితా

శ్రీ బెల్లంకొండ రామరాయ కవీన్ద్ర విరచితా

ముద్రణ : *31-01-2014*

ప్రతులు : *500*

పేజీలు : *150*

వెల రూ. : *150-00*

© 1. **RAVI MOHAN RAO,** M.Sc., M.A.,
Dandy House,
Flat No : 404, Janjanam Complex,
Opp. I Town Police Station,
CHIRALA-523 155, Prakasam Dist.
☎ : 08594 - 202411, 9440115411

2. **Sadhana Grandha Mandali**
Tenali - 522 201

D.T.P. by :-
L.Durga Prasad,
Sanjay Graphics,
CHIRALA.
Cell : 9949795102

Printed at -
Karshak Art Printers,
HYDERABAD

ఆముఖము
శ్రీ హయగ్రీవమహిమ



జ్ఞానానన్దమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే ॥

ఈ హయగ్రీవ ధ్యాన శ్లోకము చాలా ప్రసిద్ధమైనది. హయగ్రీవుడు జ్ఞాన స్వరూపుడు. ఆనంద స్వరూపుడు స్వచ్ఛమైన స్ఫటికమువలె తెల్లనైనవాడు, సర్వవిద్యలకు ఆధారభూతమైనవాడు అని ఆ శ్లోకము చెప్పుచున్నది. ఉపనిషత్తులు బ్రహ్మను జ్ఞాన స్వరూపముగను, ఆనంద స్వరూపముగను వర్ణించినవి. కనుకనే హయగ్రీవుడు పరబ్రహ్మ అనుటలో సందేహము లేదు. ఈ శ్లోకమును 13వ శతాబ్దికి చెందిన వేదాంతదేశికులు వ్రాసినట్లుగా చెబుతారు. కాని అంతకు చాలాకాలం పూర్వమే పాంచరాత్ర ఆగమములో కూడా ఉన్నది అని కొందరి వచనం. వేదాంతదేశికులు గొప్ప హయగ్రీవభక్తులు. వారికి హయగ్రీవ సాక్షాత్కారము లభించినది. వెంటనే తన్మయముతో హయగ్రీవుని స్తుతించుచు 32 శ్లోకములను చెప్పిరి. ఈ స్తోత్రమునకు గొప్ప ప్రాధాన్యము కలదు. ఆ శ్లోకములన్నియు మన్త్రములని, వాటి పఠనము వలన హయగ్రీవానుగ్రహము తప్పక లభించునని పండితులు, భక్తుల విశ్వాసము. కారణము హయగ్రీవ సాక్షాత్కారము లభించిన అనంతరము చెప్పుటయే! ఆ విధముగ వేదాన్త దేశికులు చెప్పిన హయగ్రీవ స్తోత్రములో మొదటి శ్లోకమే 'జ్ఞానానన్దమయం...' అను శ్లోకము.

సాధారణముగ మనకు ఎప్పుడో పూర్వకాలమునయందు జరిగిన సంఘటనలలో అవిశ్వాసము ఎక్కువ. ఏమో! జరిగినదో లేదో? అని అనిపించుచుండును. అందువలననే ఎప్పుడో 13వ శతాబ్దిలో జరిగిన విషయములను మనం నమ్ముట కష్టము.

కాని బెల్లంకొండ రామరాయ కవీంద్రులు నిన్న మొన్నటి వారు. హయగ్రీవ సాక్షాత్కారమును పొందినవారు. హయగ్రీవానుగ్రహముతో సకల విద్యలను పొందినవారు. నాస్తికమతమును ఖండించుటకు వాదప్రతివాదములతో పనిలేదు. వారి జీవిత చరిత్ర పఠనము చాలును. నాస్తిక మతము అదృశ్యమగును. వారు వ్రాసిన గ్రంథములను ఒకసారి చూసిన చాలును. దేవుడున్నాడా? లేడా? అను సందేహము పటాపంచలగును.

శ్రీ బెల్లంకొండ రామారావుగారు క్రీ.శ. 1875–1914 మధ్య జీవించిరి. వారికి హయగ్రీవుడు స్వప్నములో సాక్షాత్కరించి స్వయముగ హయగ్రీవ మంత్రమును ఉపదేశించిరి. ఆ మహిమచేతనే వారు జీవించిన స్వల్పమైన ముప్పది ఎనిమిది సంవత్సరముల కాలములోనే సుమారుగ నూట ఏబది గ్రంథములను రచియించిరి. అవి అన్నియు ఎంతో గొప్ప గ్రంథములు. పరమ ప్రమాణమైనవి. వారు రచించిన స్తోత్రములు మన్త్రములతో సమానమైనవి. వారు రచించిన సిద్ధాన్త గ్రంథములు వేదములతో సమానమైనవి అని అనుటలో ఎటువంటి సందేహానికి తావులేదు. ఎందువలననగా శ్రీ బెల్లంకొండ రామారావుగారు ఏ సందర్భములోను ఏ గ్రంథమును తాను రచియించినట్లు చెప్పుకొనలేదు. హయగ్రీవుడే తనద్వారా రచియించెను అనియే చెప్పుకొనెను. వారి గ్రంథములను చదివిన వారలకు మరియును వారి వ్రాత ప్రతులను పరిశీలించిన వారలకును ఈ విషయములో దృఢమైన విశ్వాసము కలుగును. ఏలయన వారి వ్రాతప్రతులలో ఒక్క కొట్టివేత కూడా ఉండదు. వారు మొదటిసారి వ్రాసినదియే శుద్ధ ప్రతి. సామాన్యముగ ఒక చిన్న యుత్తరము వ్రాయవలెనన్నను కొట్టివేతలు లేకుండా వ్రాయుట సామాన్యులకు కష్టము. నూట ఏబది గ్రంథములు వ్రాసినను చిత్తు ప్రతి అనునది లేకుండా, కొట్టివేత లేకుండా వ్రాయుట భగవంతునికి తప్ప మరియొకరికి సాధ్యము కాదు అని నా దృఢ విశ్వాసము. వేదాన్తముక్తావళి యందలి చిట్టచివరి 366 శ్లోకమును పరిశీలించుడు.

భారద్వాజసగోత్రరామకవిహృత్పద్మాన్తరస్థో హయ–
గ్రీవో రామ ముఖేన సత్కృతిమిమాం వేదాన్తముక్తావళీమ్।
కృత్వాత్మీయగళే నిధాయ ముదితోస్యాపాంగముక్తావళీ
మాలక్ష్యాత్మని సంగతాం ప్రముదితో రామః పరం చాభవత్॥

హయగ్రీవుడే తనద్వారా వ్రాసెను అని ఎంత స్పష్టముగా చెప్పినాడో కవి!

మరియు ఈ కవి హయవదన శతకమునందు చిట్టచివరగా వ్రాసిన ఈ శ్లోకమును పరిశీలించుడు.

భవల్లీలాపాఙ్గస్రుతనవసుధాప్లావవివశ
త్వదీమాస్యభ్రష్టం ప్రలపితశతం కేవలమయ।
శబర్యా ఉచ్ఛిష్టం ఫలమివ కియన్తం రసమిదం
ప్రదత్తే వా తే త్వాం హయవదనమిందుస్థితమయే॥

నీ కటాక్షములనుండి వచ్చిన కరుణ అను అమృతముతో నేను స్నానము చేసితిని. దానితో వివశుడనైన నా నోటినుండి ఏవో కొన్ని శ్లోకములు వచ్చినవి. వాటిని నీవు దయతో స్వీకరించుము. అని ఈ విధముగ హయగ్రీవ సాక్షాత్కారానంతరము స్వామి కరుణామృతముతో స్నానము చేసిన విషయమును ఎంత స్పష్టముగా వివరించినారో చూడుడు. అందువలననే వారి కవిత్వమును హయగ్రీవుని ప్రసాదముగ భావించవలెను.

హయగ్రీవుడు భక్త సులభుడు అని కూడ బెల్లంకొండ రామరాయకవి జీవిత చరిత్ర వలన తెలియును. బాల్యమునందు శ్రీ రామరాయ కవికి చదువులు అన్న ఆసక్తి మెండు. కాని దూరప్రాంతములు వెళ్లి చదువుకొనుటకు అవకాశము లేక చదువులు హయగ్రీవస్వామి అనుగ్రహము వలన లభించునని పండితులవలన విని ఆ హయగ్రీవుని మనస్సుయందు ధ్యానించుకొనెడివారు. హయగ్రీవుడు విష్ణువు యొక్క అవతారము కాన విష్ణువునకు తులసీదళములు ప్రియమైనవి అని తెలిసికొని తులసి వనమును పెంచి భక్తితో ప్రతిదినము తులసిమాలలు భగవంతునికి సమర్పించెడివారు. ఆ భక్తికి వశమైన హయగ్రీవుడు వారికి స్వప్నములో సాక్షాత్కరించెను. మన్త్రోపదేశము చేసెను. అనన్తరము తానే గురువు అయి సమస్త విద్యలను యొసంగెను. బ్రహ్మదేవునికి వేదములను ఇచ్చిన భగవంతుడు భక్తులకును అట్లే అన్ని విద్యలను యొసగును కదా! భక్తసులభుడు కావున ఆస్తికులెల్లరూ తప్పక హయగ్రీవుని సేవించుట శ్రేయోదాయకము. ఆయనను సేవించుటకు ఎందరో రచియించిన ఎన్నో స్తోత్రములు ఉన్నను బెల్లంకొండ రామరాయ కవీన్ద్రులు రచియించిన స్తోత్రములు సర్వోత్తమమైనవి. హయగ్రీవ సాక్షాత్కారమును పొందిన మహానుభావుడు కదా రామరాయకవి!

శ్రీ రామరాయ కవి హయగ్రీవుని గురించి వ్రాసిన గ్రంథములలో శ్రీమత్

హకారాది శ్రీహయగ్రీవ సహస్ర నామావళిః వ్యాఖ్యా సహితా

హయవదనశతకము, హయగ్రీవ అష్టోత్తరశతనామావళి, హయగ్రీవ సహస్రనామావళి, హయగ్రీవ నవరత్నస్తుతి ప్రముఖమైనవి. ఇందు హయగ్రీవ అష్టోత్తర శతనామావళి, హయగ్రీవ సహస్రనామావళి వాస్తవానికి వేయినామములను హకారాదిగా రచియించుట ఎంత కష్టము. సామాన్యులకు కష్టమేమో కాని భగవంతునికి ఏమి కష్టము? హయగ్రీవ సహస్రనామావళి మొత్తము హయగ్రీవునిచే రచింపబడుటచే అంత గొప్పగా వచ్చినది. అది వేదముతో సమానమైనది. హయగ్రీవుడు రామరాయ కవిగారికి మాత్రమే సాక్షాత్కరించి తన మన్త్రమును ఉపదేశించలేదు. అపార కరుణా సముద్రుడగు శ్రీ హయగ్రీవుడు శ్రీ బెల్లంకొండ రామరాయ కవి రూపములో మనందరకు ప్రత్యక్షమై శ్రీ హయగ్రీవ సహస్రనామావళి ఆదిగా గల గ్రంథముల ద్వారా మన్త్రములతో సమానమైన ఆ స్తోత్రములను మనకు ఉపదేశించెననుట సిద్ధాంతసిద్ధమైన విషయము.

బెల్లంకొండ రామరాయ కవీన్ద్రుని గ్రంథములలో మరియొక విశేషము ఏమన వారు వ్రాసిన చాల గ్రంథములకు వారే స్వయముగ వ్యాఖ్యానమును వ్రాసిరి. వేదాంత ముక్తావళి, శ్రీ మద్ధయవదన శతకము, హయగ్రీవ సహస్రనామావళి, ఇవి అన్నియు ఆ కోవలోనివే! వాస్తవమునకు ఈ గ్రంథములకు వారు స్వయముగ వ్యాఖ్యానమును రచించనిచో వాటిలోని నిగూఢ భావములు, అర్థ గాంభీర్యము పాఠకలోకమునకు పరిచయము అయ్యెడివి కావు. పైగా ఇతరులు ఎవరైనా వ్యాఖ్యానం వ్రాసే యెడల కవిహృదయమును తెలిసికొనలేక గ్రంథమునకు అపవ్యాఖ్యానములు వచ్చుటకు అవకాశములు కూడా ఉండేవి. అదృష్టవశాత్తు అటువంటి ఇబ్బంది మనకు కలుగలేదు.

హయగ్రీవ సహస్రనామావళి

ఈ గ్రంథములో హయగ్రీవుని వేయి నామములు హకారముతో ప్రారంభమగునట్లుగ గ్రంథకర్త రచించెను. అందులో మొదటి కొన్ని నామములు హకారముతోను ఆ తరువాత హాకారముతో, అటు పిమ్మట హి కారముతో, ఆ తరువాత హీ కారముతో ఈ విధముగ క్రమముతోనే వ్రాయబడినవి. అయితే చాల సందర్భములలో క్రమమును ఉల్లంఘించుట కూడ జరిగినది. ఉదాహరణమునకు 104వ శ్లోకములోని కొన్ని నామములను హి కారాదిగ రచించి 105, 106 శ్లోకములలోని నామములను హ కారాదిగ రచించిరి. దీనికి ఒక కారణము కూడా కలదు. ఏమన – ఈ గ్రంథములోని వేయి నామములకే పూర్వోత్తర సంగతి కూడ వివరించబడినది. అనగా ప్రతి నామము

విషయములో ఒక నామము తరువాత మరియొక నామమును ఉంచుటలో కారణమును కూడా వివరించుట జరిగినది. ఈ విధముగ చెప్పుట క్రమోల్లంఘనకు కారణమైనది అని చెప్పవచ్చును. మొత్తము మీద హ కారముతో ప్రారంభమగుట మాత్రము సంపూర్ణముగ నున్నది. ఆయా నామముల అర్థమును పురాణవాక్యములను, భగవద్గీతా వచనములను, భాగవత వచనములను సందర్భానుసారముగ తీసికొనివచ్చి వివరించి, వాటిని సమన్వయించుట జరిగినది. మొత్తముమీద ప్రతి నామము పరమాత్మపరముగా వర్ణించబడినది. ఈ కవి హయవదన శతకములో హయగ్రీవ నామములోని హకార మహిమను ఇట్లు వర్ణించెను.

హయగ్రీవ! స్వాన్తాదపహరతి హః పాపమఖిలమ్

అని అనగా "ఓ హయగ్రీవా! నీ నామములోని మొదటి అక్షరమగు హకారము ఉచ్చరించిన వెంటనే భక్తుల హృదయములందలి పాపములన్నియు బయటకు పోవును" అని అర్థము. ఒకసారి ఉచ్చరించిన మాత్రముననే పాపములు పోయి పరిశుద్ధులగుదురు. అనుచుండగా హయగ్రీవ సహస్రనామావళిలోని వేయినామములు హకారాదిగ నుండుటచే ఈ సహస్రనామావళిని నిత్యము చదువువారలకు పాపములు సంపూర్ణముగ నశించి ముక్తులగుదురు అని అనుటలో ఎటువంటి సందేహము లేదు. కాన పాతకులు ఈ సహస్రనామములను నిత్యము పఠించి పాపములను నశింపచేసికొని మోక్ష సామ్రాజ్యమును కైవసము చేసికొనగలరని నా ఆకాంక్ష.

ఇట్టి గ్రంథములను ప్రకాశింపజేయు శ్రీ రావి మోహనరావు గారి జన్మ ధన్యము. పూర్వ జన్మ సుకృతము చేతనే వారికి ఇట్టి సద్బుద్ధి కలుగుచున్నది. వారిని విశేషించి క్షేమ, స్థైర్య, ధైర్య, విజయ, అభయ ఆరోగ్య ఐశ్వర వంతునిగ అనుగ్రహించవలెనని మనసారా ఆకాంక్షిస్తూ.

డా॥ ముళ్ళపూడి విశ్వనాథశాస్త్రి
ప్రిన్సిపల్
శ్రీ గోరంట్ల వెంకన్న ఓరియంటల్ కళాశాల,
తిమ్మసముద్రం

ది. 22-12-2014

రామరాయోపస్థితిః

శ్లో॥ హయగ్రీవాద్వైతం పరిపరి విపశ్యన్ కవిరయం
మహావిద్వాన్ యోగీ హయమనుమహోపాసనఫలీ ।
మృజన్ ద్వైతాద్వైతశ్రుతిఘనగవీదుగ్ధకిరణైః
హయగ్రీవం స్తోత్రైః స్ఫటికమణిజైత్రం ప్రకురుతే ॥ ౧

శ్లో॥ ఆదిత్యప్రతిబింబినీ సురనదీ దీప్తస్ఫులింగోజ్జ్వలైః
ఆదిత్యం హి తరంగరంజితకణైః నీరాజయత్యన్వహమ్ ।
ప్రత్యాహారితవేదవాఙ్మయహయగ్రీవాస్యడిండీరిణీ
బెల్లంకొండమతిః శ్రుతిస్మృతికణైః **హ్సౌం** దేవమారార్యతే ॥ ౨

శ్లో॥ అహం ప్రసాదం కరవాణితఃపరం
అమూదృశేష్వేవ న మాదృశే జడే ।
ఇదం ను మన్వీత హయాననోఽధునా
గుడాద్రిరామస్తుతిమాధురీవశః ॥ ౩

శ్లో॥ వాఙ్మయస్యోపకారాయ - అద్వైతస్య ప్రశస్తయే ।
గ్రంథాపత్యప్రసూత్యర్థం - రామోయమవతారితః ॥ ౪

శ్లో॥ సోఽహం స్వయం హ్యవతతార నపక్వపత్రః
వేదాంతచిత్సరసి యస్య వచోమృణాలీః ।
తన్మూలకందపటలాయితదివ్యహేషం
దేవం వివేకమతయే శరణం గతోఽస్మి ॥ ౫

"మేళ్లచెర్వు"

శ్రీః

హకారాది

శ్రీ హయగ్రీవ సహస్ర నామావళిః

వ్యాఖ్యా సహితా

శ్రీ బెల్లంకొండ రామరాయ కవీన్ద్ర విరచితా

శ్లో॥ హయగ్రీవో హయాధ్యక్షో హయవాహసమర్చితః।
హయమేధసమాభిఖ్యో హయేన్ద్రియముఖో హయీ॥ ౧

హయస్యేవ గ్రీవా కంఠో యస్య స **హయగ్రీవః**, సహస్రనామభిర్వర్ణ్యమానస్య నాయకస్య హయగ్రీవస్య అసాధారణనామనిర్దేశో గ్రంథాదౌ మంగళకరః. వస్తునిర్దేశో వాஉపి తన్ముఖమిత్యాలంకారికవచనాత్. నను భూమౌ సర్వాత్మనా హయా ఏవ సంతి. యది దివ్యోஉయం హయగ్రీవ ఇత్యుచ్యేత తర్హి దివ్యోஉశ్వస్సముద్రజాతోஉస్తితమేవో-పాధ్యమత ఆహ **హయాధ్యక్ష** ఇతి. హయానామధ్యక్షః ప్రభుః ఉత్తమ ఇత్యర్థః. ఉచ్చైశ్శ్రవా ఇతి యావత్. యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వేతి గీతావచనాదుచ్చైశ్శ్రవస ఉత్తమాశ్వత్వేన విష్ణుత్వమితి భావః. నవ్వేవ మింద్రం విహాయ తద్వాహనస్య విష్ణురూపత్వేవ సేవా నోక్తేత్యత అహ **హయవాహసమర్చిత** ఇతి. హయ ఉచ్చైశ్శ్రవా వాహో వాహనం యస్య స హయవాహ ఇంద్రః. తేన సమ్యఙ్మనోవాక్కాయై రర్చితః పూజితః తస్మాదుచ్చైశ్శ్రవా వా ఇంద్రో వా హయగ్రీవేన తుల్య ఇతి భావః. తత్ర హేతుమాహ-**హయమేధేన సమాభిఖ్య** ఇతి. హయమేధేన సమా అభిఖ్యా నామాని యస్య సః హయగ్రీవస్య నామోచ్చారణే సకృత్ కృతే సతి అశ్వమేధయాగః కృత ఏవ. ఇంద్రాదీనాం నామోచ్చారణే తు న తథేతి భావః. తత్ర హేతుమాహ-**హయేంద్రియముఖ** ఇతి. హయా ఇవేంద్రియాణి ముఖం ద్వారో యస్య సః. ఆత్మేత్యర్థః. ఆత్మా హి ఇంద్రియద్వారా విషయాననుభవతి. ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మేతి శ్రుతేః. ఇంద్రాదయస్తు నాత్మానః వాగాదీంద్రియా-ధిష్ఠాతార ఏవేతి భావః, ఏతేన హయగ్రీవస్య హయగ్రీవత్వ మిదమేవ తాత్త్వికమ్. స్వరూపవిశేషస్తు భక్తానుగ్రహాయ దర్శిత ఏవ లీలయేతి వ్యక్తమ్, నను ఆత్మాత్వాద్ధయగ్రీవస్య శ్రేష్ఠత్వమస్తు నామ. ఐరావతోచ్చైశ్శ్రవఃకల్పతర్వాద్యద్భుత వస్తుపూర్ణైశ్వర్యత్వాదింద్ర-శ్శ్రేష్ఠస్సేవితవ్య ఏవేత్యత అహ – **హయీతి.** హయా అస్య సన్తీతి తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుబర్థే ఇనిః, హయపద ముపలక్షణం, గజరథాదీనాం. మహైశ్వర్యశాలీత్యర్థః.

సర్వమస్యైశ్వర్య మాత్మగామీతి లోకే తావత్సిద్ధమ్, లోకో హి మమాయమశ్వః మమాయం గజ ఇతి మనుతే. న తు దేహస్యాయమితి. ఏవం స్థితే సర్వాత్మనో హయగ్రీవస్య సర్వభూతైశ్వర్య శాలిత్వం స్వతస్సిద్ధమేవేతి భావః. యద్వా – నిత్యలక్ష్మీకత్వాదయం శాశ్వతైశ్వర్యః. ఇంద్రాదయస్తు న తథా. దుర్వాసశ్శాపాదిభిర్మధ్యేమధ్యే ఐశ్వర్యభ్రంశాత్. ఇద మేవ ద్యోతయితుమిని నిర్దేశః. నిత్యయోగే మతుబాదివిధానాత్, "భూమ నిందాప్రశంసాసు నిత్యయోగేஉతి శాయనే సంసర్గేஉస్తి వివక్షాయాం భవన్తి మతుబాదయ" ఇతి వచనమ్. (ఇతి షట్ నామాని) ౧

శ్లో॥ హయమేధాయుతానాప్యో హయగో హయమానవః।
హయారివాహవిజయో హయవాహనసోదరః॥ ౨

నను-ఇంద్రస్య శతమఖలబ్ధైశ్వర్యత్వాదస్యైవ శ్రేష్ఠత్వమత ఆహ-**హయమేధా**యుతానాప్య ఇతి. హయమేధానామయుతైర్దశ సహస్రైరప్యనాప్యః ప్రాప్తుమశక్యః. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం।నాన్యః పంథా విద్యతేஉయనా" యేత్యాది శ్రుతిభ్యః హయగ్రీవ తత్త్వవిదేవ హయగ్రీవత్వం ప్రతిపద్యతే న తు కృతాయుతాశ్వమేధ ఇతి కృత్వా శతాశ్వమేధ ప్రాప్తస్య చ మహదస్త్యన్తరమితిభావః. అత్ర'ఏకోపి కృష్ణస్య సకృత్ప్రణామో దశాశ్వమేధస్య ఫలేన తుల్యః. శతాశ్వమేధీ పునరేతి జన్మ కృష్ణప్రణామీ న పునర్భవా'యేతి పాండవగీతాஉనుసంధేయా. దశాశ్వమేధస్య ఫలేన తుల్య ఇతి కాకుః. న తుల్య ఇత్యర్థః. ఉత్తరార్ధసందర్భా-నుగుణ్యాత్. నన్వేవమ్-ఇంద్రాదుత్తమస్స్యాన్నామ, దేవోత్తమత్వాదింద్రోஉపి విష్ణురూపస్స్యా-దేవేత్యత ఆహ – **హయగ** ఇతి. హయముచ్చై శ్శ్రవసం గచ్ఛతీతి తథోక్తః ఇంద్ర ఇతి యావత్. ఇంద్రస్య విష్ణురూపత్వమవిరుద్ధమేవేతి భావః. నన్వయం దేవః గ్రీవాయాం హయరూప ధర ఇత్యుక్తమవశిష్టాంశే కింరూప ఇత్యత అహ-**హయమానవ** ఇతి. మధ్యమపదలోపసమాసః. నను-అస్య నరరూపత్వే హయరూపత్వే నరహయరూపత్వే వా శరీరస్య పరిణామస్వాభావ్యాన్మృత్యుస్స్యా దేవాస్మాకమివ కిన్నరాదీనామివవేత్యత ఆహ-**హయారివాహవిజయ** ఇతి. హయానామరిః కాసరః వాహో వాహనం యస్య స యమ ఇత్యర్థః. తస్య విజయో యస్య స తథోక్తః మృత్యుం జితవానిత్యర్థః. నను యద్యయమింద్రాదుత్తమస్స్యాత్తర్హి ఇంద్రస్య స్వసేవకస్య రక్షక స్స్యాత్. నైవం శ్రూయతే, ఇంద్రో హి ఉపేంద్రేణ రక్షిత ఇత్యాశఙ్క్య స ఉపేంద్రోஉయమేవేత్యాహ-**హయవాహనసోదర** ఇతి. ఇంద్రస్యానుజః ఉపేంద్ర ఇతి యావత్. హయగ్రీవస్యావతారాన్తరమిదమితి భావః (అత్ర పఞ్చ నామాని.) ౨

శ్లో॥ హయమేధో హయత్రాతా హయో హయనదాయకః।
హయశీర్షగణోద్గీతో హయవేదముఖో హయః॥ ౩

నను ఇన్ద్రస్య శతమఖకృతత్వాదిన్ద్రహేతుర్మఖ ఏవ ఇంద్రాదుత్తమో నత్వయ మిత్యత ఆహ-**హయమేధ** ఇతి. తస్య యాగోత్తమత్వేన విష్ణురూపత్వాదితి భావః. నను హయమేధస్య విష్ణుత్వే హయమేధో యదధీనస్స హయమేధీయోఽశ్వో యేన రక్షితస్స పురుషః పృథుచక్రవర్తిపుత్రాదిరస్మాదుత్తమస్స్యాదిత్యత ఆహ-**హయత్రాతేతి**, స హయరక్షకోఽపిహయగ్రీవస్వరూప ఏవ. సర్వత్రాపి రక్షణస్య విష్ణుకృత్యత్వేన అన్యకృతత్వస్యాఽభాస మాత్రత్వాత్, ప్రసిద్ధం చేదం భాగవతే. నన్వేవం హయమేధీయో ఽశ్వ ఉత్తమస్స్యాత్తదధీనత్వాద్యాగస్యేత్యత ఆహ-**హయ** ఇతి. సోఽశ్వోఽపి హయగ్రీవరూప ఏవేత్యర్థః. నన్వేవమ్ యాగాశ్వస్య సర్వేన్ద్రియోభ్యోఽపి పాదేన్ద్రియమేవోత్తమమితి తదింద్రియస్య విష్ణుత్వం స్యాదిత్యత ఆహ-మైవమితి. **హయనదాయకః** గమనప్రదః హయ-గతావితిధాతోర్భావే ల్యుట్, పాదేన్ద్రియాధిష్ఠాతా హి విష్ణుః, న తు పాదేన్ద్రియమ్, అధిష్ఠేయాదధిష్ఠాతాహ్యుత్తమః. నన్వేవం హయగ్రీవస్య హయవాహాత్ హయమేధాచ్చోత్తమత్వేపి హయగ్రీవేభ్యః నాస్త్యుత్తమత్వమిత్యత ఆహ-**హయశీర్షగణోద్గీత** ఇతి. కిన్నరగణైర్భృశం గీయమానః. తత్ర హేతుమాహ- **హయవేదముఖ** ఇతి. హయా ఇవ వేదాః ముఖం ద్వారభూతా యస్య స తథోక్తః ముఖే అగ్రే యస్య స ఇతి చ, రథికం హయా ఇవ వేదా భగవన్తం వహన్తి తస్య శాస్త్రయోనిత్వాదితి భావః, కిన్నరాస్తు న వేదవేద్యాః. వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్య ఇతి గీతావచనాత్.న చ హయగ్రీవస్య కిన్నరోత్తమత్వే మృత్యుఞ్జయత్వం హేతురుక్త ఏవేతి వాచ్యమ్.ఆ ప్రళయం తేషాం దేవగణ విశేషత్వేన మృత్యభావాత్తస్య హేతోరసమర్థత్వాదితి. నను కుతస్తస్య వేదవేద్యత్వమత ఆహ **హయ** ఇతి. హయతి గచ్ఛతి జానాతీతి హయః సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. **యే గత్యర్థాస్తే జ్ఞానార్థా ఇతి న్యాయాద్ధ**యధాతోః జ్ఞానార్థకత్వమ్. ఇన్ద్రాదయస్తు న సర్వజ్ఞా ఇతి భావః (అత్ర సప్త నామాని). ౩

శ్లో॥ హయస్థో హయమేధాదియాగయజ్ఞనిధిర్హయీ।
హయాద్యుదయహృద్యజ్ఞో హయకాన్తానలోల్బణః॥ ౪

నన్వయం హయగ్రీవః కేవలం విష్ణ్వవతారః అశ్వత్థస్తు త్రిమూర్తిరూపః, 'మూలతో బ్రహ్మరూపాయ మధ్యతో విష్ణురూపిణే, అగ్రతశ్శివరూపాయ వృక్షరాజాయ తే నమ ఇతి వచనాదితి స ఏవ సేవ్యః. న చ తత్ర సర్వజ్ఞత్వం నాస్తీతి వాచ్యమ్, మాయావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్మ-కేశ్వరతత్త్వస్య సర్వవ్యాపిత్వాత్, ఏవం సత్యవిరోధస్స్యాత్థ్సావరాంతేశవాదినామితి విద్యారణ్య-వచనాచ్చేత్యాశఙ్కాయామాహ-**హయస్థ** ఇతి. హయః హయరూపోఽగ్నిఃతిష్ఠత్యస్మిన్నితి హయస్థః అశ్వత్థతరుః అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణామితి గీతావచనాద్ధయగ్రీవ-విభూతి-

రేవాశ్వత్థతరుర్న తతః పృథగిత్యర్థః. హయగ్రీవస్తు సాక్షాద్విష్ణురేవ న తు తద్విభూతిరితి తత్త్వమ్. నను ద్విజానాం యాగయజ్ఞకరణస్య విహితత్వాత్తదనుష్ఠానమేవోచితం న తు హయగ్రీవసేవేత్యత ఆహ- **హయమేధాది**యాగయజ్ఞనిధిరితి. హయమేధః ఆదిః యేషాం గోమేధాదీనాం తే హయమేధాదయః తేషాం యాగానాం యజ్ఞానాం చ నిధిః నిక్షేపభూతః సర్వే యాగాః సర్వే యజ్ఞాశ్చ హయగ్రీవ ఏవ సన్తీతి కృత్వా ఏతస్యకరణే సర్వ యాగయజ్ఞకరణం సిద్ధమేవేతి భావః. "సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏవ సాక్షాత్స యజ్ఞపురుష స్తపనీయవర్ణః. ఛన్దోమయో ముఖమయోఽఖిలదేవతాత్మా వాచో బభూవురుశతీశ్శ్వసతోఽ స్యనస్త" ఇతి భాగవతే బ్రహ్మవచనాత్, **ససోమాఽసోమత్వేన యాగయజ్ఞ-యోర్భేదః**. భాగవతశ్లోకే మఖమయ ఇతి ప్రాచుర్యార్థే మయట్. మఖనిధిరిత్యర్థః. నను హయమేధాదీనాం భగవతి స్థితత్వే తత్పశూనాం కుత్ర స్థితిరత ఆహ-**హయీతి**. హయః అస్మిన్నస్తీతి హయీ. తదస్త్యస్మిన్నిత్యర్థే మత్వర్థే అత ఇనిః. హయపదముపలక్షణం గవాజాదీనామ్. నను ఉక్తార్థే కిం ప్రమాణమత ఆహ- **హయాద్యుదయహృద్యజ్ఞ** ఇతి. హయాదీనాముదయ ఉత్పత్తిర్యస్మాత్సః హయాద్యుదయ హృద్యజ్ఞః మనో యజ్ఞః యస్య స తథోక్తః. అముముద్దిశ్య బ్రహ్మాదయో మానసయజ్ఞం కృతవన్తః. తత్ర హయాదయో జాతాః ఇత్యర్థః. "తస్మాదశ్వా అజాయ" న్తేతి శ్రుతేః. యద్యత్ర హయాదయో నాసన్, తర్హి అస్మాన్నైవ జాయేరన్ బీజే సూక్ష్మరూపేణ వర్తమానస్యైవాఙ్కురస్యావిర్భావాదితి భావః. నను తత్రైవ శ్రుతౌ "అబధ్నన్ పురుషం పశు" మితి శ్రూయతే, తతశ్చ హయగ్రీవస్యైవ మనోయజ్ఞపశుత్వేన పశువద్దీనస్యాస్య సేవా వృథేత్యత ఆహ-**హయకాన్తానలోల్బణః** హయస్య కాంతా స్త్రీ బడబా, తస్యా అనలః హయకాంతానలః బాడబాగ్నిః, స ఇవోల్బణః భీషణః పురుషేతర వస్త్వభావాత్తదానీం పురుషావయవైరేవ యజ్ఞసంభారా బ్రహ్మాదిభిః కల్పితాః, న తావతాఽస్య దైన్యప్రసక్తిః, దుస్సహతేజోనిధిత్వాదితి భావః. (అత్ర పఞ్చ పదాని). ౪

శ్లో॥ హరిణాఙ్కప్రసన్నాస్యో హరిణాఙ్కాన్తరస్థితః।
హరిణీహృద్యవామోరుర్హరిణాధిపమధ్యమః॥ ౫

నను బడబాగ్నివద్దుర్నిరీక్షతేజస్కత్వే అతిక్రుద్ధోఽయమసేవ్య ఏవ స్యాదత ఆహ **హరిణాఙ్కప్రసన్నాస్య** ఇతి. హరిణో మృగోంకశ్చిహ్నం యస్య స హరిణాంకశ్చంద్రః స ఇవ ప్రసన్నమాస్యం యస్య స తథోక్తః. నన్వయం దేవః కుత్ర స్థిత ఇత్యత ఆహ-**హరిణాఙ్కాన్తరస్థిత** ఇతి. చన్ద్రమధ్యస్థితః 'వన్దేపూరితచన్ద్రమణ్డలగత' మితి బ్రహ్మాణ్డపురాణే బ్రహ్మస్తోత్రాత్. కిమయం రామకృష్ణాదివల్లక్ష్మీసహితః, ఉత వరాహనరసింహాదివత్కేవల? ఇత్యత ఆహ-**హరిణీహృద్యవామోరుః**. హరిణీ లక్ష్మీః 'హరిణీ తు హరేః ప' త్నీతి వచనాత్.

తయా హృద్యః ప్రియః వామ ఊరుర్యస్య సః-వామాఙ్కారూఢ లక్ష్మీక ఇత్యర్థః. లక్ష్మీవిశిష్టత్వాదయం ప్రపత్తవ్య ఇతి భావః. నను హయవదనత్వాద్విరూపమముం లక్ష్మీః కుత ఆశ్రితేత్యత ఆహ-**హరిణాధిపమధ్యమ** ఇతి. హరిణాధిపస్సింహః తస్యేవ మధ్యమో మధ్యభాగో యస్య సః తథోక్తః. సింహమధ్యత్వాదయమతిసుందర ఏవేత్యర్థః. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౫

శ్లో॥ హరిణాఙ్కో హరిన్నాథో హరిద్వ్యాపీ హరిన్మయః।
హరిద్గజకరాభోరుర్హరిద్గజమహాబలః॥ ౬

నను 'సోమో-స్మాకం బ్రాహ్మణానాం రా'జేతి శ్రుతేశ్చంద్ర ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హరిణాఙ్క** ఇతి. 'నక్షత్రాణామహం శశీతి గీతా వచనాచ్చంద్రో-పి భగవద్విభూతి రేవేతి భావః. నను 'ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' రిత్యాదిశాస్త్రాచ్చన్ద్రకలాపాయినో-గ్న్యాదయో దిక్పాలాస్సేవ్యా ఏవేత్యత ఆహ-**హరిన్నాథ** ఇతి. హరితాం దిశాం నాథః ప్రభుః సర్వాసామపి దిశాం అయమేక ఏవ ప్రభుః, ఇన్ద్రాగ్న్యాదయస్తు, ఆపాతప్రభవ ఏవ. ఏకనిష్ఠస్యైశ్వరత్వస్య అష్టసు తేషు స్థిత్యసంభవాత్ ఇతి భావః, నన్వేక ఏవాయం హరిస్సర్వా అపి హరితః కథం పాలయతీత్యత ఆహ-**హరిద్వ్యాపీతి**. సర్వా అపి దిశో వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. సర్వవ్యాపీతి శ్రుతేః. నన్వేవం వ్యాపకాదీశ్వరా ద్వ్యాప్యానాం పృథక్త్వం సిద్ధం,న చేదం యుజ్యతే, భగవతస్సర్వాత్మకత్వాదిత్యత ఆహ-**హరిన్మయ** ఇతి. దిశో-పి భగవానేవేత్యర్థః. 'స సర్వనామా స చ సర్వరూప'ఇతి భాగవతాత్. అథ భజనీయే భగవతి ప్రీత్యుత్థానాయ సౌన్దర్యసత్త్వప్రాభవాదికం కథయతి. **హరిద్గజకరాభోరుః** హరిద్గజ ఐరావతః శ్వేతత్వాత్తస్య గ్రహణం, తస్య కరస్యశుండాయా ఆభేవ ఆభా యయోస్తౌ ఊరూ యస్య స తథోక్తః. **హరిద్గజమహాబలః** అధికసత్త్వః. సర్వభూభారభరణక్షమత్వా-ద్ధరిద్గజగ్రహణమ్. (అత్రి షట్పదాని) 6.

శ్లో॥ హరిదన్తాతివిశ్రాన్తకీర్తి, ర్హరిశతప్రభః।
హరిస్మేరవరక్షౌమో హరిభాస్కరలోచనః॥ ౭

హరిదంతేషు దిగంతేషు అత్యంతం విశ్రాంతా వ్యాప్తా కీర్తిర్యస్య స **హరిదంతాతి విశ్రాంతకీర్తిః**, హరీణాం సూర్యాణాం శతస్య ప్రభేవ ప్రభాతేజో యస్యసః **హరిశతప్రభః** అనంతసూర్యసన్నిభ ఇత్యర్థః **హరిస్మేరవరక్షౌమః** హరేశ్చన్ద్రస్య స్మేరో వికాస శ్చన్ద్రికేతి యావత్. స ఇవ వరం శ్రేష్ఠం క్షౌమం దుకూలం తద్వరం క్షౌమమితి వా యస్య స తథోక్తః. **హరిభాస్కరలోచనః** చన్ద్రసూర్యనేత్రః (అత్ర చత్వారి పదాని) ౭.

శ్లో॥ హరిదశ్వాన్తరాళస్థో హరిదశ్వప్రభామయః।
హరిదశ్వజ్వలచ్చక్రో హరిదశ్వసమీడితః॥ ౮

నను 'ధ్యేయస్సదాసవితృమండలమధ్యవర్తీ నారాయణస్సరసిజాసనసన్నివిష్ట' ఇతి వచనే స్థితే చంద్రమండలగతహయవదనధ్యానమితీదం కిమిత్యత ఆహ-**హరిదశ్వాంతరాళస్థ** ఇతి. సూర్యమండలమధ్యస్థో నారాయణో హయగ్రీవ ఏవ న భిన్న ఇత్యర్థః. నను 'న గాయత్ర్యాః పరో మంత్ర'ఇతి గాయత్ర్యాస్సర్వమంత్రోత్తమత్వేన 'తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గ' ఇతి సూర్యతేజసః తన్మంత్రవిషయత్వేన చ సూర్యతేజ ఏవ ధ్యేయమిత్యత ఆహ-**హరిదశ్వప్రభామయ** ఇతి. హరిదశ్వే యా ప్రభా విద్యతే సా భగవత ఏవ. 'యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలం, యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామక'మితి గీతావచనాత్. మయడత్ర ప్రాచుర్యార్థే విహితః. సూర్యతేజః ప్రచుర ఇత్యర్థః యద్వా-స్వార్థే మయట్. సూర్యగతం తేజో భగవానేవ 'జ్ఞానమాత్మని భా సూర్య'ఇతి వచనాత్. 'ప్రభాఽస్మి శశిసూర్యయో'రితి గీతాయాశ్చ. కించ సూర్యస్యాప్యయమేవ ధ్యేయః మందేహాసుర-నివారణార్థమిత్యాహ - **హరిదశ్వ జ్వలచ్చక్ర** ఇతి. హరిదశ్వ ఇవ జ్వలచ్చక్రం సుదర్శనం యస్య సః తథోక్తః చక్రాయుధోఽయం సర్వరాక్షసవినాశనక్షమ ఇతి భావః నను సౌర్యైర్మంత్రైర్బ్రాహ్మణై స్సూర్య ఏవ నిత్యం స్తూయత ఇత్యత ఆహ-**హరిదశ్వసమీడిత** ఇతి. సూర్యేణస్తుతః, త్రయీమయో హి సూర్యః, త్రయీ చ భగవతస్స్తుతికర్త్రీతి ప్రథితమేవేతి భావః. (అత్ర చత్వారి నామాని) ౮.

శ్లో॥ హరిదశ్వసుతశ్రీదో హరిదశ్వసుతార్దనః।
హరిదశ్వసుతానాథో హరిదశ్వకృతప్రభః॥ ౯

నను సూర్యమండలే స్థితస్యాస్య సేవయా సూర్యస్యైవ న కోఽప్యర్థః. కిం పునరస్మాకమిత్యత ఆహ-**హరిదశ్వసుతశ్రీదః** సుగ్రీవరాజ్యసంపత్ప్రద శ్రీరామావతార ఇతి భావః, కిమయం న్యాయాన్యాయవిచారణ శూన్యః పక్షపాతీ నేత్యత ఆహ-**హరిదశ్వ సుతార్దనః** కర్ణనాశకః అర్జునకర్ణయోర్నరనారాయణావతారత్వేన విష్ణుత్వాత్కర్ణనాశనమపి విష్ణు కృతమేవేతి భావః. అపరమర్థమాహ-**హరిదశ్వసుతానాథ** ఇతి. కాళిందీ పతిః శ్రీకృష్ణావతార ఇతి భావః. స్వభక్తే సూర్యే వాత్సల్యాతిశయా దేవ తత్పుత్రీం జగ్రాహ కృష్ణ ఇతి భావః. నను సీతాన్వేషణాదిస్వప్రయోజనసిద్ధ్యర్థం సుగ్రీవస్వీకారః. మన్మథోద్రేకశమనార్థం కాళింద్యాశ్చేతి కృత్వా సూర్యార్థం ప్రవృత్తిర్నాస్త్యే వేత్యత ఆహ-**హరిదశ్వకృతప్రభ** ఇతి. కృతా ప్రభా యేన స కృతప్రభః, హరిదశ్వస్య కృతప్రభః హరిదశ్వకృతప్రభః, సూర్యస్య తేజఃప్రద ఇత్యర్థః. 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభా'తీతి శ్రుతేః. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౯.

శ్లో॥ హరిర్హరిముఖశ్రీదో హరిమానవవిగ్రహః।
హరిసత్త్వో హరిప్రాణో హరణాత్మా హరిప్రియః॥ ౧౦

నను బ్రాహ్మణానాం వైశ్వదేవాదిషు అగ్నేరుపాస్యత్వేన విహితత్వాత్స ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హరిరితి**. యథాగ్నిర్దేవానాం బ్రాహ్మణో మనుష్యాణామితి శ్రుత్యా సర్వదేవోత్తమః పావకః విష్ణువిభూతిరేవ, 'వసూనాం పావకశ్చా' స్మీతి గీతావచనాత్. నను అగ్నేర్విష్ణుత్వే అగ్నిముఖా హి దేవా అగ్నేరధికా ఏవ స్యుః, అగ్నేర్హవ్యవాహకత్వేన దేవభృత్యత్వాత్. తదేవం, విష్ణోర్న్యూనతైవ స్యాదిత్యత ఆహ–**హరిముఖశ్రీద** ఇతి. హరిరగ్నిర్ముఖం యేషాం తే హరిముఖా దేవాః అగ్నిముఖావై దేవా ఇతి శ్రుతేః. అగ్నౌ హుతస్యైవ హవిషో దేవైర్గృహ్యమాణత్వాచ్చ తేషాం శ్రీదః సంపత్ప్రదః, ఇంద్రజయినో రాక్షసాన్ హత్వేతి భావః, నను రాక్షసాన్తకో నరసింహ ఏవేత్యాహ–**హరిమానవవిగ్రహః.** హరిమానవౌ సింహనరౌ విగ్రహే యస్య స నరసింహ ఇత్యర్థః. తస్యాపి భగవదవతారత్వాదితి భావః. రాక్షసహననోపయోగి–బలాతిశయమాహ–**హరిసత్త్వ** ఇతి. హరేరివసత్త్వం యస్య సః సింహబలః. నను ప్రాణవశాదేవ సర్వేషాం బలవత్త్వం, స చ ప్రాణో వాయురేవేతి కృత్వా వాయురేవోపాస్య ఇత్యత ఆహ–**హరిప్రాణ** ఇతి. హరేః వాయోః ప్రాణః ప్రాణనకర్తా. జగత్ప్రాణస్యాపి వాయోరయం ప్రాణభూత ఇత్యర్థః. ఈశ్వరశక్తిం వినా ప్రాణస్యాపి ప్రాణనశక్తిః కుతస్స్యాదితి భావః. నన్వేవం ప్రాణాచ్ఛక్తిర్యథా భిన్నా తద్వద్రాక్షససంహారకాదీశ్వరాత్సంహారోపి భిన్న ఏవేత్యత ఆహ–**హరణాత్మేతి**. హర్తృషు యమాదిషు యద్ధరణమస్తి తదీశ్వరతత్త్వమేవేత్యర్థః. ఈశ్వర–శక్తిస్తు ఈశ్వరాన్నపృథక్. జీవానాం శక్తయస్తు ఈశ్వరసంబంధిన్య ఏవేతి కృత్వా సంహర్తాఽయం కిం సంరక్షణ ఇత్యాశఙ్కాయామాహ **హరిప్రియ** ఇతి, సంకర్షణస్య ప్రియో వాసుదేవ ఇత్యర్థః. తస్యైవ పరమాత్మత్వాత్. (అత్ర సప్త పదాని) ౧౦.

శ్లో॥ హరీశ్వరో హరిధరో హరిశాయీ హరిక్రుధః।
హరిబాహుర్హరిద్వేషీ హరిగ్రాహీ హరిక్షయః॥ ౧౧

వ్యూహాన్తరమాహ–**హరీశ్వర** ఇతి. సర్పేంద్రః శేషతి యావత్. సంకర్షణ ఇతి ఫలితమ్. "ఆసీనముర్వ్యాం భగవంతమాద్యం సంకర్షణం దేవమకుంఠసత్త్వం, వివిత్సవస్తత్త్వమతః పరస్య కుమారపూర్వా మునయోఽన్వపృచ్ఛన్' ఇతి భాగవతే శేషస్య సంకర్షణపదేన గ్రహణాత్. సమిత్యేకీకారేఽవ్యయః, కర్షతి హరతి జగదితి సంకర్షణ ఇతి వ్యుత్పత్తిః. అతః సంకర్షణాత్మకస్య వాసుదేవస్యేతి తదర్థః. 'అనంతశ్చాస్మి నాగానా'మితి వచనాచ్ఛేషస్య భగవద్విభూతిత్వమ్. నన్వేవం శేషవాసుక్యాదిభూషణశ్శివ ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హరిధర** ఇతి. మాలామంత్రే హయగ్రీవస్య కర్కోటకాది ధారణప్రసిద్ధేః. నను

వాసుదేవస్య పరమాత్మత్వం; సంకర్షణస్య తద్విభూతిత్వమిత్యత్ర కో హేతుః? క్వచిదపి వ్యూహాంశే విశేషా భావాదిత్యత ఆహ–**హరిశాయీ** శేషశాయీ పురుషాదపకృష్టం హి శయనమితి భావః నన్వేవం హయగ్రీవస్యైవేశ్వరత్వే సృష్టిస్థితిసంహారాణాం తత్కార్యత్వేన సంకర్షణస్య లయకర్త ృత్వం కథమిత్యత ఆహ–**హరిక్రుధః** హరేశ్శేషస్య క్రుధా క్రోధః యస్మాత్సతథోక్తః. సంకర్షణం ప్రకోపయిత్వా తేన జగత్సంహారయతీతీశ్వరప్రేరణా–సత్వాదీశ్వరస్య లయకర్తృత్వమవిరుద్ధమితి భావః. ఇదమేవ స్ఫుటమాహ–**హరిబాహు** రితి. హరిర్బాహుః యస్య సః తథోక్త ఇత్యర్థః. సంకర్షణోఽస్య బాహుస్థానీయ ఇత్యర్థః. శత్రుసంహారే భుజో యథారాజ్ఞస్సహాయస్త ద్వదీశ్వరస్య సంకర్షణో జగత్సంహార ఇతి. అత్ర హరయస్సర్పాఇవ దీర్ఘాబాహవో యస్య స ఇత్యపి ప్రతీయతే. నను సంకర్షణ ఈశ్వరవ్యాప్య ఏవ నత్వీశ్వర ఇత్యత్ర కో హేతురత ఆహ–**హరిద్వేషీ** హరేశ్శేషస్య. ద్వేషీ హన్తా మహాప్రళయే సంకర్షణాదివ్యూహత్రయస్యాపి వాసుదేవే లయాత్. నను చేతనాచేతనోపమర్దనాయ వాసుదేవస్సంకర్షణం స్వీచకారేత్యత్ర కో దృష్టాంత ఇత్యత ఆహ–**హరిగ్రాహీ** హరిం ప్రకరణాద్వాసుకిసర్పం గృహ్ణాతీతి హరిగ్రాహీ. సముద్రమథనార్థ మితి భావః అజితావతారే ఇతి జ్ఞేయమ్. దేవాసురసముద్రాద్యుపమర్దనాయ వాసుకిం సహస్రభుజో భగవాన్ యథా స్వీచకార తద్వదిత్యర్థః. నను వాసుదేవః పరమాత్మా సంకర్షణస్తు నేత్యత్ర కిం మానమత ఆహ–**హరిక్షయః** హరిః కుండలిన్యాఖ్యస్సర్పః క్షయో నివాసో యస్య స తథోక్తః. అమృతస్వరూపేణ తత్రవర్తమాన ఇత్యర్థః. యద్వా–హరిర్నిగీర్ణాతిశయోక్త్యా సుషుమ్నా, తస్యాస్సర్పవద్దీర్ఘత్వాత్, తత్క్షయ ఇతి. సుషుమ్నానిలయత్వాదీశ్వరస్యేతి భావః. సంకర్షణస్తు నైవం, తస్యానాత్మత్వాదితి భావః. (అత్ర అష్ట నామాని.) ౧౧

శ్లో॥ హరిర్హరిగుణో హర్తా హరిస్థానం హరివ్యయః।
హరిపుత్రపరప్రీతి–ర్హరిపుత్రజయప్రదః॥ ౧౨

నను సర్వమిదం జగద్యేనప్రాణితి స ఏవేశ్వరః, 'యం చేకితానమను చిత్తయ ఉచ్చరం'తీతి భాగవతాత్. తాదృశశ్చ వాయురేవ. "జగత్ప్రాణస్సమీరణ" ఇతి కోశాదత ఆహ–**హరిరితి**. వాయుర్భగవద్విభూతి రేవేత్యర్థః. "పవనః పవతామ"స్మీతి గీతావచనా దితి భావః. నను వాయోర్విష్ణురూపత్వే వాయుకారణస్య స్పర్శస్య కింరూపత్వమత ఆహ –**హరిగుణ** ఇతి. వాయోర్గుణస్స్పర్శః రసోఽహమప్సుకౌంతేయేత్యాదీనా ముపలక్షణత్వేన వాయౌ స్పర్శస్యాపి భగవద్విభూతిత్వమితి భావః. నను గుణాద్గుణినశ్చ గుణగ్రాహీ శ్రేష్ఠ ఇతి కృత్వా వాయోస్స్పర్శాచ్చ తద్గ్రాహీ పురుష ఏవ విష్ణురిత్యత ఆహ–**హర్తేతి**. శబ్దాదిగుణాన్ తత్తచ్ఛరీరేషు స్థిత్వా భగవానేవ గృహ్ణాతి. జీవస్య తత్రాభిమానోఽజ్ఞానవిలసిత ఏవేతి భావః.

నను వాయోరపి వాయుకారణం గగనముత్తమమ్! పరిసరపద్ధతిం హృదయమారుణయోద-హరమితి దహరాకాశస్యోపాసనం చ ప్రసిద్ధమత ఆహ-**హరిస్థాన**మితి. వాయోరాకాశే సంచారాత్ వాయోస్థ్సానమాకాశ ఏవేత్యర్థః. ఆత్మ కార్యత్వాదాకాశస్య భగవద్రూపత్వమ-విరుద్ధమేవేతి భావః, నను కిం తదుపాస్య? మత ఆహ-**హరివ్యయ** ఇతి. హరిశబ్దోత్ర లక్షణయా గగనం ప్రతిపాదయతి. ప్రకరణాత్ హరేః వాయుకారణస్యాకాశస్య యో లయో యస్మిన్ స తథోక్తః. సర్వమపి కార్యజాతం స్వకారణే లీయమానమపి పరమకారణే ఈశ్వరే ఏవ తస్య ముఖ్యలయ ఇతి భావః. 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత'ఇతి కృతేః, కార్యస్య కారణే లయాచ్చ. ఆకాశలయస్థానమాత్మా హయగ్రీవ ఏవ సేవ్యః. న త్వాకాశ ఇతి భావః. నన్విదమాత్మతత్త్వం కథం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ-**హరిపుత్త్రపరప్రీతిరితి**. హరిపుత్త్రే హనుమతి పరా ప్రీతి ర్యస్య స తథోక్తః. శ్రీరామావతారే హనుమతి ప్రీత్యతిశయాద్రామస్స్వయమేవ స్వతత్త్వం హనూమతే కథయామాసేతి భావః. తదుపదేశస్య ఫలమాహ - **హరిపుత్త్రజయప్రద** ఇతి. జయస్సంసారాదనభిభవః, మోక్షస్య జయ ఇతి వా. హనుమతే జయం దత్తవానిత్యర్థః (అత్ర సప్త పదాని). ౧౨

శ్లో॥ హరిమండలసంత్రాతా హరిస్థానసమాకృతిః।
హరిసంతర్పితప్రాణో హరిజీవనకృద్రసః॥ ౧౩

నను హనుమజ్జయప్రదో వాయురేవ, సూర్యబింబగ్రహణసమయే తదనుభవాదిత్యత ఆహ-**హరిమండలసంత్రాతేతి**. వాయుమండలరక్షకః. దితిగర్భే ఇంద్రేణ భిద్యమానం వాయుమండలం దితివ్రతసముపబృంహితం భగవత్తేజ ఏవ రరక్షేతి ప్రసిద్ధేః. యస్స్వయమేవ పరాభూతః స కథమన్యస్య జయప్రదస్స్యాదితి భావః. **హరిస్థానసమాకృతిరితి**. హరిస్థానం గగనం తత్సమా ఆకృతిర్యస్య సః తథోక్తః. యథా మహాకాశ ఏవ ఘటోదరాది-సర్వరంధ్రాణ్యభివ్యాప్య వర్తతే తద్వద్భగవానపి సర్వత్ర వ్యాప్య వర్తత ఇతి కృత్వా నాపూర్వః ప్రవేశః శంకనీయ ఇతి భావః. నను అస్మాకం ఘ్రాణేంద్రియతర్పణాయ వాయుసేవా ఆవశ్యకీత్యత ఆహ-**హరిసంతర్పితఘ్రాణ** ఇతి. హరిణా వాయునా సమ్యక్ తర్పితః తృప్తిం ప్రాపితః. ఘ్రాణ ఇంద్రియవిశేషః యస్య స తథోక్తః అస్మదంతరాత్మా భగవానేవ గంధం గృహీత్వా మోదతే న తు వయమిత్యర్థః. నను తర్హి ఈశ్వరస్యాపి వాయుస్సేవ్యః, కిం పునరస్మాకమిత్యత ఆహ-**హరిజీవనకృద్రస** ఇతి. హరేః ప్రాణవాయోః జీవనకృత్ ప్రాణనకారీ రసః అపాంగుణః స భగవానేవ. ప్రాణిభిః పీతానామపాం ప్రాణాహారత్వమన్నానాం మనోగామిత్వం చ శ్రుతి ప్రసిద్ధమ్. రసాస్వాదాభావే ప్రాణస్య శరీరాన్నిర్గమశ్చ ప్రసిద్ధః. తస్మాత్ భగవాన్స్వయమేవ రసరూపేణ ప్రాణం జీవయిత్వా తేనోచ్ఛ్వాసాత్మకేన స్వయం గంధం

గృహ్ణాతీతి కృత్వా, ఈశ్వరస్య రాజ్ఞో భృత్యతుల్య ఏవాయం వాయురితి భావః, 'రసోఽహమప్సు కౌంతే'యేతి గీతావచనాదీశ్వరస్య రసరూపత్వమితి జ్ఞేయమ్. (అత్ర చత్వారి పదాని సన్తి) ౧౩

శ్లో॥ హరిర్హరిగదండాత్మా హరిదండో హరిప్రభుః।
హరిపుత్త్రమహాబంధుర్హరిలోకాహృతార్భకః॥ ౧౪

నను లోకే శాసకత్వమీశ్వరస్యాసాధారణోధర్మః. తథా చ యమస్య దండధరత్వం బహుధా శ్రూయతే. అతో యమ ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ-**హరిరితి**, 'యమస్సంయమతామహ'మితి గీతావచనాద్యమో భగవద్విభూతిరేవేతి భావః. నను యమాదపి తదీయా శిక్షా శ్రేష్ఠా ప్రధానత్వాదత ఆహ-**హరిగదండా**త్మేతి. హరిం యమం గచ్ఛతీతి హరిగః స చాసౌ దండః తద్రూపః యమగతశిక్షాపి భగవద్విభూతి భూతైవ 'దండో దమయతామ'స్మీతి గీతావచనాత్. నను యమో యేనేదం శిక్షయతి స ఉత్తమ ఏవేత్యత ఆహ-**హరిదండ** ఇతి. యమస్య కాలదండోపి భగవద్రూప ఏవ. నను ఈశ్వరస్య విభూతిర్యమః, యమస్య విభూతిరీశ్వరో నేత్యత్ర కిం నియామక? మత ఆహ-**హరిప్రభు**రితి, యమస్యాపి శాసకః. అజామిళోపాఖ్యానే ప్రథితమిదమ్. నను కిమవలంబ్య భగవానయం సర్వం శాస్తీత్యత ఆహ-**హరిపుత్త్ర మహాబంధు**రితి. ధర్మరాజస్యాద్భుతబంధుః. బంధవో హి సంపన్న మనువర్తంతే, విపన్నం తు త్యజంతి. అయం తు న తథేత్యద్భుతత్వం జ్ఞేయమ్. "యత్ర ధర్మస్తత్ర కృష్ణ" ఇతి వచనాద్ధర్మమవలంబ్య భగవాన్ ధర్మరాజం రరక్ష. అధర్మాశ్రయం తు దుర్యోధనం శిశిక్షేతి భావః. నను హరిప్రభురిత్యుక్తం, యమశాసనం కిం కదాచిదప్యనేన నివారితమిత్యత ఆహ-**హరిలోకాహృతార్భక** ఇతి. హరిలోకాద్యమపురాదాహృతః ఆనీతః అర్భకః శిశుః యేన సః. కృష్ణో హి గురుపుత్రం యమలోకాత్పునరానీతవానితి భాగవతమ్. న హి యమశాసన-తిరస్కారం వినా యమలోకాత్తస్యానయనం సంభవతీతి భావః. (అత్ర షట్పదాని.) ౧౪

శ్లో॥ హరిర్హరిపదభ్రష్టగంగాకీలితశఙ్కరః।
హరో హరశిరశ్ఛన్నచన్ద్రికాక్షాళితాంఘ్రికః॥ ౧౫

నను త్వదుక్తా గగనసదృశత్వాదయో గుణా హరౌ వర్తంతే, న తు హయగ్రీవే ఇత్యత ఆహ-**హరిరితి** విష్ణుః హరత్యాశ్రితానాం దుఃఖమితి హరిః, హరతి ప్రళయే సర్వమితి వా. విష్ణురేవాయం న చోభయోర్భేదః. రూప భేదేఽపి అంతఃకరణాద్యభేదాత్. నను విష్ణురేవ హయగ్రీవ ఇత్యస్తు నామ, విష్ణురేవేశ్వర ఇతి నిర్ధారణం తు న భవతి, మృత్యుంజయస్య శివస్య ఈశ్వరస్య సత్త్వాదిత్యత ఆహ-**హరిపదభ్రష్టగంగాకీలిత శంకరః**, హరి పదాత్ విష్ణుపదాత్ గగనాదితి యావత్, వియద్విష్ణుపదం వాత్విత్యమరాత్. భ్రష్టయా స్ఖలితయా త్రివిక్రమచరణసంరంభాదితి భావః. గంగయా కీలితః వ్యాప్తః సంయోజిత ఇతి వా శంకరః

యేన స తథోక్తః. ప్రణామసమయ ఇతి భావః. త్రివిక్రమస్య విష్ణోశ్చరణం సత్యలోకాదిక-మభివ్యాప్య బ్రహ్మాండోపరికటాహం భిత్వా తతో మందాకినీం భ్రంశయామాన సా చ తదానీం తత్పాద ప్రణతే శివశిరసి లగ్నేత్యర్థః. అనేన 'యచ్చౌ చ నిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివ శ్శివోఽభూ'దితి భాగవతం స్మారితమ్. విష్ణుపాదోదకధారీ శివ ఈశ్వరో నైవ, కింతు తద్భృత్య ఏవేతి భావః. నను విష్ణుశివయోర్న్యూనాధిక-భావవిచారోఽజ్ఞాన విలసిత ఏవ. "అహం బ్రహ్మాచ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరమితి విష్ణువచనాదేవ శివస్యాపీశ్వరత్వావగమాదిత్యత ఆహ-**హర ఇతి**. శంకరోఽపి విష్ణువిభూతి-రేవ 'రుద్రాణాం శంకరశ్చా' స్మీతి గీతావచనాదితి భావః. తర్హి కిం స శివస్సేవ్య? ఇత్యత ఆహ-**హరశిరశ్చంద్రచంద్రికాక్షాళితాంఘ్రిక** ఇతి. హరస్య శిరసి వర్తమానస్య చంద్రస్య చంద్రికయా పయోధారాభూతయేతి భావః. క్షాళితౌ అంఘ్రీ యస్య స తథోక్తః. యశ్శివస్యాపి నంతవ్యస్స ఏవ సేవ్యః. న చ హరస్వరూపత్వస్యోక్తస్య వ్యాఘాత ఇతి వాచ్యమ్. విభూతీనాం శివాదీనాం విభూతిమతో విష్ణోశ్చ స్వామిభృత్యభావసత్త్వాదితి. ఉక్తం హి శివేనైవ-అవ్యాకృతం భాగవతోథ వైష్ణవః పదం యథాహం విబుధాః కలాత్యయే ఇతి. లింగభంగే సతి శివాదయో వయం యత్పదం ప్రపత్స్యామహే తత్పదం విష్ణుభక్తోఽధునైవ యాతీతి తదర్థః. తస్మాదపునరావర్తిపదప్రదాయినీ హయగ్రీవ సేవైవ నృణాం సాధీయసీతి భావః. ౧౫

శ్లో॥ హరత్రాతా హరసఖో హరపుత్రోత్తమాభిభూః।
హరకార్ముకవిధ్వంసీ హరమూర్తిపితామహః॥ ౧౬

ఇదమేవ శివాద్విష్ణోః పారమ్యం స్థాపయతి. హరత్రాతేత్యాది శ్లోకైః, నను సముద్రమథనే విషే జాతేసతి తం పాతుం బ్రహ్మావిష్ణ్వాదయో నాశకన్, శివ ఏవ పపౌ, అతశ్శివ ఏవోత్కృష్ట ఇత్యత ఆహ-**హరత్రాతేతి**. హరస్య రక్షకః విషభక్షణ భస్మాసుర-కరనిక్షేపణాదిభ్యో హరం రక్షితవానిత్యర్థః. త్రాణే హేతుమాహ **హరసఖ** ఇతి. హరస్య సఖా సఖ్యు స్త్రాణముచితమితి భావః. నను క్వచిత్పురాణాంతరే కుమారేణ విష్ణుర్జిత ఇతి ప్రతీయత ఇత్యత ఆహ-**హరపుత్రోత్తమాభిభూః**. హరస్య పుత్రోత్తమః కుమారః తమభిభవతీతి తథోక్తః పరశురామావతార ఇతి భావః. "యః పృష్ఠం దదతోపి షణ్ముఖజయే శత్రోర్ముఖం దృష్టవా"నితి మురారివచనాత్. తత్పురాణాంతరం తు తామసత్వాదగ్రాహ్యమితి జ్ఞేయమ్. నను హరపుత్రః పరాజితో భవతు నామ, హరస్తు నేత్యత ఆహ-**హరకార్ముకవిధ్వంసీ**. శివకోదండఖండనః. శివకరపీడనం యస్సోఢవాన్ సోపి చాపశ్శ్రీరామకరపీడనం నాశకదితి కృత్వా శివాద్విష్ణురేవ బలీయానితి భావః, నను పరశురామస్య విష్ణోశ్శివ శిష్యత్వాచ్ఛివ ఏవోత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హరమూర్తి పితామహ** ఇతి. జీవస్యాజత్వాన్మూర్తిగ్రహణమ్. హరశరీరస్య పరమకారణం విష్ణునాభికమలాద్బ్రహ్మాజాతస్తతస్తు రుద్ర ఇతి భాగవతప్రసిద్ధేః.

న చ పురాణాంతరే హరా దేవ బ్రహ్మాదీనాం ప్రసూతిః ప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్. 'రాజన్తే తావదన్యాని పురాణాని సతాంగణే, యావన్నదృశ్యతే సాక్షాచ్ఛ్రీమదాగ్భవతం పర'మితి వచనేన భాగవత వచనాత్పురాణాంతరస్య తుచ్ఛత్వాత్. (అత్ర పఞ్చ పదాని.) ౧౬

శ్లో॥ హరజిహ్వాగ్రసఞ్చారీ హరగోత్రసమున్నతః।
హరధైర్యాద్రిదంభోళిర్హరహృద్వనసామజః॥ ౧౭

నను శ్రీరామేణ రామేశ్వరే రామలింగస్య స్థాపితత్వాదర్చితత్వాచ్చ శివ ఏవోత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హరజిహ్వాగ్రసంచారీతి**. శివస్య జిహ్వాగ్రే సంచరతీతి తథోక్తః. హరేణ సదా జప్యమానరామనామకస్యేత్యర్థః. రామస్య లీలామానుషవిగ్రహత్వాల్లోక విడంబనాయ రామలింగస్థాపనముచితమేవ. శివస్య తు రామమంత్రజప ఈశ్వరత్వ విహతికర ఏవేతి భావః. నను మేరుధన్వా శివోఽత్యున్నత్వాదుత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హరగోత్రసమున్నత** ఇతి కైలాసవదత్యున్నతః. శివస్తు కైలాసనిలయ ఏవేతి భావః. అద్రిగోత్రగిరిగ్రావేత్యమరః. నను విష్ణుర్మోహినీరూపీ సన్ శివస్య ప్రియావదాచచారేతి శివ ఏవాభ్రష్టపౌరుష ఇత్యత ఆహ-**హరధైర్యాద్రిదంభోళిరితి**. హరస్య ధైర్యమేవాద్రిః తస్య దంభోళిః కులిశః తన్నివారక ఇత్యర్థః. విష్ణోః కృత్రిమమేవ మోహినీవేషం దృష్ట్వా శివః క్షుభితవానిత్యధీరశ్శివ ఇతి భావః, అనేన మోహినీ వేషధారణమేవ న తు తచ్ఛిహ్నధారణమితి కృత్వా శివ ప్రియాత్వవచనమవివేకకృత మేవేతి సిద్ధమ్. నను విష్ణునా శివశ్శస్యత ఇతి ప్రతీయత ఇత్యత ఆహ - **హరహృద్వనసామజ** ఇతి. హరస్య హృద్రూపే వనే సామజో గజః, గజో వన ఇవ హరహృదయం విహరతీత్యర్థః. **"శ్రీరామ రామ రామేతి రమే రామే మనోరమే"** ఇతి శివేనైవోక్తత్వాత్. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౧౭

శ్లో॥ హరతూణీరనిలయో హరబాణో హరప్రియః।
హరనేత్రన్యస్తతేజా హరన్యగ్రోధపత్రగః॥ ౧౮

నను విరజా యమునాదిషు కృతవిహారో విష్ణుః, రుద్రస్తు సర్వామపి గంగాం జటాస్వేవ బభారేతి కృత్వా రుద్ర ఏవోత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హరతూణీరనిలయ** ఇతి. శివస్య తూణీరభూతే సముద్రే నివాసో యస్య సః గంగాధరాత్సముద్రనిలయ ఉత్తమ ఇత్యర్థః. యద్వా నను సముద్రశాయినో విష్ణోస్సముద్రతూణీరశ్శివఃశ్రేష్ఠ ఇత్యత ఆహ-హరతూణీర-నిలయ ఇతి. హరస్య తూణీరస్య సాగరస్య చ నిలయః నివాసభూతః విరాట్పురుషే తస్మిన్ శివసాగరయోస్స్థితత్వాత్. సర్వాత్మనోంతఃకరణం గిరిత్రమితి కుక్షిస్సముద్రా ఇతి చ భాగవతాత్. సముద్రమేవ శివో దధార, విష్ణుస్తు సముద్రం, తద్ధర్తారం శివం చేతి కృత్వా విష్ణురేవోత్తమ ఇతి భావః. నను త్రిపురాసురసంహారే రుద్రో విష్ణుం బాణీచకారేత్యత ఆహ-

హరబాణ ఇతి. హరస్య బాణభూతః, యథా బాణో ధానుష్కస్య, తద్వచ్ఛివస్య విష్ణురిత్యర్థః. స్వత స్త్రిపురజయే శివస్యాసమర్థత్వాదితి భావః. నను బాణశబ్దస్యాపచారికత్వం వర్ణితం త్వయా, నైతద్యుక్తం "బాణీభూత పురాణపూరుషధృతిప్రత్యాశయాధారిత" ఇతి మురారి-వచనాదితి చేన్మైవమ్. అతిశయోక్తిత్వాత్తద్వచనస్య. న హి పురుషస్సాక్షాద్బాణీభవితుమర్హతి స్వప్నేపీతి జ్ఞేయమ్. నను కుతోఽయం శివస్యైవ సాహాయ్యకమాచచారేత్యత ఆహ-**హరప్రియ** ఇతి. యతోఽయం హరస్య ప్రియస్తత ఇత్యర్థః. నను ఫాలనేత్రోన్మీలనమాత్రేణ శివస్సర్వం జగద్దహతి; విష్ణుస్తు నైవమిత్యత ఆహ-**హరనేత్రన్యస్తతేజా** ఇతి. హరస్య నేత్రే న్యస్తం ప్రళయనిర్వాహాయ స్థాపితం తేజో యస్య స తథోక్తః. యది శివనేత్రస్య స్వాభావిక తేజోవత్త్వం తర్హి భృగుచరణనేత్రాత్తస్య పరాభూతిర్నోదీయాదితి భావః. యథా భారతసంగ్రామే శ్రీకృష్ణేన అర్జునే తద్గాండీవే చ స్వతేజో నిహితం తద్వదితి జ్ఞేయమ్. నను ప్రళయే నంక్ష్యమాణం విష్ణుం శివో వటవృక్షీభూయ రరక్షేత్యత ఆహ-**హరన్యగ్రోధపత్రగ** ఇతి. హర ఏవ న్యగ్రోధః తస్య పత్రం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి తథోక్తః, మార్కండేయస్య స్వమాయా-వైభవం దర్శయితుం శ్రీవిష్ణుః శివం వటీకృత్య తత్పత్రే శిశుర్భూత్వా మాయా ప్రళయ-సముద్రమధ్యే శయితవాన్. న చాయం వాస్తవః ప్రళయః మార్కండేయోత్పత్తి-ప్రభృతిప్రళయస్యైవానాగమాత్. యద్యయం విష్ణుర్భీత ఏవ స్యాత్తర్హి వటశాఖామాలంబ్య తరుణస్సన్నేవ వర్తేత, శిశుత్వం పత్రశయనం చేతీదం తు లీలాం వినా నోపపద్యత ఇతి జ్ఞేయమ్. ప్రసిద్ధం చేదం భాగవతే. (అత్ర పంచ నామాని) ౧౮

శ్లో॥ **హరసాత్కృతశూలేంద్రో హరపాపసమాపనః।**
హరనేత్రహుతానఙ్గో హరజాయాసహోదరః॥ ౧౯

నను విష్ణుర్నిత్యం సహస్రకమలైశ్శివమర్చయన్ సన్ కదాచిద్విష్ణుభక్తిపరీక్షార్థం శివేన ఏకస్మిన్ కమలే అలభ్యే కృతే సతి విష్ణుస్స్వనేత్రకమలేన తమానర్చ, తతస్తుష్టశ్శివో విష్ణవే చక్రం దత్తవానిత్యత ఆహ-**హరసాత్కృతశూలేంద్ర** ఇతి. హరసాత్కృతః హరాయ దత్త ఇత్యర్థః. శూలేంద్రః ఉత్తమశ్శూలాయుధః యేన స తథోక్తః విష్ణుం శివశ్చంపక పుష్పసహస్రేణ ప్రత్యహమర్చయన్ సన్ కదాచిదేకం చంపకమపశ్యన్ స్వనాసాం భిత్వా విష్ణుమపూజయత్. తతశ్చ తుష్టో విష్ణుశ్శివాయ త్రిశూలం దత్తవానితి ప్రసిద్ధేరితి భావః. పూర్వోక్తం త్వసత్యం, విష్ణోర్నిత్యసిద్ధశంఖచక్రత్వాత్. నను నరసింహో హిరణ్యకశిపుం హత్వా తదసురరక్తం పీత్వా పాపీభూయ పునర్వైకుంఠం గన్తుమక్షమోఽభూత్. తదా శివశ్శరభీభూయ నృసింహం. హత్వా పవిత్రీచకారేత్యత ఆహ-**హరపాప సమాపన** ఇతి. హరస్య పాపస్య బ్రహ్మశిరశ్ఛేదనజన్యస్య సమాపనః సమాప్తి కరః. బ్రహ్మశిరఃకపాలే కరే లగ్నే సతి తన్మోచనాయ స్వయమక్షమస్సన్ శివః విష్ణుం శరణం గత్వా తత్కృపాప్రేరితలక్ష్మీ-

దత్తభిక్షావైభవవశా త్పూతోఽభూత్. సైవ బ్రహ్మహత్యా ద్రౌపదీరూపేణావిర్భూయ అష్టాదశాక్షౌహిణీరభక్షయదితి పురాణాదితి భావః. శరభ కర్తృకనృసింహహననం తు, అప్రామాణికమేవ. "నఖైర్విదారయామాన నృసింహ శ్శరభం రు"షేతి వరాహపురాణాత్. కిం చ హిరణ్యకశిపుహననజన్య బ్రహ్మహత్యా గ్రస్తం నృసింహం మోచయితుం శరభస్యా-వశ్యకత్వే నరసింహహననజన్య బ్రహ్మహత్యాగ్రస్తం శివం పాపాన్మోచయితుమన్య ఆవశ్యకస్స్యాత్. తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థాదోషః. నను శివో విష్ణుపుత్రమనంగం దదా హేత్యత ఆహ-**హరనేత్ర హుతానంగ** ఇతి. హరనేత్రే అగ్నికుండతుల్యే హుతః అనంగః కామో యేన స తథోక్తః. కామదహనం విష్ణుకృతమేవ, శివస్తు తత్ర నిమిత్తమాత్రమ్, భారతసంగ్రామే అర్జునవదితి భావః. నను స్వపుత్రే దగ్ధే సతి స్వయం కిమిత్యుదాసితవా నత ఆహ-**హరజాయా సహోదర** ఇతి. హరజాయాయాః పార్వత్యాః సహోదరః తత్తుల్య ఇత్యర్థః. భగినీ వైధవ్యభియా తద్భర్తృహననం న కృతమితి భావః. అత్ర శాక్తేయాః- శక్తిరీశ్వరీ, తద నుగ్రహవశాదండత్రయం జాతమ్. ఏకస్మిన్నండే విష్ణుపార్వత్యౌ. అన్యస్మిన్ శివ లక్ష్మ్యౌ, అపరస్మిన్ వాణీబ్రహ్మాణౌ జాతావితి వర్ణయన్తి. అతః పార్వతీ సహోదరత్వం విష్ణోర్ముఖ్యమేవ. న తు గౌణమితి భావః. (అత్ర చత్వారి నామాని) ౧౯

శ్లో॥ **హరపాషండదూరస్థో హరపాషండఖండనః।**
హరద్వేషవిహీనాత్మభక్తప్రాప్యో హరప్రభుః॥ ౨౦

నను శివపాషండా నైతదాద్రియన్త ఇత్యత ఆహ-**హరపాషండదూరస్థ** ఇతి. యత ఇదం తే నాద్రియంతే తత ఏవ తేషాం భగవత్ప్రాప్తి ర్న భవతీత్యర్థః. విష్ణు దూషకాః శివైకభక్తాః వేదబాహ్యలింగధారిణశ్శివపాషండా ఇత్యుచ్యన్తే. నను తేషాం విష్ణుపదప్రాప్తి-ర్మాభూన్నామ, శివపదప్రాప్తిస్స్యాదితి న కాపి క్షతి రిత్యత ఆహ-**హరపాషండఖండనః.** హరపాషండాన్ యమలోకం ప్రాపయ్య యమభటైస్తాన్ లవశః ఖండయతీత్యర్థః. స్వాజ్ఞారూపవేదవిరుద్ధాచరణాదితి భావః. నను హరపాషండవద్విష్ణుపాషండా అపి స్యుః, విష్ణుభక్తానామపి శివదూషణ చక్రాంకధారణాది వేదవిరుద్ధాచారసత్త్వాదిత్యత ఆహ-**హరద్వేషవిహీనాత్మభక్తప్రాప్య** ఇతి. హరద్వేషవిహీనైః ఆత్మనః స్వస్య భక్తైః ప్రాప్తుం శక్యః తథోక్తః యే విష్ణుభక్తాస్తే శివం న దూషయంతి. శివస్య విష్ణుభక్తాగ్రేసరత్వేన విష్ణువిభూతిత్వేన విష్ణుపౌత్రత్వేన విష్ణుసఖత్వేన చ విష్ణుభక్తైరపి పూజనీయత్వాత్. 'త్వద్భృత్యభృత్యపరిచారకభృత్య భృత్యభృత్యస్య భృత్య ఇతి మాం స్మర లోకనా' థేతి కులశేఖరాచార్యోక్తవిధయా భగవత్సేవావత్ భాగవత సేవాయా అపి విధేయత్వాత్. యే తు చక్రాంకధారిణశ్శివం దూషయంతి, తే న విష్ణుభక్తాః కింతు పాషండా ఏవేతి భావః. తేషామపి యమలోక ప్రాప్తిరేవ ఫలమితి జ్ఞేయమ్. నను ఈశ్వరశ్శర్వఈశానశ్శంకరశ్చంద్రశేఖర ఇత్యమరేణ తస్య ఈశ్వరత్వవచనాత్ కథం

విష్ణోరీశ్వరత్వమత ఆహ–**హరప్రభు**రితి. భాగవతత్వా దస్మాకం శివ ఈశ్వరః, తస్య తు విష్ణురీశ్వరః. "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర"మితి శ్రుతౌ విష్ణువాచకతయా మహేశ్వరశబ్దప్రయోగాత్. ఈశ్వరాణా మపి రుద్రాదీనామీశ్వరో మహేశ్వర ఇతి తదర్థః. (అత్ర చత్వారి నామాని) ౨౦

శ్లో॥ హరాత్మా హరహృద్ధర్తృగణపో హరదైవతమ్।
హరాత్మాభేదదృగ్దత్తదీర్ఘాయుష్యో హరాభిభూః॥ ౨౧

నను విష్ణోః పారమ్యం, శివస్య తతో హైన్యం చ ప్రతిపాదయంతో విష్ణుభక్తా అపి వేదవిదూరా ఏవ. స్మార్తైః "శివస్య హృదయం విష్ణుర్విష్ణోశ్చ హృదయం శివః, యథా శివమయో విష్ణురేవం విష్ణుమయశ్శివః. యథాంతరం న పశ్యామి తథా మే స్వస్తిరాయు"ష్షితి స్మర్యమాణత్వాదాహ హరాత్మేతి స్మృతావిదం విచార్యమ్. తథాహి హృదయం నామ హృత్పుండరీకం ఉత మనః. అథవా తత్త్వమ్? నాద్యః, ప్రతిశరీర హృత్కమలానాం భిన్నత్వాత్. న ద్వితీయః, మనసామపి భిన్నత్వాత్. అన్యథా పృథక్పృథగ్వ్యవహారలోపస్స్యాత్. అతః పరిశేషాత్తత్త్వం సిద్ధ్యతి, తత్త్వం నామ కాలత్రయా బాధ్యం పారమార్థికం స్వరూపం, "తత్త్వం నారాయణః పర" ఇతి. తత్త్వ శబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వాత్ తతశ్చ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి సర్వస్యాపి జగతస్తత్త్వం బ్రహ్మైవేతి శ్రూయమాణే శివవిష్ణ్వోస్తత్త్వమపి బ్రహ్మ కుతో న స్యాత్? ఇతి అర్థః. హరతి సర్వమితి హరః పరమాత్మా ఆత్మా తత్త్వం యస్య సః **హరాత్మా** విష్ణోః పారమార్థికం రూపం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. హరహృత్ హరస్య శివస్య హృత్ తత్త్వం **హరహృత్**. శివస్య పారమార్థికం రూపం విష్ణురేవ. విశ్వం వేవేష్టి వ్యాప్నోతీతి విష్ణురితి పరమాత్మవాచకత్వాద్విష్ణుశబ్దస్య పూర్వోక్త విధయా విష్ణోర్బ్రహ్మత్వాచ్చ. స్మృతౌ తు శివః మంగళరూపః పరమాత్మేతి జ్ఞేయమ్. శివస్య తత్త్వం పరమాత్మా, విష్ణోశ్చ తత్త్వం పరమాత్మా. యథావిష్ణుర్బ్రహ్మమయః తథా శివోపి బ్రహ్మమయః ఇతి స్మృత్యర్థః. నన్వేవ ముభయోర్బ్రహ్మ మయత్వే సమానే సతి అన్యతరస్య పారమ్యవాదోఽప్రమాణమితి చేన్నైవమ్. సర్వస్యాపి జగతో బ్రహ్మమయత్వేన ఈశ్వరవిభాగస్యాప్యప్రామాణికత్వాపత్తేః. అత్రేదం తత్త్వమ్. పరమార్థతస్సర్వమపి బ్రహ్మేతి న కోపి విభేదః. వ్యవహారతస్తు సర్వేషా మస్త్యేవ భేదః. అన్యథా వ్యవహారలోపప్రసంగాదితి. నను విష్ణుభృత్య జయవిజయావతార–భూత–హిరణ్యాక్షరావణాదీన్ శివో రరక్షేత్యత ఆహ–**హర్తృగణప** ఇతి. హర్తుః శివస్య గణం ప్రమథగణం పాతీతి తథోక్తః. శాపభ్రష్టౌ హి విష్ణుభక్తౌ విష్ణునైవ శిక్షితావితి న తచ్ఛివస్య పారమ్యహేతుః. ప్రత్యుత శివ ప్రమథగణం విష్ణురేవ రక్షితవానితి విష్ణురేవ పరమ ఇతి భావః. నను గోదావరీతీరాదౌ విష్ణుశ్శివలింగం బహుశః ప్రతిష్ఠాప్య పూజితవానితి పురాణమస్తీత్య ఆహ–**హరదైవత**మితి. హరస్యేష్టదైవతమ్. "శివం మహాభాగవతం స్మరా"మీతి

వచనాత్. శివలింగస్థాపనం తు శివత్రాణార్థమేవేతి జ్ఞేయమ్. వస్తుతస్తు లింగం న శివః, కింతు మూర్తిత్రయాతీతస్వరూపమేవ. సమష్ట్యండస్వరూపాదితి జ్ఞేయమ్. నను "యథాంతరం న పశ్యామి తథా మే స్వస్తి రాయు" ష్షితి స్మృతేః కా గతిరత ఆహ–**హరాత్మాభేదదృగ్దత్త–దీర్ఘాయుష్య** ఇతి. హరస్య పరమాత్మనః, ఆత్మనః విష్ణోశ్చ, అభేదం పశ్యంతి యే తే హరాత్మా–భేదదృశః. విష్ణుర్నామ న జీవవిశేషః, కింతు పరమాత్మైవ. "యో మామేవమసంమూఢో జానాతి పురుషోత్తమ" మితి గీతావచనాత్. ఇతి యే దృఢనిశ్చయాః తే ఇత్యర్థః. స్మృతౌ చ అంతరం విష్ణుపరమాత్మనోర్భేదమిత్యర్థః. న చ విష్ణుశివయోరుపక్రమాదయమర్థోనుచిత ఇతి వాచ్యమ్. తత్పదయోరపి బ్రహ్మవాచకత్వస్య దర్శితత్వాదితి. యద్వా–హరస్య శివస్య ఆత్మనో విష్ణోశ్చ అభేదం యే పశ్యంతి త ఇత్యర్థః బ్రహ్మవిద ఇతి యావత్, అథవా–హరస్య శివస్యాత్మనః. పరమాత్మనశ్చ అభేదదృశ ఇతి. భగవంతమివ భగవద్భక్తం భాగవతమపి యే పరమాత్మతయా పశ్యంతి త ఇత్యర్థః. తేభ్యః దత్తం దీర్ఘం శాశ్వతం పరమపదే ఆయుఃక్షయాభావాదితి భావః. ఆయుష్యం యేన స తథోక్తః. అపునరావర్తివిష్ణుపదం తేభ్యో దిశతీత్యర్థః. దీర్ఘం శతసంవత్సరపరిమితమితి తు నార్థః. తద్జ్ఞానస్య ఏతత్తుచ్ఛఫలప్రదానా–యోగాత్, నను విష్ణుం బ్రహ్మాత్మకతయా యే పశ్యంతి తేభ్యో విష్ణుః పరమపదం దిశతు నామ. యే తు శివం బ్రహ్మాత్మకతయా పశ్యంతి తేభ్యోపి విష్ణురేవ దిశతీత్యయుక్తం, కిం తు శివ ఏవేత్యత ఆహ–**హరాభిభూః**. హరం శివమభిభవతి తిరస్కరోతి బాణా సురయుద్ధాదిష్వితి హరాభిభూః. అయం భావః–తస్యైవాపరాజితస్యేయం పూరితి శ్రూయమాణత్వాత్పరమపదస్య స్వామీ అపరాజిత ఏవ భవతి, న పరాజితః. అతః పరమపదం దాతుం శివో న క్షమత ఇతి. నను శివస్య కైలాసస్వామిత్వాత్తం దిశతీతి వాచ్యమ్. బ్రహ్మజ్ఞానస్య అపునరావర్తిపదప్రాపకత్వేన పునరావృత్తిపదస్య కైలాసస్య బ్రహ్మజ్ఞానఫలత్వాసంభవాత్. వస్తుతస్తు శివభక్తానాం కైలాసమపి విష్ణురేవ దిశతి, న తు శివః. "యో యో యాం యాం తనుం భక్త్యా శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి తస్య తస్యాచలాం భక్తిం తామేవ విదధామ్యహ"మితి గీతావచనాత్. సర్వస్యాపి జగతః విష్ణోశ్శరీరత్వాద్యాం యాం తనుమిత్యుక్తమితి జ్ఞేయమ్. (అత్ర షట్ నామాని) ౨౧

శ్లో॥ హరిత్పాలభుజవ్రాతో హరిణాఙ్కహృదంబుజః।
హరిస్థానాక్షికమలో హరిభుగ్వైద్యనాసికః॥ ౨౨

నను చంద్రచూడో వ్యోమకేశో దిగంబరశ్చ శివః కౌస్తుభాభరణాత్కేశవా త్పీతాంబరాచ్చ విష్ణోరుత్తమ ఇత్యత ఆహ–**హరిత్పాలేతి**. హరిత్పాలా దిక్పాలా ఇంద్రాదయ ఈశానాంతాః అష్టౌ. భుజవ్రాతో భుజసముదయో యస్య స తథోక్తః. శివస్యాపి విష్ణుభుజాంతః పాతిత్వం సిద్ధమ్. ద్విభుజాచ్చివాద్బహుభుజః తత్రాపి లోకపాలభుజశ్చ విష్ణురేవ మహానితి

భావః. **హరిణాంక**శ్చంద్ర ఏవ హృదంబుజం మనః కమలం యస్య స **హరిణాంకహృదం-బుజః**, శివస్య చూడాయాం బహిరేవ చంద్రలేఖైవాస్తి. విష్ణోస్తు హృత్పుండరీకాంతరేవ పూర్ణచంద్రో వర్తతే. అతో విష్ణురేవ పరమ ఇతి భావః. అపి చ **హరిస్థానాక్షికమలః** హరిస్థానం గగనమేవ అక్షికమలం కమలతుల్యం నేత్రగోళకం యస్య స తథోక్తః. శివస్య శిరసి కేశరూపేణ వ్యోమాస్తి, విష్ణోస్తు అక్షిదేశపరిమితమేవ సర్వమపి గగనమితి శివాద్విష్ణురేవ మహానితి భావః. హరిం చంద్రం భుంజత ఇతి హరిభుజో దేవాః, తేషాం వైద్యౌ నాసత్యౌ తావేవ నాసికే యస్య సః **హరిభుగ్వైద్యనాసికః**. శివస్తు నైవమితి భావః. అత్ర ఇంద్రాదయో బాహవ ఆహు రుస్రా కర్ణౌ దిశశ్శ్రోత్రమముష్య శబ్దః. నాసత్యదస్రౌ పరమస్య నాస ఇతి, ద్యౌరక్షిణీ చక్షురభూత్పతంగ ఇతి చ భాగవతమనుసంధేయమ్. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౨౨

శ్లో॥ **హరిత్కర్ణో హరిద్దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛిదః।**
హరిద్దేశాదిరహితో హరినామాదిమశ్రుతిః॥ ౨౩

అపి చ **హరిత్కర్ణః** హరితో దిశ ఏవ కర్ణౌ యస్య స తథోక్తః శివస్య దిశోంబరభూతా విష్ణోస్తు కర్ణమాత్రదేశపరిమితా ఏవేతి విష్ణుర్మహానితి భావః. ఏవం సంక్షేపతో భగవతో విరాడ్రూపముక్త్వా విస్తరతో వక్తుమశక్యత్వాత్సర్వం సంగృహ్య ఏకపదేన వక్తి-**హరిద్దేశ-కాలవస్తుపరిచ్ఛిద** ఇతి. హరిత్ దిక్ దేశః కాలః భూతాదిః, వస్తుఘటాది, తైః పరిచ్ఛిదా పరిచ్ఛేదో యస్య నాస్తి స తథోక్తః. సర్వదిగ్వ్యాపిత్వా న్నాన్యదిక్పరిచ్ఛేదః. యద్వస్తు ప్రాచ్యామస్తి ప్రతీచ్యాం తు న, తస్య హి దిక్పరిచ్ఛేదః. తథాసర్వదేశగతత్వాన్నాన్యదేశపరిచ్ఛేదః, కాలత్రయే వ్యవస్థితత్వాన్నాస్య కాలకృతోపి పరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుమయత్వాన్నాస్య వస్తుపరిచ్ఛేదః. ఘటాదేః పటాదిపరిచ్ఛేదో భవతి, తద్భిన్నత్వాత్. యది సర్వాణి వస్తూని విష్ణురూపాణ్యేవ తస్మాద్విష్ణోః కస్మాద్వస్తునః పరిచ్ఛేదస్స్యాన్న కస్మాదపీత్యర్థః సర్వం విష్ణుమయం జగదితి స్మరణాత్సర్వస్వ విష్ణ్వా త్మకత్వమితి భావః. ఏతేన కైలాసైకదేశనిలయాద్బ్రహ్మపుత్రాచ్ఛివాద్విష్ణోః పరమత్వం సిద్ధమ్. ఏవం శివాద్విష్ణోః పారమ్యం నిశ్చిత్య నిగద్య అథ తత్తత్ర్వమాహైకేన నామ్నా-**హరిద్దేశాదిరహిత** ఇతి. పరమాత్మని దిగ్దేశకాలాదయో న సంతి, "నేహ నానాస్తి కించ" నేతి శ్రుతేరితి భావః. నను పరమాత్మనో వేదవేద్యత్వాత్ "వేదాక్షరాణి యావన్తి పఠితాని ద్విజోత్తమైః, తావన్తి హరినామాని కీర్తితాని న సంశయః" ఇతి వచనాత్, 'స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య' ఇతి శాస్త్రాచ్చ వేదః పఠ్యతాం కిమేతన్నామప్రవచనేనేత్యత ఆహ-**హరినామాదిమశ్రుతిః**-హరి రితి నామ హరినామ ఆదిమా ప్రథమా శ్రుతిః యస్య స తథోక్తః. యదీయం హరినామ శ్రుతేరాదౌ పఠ్యతే స ఇత్యర్థః "హరిః ఓ" మితి శ్రుత్యుపక్రమాదితి భావః. అనేన హరినామ-ప్రవచనమ్ వేదాధ్యయనాదపి పరమేవ, వేదాక్షరాణాం భగవత్ప్రతిపాదకత్వాదేవ

హరినామతౌల్యం తద్వచనేన విహితమ్. న తావతా వేదాక్షరపఠనమేవ కార్యమ్, న తు హరినామపఠనమితి విధీయతే, అపి చ హరినామకీర్తనే యత్ఫలం స్యాత్తత్ఫలం వేదపఠనే స్యాదితి హరినామ్నా మేవోపమానత్వేనాధిక్యం సిద్ధ్యతి. ఉక్తం చ "సకృదుచ్చరితం యేన హరిరిత్యక్షరద్వయం, బద్ధః పరికరస్తేన మోక్షాయ గమనం ప్రతి"ఇతి. తస్మాద్విష్ణువాచకం హరిపదం ప్రథమశ్రుతిరేవేతి భావః. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౨౩

శ్లో॥ **హరిణాఙ్కప్రియసఖో హరిణాఙ్కతనూభవః।**
హరిణాఙ్కార్ధసుషమో హరిణాఙ్కకలానఖః॥ ౨౪

నను "కామోకార్షీన్మన్యురకార్షీ"దితి శ్రుతేః, 'సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయే'యేతి శ్రుతౌ కామదర్శనాచ్చ కామ ఏవ జగజ్జన్మహేతురీశ్వర ఇత్యత ఆహ-**హరిణాంకప్రియసఖ** ఇతి. మన్మథ ఇత్యర్థః. "ప్రజనశ్చాస్మి కందర్ప" ఇతి గీతావచనాత్కామో భగవద్విభవావతార ఏవేతి భావః. నను బుధానుకూల్యాభావేన శ్రీరామస్యాపి వనవాసలాభాత్, బుధస్య జ్యోతిశ్శాస్త్రే గ్రహోత్తమత్వప్రతిపాదనాచ్చ బుధస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హరిణాంకతనూభవ** ఇతి. బుధగ్రహస్య విష్ణుదైవతకత్వాత్స బుధో విష్ణువిభూతిరేవేతి భావః. శ్రీరామస్య బుధకృతవనవాసస్తు రావణవధార్థ మభ్యుపగత ఏవ, న తు పారతంత్ర్యాదితి జ్ఞేయమ్. నను నరసింహవద్భీషణోయం నరహయోఽతః కథం సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హరిణాంకార్ధసుషమ** ఇతి **హరిణాంక కలానఖ** ఇతి చ. హరిణాంక ఇవార్ధసుషమః శీతప్రభః "సుధాసధ్రీచీభిర్ద్యుతిభిరవదాత త్రిభువన"ఇతి బ్రహ్మవచనాత్, హరిణాంకస్య కలా ఇవ నఖా యస్య స తథోక్తఃనృసింహస్తు సింహనఖః, కాలాంతకవద్దారుణశ్చేతి భావః. (అత్ర చత్వారి నామాని) ౨౪

శ్లో॥ **హరిద్రామయరామాఙ్గచిత్రితో హరిణాన్తకః।**
హయ్యంగవీనమృదులో హరిణోపలవిష్టరః॥ ౨౫

అపి చ **హరిద్రామయేన** హరిద్రావత్పీతేనేత్యర్థః సువర్ణవర్ణత్వాదితి భావః. రామాయా లక్ష్మ్యా అంగేన చిత్రితః సంజాతచిత్రవర్ణః. స్వయం శ్వేతః పీతాయా లక్ష్మ్యాస్సంగేన చిత్రిత ఇత్యర్థః. అనేన స్త్రియా సేవితోఽయమస్మాకం సులభ ఏవేతి సిద్ధమ్. నన్వేవం యది సులభత్వాదేవాయం మారీచేన వంచిత ఇత్యత ఆహ-**హరిణాంతక** ఇతి. హరిణస్య మాయామృగస్యాంతకో నాశకః ఛలేనాప్యేతద్వి ప్రియకారిణామ్మహదనిష్టం స్యాదితి భావః. నన్వేవం హరిణాంతకః కిమయం వ్యాధవత్కఠినః? నేత్యాహ-**హయ్యంగవీనమృదుల** ఇతి. హ్యో గోదోహోద్భవం నవనీతం హయ్యంగవీనమిత్యుచ్యతే తదివ మృదులః మృదుస్వభావః. ధ్యానోపయోగితయా తస్య విష్టరమాహ-**హరిణోపలవిష్టర** ఇతి. హరిణాశ్శ్వేతాః ఉపలా

మణయో వజ్రమణయ ఇత్యర్థః. తేషాం విష్టరమాసనం యస్య స తథోక్తః. అనర్ఘవజ్రాసనాసీన ఇత్యర్థః. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౨౫

శ్లో॥ హరిణాశ్మస్తంభసభామంటపస్థో హనైపుణః।
హరిణీనయనాంభోజపతితశ్వేతబంభరః॥ ౨౬

నను చంద్రమండలే కుత్రాయం స్థిత ఇత్యత ఆహ హరిణేతి. **హరిణాశ్మస్తంభసభామంటపస్థః** హరిణాశ్శ్వేతాః అశ్మానో మణయః తేషాం స్తంభా యత్ర తస్మిన్ సభామంటపే తిష్ఠతీతి తథోక్తః చంద్రమండలే వజ్రస్తంభసభామంటపే వజ్రాసనే స్థిత ఇతి ఫలితమ్. న కేవలమయమీశ్వరత్వాదేవ సేవ్యః, కిం తు బ్రహ్మణ్యత్వాదపీత్యత ఆహ–**హనైపుణ** ఇతి. నిపుణ ఏవ నైపుణః స్వార్థేఽణ్, హే బ్రహ్మణి నైపుణః హనైపుణః బ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః. "బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదన" ఇతి మధుసూదనస్య హయగ్రీవస్య బ్రహ్మణ్యత్వస్మరణాత్. నను యత్సుందరం వస్తు తద్ధృదయే లగతి నత్వన్యదిత్యత ఆహ–**హరిణీతి**. హరిణ్యా లక్ష్మ్యా నయనాంభోజే నేత్రరూపే కమలే పతితః శ్వేతః బంభరః భృంగః. యథా బంభరోంభోజే మరందగ్రహణాయ పతతి తద్వదయం లక్ష్మీనేత్ర ఇత్యర్థః. లక్ష్మీనయనయోరప్యతిహృద్య ఇతి కింపునరస్మన్నయనయోరిత్యర్థాపత్తిర్లభ్యతే. లక్ష్మీనయనయో ర్హృద్య ఇతి వక్తవ్యే, నయనే పతిత ఇతి వచనాల్లోకోక్తిః పర్యాయోక్తం వా. శ్వేత ఇత్యనేన హయగ్రీవభ్రమరస్యాపూర్వత్వం సిద్ధమ్. శ్వేతానాం భ్రమరాణామభావాత్. లక్ష్మీ నయనే కమలత్వమారోప్య హయగ్రీవే భ్రమరత్వారోపేణ లక్ష్మీనయనసౌందర్యసారగ్రాహీ భగవానయమేవేతి వ్యజ్యతే. (అత్ర త్రీణి పదాని) ౨౬

శ్లో॥ హరిసంహననో హస్తప్రమాణోరా హరాగ్రజః।
హరిస్ఫురద్రత్నకూటో హరితారాసముద్భవః॥ ౨౭

ఉక్తమేవ లక్ష్మీనయనహార్విత్వం కించిత్ స్ఫుటయతి–**హరిసంహనన** ఇతి. హరేస్సింహస్యేవ సంహననం శరీరం యస్య స తథోక్తః, సింహసంహననో యువేతి ప్రసిద్ధేః. సింహసంహననం యథా అతిదృఢం తుందాదిరహితం చ తద్వదస్యాపీత్యర్థః. కించ **హస్తప్రమాణోరాః**. హస్తప్రమాణమురో వక్షః యస్య స తథోక్తః విశాలవక్షా ఇత్యర్థః. నను "యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రదేహా యోగర్ధిమాపురుభయీం యదు హైహయాద్యా" ఇతి ఐహికాముష్మికసర్వఫలప్రదాయినీ దత్తాత్రేయసేవేతి కృత్వా స ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హరాగ్రజ** ఇతి. హరస్య దూర్వాససః, కార్యే కారణశబ్ద ఉపచారాత్. అగ్రజః భ్రాతా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాస్త్రయోఽత్రేర్భార్యాయాం చంద్రదత్త దూర్వాసోనామభిర్జాతా ఇతి దత్తాత్రేయస్య హరాగ్రజత్వమ్. సోఽపి హయగ్రీవస్యైవావతార ఇతి భావః నను సవితృ–

మండలమధ్యవర్తినో నారాయణస్య కిరీటిత్వం స్మర్యతే, తద్వచ్చంద్రమండలమధ్యస్థస్యాస్య కిరీటమస్తి వేత్యత ఆహ–**హరిస్ఫురద్రత్నకూట** ఇతి. హరిస్సూర్య ఇవ స్ఫురద్రత్నకూటం నవరత్నఖచితం కిరీటం యస్య స తథోక్తః సూర్యస్య చిత్రభానుత్వాన్నవరత్నపదనివేశః, నను పునర్వసురోహిణ్యాదితారాసు శ్రీరామకృష్ణాదీనామావిర్భావస్స్మర్యతే తేషాం సర్వజనప్రసిద్ధత్వాత్. హయగ్రీవస్తు అప్రసిద్ధ ఏవ. తదవతారతారాయాఅ నుక్తత్వాత్సాపీత్యత ఆహ–**హరితారాసముద్భవ** ఇతి. హరితారా విష్ణునక్షత్రం వైష్ణవసంజ్ఞకం శ్రవణమితి యావత్. తస్యాం సముద్భవ ఆవిర్భావో యస్య స తథోక్తః. "శ్రావణ్యాం శ్రవణే దేవో జాతో హయ శిరా హరి" రితి వచనాదితి భావః. (అత్ర పఞ్చ పదాని) ౨౭

శ్లో॥ హర్షులో హరిదీశేశో హవ్యకవ్యవివర్ధనః।
హర్షులాశయదూరస్థో హరిమా హరిమాకరః॥ ౨౮

నను యస్స్వయం పూర్ణకామోఽన్యేషాం కామాన్ స పూరయేదిత్యత ఆహ–**హర్షుల** ఇతి కామీ "హర్షులో మృగకామినో" రితి కోశాత్. పూర్ణకామ ఇత్యర్థః. యద్వా–నను యస్సకామో దేవస్సోఽస్మాన్ రక్షేత్ న తు నిష్కామో బ్రహ్మనిష్ఠో హయగ్రీవ ఇత్యత ఆహ–హర్షుల ఇతి. వస్తుతో నిష్కామోప్యయం లక్ష్మీకౌస్తుభాది ధారణాత్సకామ ఇవ ప్రతిభాతీత్యర్థః. నను 'ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేచ్ఛ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనా' దిత్యాదిశాస్త్రాదగ్న్యాదయో దిక్పాలాస్సేవ్యాస్సకామైరిత్యత ఆహ–**హరిదీశేశ** ఇతి దిక్పాలకానామపి అయమేవ సేవ్య ఇత్యర్థః. నను పూర్ణ కామా హి దిక్పాలాః కుతోఽముం సేవంత ఇత్యత ఆహ–**హవ్యకవ్యవివర్ధన** ఇతి. హవ్యం దేవానామన్నం కవ్యం పితౄణామన్నం తయోర్విశేషేణ వర్ధనః అభివృద్ధికరః భగవదనుగ్రహేణ వృష్ట్యాదినా భూమౌ ఫలితాయాం తదోషధీభిర్నరో దేవాన్ పితౄన్ చ యజ్ఞాదిభి శ్శ్రాద్ధాదిభిశ్చ తర్పయంతీత్యర్థః. తస్మాద్దిక్పాలా న పూర్ణకామా ఇతి భావః. సర్వమపీదం సకామార్థమేవ. వస్తుతస్తు నిష్కామజనసులభ ఏవ భగవానిత్యాహ–**హర్షులాశయదూరస్థ** ఇతి. హర్షులమాశయం మనో యేషాం తే హర్షులాశయాస్సకామచిత్తాస్తేషాం దూరస్థః 'కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచ'నేతి భగవతా స్వయమేన ఫలత్యాగస్యోపదిష్టత్వాత్. "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతం, బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధి" నేతి వచనాచ్చ. నను నిష్కామానాం సకామానాం వా స్వాదృష్టానుగుణం ఫలమనుభవకాల ఏవ భవతి. దాతారశ్చ తత్ఫలం తద్దానకాల ఏవ దదతే. 'సోనంతోంతకరః కాలో నాదిరాదికృదవ్యయ'ఇతి వచనాచ్చ కాల ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ–**హరిమేతి**. హరిమా కాలః హృభృధృ ఇతి ఔణాదిక ఇమనుచ్. హరతీతి హరిమేతి వ్యుత్పత్తిః 'కాలః కలయతామహ'మితి గీతావచనాత్కాలోపి భగవద్విభూతిరేవ. న చ నిత్యకాలస్య పరమాత్మత్వ ప్రసిద్ధేః స ఏవ పరమాత్మా న తు విభూతిరితి వాచ్యమ్, అద్య

శ్వ ఇత్యాదివ్యవహారబలకల్ప్యో హి కాలః. స చ వ్యవహారః పరమార్థతో నాస్త్యేవేతి న కాలస్య పరమాత్మత్వమ్. యది తు తద్వ్యవహారకల్ప్యః కాలో జన్య ఏవ న నిత్య ఇత్యుచ్యేత, తర్హి తదన్యస్య నిత్యస్య కాలస్యాభావాత్తూష్ణీం స్థీయతామ్. అథ పరమాత్మన ఏవ కాల ఇతి నామాంతరమిత్యుచ్యేత, తర్హి న కోఽపి వివాదః. నను కాలస్య భగవద్విభూతిత్వేపి యదా కాలోఽనుగుణస్తదా సంపత్స్యాత్. యదాఽననుగుణస్తదా విపత్స్యాత్. న హి భగవానపి కాలమతిక్రమ్య చేష్టతే. ఈశ్వరేణైవ కాలస్యానతిక్రమణీయత్వకల్పనాత్. తస్మాదైహికసుఖార్థం భగవతస్సేవా తావద్వ్యర్థా ఇత్యత ఆహ-**హరిమాకర** ఇతి. హరేరింద్రస్య మాకరః సంపత్ప్రదః వామనావతారే ఇతి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వమ్; నిమిత్తమాత్రమేవ కాలః, న తు సాక్షాత్కర్తృ-కారకాధిషు తస్య ప్రవేశః. తతః పురుషేణ భగవత్సేవాదిరూపే ప్రయత్నే కృతే సతి అనురూపకాలే స ప్రయత్నః ఫలతి, ఆకృతే తు నైవ ఫలతి. తత్ర దృష్టాంత ఇంద్ర ఏవ. ఇంద్రో హి బలినా రాజ్యే అప హృతే సతి భగవంతం స్వజననీద్వారా శరణమేత్య ఫలకాలే వామన సహాయాత్పునస్స్వరాజ్యం ప్రాప, న తు దైవసహాయం వినేతి. (అత్ర షట్పదాని) ౨౮

శ్లో॥ **హర్మ్యవాసో హర్షపూర్ణో హర్షో హర్షప్రదస్మృతిః।**
హఠాకృష్టార్యదృగ్విత్తో హరణీభూతకౌస్తుభః॥ ౨౯

నను వామనస్య ఇంద్రస్య చ ఏకోదరత్వేన ఇంద్రాయ వామనో రాజ్యం సంపాద్య దదౌ. వయం తు సంబంధశూన్యాః, అతోస్మాకం హయగ్రీవస్సంపదం నైవ దద్యాదత ఆహ-**హర్మ్యవాస** ఇతి. హర్మ్యేషు ధనికగృహేషు ఆవాసో నివాసో యస్య స తథోక్తః. "హర్మ్యదిర్ధనినాం వాస" ఇత్యమరః. హయగ్రీవభక్తానాం ధనికత్వాదితి భావః. "తస్య పుత్రాభివృద్ధి-ర్భవేత్తస్యవాంఛా-లభంతేఽఖిలా"ఇతి హయగ్రీవదండకా దితి జ్ఞేయమ్. నను సంతుష్టహృదయో దేవస్సేవ్యః న తు క్రుద్ధః, హయగ్రీవస్తు మధుకైటభాదిహననార్థ-మవతీర్ణత్వాత్క్రుద్ధ ఏవేత్యత ఆహ-**హర్షపూర్ణ**. ఇతి. నిత్యసంతుష్ట ఇత్యర్థః. మధుకైటభాది-హననకాలే ఆరోపిత క్రోధత్వేపి పశ్చాత్సంతుష్టత్వాదితి భావః. నను హయగ్రీవో యేన హర్షేణ పూర్ణస్స హర్షోస్మాకమపి ప్రాప్యత్వాత్సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హర్ష** ఇతి. 'బలం బలవతామస్మి తేజస్తేజస్వినామహ' మిత్యాదివచనానా ముపలక్షకత్వేన హృష్టానాం హర్షస్య చ భగవద్విభూతిత్వాదితి భావః. నను స హృష్టస్స్యాన్నామ, కిమస్మాకం తేనేత్యత ఆహ-**హర్షప్రదస్మృతిరితి**. హర్షప్రదా స్మర్తౄణామితి భావః. 'స్మృతిః యస్య స తథోక్తః. యస్య స్మరణమేవ హర్షప్రదం తస్య ధ్యానం కింపునరితి భావః. అత్ర వృద్ధాచారం ప్రమాణయతి-**హఠాకృష్టార్యదృగ్విత్త** ఇతి. హఠాత్ స్వప్రేరణాం వినైవేత్యర్థః, ఆకృష్టం ఆర్యాణాం ప్రహ్లాద-

నారదపరాశరాదీనాం సతాం దృగ్రూపం విత్తం యేన స తథోక్తః. భావనామయమర్చామయం వా భగవంతం నిత్యమతిప్రీత్యా ఆర్యాస్సేవంతే, తత్స్మరణస్యైవ హర్షప్రదత్వేన దర్శనస్య అత్యంతం హర్షప్రదత్వాదితి భావః. కిం చ కిమేతదార్యాచారేణ, సాక్షాజ్జీవతత్త్వం కౌస్తుభాదిరూపేణ మూర్తీ భూయ భగవతి లగ్నమిత్యాహ-**హరణీభూతకౌస్తుభ** ఇతి. హరణం వివాహే వధూవరయోః కన్యాపిత్రా దేయం ధనమ్. హరణీభూతః కౌస్తుభః యస్య స తథోక్తః యస్మై వివాహకాలే జలధినా కౌస్తుభో దత్తస్స ఇత్యర్థః. (అత్ర షట్పదాని) ౨౯

శ్లో॥ **హరేణుగన్ధాంబుసిక్తసాలగ్రామశిలామయః।**
హకారవాచ్యో హకరో హరిచన్దనచర్చితః॥ ౩౦

నను ఆర్యాణాం భావనామయహయగ్రీవసాక్షాత్కారోస్తు నామ, దివ్యక్షేత్రేషు హయగ్రీవార్చావిగ్రహాభావాదస్మాకం కాగతిరిత్యత ఆహ-**హరేణ్వితి**. హరేణు గంధాంబునా తక్కోల పరిమళయుక్తేన జలేన సిక్తా యా సాలగ్రామశిలా తన్మయః తద్రూపఃహయగ్రీవ-సాలగ్రామశిలా స్నానగంధాదిభిర్భక్త్యా నిత్యమర్చ్యతాం, తేన స ప్రీయతే, సాలగ్రామస్య భగవదర్చాభూతత్వాత్ ఇతి భావః. ఏతావతా పరవ్యూహ విభవాంతర్యామ్యర్చాత్మక పంచాయతనపూజాఽభిహితా. నను 'యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽ'స్మీతి జపయజ్ఞస్య శ్రేష్ఠత్వేన హయగ్రీవజపస్తావద్విధేయః, స చ శ్రుతౌ న దృశ్యతే. ప్రణవజపస్యైవ శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. అపి చ ప్రణవో జపలాఘవకరః ఏకాక్షరత్వాత్. హయగ్రీవపదం తు గౌరవకరం చతురక్షరత్వాదిత్యత ఆహ-**హకారవాచ్య** ఇతి. 'హశ్శంకరే హరౌ హంసరణరోమాంచవాజిషు గర్వే ప్రచేత' సీతి కోశాత్ హకారో హయగ్రీవవాచకః న చాయం శ్రుత్యసిద్ధః, అథర్వణే హయగ్రీవమంత్రాణాం సత్త్వాదితి భావః. జపార్చాదిఫలమాహ-**హకర** ఇతి సుఖకరః 'హంక్లీబమస్త్రసుఖయో' రితి కోశాత్. భావనామయే విగ్రహే గంధపుష్పధారణమాహ-**హరిచందనచర్చిత** ఇతి. హరిద్వర్ణం చందనం హరిచందనం తేన చర్చితః లిప్తః లక్ష్మ్యేతి భావః (చత్వారి నామాని) ౩౦

శ్లో॥ **హరిచన్దనపుష్పాప్తో హవితాంబుజలోచనః।**
హవితశ్వేతపద్మస్థో హవితాబ్జనిభాననః॥ ౩౧

హరిచందనస్య దేవవృక్షస్య పుష్పైరాప్తః ప్రాప్తః దేవేంద్రానీతైరితి భావః. మనసి విగ్రహధారణార్థం తం విశినష్టి పదత్రయేణ. **హవితాంబుజే** వికసితకమలే ఇవ లోచనే యస్య సః పుండరీకాక్ష ఇత్యర్థః **హవితశ్వేతపద్మస్థః** హవితే శ్వేతపద్మే తిష్ఠతీతి తథోక్తః. వజ్రాసనే శ్వేతపద్మం నిధాయ తత్రోపవిష్ట ఇత్యర్థః. **హవితాబ్జనిభం** ఫుల్లాంభోజతుల్యమాననం యస్య స తథోక్తః. (చత్వారి పదాని) ౩౧

శ్లో॥ హలపద్ధతికాన్తేశో హలకోత్క్షిప్తపత్తనః।
హలజీవనసన్త్రాతా హలీ హలధరప్రియః॥ ౩౨

నను "సహస్రనామతస్తుల్యం రామనామ వరానన" ఇతి వచనా ద్రామనామైవ జప్తవ్యం, "ఆపదామపహర్తారం దాతారం సర్వసంపదాం లోకాభిరామం శ్రీరామం భూయో భూయో నమామ్యహ"మితి వచనాదాపదపగతి-సంపదాగత్యర్థం రామ ఏవ సంతవ్య ఇత్యత ఆహ-**హలపద్ధతికాన్తేశ** ఇతి హలపద్ధతి స్సీతా "సీతా లాంగలపద్ధతి" రిత్యమరః. తస్యాం జాతా కన్యాపి ఉపచారాత్సీతేత్యుచ్యతే. ప్రకృతే తు హలపద్ధతౌ జాతా కాంతా హల పద్ధతికాంతా సీతాదేవీ, తస్యాః ఈశః భర్తా శ్రీరామ ఇతి యాపత్ రామో నామ నత్వస్మాదన్యః కింత్వస్యైవ రూపాంతరమితి భావః. యద్వా-నను విద్యార్థం హి హయగ్రీవస్యోపాసనం విద్యాసు, చ అధ్యాత్మవిద్యా గరీయసీ 'అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానా' మితి గీతావచనాత్. సా చ విద్యా సీతయా హనుమతే ఉపదిష్టేతి విద్యాప్రదాయినీ సీతైవ సేవ్యేత్యత ఆహ- హలపద్ధతి-కాంతేశ ఇతి. యేన చోదితా సీతా హనుమదుపదేష్ట్రీ జాతా స చోదక శ్శ్రీరామస్సాక్షాద్ధయగ్రీవ ఏవ, తస్మాత్పరమపురుషానుగ్రహం వినా లక్ష్మ్యా అపి న విద్యాదానాధికార ఇతి భావః. నను పరమేశ్వర్యాస్సీతానివాసభూతాం పేటికాం హలేన య ఉన్నీతవాన్, స మహాసత్త్వ-స్సేవ్యస్స్యాదిత్యత ఆహ-**హలకోత్ క్షిప్తపత్తన** ఇతి. హలమేవ హలకం, తేన ఉత్క్షిప్తం పత్తనం హస్తినాపురం యేన స తథోక్తః. దుర్యోధనే కోపాదితి భావః. లీలామనుజీభూయ-వర్తమానాయాస్సీతాయా ఉన్నయనం హలాగ్రేణ నాద్భుతం, కిం తు సర్వమపి పత్తనం హలాగ్రేణోత్ క్షిప్తవాన్ బలరామ ఇతీదమద్భుతమిత్యర్థః. నను కిమయం హలజీవనః? నేత్యాహ-**హలజీవనసంత్రాతేతి** కృషీవలానాం రక్షకః, బలరామస్య పశుపాలకత్వాధికారే ప్రజానాం సౌఖ్యసంభవాదితి భావః. యద్వా-వృష్టిప్రదానాదినా భగవతః కృషీవలరక్షకత్వ-మితి భావః. నన్వేవం బలరామ ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హలీతి** స బలరామో హయగ్రీవస్య విభూతి రేవేతి భావః. అవతార ఇతి కేచిత్, యద్వా-నను భగవాన్ బలరామరూపేణ హలజీవనసంత్రాతేత్యత్ర కించిహ్నమిత్యత ఆహ-హలీతి. హలధ్వజ ఇత్యర్థః. మచ్చిహ్న-భూతహలజీవనాయ తానహం రక్షా మీతి కరే హలం ధృతవానయం హయగ్రీవో బలరామావతార ఇతి భావః. నను "మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నరసింహశ్చ వామనః రామో రామశ్చ రామశ్చ బౌద్ధః కలికిరేవ" చేతి వచనాద్రామస్య హయగ్రీవావతారత్వే కృష్ణః క? ఇత్యత ఆహ-**హలధరప్రియః** కృష్ణస్సాక్షాద్భగవా నేవేత్యర్థః. "యో మామేవమసంమూఢో జానాతి పురుషోత్తమ"మితి గీతాసు స్వేనైవోక్తత్వాత్, హలధరస్య ప్రియ ఇతి షష్ఠీసమాసః తేన బలరామస్యాపి భగవతి కృష్ణే ప్రీత్యతిశయ ఇతి సిద్ధమ్॥ (అత్ర పఞ్చ నామాని) ౩౨

శ్లో॥ హలధ్వజసుభద్రాప్తపార్శ్వో హలిధనావనః।
హల్లకాలఙ్కృతశ్రోత్రో హల్యాహల్యాఙ్కురోదయః॥ ౩౩

నను "జగన్నాథః కలౌ యుగే" ఇతి కలియుగే జగన్నాథస్య సేవ్యత్వమిత్యత ఆహ-**హలధ్వజసుభద్రాప్తపార్శ్వ** ఇతి. హలధ్వజేన సుభద్ర యా చ ఆప్తౌ సేవితౌ పార్శ్వౌ యస్య స తథోక్తః. హయగ్రీవ ఏవ కలియుగే జగన్నాథస్వామిరూపేణ వర్తతే, న తూభయోః పార్థక్యమ్. జగన్నాథస్వామినో బుద్ధావతారత్వాదితి భావః. నను కృష్ణే పరమపదం గతేసతి తత్కళేబరం హి జగన్నాథ ఇత్యుచ్యతే, తస్య కథం బుద్ధావతారత్వం? యేన జగన్నాథోపి హయగ్రీవ ఏవేత్యుచ్యేత, ఇత్యత ఆహ - **హలిధనావన** ఇతి. హలినో బలరామస్య ధనం ధనవద్గోప్యం హలిధనం శ్రీకృష్ణ కళేబరం తదవతి ప్రవిశతీతి తథోక్తః. భగవాన్ పునస్తత్కళేబరం ప్రవిశ్య బుద్ధ ఇతి వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః. నను హరిచందనపుష్పాప్తాయ భగవతే కిం పుష్పమస్మాభిరర్ప్యం స్యాత్? న కిమపీత్యత ఆహ-**హల్లకాలంకృతశ్రోత్ర** ఇతి. భగవతస్సర్వసమత్వాద్వైరర్పి తేషు హరిచందనేషు అస్మాభిరర్పితేషు హల్లకమల్ల్యాదిషు చ సమైవ ప్రతిపత్తిరితి భావః. "ఫుల్లహల్లకవతంసకోల్లసద్గల్లమాగమగవీగవేషిత"మితి శ్రీకృష్ణకర్ణామృతే. నను ఈశ్వరో నామ కశ్చిన్నాస్త్యేవ అప్రత్యక్షత్వాత్, అత ఆహ-**హల్యాహల్యాంకురోదయ** ఇతి. హల్యం కృష్టం క్షేత్రం అహల్యం తద్భిన్నదేశాది, తయోః అంకురాణాముదయో యస్మాత్స తథోక్తః క్షిత్యం కురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘట-వదిత్యనుమానేన ఈశ్వరసిద్ధిరితి భావః. తార్కికమతమేతత్. (అత్ర చత్వారి నామాని) ౩౩

శ్లో॥ హవిర్హవిష్యం హవనం హవిర్భుగ్ఘవిరాశ్రయః।
హవిష్యాశీ హవిర్ధేనుర్హవనావలిపాలకః॥ ౩౪

నను "కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవం తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం, ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నాను వర్తయతీహ యః అఘాయురింద్రియా-రామో మోఘం పార్థ స జీవ' తీతి గీతావచనాత్. యజ్ఞాదికం కర్తవ్యమ్, విహితత్వాత్. న తు హయగ్రీవసేవా అవిహితత్వాదిత్యాశంకాయాం యజ్ఞ-తత్పరికర-తత్కర్తృ-తత్ఫల తదుద్దేశ్యానాం సర్వేషామపి హయగ్రీవాదపృథక్సిద్ధత్వాద్ధయగ్రీవసేవయా సర్వమపి కృతమేవ స్యాదిత్యాహ-**హవిరితి** శ్లోకద్వయేన హవిః ఘృతాదికమ్, **హవిష్యం** యజ్ఞశిష్టాన్నమ్, **హవనం** హవిరాదిపరికరసంపాద్యో యజ్ఞః, **హవిర్భుక్** ఆహవనీయాగ్నిః, **హవిరాశ్రయః** హవిరుద్దేశ్యదేవతా, **హవిష్యాశీ** యజమానః, **హవిర్ధేనుః** హవిర్దాయినీ గౌః **హవనావలిపాలకః** యజ్ఞసమూహరక్షకః విష్ణురితి యావత్. "నమో నమస్తేఽఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయ కర్మక్రతవే క్రియాత్మన" ఇతి భాగవతాత్. (అత్ర అష్ట నామాని) ౩౪

శ్లో॥ **హవనేన్ద్రపశుర్హవ్యపాత్రం హవనపూరుషః।**
హసన్ముఖో హవిర్ధానీపయోధారాయితేక్షణః॥ ౩౫

హవనేన్ద్రపశుః ఉత్తమయజ్ఞస్య పశుః ఛాగాశ్వాదిః ఇంద్రపదేన భగవదర్పణ బుద్ధ్యా క్రియమాణయజ్ఞ ఇతి సూచ్యతే. తస్యైవోత్తమత్వాత్. **హవ్యపాత్రం** స్రుక్స్రువాది, **హవనపూరుషః** యజ్ఞపురుషః, ఏవం హవిరాదిరూపో హయగ్రీవ ఇత్యుక్త్వా అథ ఫలప్రదానం సాక్షాత్స ఏవైవేత్యాహ పదద్వయేన. **హసన్ముఖః** స్మేరాననః క్రియాకౌశలజన్యానందాదితి భావః. హవిర్ధానీ కామధేనుః తస్యాః పయోధారాఇవాచరితాని ఈక్షణాని అ పాంగా యస్య సః **హవిర్ధానీపయోధారాయితేక్షణః** యజమానేషు ఋత్విగాదిషు చ కృపాపాంగాన్వికిర-తీత్యర్థః. కామధేను పయోధారా యథా అభిలషితార్థప్రదాయినీ స్వచ్ఛా చ తద్వద్భగవద-పాంగసరణిరితి ఉపమా తాత్పర్యమ్. (అత్ర పంచ నామాని) ౩౫

శ్లో॥ **హఠో హఠకరగ్రాహ్యో హఠయోగోపదేశకః।**
హఠయోగఫలీభూతో హఠయోగకరప్రియః॥ ౩౬

నను "ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే"ఇతి గీతావచనాత్ప్రాణ నిరోధాత్మకో యోగోఽనుష్ఠేయ ఇత్యాశంకాయాం యోగతత్పరికరంతత్ ఫలాదికం సర్వమపి శ్రీహయగ్రీవమయమేవేత్యాహ-ద్వాభ్యామ్. **హఠః** మనఃప్రాణనిరోధాత్మకో యోగవిశేషః. **హఠకరైః** గ్రాహ్యః గృహీతుం శక్యః ఆత్మేత్యర్థః. **హఠయోగోపదేశకః** పతంజలిః. హఠయోగఫలం బ్రహ్మనిర్వాణం, తద్వదాచరితః **హఠయోగఫలీభూతః**. వస్తుతో హఠయోగస్య కేవలస్య బ్రహ్మ న ఫలమితి చ్విపా సూచ్యతే. **హఠయోగకరాణాం** ప్రియః ప్రీత్యాస్పదః. కుండలినీస్రుతామృతరూప ఇత్యర్థః. (అత్ర పంచ పదాని) ౩౬

శ్లో॥ **హఠయోగాశ్రయీభూతో హఠయోగసమాపనః॥**
హఠయోగైకనిరతదురాపో హఠదూషకః॥ ౩౭

హఠయోగస్యాశ్రయః సుషుమ్నాకర్తా యోగీ వా. తద్వద్భూతో హఠ యోగాశ్రయీ-భూతః సుషుమ్నాత్మకో యోగిరూపశ్చేత్యర్థః. చ్విపా పరమాత్మనః కర్త్రాద్యాత్మకత్వం మాయికమేవేతి సూచ్యతే. **హఠయోగసమాపనః** హఠయోగస్య సమాప్తిజనకః. అదృష్టాదిరితి యావత్. వస్తుతస్తు భగవదనుగ్రహం వినా తేషామపి యోగసమాప్తిర్నైవ స్యాదితి కృత్వా హఠయోగసమాపనో భగవానేవ. **తదదృష్టస్తు నిమిత్తమాత్రమేవేతి జ్ఞేయమ్.** ఏవం యోగ -తత్పరికరాదికం హయగ్రీవాత్మ కమేవేత్యుక్త్వా అథ తద్యోగాద్ధయగ్రీవసేవాయాః ప్రాశస్త్యం బోధయితుం తద్యోగస్య నైచ్యం దర్శయితి **హఠయోగైకనిరతదురాప** ఇతి. కేవలహఠయోగి-

భిరప్రాప్యః. జ్ఞానం వినా భగవత్ప్రాప్త్యభావాదితి భావః. నన్వేవం భగవతా గీతాచార్యేణ కిమితి యోగ ఉపదిష్ట ఇత్యత ఆహ-**హఠదూషక** ఇతి. భగవాన్ హఠయోగం నోపదిదేశ కింతు జ్ఞానయోగమేవ. ప్రాణనిరోధాదికన్తు తస్యైవాదౌ సాధనార్థముక్తమితి కృత్వా భగవతః కృష్ణస్య హఠదూషకత్వమేవేతి భావః. యద్వా-నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయేతి శ్రుత్యైవ జ్ఞానేతరమార్గాణాం దూషితత్వాద్భగవతో హఠదూషకత్వమితి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి పదాని) ౩౭

శ్లో॥ **హస్తినాథో హస్తిపాలో హస్తికుంభాభజానుకః।**
హస్తివక్త్రనుతో హస్తిగమనో హస్తిమాకరః॥ ౩౮

నను య ఇమాం సర్వాం భువం బిభర్తి స ఐరావతస్స్వేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హస్తినాథ** ఇతి. "ఐరావతం గజేంద్రాణా"మితి గీతావచనాత్సోఽపి భగవద్విభూతిరేవేత్యర్థః. నను బ్రహ్మాండాదుపరి పరమవ్యోమ్ని వర్తమానస్య భగవత ఉపాసనమిదమరణ్యైరుదితమే వేత్యత ఆహ-**హస్తిపాల** ఇతి. గజేంద్రరక్షకః. సర్వజ్ఞస్సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ న దూరస్థః. కింతు సన్నిహిత ఏవ. కథమన్యథా గజేంద్రేణ ప్రార్థిత స్తమ్మకరాదరక్షదితి భావః. అపి చ పరమదయాళురయం స్వసారూప్యం గజేంద్రాయ దత్వా తత్సారూప్యం చ స్వయం క్వచిద్ధృతవానిత్యాహ-**హస్తికుంభాభజానుక** ఇతి. భగవజ్జానుయుగం గజేంద్రకుంభయుగళ-సరూపమిత్యర్థః. ప్రౌఢోక్తిరియమ్. వస్తుతస్తు స్వత ఏవ గజకుంభతుల్యత్వం తయోరస్తీతి జ్ఞేయమ్. నను సర్వేష్వప్యారంభేషు వినాయకస్య ప్రథమపూజ్యత్వాల్లక్ష్మీపార్వతీవివాహాదావపి విష్ణ్వాదిభిస్తస్య పూజితత్వాచ్చ వినాయకస్స్వేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హస్తివక్త్రనుత** ఇతి. వినాయకేనాపి స్తుత ఇత్యర్థః. భగవదనుగ్రహం వినా వినాయకస్య నిర్విఘ్నభూరిభోజనపారణాఽసంభవాదితి భావః. "విష్వక్సేనమహం వందే వినాయకశతాధిప"మితి వచనాదితి జ్ఞేయమ్. విష్వక్సేనో విష్ణుః. తద్భృత్య ఇతి కేచిత్. నను వినాయకః కిమిత్యముమర్చితవానత ఆహ-హస్తివక్త్ర ఏవ న తు **హస్తిగమనః**. అతః స్వస్య హస్తిగమనకౌశలప్రదానార్థం హస్తిగమనం భగవంతం వినుతవానితి భావః. హాస్యవచనమిదమ్. వస్తుతస్తు వీరభద్రోత్పాటిత పురుషశిరస్క త్వేన హస్తిశిరసం ధృత్వా ఉదరంభరిస్సన్ నిర్లజ్జతయా జీవన్ వినాయకః క్వ? భగవాన్ హయగ్రీవః క్వే?తి భావః. హస్తిగమన ఇత్యనేన న కేవలం భగవతో హస్తికుంభజానుత్వ-హస్తికరోరుత్వాది ప్రయుక్తం స్వరూపసౌందర్యం, కింతు గతిసౌందర్యమప్యస్తీతి సిద్ధమ్. నను వినాయకో యాదృశస్తాదృశో వా భవతు. "అనేకదం తం భక్తానామేకదంతముపాస్మహ" ఇతి వచనాత్ భక్తానామనేకైశ్వర్యప్రద ఇత్యత ఆహ-**హస్తిమాకర** ఇతి. హస్తినాం మా లక్ష్మీస్సంపదిత్యర్థః. సమృద్ధిరితి యావత్-హస్తిమా. తస్యాః కరః కర్తా దాతేతి యావత్.

గజాంతైశ్వర్యప్రదో భగవానయమేవ, న తు వినాయకాదిః. తేషాం స్వత ఏవ నిరైశ్వర్యత్వేన పరేషామైశ్వర్యప్రదానే కా వార్తేతి భావః (అత్ర షట్పదాని) ౩౮

శ్లో॥ **హస్తివక్త్రైకదంతోత్థముక్తాభరణభూషితః।**
హస్తిజిద్ధస్తిఘటికావిశ్రాంతిదరదద్వయః॥ ౩౯

నను సముద్రమథనే లక్ష్మ్యాస్సముద్రాదావిర్భూతాయాః విష్ణుగామిన్యాస్సత్యాః తద్గ్రహణార్థం వినాయకో విష్ణునా సహ యుద్ధ్వా తం జితవానిత్యత ఆహ-**హస్తీతి**. హస్తివక్త్రస్య వినాయకస్య ఏకస్మాద్దంతాత్ భగవతోత్పాటితాదితి భావః. అత ఏవ వినాయకస్యై-కదంతత్వమితి జ్ఞేయమ్. ఉత్థానాం జాతానాం ముక్తానామాభరణైర్భూషితః తథోక్తః. గజదంతానాం ముక్తాప్రభవత్వప్రసిద్ధేః. "కరీంద్రజీమూతవరాహశం"ఖేతి వచనాత్ ఏకస్మిన్ దంతే ఉత్పాటితే సతి పునరన్యస్యోత్పాటనభీత్యా వినాయకస్య పలాయితత్వాదేకదంత-శేషత్వమితి జ్ఞేయమ్. నన్వయం హస్తివక్త్రమేవ జితవాన్, నతు సర్వాత్మనా హస్తినమతో నాతీవబలిష్ఠ ఇత్యత ఆహ-**హస్తిజిదితి**. శ్రీకృష్ణావతారే కువలయాపీడగజవిజయీత్యర్థః. నను భౌమానాం తేషాం జయో న శ్లాఘా హేతురిత్యత ఆహ- **హస్తిఘటికావిశ్రాంతిదరదద్వయ** ఇతి. హస్తిఘటైవహస్తిఘటికా గజశ్రేణిః దిగ్గజబృందమిత్యర్థః. తస్యాః విశ్రాంతిదం రదద్వయం యస్య స తథోక్తః, వరాహేణ దంష్ట్రాగ్రే భువో విధృతత్వాదితి భావః. అనేన సర్వభూభర్తా భగవానయమేవ సేవ్య ఇతి వక్తవ్యమ్. (అత్ర త్రీణి పదాని) ౩౯

శ్లో॥ **హస్తపుస్తగదాశంఖచక్రో హస్తపయోరూహః।**
హస్తదత్తాభయోదారో హస్తపద్మాండజధ్వజః॥ ౪౦

నను ధ్యానధారణార్థం భగవతోఽసాధారణచిహ్నాని వక్తవ్యానీత్యత ఆహ-**హస్తేతి**. హస్తేషు పుస్తగదాశంఖచక్రాణి యస్య స తథోక్తః హస్తాః పయోరుహా ఇవ యస్య స **హస్తపయోరుహః**. హస్తేన దత్తః అభయోదారః మహానభయః యస్య స **హస్తదత్తాభయోదారః**. ఏకం దక్షిణహస్తమధఃప్రసార్య భక్తాభయప్రదోఽహమితి జ్ఞాపయన్నభయం దదాతీత్యర్థః. **హస్తేషు** పద్మాని అండజాః మత్స్యాః ధ్వజాః కేతవశ్చ చిహ్నభూతా ఇతి భావః యస్య స తథోక్తః. పద్మమత్స్యాదిరేఖానాం పురుషోత్తమ చిహ్నత్వాదితి భావః. (అత్ర చత్వారి పదాని) ౪౦

శ్లో॥ **హస్తపద్మాతపత్రశ్రీసేవితో హస్తకంకణః।**
హస్తసంస్పర్శవిభవపండితీకృతబాలిశః॥ ౪౧

అపి చ **హస్తే** పద్మాతపత్రం కమలరూపం ఛత్రం యస్యాస్తయా శ్రియా దేవ్యా

సేవితః. లక్ష్మీరస్య పద్మాతపత్రం బిభర్తీత్యర్థః. అనేన భగవతస్సార్వభౌమాదుత్తమత్వం వ్యజ్యతే. నను సేవకరక్షాదీక్షాం యో ధృతవాన్ స సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హస్తకంకణ** ఇతి. హస్తే కంకణం భక్తరక్షాదీక్షాకంకణం యస్య స తథోక్తః. నను విద్యార్థం మేధాదక్షిణామూర్తిరుపాస్య ఇత్యత ఆహ-**హస్తసంస్పర్శవిభవపండితీకృతబాలిశః**. హస్తసంస్పర్శవిభవేన పండితీకృతః బాలిశః బాలః ధ్రువ ఇతి భావః యస్య స తథోక్తః. భగవతోఽస్య కరస్పర్శమాత్రాదేవ ధ్రువః పండితో జాత ఇతి విద్యార్థమయమేవోపాస్య ఇతి భావః. (త్రీణి పదాని) ౪౧

శ్లో॥ **హస్తకీలితచిన్ముద్రో హస్తపద్మాసవామృతః।**
హస్తస్తనసమాసంగక్షుభితశ్రీచలేక్షణః॥ ౪౨

అపరం చిహ్నమాహ-**హస్తకీలితచిన్ముద్ర** ఇతి. హస్తే కీలితా ధృతా చిన్ముద్రా జ్ఞానముద్రా యేన స తథోక్తః. భక్తానాం జ్ఞానోపదేశార్థమితి భావః హయగ్రీవసేవాయా అసాధారణం ఫలమాహ-**హస్తపద్మాసవామృత** ఇతి. హస్తే పద్మతుల్యే ఆసవతుల్య మమృతం మోక్షః యస్య స తథోక్తః. మోక్షో యస్య కరతలామలకాయత ఇత్యర్థః ముక్తిప్రదోఽయమేక ఏవ నత్వన్యే బ్రహ్మరుద్రాదయః. "మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనా" దితి వచనాదితి భావః. నను యస్స్వయం ముక్తస్సోఽన్యస్మై ముక్తిం దాతుం క్షమతే హయగ్రీవస్తు న ముక్తః, ప్రత్యుత బద్ధ ఏవ లక్ష్మీపరవశత్వాదితి శంకాయామాహ-**హస్తేతి**. హస్తస్తనసమాసంగాత్ హయగ్రీవవామకర లక్ష్మీవామకుచయోస్సంబంధా ద్ధేతోః క్షుభితాయాః కామార్తాయాశ్శ్రియో దేవ్యాశ్చలాని ఈక్షణాని యస్మిన్ స తథోక్తః. లక్ష్మీదేవీ భగవత్పరతంత్రా న తు భగవాన్. లక్ష్మీప్రార్థనాబలాత్తాం లీలయా స్వీచకార "సుమంగళః కశ్చన కాంక్షతే హి మా"మితి భాగవతాదితి భావః. (అత్ర త్రీణి నామాని) ౪౨

శ్లో॥ **హతశత్రుర్హతస్వాఘో హతకాలో హతవ్యయః।**
హతచ్యుతిర్హతభవో హతావద్యశుభోదయః॥ ౪౩

నను నిత్యమపి రాక్షసైరుపద్రుతోఽయం భగవానసేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హతశత్రు**రితి, హతాశ్శత్రవో రాక్షసాః కాలనాభ మాలిసుమాలిప్రభృతయః యేన స తథోక్తః. యద్వా - నిత్యం శత్రుభిరుపద్రుతానామస్మాకం హయగ్రీవోపాసనం కథమిత్యత ఆహ-హతశత్రురితి. హతాః భక్తానాం శత్రవో యేన స తథోక్తః "భియం దధానా హృదయేషు శత్రవః పరాజితాసో అపనిలయంతా"మితి శ్రుతేరితి భావః. నను పాపీయసామస్మాకం క్వ తాదృఙ్మంగళమిత్యత ఆహ-**హతస్వాఘ** ఇతి, హతం నాశితం స్వేషాం భక్తానామఘం పాపం యేన స తథోక్తః. అస్మత్పాపానాం హయగ్రీవచరణ శరణాగతిరేవావధిరితి భావః. నను కాలపరవశా వయం, క్వాస్మాకం తచ్ఛుభకాలప్రసక్తి రత ఆహ-**హతకాల** ఇతి.

హతః కాలః భక్తానాం శుభాశుభప్రదానసమయః తదదృష్ట నిష్ఠ ఇతి భావః. యేన స తథోక్తః. ఐహిక సుఖదుఃఖవిషయ ఏవ శుభాశుభకాల విచారః న తు భగవద్భజన ఇతి భావః. **యద్వా** – నను యథా వయం కాలవశేన ఉత్పత్తివృద్ధినిలయాదికం భజామస్తథా హయగ్రీవోపీతి కిం తత్సేవయేత్యత ఆహ–**హతకాలః** కాలస్యావశ ఇత్యర్థః. రామకృష్ణా–ద్యవతారగ్రహణత్యాగాదికం స్వేచ్ఛయైవేతి భావః. నన్వస్య హతకాలత్వే కిం నిదర్శనమత ఆహ–**హతవ్యయ** ఇతి. అవ్యయ ఇత్యర్థః. వ్యయో హి కాలధర్మః. స హయగ్రీవే నాస్తి కాలత్రయావస్థితత్వాదితి భావః. అవ్యయత్వే హేతుమాహ–**హతచ్యుతిః** అచ్యుత ఇత్యర్థః యస్య స్వరూపాత్ప్రచ్యుతి రజ్ఞానవశేన భవతి స జాయతే మ్రియతే చ, నత్వయమితి భావః. అత ఏవ **హతభవః** అజః. నను వస్తుతో జీవా అప్యజా ఏవం కుతస్తేషాం జన్మాదికం కుతోఽస్య నేత్యతస్త ద్భేదమాహ–**హతావద్యశుభోదయ** ఇతి నిరవద్యకల్యాణసమృద్ధిః జీవాస్తు ప్రకృతి సంగదూషితాః. అత ఏవ స్వరూపాత్ చ్యుతాః. అత ఏవ వస్తుతోఽజా అపి జాయంతే మ్రియంతే చ కాలవశాదితి భావః. (అత్ర సప్త పదాని) ౪౩

శ్లో॥ హతదుష్టారిషడ్వర్గో హతమధ్వాదిదానవః।
హతాన్యతేజోవిభవో హతాజ్ఞానో హతేతరః॥ ౪౪

నను కుతోస్య నిరవద్యత్వమత ఆహ–**హతదుష్టారిషడ్వర్గ** ఇతి. హతః దుష్టః అరిషడ్వర్గః కామక్రోధలోభమోహమదమత్సరాదినామకం శత్రుషట్కం యేన స తథోక్తః. జీవాస్తు కామపరతంత్రా ఇతి. భావః. నను అంతశ్శత్రూనేవ జితవానయం న బహిశ్శత్రూ–నిత్యత ఆహ–**హతమధ్వాదిదానవ** ఇతి హతాః మధ్వాదయః మధుప్రముఖాః దానవా యేన స తథోక్తః. ఆదిపదేన కైటభాదీనాం గ్రహణమ్. యద్వా నను మధుసూదనో భగవానేవ ఏవంవిధో న తు హయగ్రీవ ఇత్యత ఆహ–హతమధ్వాది దానవ ఇతి. శ్రీమహావిష్ణోర్మధుసూదన ఇతి నామ హయగ్రీవావతారసంపాదితమేవేతి భావః. నను క్షుద్రావసురావయం జితవాన్, న తు తేజస్వినస్సూర్యాదీనిత్యత ఆహ–**హతాన్యతేజోవిభవ** ఇతి. హతః అన్యేషాం సూర్యాదీనాం తేజోవిభవో యేన స తథోక్తః. న తస్య పురతస్సూర్యో భాతీత్యాది శ్రుతేరితి భావః. నను భగవత ఇదం మాహాత్మ్యం కుత ఇత్యత ఆహ–**హతాజ్ఞాన** ఇతి. హతమజ్ఞానం ప్రకృతిః యేన స తథోక్తః ప్రకృత్యపరతంత్ర ఇత్యర్థః. జీవాస్తు ప్రకృతిపరవశా ఇతి భావః. అత ఏవ **హతేతరః** నిరస్తాన్యపదార్థః అద్వితీయత్వాద్బ్రహ్మణో న తత్ర వస్త్వంతరభానమితి భావః (పంచ పదాని) ౪౪

శ్లో॥ హతహంతృగుణాతీతో హతమాయామహాబలః।
హర్షయిత్నుర్హత్నుహర్తా హత్నుకృద్ధత్నువర్ధనః॥ ౪౫

నను అద్వితీయత్వే తస్య సతి హతమధ్వాదిదానవ ఇత్యుక్తం కథం సంగచ్ఛతే? హంతృహతహననత్రిపుట్యాస్సత్త్వాదిత్యత ఆహ–**హతహంతృగుణాతీత** ఇతి. హతః హంతా తయోర్గుణో ధర్మః. హంతృహంతవ్య భావః. తమతీతః అతిక్రాంతః తద్రహిత ఇత్యర్థః "నాయం హంతి న హన్యత" ఇతి శ్రుతేః మధ్వాదిహననం తు వ్యావహారికమేవ న పారమార్థికమితి భావః. నను జీవోప్యద్వితీయ బ్రహ్మైవేత్యత ఆహ–**హతమాయా** మహాబల ఇతి. హతం నాశితం మాయాయా మహత్ బలం సామర్థ్యం మోహనాత్మకం యేన స తథోక్తః. సర్వజీవమోహనకరీ మాయా భగవతి కుంఠితప్రజ్ఞేత్యర్థః. వస్తుతో బ్రహ్మభూతా అపి జీవా మాయాపారతంత్ర్యాత్సంసరంతి. ఈశ్వరస్తు న తథేతి భావః. నను ఈశ్వరోయం స్వాధీనాం మాయామస్మాసు ప్రేర్య అస్మాన్ ఖేదయతీత్యత ఆహ–**హర్షయిత్ను**రితి. హర్ష–జననస్వభావః. మాయాయా జీవానాం కరచరణాదికం నిర్మాయ తదనుగుణభోగప్రదానేన జీవానానందయత్యేవేత్యర్థః. యద్వా ప్రకృతౌ నిలీయస్థితానసత్ప్రాయాన్ జీవాను–జ్జీవయితుమేవ భగవాన్మాయా సృష్టిం విధాయ తదనుగుణజ్ఞానాదికం చ తేభ్యో దత్త్వా తానానందయతీత్యర్థః. నను–మనుష్యశరీరమిదం భగవత్సేవోపయోగ్యేవ, తథాపి సర్వదా రోగపీడితా వయం కిం కుర్మ ఇత్యత ఆహ–**హత్నుహర్త్రేతి**. రోగహారీ "సాలగ్రామశిలావారి–పాపహారివిశేషతః. ఆజన్మకృతపాపానాం ప్రాయశ్చిత్తం దినే దినే. అకాలమృత్యుహరణం సర్వవ్యాధినివారణ"మితి స్మరణాదితి భావః. భగవత్సేవా రోగస్యాపి నివారణకర్త్యేవేతి రోగిణామపి తత్ర ప్రవృత్తిరావశ్యకీతి జ్ఞేయమ్. నను య ఏవ బంధకస్స ఏవ మోచక ఇతి న్యాయాత్ య ఏవ రోగకృత్ స ఏవ రోగహర్తా భవతీత్యత ఆహ–**హత్నుకృదితి**. న చైవం భగవతో దుష్టత్వం వాచ్యమ్. జీవాదృష్టద్వారా భగవత్ప్రవృత్తేః. యద్వా– ప్రాణినాం రోగప్రదం యత్ప్రాచీనం కర్మాస్తి తదపి భగవద్రూపమేవేత్యర్థః. నను యో రోగప్రవర్ధకస్స ప్రార్థ్యః, స్వవ్యాపారసంకోచార్థమిత్యత ఆహ–**హత్నువర్ధన** ఇతి. అపథ్యాశనాదౌ కామజననద్వారా భగవానేవ రోగప్రవర్ధకోపీతి భావః. యద్వా–హత్నువర్ధనః కూశ్మాండాదిపదార్థః సోపి భగవద్రూప ఏవ. "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగ"దితి గీతావచనేన సర్వస్యాపి భగవద్రూపత్వాదితి భావః. (షట్ నామాని) ౪౫

శ్లో॥ హత్నుర్హత్నుహతత్రాతా హత్నుభూర్హత్నువర్జితః।
హనుద్వయమహాదీర్ఘో హనుమాన్హనుమద్రథః। ౪౬

నను దర్శితన్యాయేన రోగోపి భగవద్రూప ఏవేత్యాశంకాయామంగీకృత్యాహ **హత్నురితి**. రోగిణి రోగస్య ప్రధానత్వాదపి భగవద్విభూతిత్వమితి జ్ఞేయమ్. నను రోగిణా రోగనివారణార్థం భిషగేవసేవ్యః, న తు సాలగ్రామశిలా వారీత్యాశంకాయామాహ **హత్నుహతత్రాతేతి**. రోగిణాం రక్షకః 'భిషక్త మం త్వాం భిషజాం శ్రుణోమీతి భగవానేవోత్తమో

భిషగవశ్యం సేవ్య ఇతి భావః. నను యస్మాదుపాదానాద్యోయో రోగో జాతస్తస్య తస్య తస్మిన్నేవ లయో న్యాయ్యః. కార్యస్య కారణే లయాత్. అతస్స సేవ్యో రోగిభిరిత్యత ఆహ– **హత్సుభూ**రితి. హత్సుః రోగో భవత్యస్మాదితి హత్సుభూః. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త"ఇతి శ్రుతేః. రోగాణామపి భగవానేవోపాదానం న త్వన్య ఇతి భావః. నన్వేవం రోగప్రభవత్వేన స్వయంరోగీ భగవానయం కథమన్యేషాం రోగిణాం రక్షకస్స్యాదత ఆహ– **హత్సువర్జిత** ఇతి. నిరామయ ఇత్యర్థః. మేఘానాముత్పత్తిలయాభ్యామాకాశస్య యథా న కోపి లేపస్తద్వద్రోగాద్యుత్పత్తిలయాభ్యాం భగవతోపీతి భావః. నను రోగనివృత్త్యర్థమశ్వినౌ సేవ్యావితి ఆహ–**హనుద్వయమహాదీర్ఘ** ఇతి. హనుద్వయే మహాదీర్ఘః అతిదీర్ఘః అశ్వాననత్వాదితి భావః. అయమాశయః–అశ్వోనయోస్తావితి వ్యుత్పత్త్యా, అశ్వరూపిణ్యాం సూర్యపత్న్యామశ్విన్యాం జాతావితి వ్యుత్పత్త్యా వా అశ్వినావిత్యయం శబ్దోఽశ్వరూపి–పురుషమభిధత్తే. తాదృశశ్చ భగవానయమేవ న త్వస్మాదన్యః. అశ్వినోరశ్వరూపాభావాదితి. వస్తుతస్తు హనుద్వయమహాదీర్ఘ ఇతి పదమశ్వినావభిధత్తే. తయోరశ్వినీసుతత్వేన అశ్వరూప–త్వాత్. తతశ్చ భిషగుత్తమయోరశ్వినోరపి భగవద్విభూతిత్వాన్న తయోః పృథక్సేవోచితేతి భావః. నను దివ్యౌషధ్యానయనక్షమో హనుమానపి రోగిణాం సేవ్య ఏవేత్యత ఆహ– **హనుమానితి**. కపీనాం ముఖ్యస్య హనుమతో భగవద్విభూతిత్వాదితి భావః. నను సాక్షాత్త్రిభువనైకమల్లో రుద్రాంశసంభవో భవిష్యద్బ్రహ్మా చ హనుమాన్మహా నిత్యత ఆహ– **హనుమద్రథ** ఇతి. హనుమాన్ యాదృశస్తాదృశో వా భవతు. కింతు సోపి భగవతో దాస ఏవేతి న తత్తుల్య ఇతి భావః. (సప్త నామాని) ౪౭

శ్లో॥ హననం హననాతీతో హంతా హననసాధనమ్।
హన్యమానజనత్రాతా హన్తృసాక్షీభవద్రుచిః॥ ౪౮

నను పదే పదే దుర్జనైర్హన్యమానానాం కథం భగవదుపాసనమత ఆహ– **హననమితి**. హననం హింసా అత ఏవ **హననాతీతో** హింసామతిక్రాంతః. న హి హింసాయాః క్వాపి హింసా స్యాదితి భావః. యద్వా హననస్యావిషయ ఆత్మా, అచ్ఛేద్యోయమదాహ్యో–యమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చేతి గీతావచనాత్. **హంతా** హింసకః **హననసాధనం** శస్త్రాది తదిదం సర్వమపి భగవద్రూపమేవేతి కృత్వా న దుర్జనేభ్యో భీతిరుచితేతి భావః. నను ప్రభూతజ్ఞానవతామపి దండతాడనాదిపీడాజన్య దుఃఖభాస్పాదికం స్యాదేవేతి కృత్వా త్రాతు–రనుసరణమావశ్యకమిత్యత ఆహ–**హన్య మానజనత్రాతేతి** మకరాదిబాధితగజేంద్రాదీనాం రక్షితత్వాదితి భావః. నను భగవతోపి కోయం హంతృత్వాదివికార ఇత్యత ఆహ– **హంతృసాక్షీభవద్రుచిః**. హంతుస్సాక్షీభవంతీ సాక్షీభూతా రుచిః జ్ఞానం యస్య స తథోక్తః పరబ్రహ్మ అంతఃకరణోపహితం సత్ సాక్షీత్యుచ్యతే. తతశ్చ స్ఫటికే జపాకుసుమసాన్నిధ్యాద్రక్తి–

మప్రతీతివద్భగవతి సాక్షిచైతన్యే హంతృత్వాదివికారప్రతీతిర్భ్రాంత్యేతి భావః. సాక్షీభవదితి చ్ఛిపా ఇదమపి సాక్షిత్వం న తాత్త్వికమ్ ఉపాధ్యధీనత్వాదితి సూచ్యతే. (షట్ నామాని) ౪౮

శ్లో॥ హెూ హయుగ్ఘయుతచ్ఛేత్తా హహీనజనమానదః।
హహీనో హకరో హచ్ఛిద్ధయుగ్దూరో హపోషకః॥ ౪౯

నను "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ" చేతి భగవతా యథోక్తం తథా ఇంద్రాదిభిరప్యహమేవేశ్వరో మామేవ యజస్వేత్యుచ్యతే. తత్ర కింకార్యమస్మాకమిత్యా–శంకాయామాహ–**హ** ఇతి శ్లోకమ్. హః గర్వః **హయుక్** గర్వితావుభావపి భగవద్రూపావేవ – సర్వస్య భగవదాత్మకత్వాత్. నన్వేవం కిం భగవద్వచనం గ్రాహ్యముతాన్యేషా ముభయత్రాపి గర్వప్రతీతేరత ఆహ–**హయుతచ్ఛేత్తేతి**. హయుతానాం అహమేవేశ్వర ఇతి గర్వయుక్తానాం హిరణ్యాక్షరావణాదీనాం ఛేత్తా నాశకః. భగవద్వచనం న గర్వకృతమ్. కిం తు కృపాకృతమేవ, స్వతత్త్వస్య అన్యైర విదితత్వేన స్వేనైవ వక్తవ్యత్వాత్. అన్యేషాం వచనం తు గర్వకృతమేవ. తేషామనీశ్వరత్వేన తద్వచనస్య గర్వప్రయుక్తత్వనిశ్చయాదితి భావః. అగర్వాణాం తు అస్మాదీశ్వరాత్సమ్మాన లాభ ఇత్యాహ–**హహీనజనమానద** ఇతి. అంబరీషాదీనాం భగవద్భక్తానాం గర్వా భావేన త్రిలోకపూజ్యత్వలాభాదితి భావః. నను స్వయం గర్వ్యేవ, దర్పితవాక్యాదితి చేన్నైవమిత్యాహ–**హహీన** ఇతి. అయం భావః. జీవో హి స్వస్వరూప–మజ్ఞాత్వా దేహాదిష్వాత్మస్వాత్మత్వభ్రమం ధృత్వా వయం బలిన ఈశ్వరా ఇత్యాది ప్రలాపం కుర్వంతి సర్వజ్ఞస్య భగవతస్తు సచ్చిదానందలక్షణస్వస్వరూపనిష్ఠస్య కుతో గర్వప్రసక్తిరితి భావః. నను భగవన్మాయామోహితత్వాదేవ జీవానాం గర్వోదయ ఇతి కృత్వా భగవత ఏవాయం దోషో న తు తేషామిత్యత ఆహ–**హకర** ఇతి. తత్తదదృష్టానుసారేణ గర్వం కరోతి తేషాం న తు స్వేచ్ఛయా. "వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వా"దితి సూత్రాదితి భావః. నను గర్విణాం తేషాం కాగతిరిత్యత ఆహ–**హచ్ఛిదితి** గర్వనాశకః. భగవదనుగ్రహేణ తత్త్వజ్ఞానోదయే సతి గర్వనాశాదితి భావః. యద్వా–బ్రహ్మేంద్రాదీనాం గర్వం యథాశ్రీకృష్ణః కృపయా స్వయమేవ నాశయామాస తద్వదపరేషామపీతి భావః. నను గర్విణాం గర్వనాశనం వినైవ భగవత్తత్త్వ జ్ఞానం స్యాదత ఆహ–**హయుగ్దూర** ఇతి. గర్విభిరజ్ఞేయ ఇత్యర్థః. తేషాం మత్తత్వేన భగవత్కథాశ్రవణాదిదూరత్వాదితి భావః. నను తేషాం గర్వనాశకో భగవాన్భవతు నామ, గర్వపోషకః కః? ఇత్యాశంకాయాం సోపి భగవానేవేత్యాహ–**హపోషక** ఇతి. మాయావైభవాదితి భావః.(నవ నామాని)౪౯

శ్లో॥ హం హయుగ్ఘయుతభ్రంశో హయుగ్దూరో హపోషకః।
హహృద్ధదూరో హరతో హకృద్రూపో హవర్జితః॥ ౫౦

నను స్త్రీసంభోగాదౌ సుఖసద్భావాత్ప్రవృత్తిర్జన్తూనాముచితా నతు భగవత్సేవాయాం తత్ర సుఖాభావాదిత్యత ఆహ–హమితిశ్లోకమ్. **హం** సుఖం విషయేషు ప్రాణిభిరనుభూయ–మానస్సుఖాంశో భగవానేవ. తత్ప్రతిబింబానందత్వా ద్విషయానందస్యేతి భావః. అపి చ **హయుక్**. తాదృశసుఖయుక్తో జంతుర్విషయో వా సోపి భగవానేవ. తర్హి–తత్రైవ ప్రవర్త్యతాం లోకేనేత్యత ఆహ–**హయుతభ్రంశ** ఇతి. హయుతానాం విషయసుఖలంపటానాం భ్రంశో నాశో యస్మాత్స తథోక్తః. భగవదా జ్ఞారూపకాలచక్రభ్రమణవశాద్విషయాణాం నష్టానాం సతాం విషయిణో నష్టా ఇవ ఖిద్యేరన్నిత్యర్థః. యద్వా–"అఘాయురింద్రియారామో మోఘం పార్థ స జీవతీతి గీతావచనాద్విషయలంపటానాం యమలోకప్రాప్తి రేవేతి నాశ ఏవేతి భావః. నను విషయాన్ భుంజానా అపి భగవంతం సేవేరన్నేనేత్యత ఆహ–**హయుగ్దూర** ఇతి. విషయభగవత్సేవయోర్మిథో విరుద్ధత్వాత్తమస్తేజసోరివ న సామానాధికరణ్యం సుస్ఫుటమితి భావః. న చ జనకాదీనాం కథం రాజాదౌ ప్రవృత్తిరితి వాచ్యమ్. తేషాం పరిపక్వ జ్ఞానయోగత్వేన భుజ్యమానేష్వపి విషయేషు మిథ్యాదృష్ట్యా ఆస్థాఽభావాదితి జ్ఞేయమ్. నన్వేవం సన్న్యాసిభిస్సేవ్యతామయమిత్యత ఆహ–**హ పోషక** ఇతి. సుఖార్థినాం సుఖపోషకశ్చాయమ్. "తస్య పుత్రాదివృద్ధిర్భ" వేదితి దండకాత్. 'యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజామ్యహ"మితి గీతావచనాత్. "అకామస్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః. తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పర"మితి భాగవతాచ్చేతి భావః. నను భగవత్సేవయా సన్న్యాసినాం ముక్తిః, గృహిణాం విషయసుఖం చ స్యాదిత్యుక్తం న యుక్తమ్. "యస్యానుగ్రహ–మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహం, పుత్రాపత్యకళత్రాణి"చేతి విష్ణుపురాణవిరోధాదత ఆహ–**హహృత్**. సుఖహర్తా అయమాశయౌ యాన్ గృహిణోపి భగవాననుజిఘృక్షతి, తేషాం సర్వమపి విషయసుఖమపహృత్య తాన్ సన్న్యాసి తుల్యాన్ విధాయ తేభ్యో ముక్తిం దిశతి. యేషు తూదాసీనో భవతి తేషాం గృహిణాం సర్వకామాన్ పూరయతి. అతో న విరోధ ఇతి. నను విషయసుఖస్యాపి పరమాత్మా సన్నిహిత ఏవ. తత్ప్రతిబింబత్వాదస్యేత్యత ఆహ–**హదూర** ఇతి విషయసుఖస్యాతీవ విప్రకృష్టః విరుద్ధధర్మాశ్రయాదుభయోరితి భావః. విషయసుఖం క్షయిష్ణు అస్థిరం మలినం చ ఆత్మానందస్తు శాశ్వతః పరిశుద్ధః సదైక రూపశ్చేతి బహుతారతమ్యమితి జ్ఞేయమ్. నను భగవతః కిం నాస్తి విషయసుఖమిత్యత ఆహ–**హరత** ఇతి. లక్ష్మీకౌస్తుభాదివిశిష్టత్వాత్. కృష్ణావతారే బహువిధగోపస్త్రీసక్తత్వా చ్చేతి భావః. నన్వేతావతా విషయసుఖస్య నిందితత్వే సిద్ధేపి హయగ్రీవసేవాయాః స్తుతిర్న సిద్ధేత్యత ఆహ–**హకృద్రూప** ఇతి. భగవద్రూపం విషయలంపటానామపి విషయసుఖాపేక్షయా అధిక సుఖకరమేవ. హారకేయూరకౌశేయాదిభిర్లక్ష్మీసంశ్లేషాదిభిశ్చ కమనీయత్వాదితి భావః, యద్వా నను యది భగవానపి వయమివ హ రతస్తర్హి కుతస్తత్సేవేత్యత ఆహ–హకృద్రూప ఇతి

విషయలంపటానాం విషయలంపటసేవైవ సమీచీనా న తు నిర్గుణస్యేతి భావః. అనేన పదేన భగవానయం నిర్గుణోపి భక్తానుగ్రహార్థమేవ లక్ష్మ్యాదివిషయధారీభవతీతి వ్యజ్యతే. నను తర్హి విషయలంపటైరయం సేవ్యతామ్. న తు జ్ఞానిభిరిత్యత ఆహ–**హవర్జిత** ఇతి. పరబ్రహ్మణి భగవతి వస్తుతస్సుఖదుఃఖాదివిక్షేపాభావాదితి భావః అనేన జ్ఞానినో బ్రహ్మేతి గృహిణో లక్ష్మీపతిరితి చ భగవంతమేవ సేవేరన్నితి సిద్ధమ్. (దశ పదాని) ౪౯

శ్లో॥ హరిత్సంమోహకృద్వేణుగానో హయ్యంగవీనభుక్.
హవిర్ముఖమయో హంతుహీనో హంతునివారణః ॥ ౫౦

సుఖకరత్వమేవాహ–హరిత్సంమోహకృద్వేణుగాన ఇతి. హరితాం దిశాం సమ్మోహం కరోతీతి **హరిత్సంమోహకృత్**. వేణుగానం యస్య స తథోక్తః. శ్రీకృష్ణావతార ఇతి భావః. యస్య గానమేవ దిశామపి సమ్మోహకారి తస్య రూపం కింపునర్వక్తవ్య మిత్యర్థా–పత్తిరత్ర వ్యంగ్యా. హయగ్రీవరూపస్య సుఖకరత్వే చమత్కారావహం హేతుమాహ–**హయ్యంగవీనభు**గితి. "స్వర్గాపగాహేమమృణాళినీనాం నాళా మృణాళాగ్ర భుజోభజామః. అన్నానురూపాం తనురూపబుద్ధిం కార్యం నిదానాద్ధి గుణానధీ త" ఇతి శ్రీహర్షోక్తవిధయా నవనీతభుజో భగవతో హయగ్రీవస్యాపి రూపం నవనీతవన్మధురమేవేతి భావః. భగవతో హయ్యంగవీనభుక్త్వం చ కృష్ణావతారే ప్రసిద్ధమేవేతి జ్ఞేయమ్. నను రసనాద్యధిష్ఠాతారః సంపదాదిప్రదాశ్చ అగ్న్యాదయస్సర్వేపి దేవాస్సేవ్యా ఏవేత్యత ఆహ–**హవిర్ముఖమయ** ఇతి సర్వదేవస్వరూపః. తస్మాదస్య సేవయా సర్వే దేవాస్సేవితా భవంతి. "యథా తరోర్మూల–నిషేచనేన తృప్యంతి తత్ స్కంధభుజోపశాఖాః ప్రాణోపహారేణ యథేంద్రియాణాం తథైవ సర్వార్హణ మచ్యుతేజ్యేతి" భాగవతాదితి భావః. నను ఈశ్వరస్య మరణాభావేపి అవతారాణాం మరణసత్త్వాద్ధయగ్రీవావతారోపి మృత ఏవ కిమధునా తద్ధ్యానేనేత్యత ఆహ–**హంతుహీన** ఇతి మరణరహితః. హయగ్రీవస్య రామకృష్ణాదివన్నయోనిసంభవః నాపి శరీరవియోగ ఇతి భావః వస్తుతస్తు జాతోమృత ఇతి ప్రతీతిర్న దేహస్య. నాప్యాత్మనః, కిం తు దేహాభిమానినోఽజ్ఞస్యైవ. భగవతస్సర్వజ్ఞస్య తు తదభిమానాభావాన్న జన్మాంతావితి జ్ఞేయమ్. నను అన్యసంపత్త్యా ఇతరస్య న కోప్యర్థ ఇతి న్యాయాత్ హయగ్రీవస్యామృతత్వేన కిమస్మాక–మిత్యత ఆహ–**హంతునివారణ** ఇతి. అస్మానప్యమృతాన్ కరోతీత్యర్థః. దేహాత్మభ్రమ–నివారణద్వారేతి భావః. (పంచ పదాని) ౫౦

శ్లో॥ హంతుజన్మాధిహరణసుధాకలశదాయకః,
హవ్యభుగ్ఘారతరళో హసితాబ్జశ్రుతిద్వయః॥ ౫౧

నను సాక్షాద్దేహస్యైవామృతత్వం దత్తవాన్ హి దేవానాం ధన్వతరి రమృత ప్రదానేన,

అతస్స సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హంతుజన్మాధిహరణసుధాకలశదాయకః**. హంతుః మృతిః జన్మ. ఆధిః వ్యాధిః తేషాం హరణస్యాపహర్తుస్సుధాకలశస్య దాయకో దాతా ధన్వంతరిరితి యావత్ ధన్వంతరేర్భగవదవతారత్వాత్సోపి భగవానేవేత్యర్థః. న చైవం కుతోస్మాకమమరణమయం న దిశతీతి వాచ్యమ్. తథాత్వే మర్త్యామర్త్యవివేక స్యైవాసంభవాత్. నను దేవా అపి హంతు-హీనాస్సుధాకలశవంతశ్చేత్యత ఆహ-**హవ్యభుగ్ఘారతరళ** ఇతి. హవ్యభుజాం దేవానాం హారస్సమూహ ఏవ స్రక్ తస్య తరళో నాయకమణిః. సర్వదేవోత్తమ ఇత్యర్థః. దేవానామప్యమృతప్రదత్వాదితి భావః. నను జయంతనలకూబరాదయోతిసుందరాకారాస్సంతీతి కుతోస్య తరళత్వమత ఆహ-**హసితాబ్జశ్రుతిద్వయః**. హసితః అపహసితః అబ్జశ్శంఖో యేన తచ్ఛ్రుతిద్వయం యస్య స తథోక్తః న హి జయంతాదీనామేవం శంఖకర్ణమస్తీతి భావః (త్రీణి పదాని) ౧౧

శ్లో॥ **హంసోదయో హంసలయో హంసభృద్ధంసవాసరః।**
హంసకన్యావిహరణో హంసారోగ్యప్రదాయకః॥ ౧౨

నను "సురోత్తమో ధామనిధిః పద్మినీవల్లభో హరి"రితి సూర్యస్యైవ సురోత్తమత్వం కోశప్రసిద్ధమత ఆహ-**హంసోదయ** ఇతి. హంసస్య సూర్యస్య ఉదయో యస్మాత్స తథోక్తః. **హంసలయః** హంసస్య లయోఽస్తమయః యస్మాత్స తథోక్తః. పరమేశ్వరాదస్మాద్భీత్యైవ సూర్యః ప్రత్యహం నియమేనోదయాస్తమయౌ ప్రోప్నో తీత్యర్థః. "భీషాస్మాద్వాతః పపతే, భీషోదేత్యర్య" మేతి శ్రుతేరితి భావః. అపి చ హంసభృత్ హంసం సూర్యం బిభ ర్తి పుష్ణాతి తేజో దానేనేతి **హంసభృత్**. "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలం యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామక"మితి గీతావచనాత్. "తస్య భాసా సర్వమిదం విభా"తీతి శ్రుతేశ్చేతి భావః. నను సూర్య దేవతాకస్యాదివారస్యోత్తమత్వాత్సూర్య ఉత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హంసవాసర** ఇతి. వారోత్తమస్సోపి భగవద్విభూతిరేవేత్యర్థః. నను సూర్యసుతాయా యమునానద్యాస్సర్వ జగత్కల్మషాపహత్వాత్సూర్య ఉత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హంసకన్యావిహరణ** ఇతి. హంసకన్యాయాం విహరణం విహారః జలక్రీడేతియావత్ యస్య స తథోక్తః. శ్రీకృష్ణ చరణధూళిపవిత్రితగాత్రత్వాదేవ యమునాయాస్తాదృశోత్కర్ష ఇతి భావః. నను ఆరోగ్య ప్రదత్వాత్సూర్యస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హంసారోగ్యప్రదాయక** ఇతి. హంసోస్మాకమారోగ్య ప్రద ఇత్యస్తు నామ! హంసస్యారోగ్యప్రదస్తు భగవానేవ. అతస్స ఏవాస్మాకమపి సేవ్య ఇతి భావః. (షట్ నామాని) ౧౨

శ్లో॥ **హంసో హంసగతిర్హంసో హంసపో హంసగోచరః**
హంసాంతరో హంసకేతుర్హంసకాలంకృతాంఘ్రికః॥ ౧౩

నను ప్రాణశ్రైష్ఠ్యస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ ప్రాణ ఉపాస్య ఇత్యత ఆహ **హంస** ఇతి. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసాత్మకః ప్రాణవాయుర్హంస ఇత్యుచ్యతే. ప్రాణో బ్రహ్మేతి శ్రుతేః ప్రాణోపి భగవద్రూప ఏవేతి భావః. నను కిం స ఏవ సేవ్యో నేత్యాహ-**హంసగతి**రితి. హంసస్య గతిర్గమనం యస్మాత్స తథోక్తః. మనోమయ ఇత్యర్థః. అంతర్యామీతి వా, తత్ర హేతుమాహ-**హంస** ఇతి. హంతి గచ్ఛతి వ్యాప్నోతి సర్వమితి హంసః. విష్ణురిత్యర్థః. యస్మాదయం సర్వవ్యాపీ తస్మాత్ప్రాణాంతర్యామీత్యర్థః. న కేవలమయం ప్రేరకః, కిం తు హంసస్య రక్షకోపీత్యాహ-**హంసప** ఇతి. హంసం పాతీతి హంసపః. నను కథమిదం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ-**హంసగోచర** ఇతి. పరమహంసజ్ఞేయః. జితశ్వాసా జితమనసశ్చ యే యతినస్సంతి, తేషామేవేదం సుజ్ఞేయమ్. న తు పృథగ్జనానామితి కృత్వా అస్మాదృశానాం న కథమపీదం జ్ఞాతుం శక్యమితి భావః. తేషామపి కథం సుజ్ఞేయమత ఆహ-**హంసాంతర** ఇతి. తేషామంతర్యతోఽయం వర్తతే తత ఇత్యర్థః. న చ సర్వత్రాపి భగవానస్త్యేవేతి వాచ్యమ్ సామాన్యచైతన్యరూపేణ సర్వతోస్తి. తేషు తు హయగ్రీవమూర్తిరూపేణైవేతి విశేషాత్. నను కస్తాదృగ్ధన్య ఇత్యత ఆహ-ప్రధానం కంచిత్ **హంసకేతు**రితి. చతుర్ముఖస్య సాక్షాద్భగవత్సుతత్వేన భగవన్నాభ్యాం నిత్యనివాసేన చ యజ్ఞే సాక్షాద్భగవద్దర్శనలాభేన చ స ఉత్తమో హంసానామిత్యర్థః. చతుర్ముఖస్య భగవదవతారప్రథమత్వం ప్రసిద్ధమేవేతి స చతుర్ముఖో భగవద్రూప ఏవేతి భావః. నను హయగ్రీవ ఏవ తాదృశః పరమాత్మేత్యత్ర కిం ప్రమాణమిత్యాశంకాయాం తదంఘ్రినూపురీభూతా ఏవ వేదా ఏవేత్యాహ-**హంసకాలంకృతాంఘ్రిక** ఇతి. హంసకైర్నూపురైర్వేదరూపైరితి భావః. అలంకృతావంఘ్రీ యస్య స తథోక్తః (అష్ట పదాని) ౧౩

శ్లో॥ **హంసో హంసప్రియో హంసాధీశో హంసమనోగతః।**
హంసశ్రీర్హంసధవళో హంసవిద్యోపదేశకృత్॥ ౧౪

ఏవమేకం చతుర్ముఖముక్త్వా అథాపరమాహ-**హంస** ఇతి. యతీ వ్యాస ఇతి యావత్ వ్యాసస్య సన్న్యాసిత్వం జగద్విదితమేవ. 'మునీనామప్యహం వ్యాస' ఇతి గీతావచనాత్తస్య భగవద్విభూతిత్వమితి భావః. నను కిం స ఏవ సేవ్యః? నేత్యాహ-**హంసప్రియ** ఇతి. హంసస్య తస్మాపి యస్మిన్ ప్రీతిస్స సేవ్యః. కుతస్తస్య భగవతి ప్రీతిరిత్యత ఆహ-**హంసాధీశ** ఇతి. స్వామిని ప్రీతి రుచితేతి భావః. నను ప్రీతిసత్త్వే కిం లింగమత ఆహ-**హంసమనోగత** ఇతి. ప్రీతివిషయం భగవంతం నిత్యమయం మనసి ధత్త ఇత్యర్థః. **యద్వా** వ్యాసస్య భగవతి ప్రీతిరస్తు నామ! తస్మింస్తు న భగవతి ఇత్యత ఆహ-హంసమనోగత ఇతి. తస్మిన్ ప్రీత్యైవ భగవాన్మనసి తస్య నిత్యనివాసమంగీచకారేత్యర్థః. వ్యాసస్య భగవతి ప్రీతిమత్త్వే అపరం లింగమాహ-**హంసశ్రీ**రితి. వ్యాసో హి భగవంతం ధనమివ రక్షన్

తత్కథాప్రవచనాత్మకపురాణధనద్వారా తత్కీర్తిం విస్తారయామాసేతి భావః. అకించనస్య తస్య భగవదతిరిక్తధనాభావాత్స ఏవ ధనమిత్యుక్తమ్. ధనే నృణాం ప్రీతిర్దృష్టైవేతి ధనమిత్యుక్తమ్. నను భగవతోఽస్య కీర్తిమయత్వే కిం లింగమిత్యాశంకాయాం తదంగ–ధావళ్యమేవేతి చమత్కారావహం హేతుమాహ **హంసధవళ** ఇతి. హంసః పక్షివిశేషః స ఇవ ధవళః శ్వేతః, కీర్త్యా శ్వేతత్వాత్కీర్తిమయే భగవతి ధావళ్యోపలంభ ఉచిత ఇతి భావః. వస్తుతస్తు భగవతః కీర్తిమయత్వే జగతి భగవత్కథావ్యాప్తిరేవ హేతురితి జ్ఞేయమ్. నను యోగీశ్వరైరపి దుష్కరం క్షీరనీరవిభాగం హంసాః కుర్వంతీతి తేపీశ్వరా ఏవేత్యత ఆహ–**హంసవిద్యోపదేశకృదితి** హంసానాం పక్షిణాం విద్యా క్షీరనీరవిభాగకౌశలం తస్యా ఉపదేశం కరోతీతి తథోక్తః. హంసానాం తాదృశం కౌశలం భగవతైవకృతమితి న తేషామీశ్వరత్వం కిం తు భగవత ఏవేతి భావః. (సప్త పదాని) ౫౪

శ్లో॥ హంసవిద్యా హంసముక్తిర్హంసవిద్యోపదేశకృత్।
హంసబంధుర్హంససఖో హంసమూర్తిచతుష్టయః॥ ౫౫

నను సర్వాసామపి విద్యానామధ్యాత్మవిద్యా గరీయసీ సైవ స్వాశ్రితానాం ముక్తిప్రదా, అతస్సేవ్యేత్యత ఆహ–హంసవిద్యేతి, హంసస్యాత్మనో విద్యా **హంసవిద్యా** హంసతత్త్వప్రతిపాదికా అధ్యాత్మవిద్యేత్యర్థః "అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానా'మితి గీతావచనాత్సాపి భగవద్విభూతిరేవేతి భావః. ముక్తిసాధనమేవ సా న తు ముక్తిదాయినీ. భగవత ఏకస్యైవ మోక్షప్రదత్వాదిత్యాహ–**హంసముక్తి**రితి. హంసానాం యతీనాం ముక్తిర్యస్మాత్స తథోక్తః. నను ముక్తిప్రదో భగవాన్ యథా సేవ్యః తథా ముక్తి సాధనవిద్యోపదేశకృదపీత్యత ఆహ–హంసవిద్యోపదేశకృదితి. హంసవిద్యాయాః ఉపదేశం కరోతీతి తథోక్తః. తాదృశో గురురపి భగవద్రూప ఏవేతి భావః. యద్వా తత్రాపి పరమగురుర్భగవానేవ. శ్రీకృష్ణ కపిలాదీనాం భగవదవతారాణామేవ తదుపదేష్టృత్వాత్. న చ కృష్ణాదయోఽర్వాచీనాః అతస్తేభ్యః ప్రాచీనా ఏవ వివస్వదాదయ ఉపదేష్టార ఇతి వాచ్యమ్ "ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహమవ్యయ"మితి గీతావచనాత్. నారాయణస్యైవ ప్రథమపురుషత్వాచ్చేతి. వస్తుతస్తు హంసవిద్యాయాః చతుశ్శ్లోక్యాత్మకభాగవతస్య ఉపదేశకృత్ నారాయణ ఇతి"యావత్. న కేవలమయముపదేశకః, కిం తు తేషాం సంపదాపత్స్వనువర్తమానో బంధురపి స ఏవేత్యాహ–**హంసబంధు**రితి. న కేవలం బంధుమాత్రం కిం తు మిత్రమపి స ఏవేత్యాహ హంససఖ ఇతి. హంసానాం సఖా **హంససఖః**. నను హంసవిద్యోపదేశ–కృతస్సనకాదయశ్చత్వారస్సంతి. న హి తేషామస్య ఉపదేష్టాస్తి స్వత ఏవ లబ్ధవిద్యత్వాదత ఆహ–**హంసమూర్తిచతుష్టయ** ఇతి. హంసానాం యతీనాం మూర్తిచతుష్టయం యస్య స తథోక్తః. చత్వారో హంసాస్సనకాదయః భగవదవతారా ఏవ. "తప్తం తపో వివిధ–

లోకసిసృక్షయా మ ఆదౌ సనాత్సతపసశ్చచతుస్సనోఽభూత్". ఇతి భాగవతాత్. న చ హంసపదస్య కథం సనకాదివాచకత్వమితి వాచ్యమ్, తేషాం స్వత ఏవ విరక్తత్వేన సన్న్యాసిత్వాత్. (షట్పదాని) ౫౫

శ్లో॥ హంసో హంసగురుర్హంసానందో హంసప్రియంకరః।
హంసాత్మా హంసనిర్యాణో హంసీ హంసజనుస్స్థలమ్॥ ౫౬

నను అస్మద్దృగగోచర వ్యాససనకాదయో మహానుభావాస్సంతు నామ! కిం తైరస్మాకమత ఆహ–**హంస** ఇతి. సన్న్యాసమాత్రావలంబీ యో వా కో వా పురుషస్స సాక్షాద్భగవానేవ. చాతుర్వర్ణ్యోత్తమత్వాదితి భావః. నను కిం త ఏవ సేవ్యాః? నేత్యాహ–**హంసగురు**రితి. తేషామపి గురుర్భగవానేక ఏవ సేవ్య ఇతి భావః. నను హంసానాం తేషాం తదుపదేశేన కిం ఫలమత ఆహ–**హంసానంద** ఇతి. హంసానామానందో యస్మాత్స తథోక్తః. భగవదుపదేశేన తే దేహాదిష్వాత్మత్వాద్యభిమానముత్సృజ్య కృతస్వరూపసాక్షాత్కారా ఆనందం యాన్తీత్యర్థః. అత ఏవ **హంసప్రియంకరః** తేషాం ప్రియకారీ. న హి భగవంతం వినా తేషాం ప్రియకరమన్యదస్తీతి భావః. తత్ర హేతుమాహ–**హంసాత్మేతి**. హంసానామాత్మ–భూతః. అత ఏవ ప్రియతమత్వాదానందకరత్వమితి భావః. నను తేపి జాయంతే మ్రియంత ఏవేతి కః పునరానందస్తేషామత ఆహ–**హంసనిర్యాణ** ఇతి. హంసానాం తేషాం నిర్యాణం లయో యస్మిన్ స తథోక్తః. పరమానందసాగరే భగవత్యేవ తే నద్య ఇవ లీయంత ఇతి మరణం తేషాం న దుఃఖకరం, ప్రత్యుత సుఖాతిశయావహమేవేతి భావః అంతే తేషామానందో భవతు అధునా కథమిత్యత ఆహ–**హంసీతి**. హంసాః పరిశుద్ధసత్త్వాః అస్మిన్ సన్తీతి హంసీ జీవద్దశాయామపి తే ముక్తా ఏవ. బ్రహ్మైకనిలయత్వాత్తన్మనస ఇతి భావః. ఇయమేవ హి జీవన్ముక్తిః. నను బ్రహ్మణస్స్రష్టుస్సకాశాదేవ సనకాదయోపి జాతా ఇతి స ఏవ పరమగురురిత్యత ఆహ–**హంసజనుస్స్థలమితి**. హంసానాం తేషాం జన్మభూమిర్భగవానేవ. చతుర్ముఖస్తు నిమిత్తమాత్రమ్. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత ఇతి శ్రుతేరితి భావః. (అష్ట నామాని) ౫౬

శ్లో॥ హంసో హంసప్రభుర్హంసానందో హంసప్రియంకరః।
హంసాత్మా హంసనిలయో హంసకృద్ధంసజన్మభూః॥ ౫౭

నను "అపుత్రస్య గతిర్నా"స్తీతి శ్రుతేః లోకేపి పుత్రాణాం ముఖ్యత్వదర్శనాత్ పుత్రబాలభాషణాదీనామానందకరత్వాచ్చ పితృభిః పుత్రాస్సేవ్యాః, పోషకత్వాదుత్పాదక త్వాత్. "న పిత్రోశ్చ పరం దైవమిత్యాదివచనాచ్చ పుత్రైః పితరస్సేవ్యాః" "అర్ధో వా ఏష యత్ప"త్నీతి శ్రుతేః. విషయానందహేతుత్వాచ్చ భర్తృభిర్భార్యాస్సేవ్యాః. "పతిరేవ వరం దైవ"మితి

శాస్త్రాత్పోషకత్వా ద్భార్యాభిర్భర్తారస్సేవ్యాః. ఏవంరీత్యా జీవానామేవ పరస్పరం సేవ్యసేవక–
భావ ఉచితః. తస్మాద్వ్య ధైవేశ్వరసేవా జీవానామిత్యత ఆహ–**హంస** ఇత్యాది. "హంసో జీవః.
జాత్యేకవచనమ్." జీవా ఇత్యర్థః దేహిన ఇతి యావత్. దేహసంబంధగ్రహణాభావే తేషాం
పరమాత్మ భేదాభావాదితి భావః. సప్రాణాప్రాణ వస్తుద్వయే సప్రాణస్య ఉత్తమత్వా–
ద్విష్ణుత్వమితి జ్ఞేయమ్. అనేన యశ్చ పిత్రాదిః పుత్త్రాదిభిస్సేవ్యతే స పిత్రాదిరీశ్వర ఏవ.
పుత్త్రాదిస్తు జీవః. యశ్చ పుత్త్రాదిః పిత్రాదిభిస్సేవ్యతే, న పుత్త్రాదిరీశ్వరః. పిత్రాదిస్తు జీవః.
ఏవం సర్వత్రాపి సేవకత్వం జీవలక్షణం, సేవ్యత్వం తు ఈశ్వరలక్షణం జ్ఞేయమ్. అతః
పితృపుత్త్రాదయస్సర్వేపీశ్వరా ఏవేతి సిద్ధమ్. నన్వేవం కిం త ఏవ సేవ్యాః? నేత్యాహ–
హంసప్రభురితి. ఇదమత్ర తత్త్వమ్. వస్తుతస్సర్వస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వేన సేవ్యత్వేపి నైతేషాం
సర్వత్ర బ్రహ్మబుద్ధిః స్థిరాస్యాత్. కిం తు ఏతే మదీయాః పుత్త్రాఃపితరశ్చేత్యేవమేవ మన్యంతే.
అతస్తే భ్రశ్యంతి. యే తు సర్వమపి జగన్మిథ్యామయం నిశ్చిత్య ఈశ్వరమేవ ప్రపద్యంతే,
న తే కదాచిదపి భ్రశ్యంతి తత్ర బ్రహ్మబుద్ధేః స్థిరత్వాత్. అతస్సర్వమప్యసేవ్యమేవ బ్రహ్మైకమేవ
సేవ్యమితి నిర్ధార్యతే. యే తు సర్వమపి జగద్బ్రహ్మమయం పశ్యంతి, తేషాం తు
సేవ్యసేవకభావ ఏవ నేతి జ్ఞేయమ్. హంసానాం దేహినాం ప్రభుః ఈశ్వరః ప్రాణినాం
సర్వేషామపీశ్వరపారతంత్ర్యస్య ప్రత్యక్షత్వాదితి భావః. న చ వయమేవ స్వతంత్రా
ఇత్యభిమంతవ్యమ్. రోగపీడాద్యపనయనాసామర్థ్యస్య అనుభూయమానత్వాత్. నను
జీవానాం పరతంత్రత్వేపి అన్యోన్యం సుఖకరత్వం పర్తత ఏవేత్యత ఆహ–**హంసానంద**
ఇతి. హంసానామానందో యస్మాత్సః. పుత్త్రాదిర్నానందకరః. కిం తు పుత్త్రాదిరూపేణేశ్వర
ఏవానందకర ఇతి భావః. **యద్వా** నను జీవాః పారతంత్ర్యాద్దుఃఖమేవానుభవంతీతి కిం
దుఃఖప్రదస్య పరస్య సేవయేత్యత ఆహ – హంసానంద ఇతి. అజ్ఞానామేన పారతంత్ర్యా–
ద్దుఃఖం, ప్రాజ్ఞానాం తు సుఖమేవ, యథా విక్రీతస్య పశ్వాదేః పాలనాది చింతా న స్వామినః
తథా పరతంత్రాణాం జీవానాం పరకీయస్య దేహాదేః పాలనాదిచింతా న భవత్యేవ.
స్వకీయమిదం దేహాదికం సర్వమపీశ్వర ఏవ రక్షేదితిస్వస్థా ఏవ భవంతి ప్రాజ్ఞా ఇతి
భావః. నను ఈశ్వరః ప్రాణినాం భృశమప్రియకారీ విదుషాం దారిద్ర్యం ధనినామవైదుష్యం
విద్వత్ప్రభూణాం రోగితా–ఏవంరూపేణ దుఃఖకరత్వాత్ హంసానందత్వమసిద్ధమత ఆహ–
హంసప్రియంకర ఇతి, దారిద్ర్యాదిగతగుణగ్రహణ కౌశలవిధురాణాం తథా ప్రతీయతే,
వస్తుతస్తు జీవానాం ప్రియంకర్తుమేవ భగవతస్తథా తథా ప్రవృత్తిః. తథా హి యది విద్వాంసో
ధనినస్స్యు స్తర్హి మత్తాస్తే నిత్యనైమిత్తి కాదికర్మసు భగవదారాధనరూపేషు న ప్రవర్తేరన్.
యది ధనివాం విద్వత్తా స్యాత్, తర్హి స ప్రాజ్ఞానప్యధిక్షిపేత్ పండితం మన్యత్వాత్ యది
కిం విద్వత్ప్రభూణాం రోగితా న స్యాత్ తర్హి న దేవాలయాది నిర్మాణాదిషు వ్యాప్రియేత.

ఏవమాద్యూహ్యమ్. కిం చ జీవైరీశ్వర ఏవ సేవ్యః. ఆత్మత్వాదిత్యాహ–**హంసాత్మేతి**.
జీవానామాత్మభూతః య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరా యమయతీతి శ్రుతేః. అయం
భావః. ఆత్మని సర్వేషాం ప్రీత్యతిశయస్తావత్ప్రసిద్ధః. సర్వప్య లోకస్యాత్మార్థమేవ
వ్యాప్రియమాణత్వాత్. స నాత్మా న దేహాదిః. దేహాదివిలక్షణత్వాదాత్మనః. అతః పరమాత్మైవ
జీవానామాత్మా తస్మిన్ జీవానాం ప్రీతిరతిశయేన కార్యేతి. న చేదమప్రమాణమ్.
ఆత్మత్వాత్సర్వభూతానాం సిద్ధత్వాదిహ సర్వత ఇతి భాగవతప్రమాణాత్. నను పరమాత్మా
భూతేషు తిష్ఠతీత్యుక్తమ్. భూతాని తాని కుత్ర తిష్ఠంతీత్యత ఆహ–**హంసనిలయ** ఇతి.
హంసానాం జీవానాం నిలయః ప్రతిష్ఠాస్థితిర్యస్మిన్ స తథోక్తః. సర్వభూతనివాసోసి వాసుదేవ
నమోస్తు త ఇతి స్మరణాత్, వసంతి జగంత్యస్మిన్నితి వాసుః స చాసౌ దేవో వాసుదేవ ఇతి
వ్యుత్పత్తేశ్చ ఇతి భావః. ఏవం జీవానాం స్థితిస్థానముక్త్వా లయోదయస్థానమాహ–పదద్వయేన.
హంసహృత్ హంసాన్ హరతి ఆత్మన్యుపసంహారతీతి హంసహృత్. హంసానాం జన్మభూః.
ఉదయస్థలం **హంసజన్మభూః** యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని
జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి శ్రుతేరితి భావః. (అష్ట నామాని) ౫౬

శ్లో॥ హంససాక్షీ హంసగతిర్హంసాంశో హంసచోదనః।
హంసహీనో హంసవృతో హంసగర్భపయోరుహః॥ ౫౭

నన్వేవం భూతసృష్ట్యాదిభిః కిమయం విక్రియతే నేత్యాహ–**హంససాక్షీతి**. జీవానాం
సాక్షిభూతం చైతన్యమయమేవేత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవాంతఃకరణోపాధివశేన కూటస్థత్వాపత్తేరితి
భావః. అయమాశయః. జీవానాముత్పత్త్యాదిభిః కూటస్థస్యైవ న కోపి వికారః, కింపునః
పరమాత్మన ఇతి. నను యత్ప్రాప్యం తత్సేవ్యమితి న్యాయాత్ జీవైస్స్వర్గాదికం ప్రాప్యతే
అతస్తత్సేవ్యం న తు బ్రహ్మత్వం ప్రాప్యం అవికార్యత్వాత్తస్యేత్యత ఆహ–**హంసగతి**రితి.
జీవానాం గమ్యః. అయమాశయః–ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్ జగజ్జన్మాదివర్జమిత్యాది సూత్రేభ్యః
జీవానామీశ్వరత్వప్రాప్తిర్భవతీతి నిశ్చీయతే అతస్స సేవ్య ఇతి. యద్వా జీవైర్బ్రహ్మత్వమపి
ప్రాప్యత ఏవ. న చ వికార్యత్వాత్కథం తత్ప్రాప్తిరితి వాచ్యమ్. స్వతస్సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మత్వస్య
ప్రాప్తిరియం నతూత్పాద్యస్య హిరణ్యనిధి దృష్టాంతాదిదమేవ హి దర్శితమితి. విద్యారణ్య–
వచనాదితి భావః. నను జీవానాం పరమాత్మ సాయుజ్యం భవతీత్యేతన్న యుక్తమ్. అన్యస్య
వస్తునః అన్యసాయుజ్యప్రాప్తే రన్యాయ్యత్వాత్ ఇత్యత ఆహ–**హంసాంశ** ఇతి. హంసా
జీవా అంశో యస్య స తథోక్తః. మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి గీతావచనాత్.
జీవేశ్వరయోర్న భిన్నవస్తుత్వమ్. అతస్సాయుజ్యం సులభమేవ. "యథానద్యస్స్యందమానా–
స్సముద్రేఽ స్తంగచ్ఛంతి నామరూపే విహా"యేతి శ్రుతేశ్చేతి భావః. నన్వేవం సాయుజ్యం
ప్రాప్త మర్హా జీవాః సాయుజ్యప్రదశ్చేశ్వరస్స్వస్మిన్నేవ స్థితః కుతస్సాయుజ్యస్య ప్రతిబంధ

ఇత్యత ఆహ-**హంసచోదన** ఇతి. తత్తదదృష్టానుగుణం జీవాంశ్చోదయతీత్యర్థః. అయం భావః. సాయుజ్యసాధనాధ్యాత్మవిద్యాభ్యాసస్తు తత్తజ్జీవాదృష్టానుగుణ ఇతి. కర్మప్రతిబంధ సత్త్వాత్సాయుజ్యప్రతిబంధ ఇతి. అత్ర ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయేతి గీతావచనం చోదనాంశే ఉదాహార్యమ్. నను అద్వితీయబ్రహ్మపదప్రాప్తిర్హి సాయుజ్యమ్. అద్వితీయం బ్రహ్మైవ నాస్తి సర్వభూతనివాస ఇత్యుచ్యమానత్వాత్. కథం పునస్సాయుజ్యమత ఆహ-**హంసహీన** ఇతి. ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః న తత్ర భూతసత్త్వమితి భావః. నన్వేవం పూర్వాపరవిరోధః, భూతనివాస ఇతి భూతరహిత ఇతి చ వచనాదితి చేన్మైవమ్. వ్యవహారపరమార్థదశాభేదేన తద్వ్యవస్థా సిద్ధేరితి. పరమార్థతస్తత్ర న కిమప్యస్తి, నేహ నానాస్తి కించనేతి శ్రుతేః. వ్యవహారతస్తు సర్వమపి తత్రైవాస్తి. ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వ శ్రవణాదితి భావః. నను పరమాత్మనో భూతరక్షకత్వమసిద్ధం తత్సవిధే భూతప్రచారాభావాదిత్యత. ఆహ-**హంసవృత** ఇతి. స్వరక్షార్థం బ్రహ్మాదయో దేహిన ఏనమావృణ్వంతీత్యర్థః. ప్రపంచదశాయామితి భావః-నను పరమాత్మనో హంసనిలయత్వమసిద్ధం భూతానాం బహిరేవోపలంభాదితి శంకాయామాహ- **హంసగర్భ-పయోరుహః**. హంసా గర్భపయోరుహో యస్య స తథోక్తః ప్రళయదశాయామితి భావః "స్వసృష్టమిదమాపీయ శయానం సహశక్తిభి"రితి భాగవతాత్ (అత్ర సప్త పదాని) ౫౮

శ్లో॥ హంసకృద్ధంసభృద్ధంసో హంసాతీతస్స్వయంప్రభః।
హంసకల్యాణకృద్ధంసముక్తిదో హంససోదరః॥ ౫౯

నను పరమేశ్వరాద్భూతాని జాయంత ఇతి. భూతానాం పరమేశ్వరోపాదానకత్వముక్తమ్. తతశ్చ ఈశ్వరస్య ఘటాద్యుపాదానభూతమృదాదివజ్జడత్వం ప్రాప్తమ్. తతః అముం విహాయ నిమిత్త కారణమీశ్వరస్సేవ్యః స చ నిమిత్తకారణమీశ్వరో బ్రహ్మైవ. చతుర్ముఖస్య స్రష్టృత్వ ప్రసిద్ధేరత ఆహ-**హంసకృ**దితి-భూతస్రష్టా పరమేశ్వర ఏవ. న చతుర్ముఖాదిః. న చ నిమిత్తోపాదానయోః కులాలమృత్తికయోరివ భేదేన భావ్యమితి కృత్వా పరమేశ్వరస్యైకస్యైవ కథముభయరూపత్వమితి వాచ్యమ్. మాయావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యేశ్వరత్వేన ఈశ్వరస్స్వాంశేన చైతన్యేన నిమిత్తకారణం ఉపాధిభూతమాయాంశేన ఉపాదానకారణం చ భవతీతి న దోషః. నను హంసనిలయ ఇత్యనేన హంసాఈశ్వరా ఈశ్వరే వసంతీత్యుక్తమ్. తతశ్చ మృది కారణే ఘటా ఇవేతి సిధ్యతి. తతశ్చ భూతపాలకేనాన్యేనైవ భవితవ్యం అత ఆహ-**హంసభృ**దితి. అన్నోదకాది సృష్టిద్వారా భూతానాం రక్షకోపి హయగ్రీవ ఏవేత్యర్థః. నన్విదం రక్షకత్వం త్రిమూర్తిషు విష్ణోరేవేతి శ్రూయతే. పరమాత్మా తు త్రిమూర్త్యతీత ఏవేత్యత ఆహ-**హంస** ఇతి. స చ స్థితికర్తా విష్ణుః పరమాత్మా హయగ్రీవ ఏవ. ఈశ్వరస్యైకస్యైవ స్వావచ్ఛేదక మాయానిష్ఠసత్త్వాదిగుణత్రయవశేన బ్రహ్మాదిమూర్తిత్రయధారిత్వాదితి భావః.

నన్విదం రక్షకత్వం జీవానామేవ కుతో నాసీదిత్యత ఆహ-**హంసాతీతస్స్వయంప్రభ** ఇతి. హంసాతీతా జీవా నతిక్రాంతా తదవిషయేతి యావత్. స్వయంప్రభా స్వయంజ్యోతిః యస్య స తథోక్తః. స్వసిద్ధాసంకుచితజ్ఞాన ఈశ్వరః. జీవాస్తు నైవంవిధాః. ప్రకృతివశేన జ్ఞాన-సంకోచాదిమత్త్వాదితిభావః. నను తర్హి జీవానాం కథమసంకుచితజ్ఞానోదయ ఇత్యత ఆహ-**హంసకల్యాణకృదితి**. భూతానాం హేయనాశన పూర్వకం శుభోదయం కరోతీత్యర్థః. తాదృశశుభోదయే తు స్వత ఏవ తాదృశజ్ఞానసిద్ధిరితి భావః. భగవదుపాసనేనైవ జీవానాం నిర్దుష్టత్వం న కర్మణేతి భావః. దత్తస్య జ్ఞానస్య ఫలమాహ-**హంసముక్తి**ద ఇతి. జ్ఞానప్రదానద్వారా ముక్తిప్రదోఽయమేవేత్యర్థః. నను భగవతో భూతేషు కస్మాద్ధేతోరియ-మనుకంపేత్యత ఆహ-**హంససోదరా** యస్య స తథోక్తః. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో బ్రహ్మమయత్వాదితి భావః. (సప్త పదాని) ౫౯

శ్లో॥ హంసబంధుర్హంససఖో హంసాగోచరవైభవః।
హంసబింబో హంసతనుర్హంసభుక్తాన్నభోజనః॥ ౬౦

నను జీవానాం జీవా ఏవ బంధవస్సఖాయశ్చేతి త ఏవ సోదరా అపి న త్వీశ్వర ఇత్యత ఆహ-**హంసబంధు**రితి **హంససఖ** ఇతి చ హంసానామయమేవ బంధుః అయమేవ సఖా చ "గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే"ఇతి, "న యస్య సఖ్యం పురుషోవైతి సఖ్యు"రితి చ భాగవతాత్. అనుభవసిద్ధం చేదం. న హి మ్రియమాణం దేహినం కశ్చిదనుమ్రియతే బంధుస్సఖా వా. అతస్తద్బాంధవం సఖ్యం చ కృత్రిమమేవ. భగవాంస్తు కరణప్రవర్తనాదినా సఖాబంధుశ్చ భవన్ దేహీ యావద్వర్తతే తావత్తమను తిష్ఠత్యేవ. తదంతరాత్మత్వాదితి. నను సఖాయం బంధుం చ తం జీవాః కుతో న జానంతీత్యత ఆహ-**హంసాగోచరవైభవ** ఇతి. జీవానాం దుర్విజ్ఞేయం భగవతో వైభవమ్. అదృష్టధామ్నే గుణతత్త్వబుద్ధిభిరితి భాగవతాత్. ఈశ్వరస్య శాస్త్రైకగమ్యత్వాచ్చ ఇతి భావః. నను తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుత్యా ఈశ్వరస్యైవ జగతి జీవరూపేణానుప్రవేశోఽభిధీయతే. అతో జీవాన్న పృథగీశ్వరః. త్వం తు జీవ ఈశ్వరం సుతరాం న జానాత్యేవేతి బ్రూషే అతః కథం శ్రుతివిరుద్ధం తవ వచనం గ్రాహ్యమిత్యత ఆహ-**హంసబింబ** ఇతి. జీవానాం బింబభూతః జీవాస్తు ఈశ్వర-ప్రతిబింబా ఏవ. తదేవానుప్రావిశదితి అయమేవ ప్రతిబింబరూపేణానుప్రవేశోభిహితః న తు ముఖ్యః ప్రవేశః. చతుశ్శ్లోకీభాగవతే 'యథా మహంతి భూతాని భూతేషూచ్చావచేష్వను, ప్రవిష్టాన్యప్రవిష్టాని తథా తేషు న తేష్వహ"మితి వచనాంతరసంవాదాత్. ముఖ్య-ప్రవేశాంగీకారే తు ప్రవేశాత్ప్రాక్తత్ర ఈశ్వరస్యాభావస్సిధ్యతి తతశ్చ సర్వవ్యాప్తి శ్రుతి విరోధశ్చేత్యలమ్. నను జీవేశ్వరయోరేవ భేదే సతి కథమద్వైతసిద్ధిః? తత్త్వమసీత్యాదిభిరద్వైతస్య ప్రతిపాదితత్వాదత ఆహ-**హంసతను**రితి. హంసాః తనవశ్శరీరాణి యస్య స తథోక్తః.

యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతేః. జీవేశ్వరయోర్న ముఖ్యమద్వైతం, కిం తు శరీరశరీరిభావ–విశిష్టమేవ. స్థూలోహమిత్యాదిషు దేహ జీవయోర్యథా అద్వైతభావం తద్వదితి భావః. ఇదమేవ విశిష్టాద్వైతమతమ్. అద్వైతమతే తు దర్పణప్రయుక్తో యథాముఖప్రతిముఖయోర్భేదః తథా ఉపాధిప్రయుక్త ఏవ జీవేశ్వరయోర్భేదః, న తు వస్తుతః, చైతన్యమయత్వాదితి జ్ఞేయమ్. అస్మిన్ పక్షే తు ప్రాణిహృన్నిలయత్వాదీశ్వరస్య ప్రాణినశ్శరీరభూతా ఇతి జ్ఞేయమ్. నన్వస్మిన్ దేహే జీవేశ్వరావుభావపి స్త ఇతి సిద్ధమ్. తత్ర కేనౌదనాది భుజ్యత ఇత్యత ఆహ – **హంస భుక్తాన్నభోజన** ఇతి. దేహిభిర్భుక్తమన్నమేవేశ్వరస్యాపి భోజనం న త్వతిరిక్తమిత్యర్థః. ననూభావపి కథమేకమన్నం భుంజాత ఇతి చేదుచ్యతే, దేహిభిః కేవలమన్నం భుజ్యతే. తద్రసస్తు ఈశ్వరగామ్యేవ. తత్ర దేహినాం వృథాభ్రమ ఇతి. అన్నమాత్రమస్మాకమైశ్వర్యేణ భోగస్తు తవైవేతి శ్రీధరాచార్యేణ శక్తిస్తుత్యవసరే భాగవతే ఉక్తత్వాత్. న చైవ మనశ్న–న్నన్యోభిచాకశీతీతి శ్రుతివిరోధ ఇతి వాచ్యమ్. సాక్షిణో భోగాభావాదితి. (షట్ నామాని) ౬౦

శ్లో॥ హంసబంధకరో హంసభీతికృద్ధంసశాసనః।
హంసోత్తమో హంసచిత్తిర్హంసానందరసోదధిః॥ ౬౧

నను హంసముక్తిద ఇత్యుక్తం న ఘటతే బంధకస్యైవ మోచకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ మాయాయా ఏవ బంధకత్వేనేశ్వరస్య అతథాత్వాదిత్యత ఆహ–**హంసబంధకర** ఇతి. మాయేశత్వాదయమేవ జీవానాం బంధకరః. న తు కేవలం మాయా తస్యాః జడత్వాదితి భావః. బంధనప్రకారమేవాహ–నామద్వయేన. **హంసభీతికృత్** ఇహాచరితాధర్మవ శాన్నరకే యాతనా భుఙ్క్ష్వ ఇతి జీవాన్ భీషయతీత్యర్థః. కపిలదేవహూతిసంవాదే కపిలేన దేవహూతివైరాగ్యార్థం నరకయాతనానాం వర్ణితత్వాదితి భావః. పరలోకాద్భీతిముక్త్వా ఇహలోకే బంధనవిధామాహ–**హంసశాసన** ఇతి. న కళంజం భక్షయేత్, న సురాం పిబేత్, ఋతౌ భార్యాముపేయాదిత్యాదివిధి నిషేధవచనైర్జీవాన్ శాస్తీత్యర్థః. తచ్చ నరకవర్ణనమ్, ఇదం చ ధర్మశాసనమ్. తదుభయే వైరాగ్యముత్పాద్య తేషాం హృదయాని ఆత్మానుసంధాన–ప్రవణాని కర్తుమేవ న తు కేవలధర్మాచరణార్థమితి. జ్ఞేయమ్. 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచ' ఇతి గీతావచనాదితి భావః. నను జీవానాం శాస్యత్వమేవ. ఈశ్వరస్య తు శాసకత్వమేవేతి కోయం నియమ ఇత్యత ఆహ–**హంసోత్తమ** ఇతి. పురుషోత్తమః ఉత్తమపురుషస్య అధమాః పురుషాస్సర్వే శాస్యా ఇతి లోకసిద్ధమేవేతి భావః. నను హంసతనురితి జీవానామంతర్భగవాన్ వర్తత ఇత్యుక్తమ్. కథమిదమంగీకార్యం, జీవస్య రంధ్రరహితత్వాద్దేహవదిత్యత ఆహ–**హంస చిత్తిరితి**. హంసేషు యా చిత్తి శ్చైతన్యమస్తి సా భగవానేవ. జ్ఞానమాత్మని భా

సూర్య ఇతి వచనాత్. భూతానామస్మి చేతనేతి గీతావచనాచ్చేతి భావః. నన్వేవం జీవచైతన్యస్యైవేశ్వరత్వే జీవానందస్యాపీశ్వరత్వం స్యాత్, తతశ్చ జీవానందస్య పరిమితత్వేన ఈశ్వరోపి పరిచ్ఛిన్న ఏవ స్యాదత ఆహ–**హంసానందరసోదధి**రితి. హంసానామానంద రసాః తేషాముదధిస్సాగరః. పరమాత్మరూపే ఆనందసాగరే సర్వేపి జీవానందా స్తిష్ఠంతీత్యర్థః. పరమానందమయత్వాత్తస్యేతి భావః. ఆనందవల్ల్యాం ప్రసిద్ధోఽయమర్థః. (షట్ పదాని) ౬౧

శ్లో॥ హంసఖేలో హంసలోలో హంసాదృష్టానువర్తనః।
హంససత్తామయో హంసధ్యేయో హంసతమోహరః॥ ౬౨

నను పరమానందమయస్యాస్య కిమర్థోయం జీవబంధనమోచనవ్యాపార ఇత్యత ఆహ–**హంసఖేల** ఇతి. హంసైర్దేహిభిః అక్షతుల్యైరితి భావః. ఖేలతి క్రీడతీతి హంసఖేలః. లీలైవేయం భగవత ఇత్యర్థః. అత ఏవ **హంసలోలః** హంసేషు క్రీడాసాధనభూతేష్వితి భావః. లోలో లంపటః. నను సర్వసమస్యాస్య కేషాంచిజ్జీవానాం మోచనం కేషాం చిద్బంధనం చేత్యేతద్వైషమ్యం కుత ఇత్యత ఆహ–**హంసాదృష్టానువర్తన** ఇతి. హంసానామదృష్టమనువర్తత ఇతి తథోక్తః. తత్తజ్జీవాదృష్టమనతిక్రమ్య భగవతా తథా తథా బంధాదౌ ప్రవర్తతే న తు స్వేచ్ఛయేతి కృత్వా న వైషమ్యం భగవత ఇతి భావః. నను సచ్చిదానందమయో హి భగవాన్ తత్ర చిదానందమయత్వమేవమభిహితం న తు సద్రూపత్వం తతశ్చ భగవతోస్య అనిత్యత్వమాపతితమిత్యత ఆహ–**హంస సత్తామయ** ఇతి. హంసేషు యా సత్తా తద్రూపః. నరాస్సంతః పశవస్సంతః ఇత్యాది వ్యవహారే నరాదిష్వనుస్యూతం సద్రూపం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. నను సచ్చిదానందమయో భగవాన్ సేవ్య ఏవాస్తు. తథాపి యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహేతి శ్రుతేః. మనసోప్యగోచరస్య తస్య ధ్యానం కథమిత్యత ఆహ–**హంసధ్యేయ** ఇతి. హంసైర్ధ్యాతుం శక్య ఏవ సగుణత్వాత్. నిర్గుణం కేవలం బ్రహ్మ హి ధ్యానావిషయం యద్వా మనసైవారేనుద్రష్టవ్య ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. అసంస్కృతమనసామేవ భగవానగోచరః న తు సంస్కృతమనసామితి హంసధ్యేయత్వమస్త్యేవ భగవతి. అన్యథా శ్రుతిస్మృత్యాదీనాం వైయర్థ్యప్రసంగాదితి భావః. నన్వేవమేషాం జీవానాం తమోమయహృదయత్వాదీశ్వరధ్యానం దుష్కరమిత్యత ఆహ–**హంసతమోహర** ఇతి. "సంచింతయేద్భగవతశ్చరణారవిందం వజ్రాంకుశ ధ్వజసరోరూహలాంఛనాఢ్యం, ఉత్తుంగరక్త విలసన్నఖచక్రవాళజ్యోత్స్నాభిరాహత మహద్ధృదయాంధకార"మితి భాగవతాదితి భావః. యద్వా విద్యేశో హి భగవాన్ స్వధ్యానోన్ముఖానాం తమః విద్యాప్రదానద్వారా నాశయతీతి జ్ఞేయమ్. (షట్ పదాని) ౬౨

శ్లో॥ హంసోహంసమనుర్హంసోహంసమంత్రజపాశ్రయః।
హంసారామో హంసరతిర్హంసదృగ్ఘంసవిభ్రమః॥ ౬౩

నను ముముక్షుభిర్హంసో హంస ఇత్యజపా గాయత్రీ జప్యా ఇత్యత ఆహ-**హంస** ఇతి. హంసో**హంసమనుః** హంసో హంస ఇత్యభిజ్ఞైర్యో జప్యతే స మంత్రో భగవానేవ. తత్ర హేతుమాహ-**హంసోహంసమంత్రజపాశ్రయ ఇతి**. తజ్జపవిషయ భూతః తన్మంత్ర-ప్రతిపాద్యత్వాదితి భావః. అత్రేదం తత్త్వమ్. హంసో హంస ఇతి మంత్రస్య స హంసః పరమాత్మా అహమిత్యర్థః. తతశ్చ జీవేశ్వరైక్యప్రతిపాదకత్వం తస్య సిద్ధ్యతి. జీవేశ్వరయోరైక్యం చ చైతన్యాంశ ఏవ. తచ్చ చైతన్యం పరమాత్మైవ. సాక్షీచేతా నిర్గుణః కేవలశ్చేతి శ్రుతేః. అతస్తన్మంత్రార్థస్య పరమాత్మత్వాత్ పరమాత్మ ప్రతిపాదకో మంత్రోపి పరమాత్మైవ వాచ్యవాచకయోరభేదాత్. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ ఇతి శ్రుతేరితి. నన్వేవం సర్వస్యాపి పరమాత్మమయత్వాద్ధయగ్రీవ ఏవ పరమాత్మేతి కోయం నియమ ఇత్యాశంకాయాం పరమాత్మకార్యత్వాత్పరమాత్మవ్యాప్యత్వాచ్చ సర్వమపి జగత్పరమాత్మమయం భవతు నామ. జగత్తు న పరమాత్మా, బ్రహ్మ సత్యం జగన్మిథ్యేతి వచనాదిభిః జగతః మిథ్యాత్వావగమాత్. పరమాత్మనస్సత్యత్వాచ్చ. తద్వత్పరమాత్మా హయగ్రీవ ఏవ. బ్రహ్మాదయస్తు తత్కార్యత్వాత్తద్వ్యాప్యత్వాచ్చ పరమాత్మమయా ఇతి భేదం సిద్ధపత్కృత్య హయగ్రీవస్య పరమాత్మత్వేపి కాంశ్చిద్ధేతూనాహ-**హంసారామ** ఇతి. హంసః పరమాత్మైవారామో యస్య సః స్వస్వరూపే స్థిత ఇత్యర్థః. కుతః? **హంస రతిః** పరమాత్మన్యేవ ప్రీతిమాన్ స్వస్వరూపమేవ సదా ప్రీత్యానుసందధాన ఇత్యర్థః. కిం చ **హంసదృక్** పరమాత్మానమేవ సదా పశ్యతి ధ్యానమయేన చక్షుషేతి తథోక్తః. ఆత్మరతి రాత్మక్రీడ ఇతి శ్రుతేః. నను జీవానామిదమాత్మానుసంధానమస్తు నామముక్త్యర్థ మీశ్వరస్య తు కుత ఇతి చేన్నైవమ్. పరమానందకరత్వాదితి. అత్రేదం తత్త్వం-జీవస్య ఈశ్వరస్య వా వస్తుతో నాత్మానుసంధానం స్వత ఏవాత్మత్వాత్. కిం తు తన్మనస ఏవ. తద్ధి ఆత్మస్వరూపం పశ్యత్సదానందతి. నన్వేవం భగవత ఆత్మరతిత్వే అన్యేషాం తదభావే చ కో హేతురిత్యత ఆహ-**హంసవిభ్రమ** ఇతి. హంసే స్వస్వరూపే విభ్రమః భ్రమరహితః. జీవాస్తు సచ్చిదానందమాత్మానమనృతజడదేహాదితాదాత్మ్యేన పశ్యంతీతి భావః (షట్ నామాని) ౬౩

శ్లో॥ హంసద్వ్యయుతసాహస్రషట్ఛతప్రతిపూజితః।
హంసాలయో హంసలయో హంసభూర్హంసదుర్గ్రహః॥ ౬౪

నను అజపా గాయత్రీమంత్రజపతత్పరాః బ్రహ్మరుద్రాదిభ్యస్తత్తన్ని యత-సంఖ్యాకాన్ హంసాన్ సమర్పయంతీతి కిం తదాచరణీయమిత్యత ఆహ-**హంసేతి** హంసానాం ప్రాణవృత్తీనాం ద్వ్యయుతసాహస్రషట్ఛతైః ద్వే చ తే అయుతే చ ద్వ్యయుతే వింశతి సహస్రాణి ద్వ్యయుతియుక్తం సాహస్రం ద్వ్యయుతసాహస్రం ఏకవింశతిసహస్రాణీత్యర్థః. తద్యుక్తైః షడ్భిశ్శతైః షట్ఛతాధికైక వింశతిసహస్రైర్హంసైరిత్యర్థః. ప్రతిపూజితః తత్తద్దేవతోద్దేశేన

తైస్సమర్పితాన్ సర్వానపి హంసాంస్తదంతరాత్మా అయమేక ఏవ గృహ్ణాతీత్యర్థః. వస్తుతస్తు నాయం సమీచీనః పంథాః. జీవకర్తృకసమర్పణం వినైవ హంసానాం భగవదాశ్రయత్వా-దిత్యాహ. **హంసాలయ** ఇతి. హంసానామాలయో నివాసః ప్రచారస్థలమిత్యర్థః. దేహాదీనాం భౌతికానామపి భగవన్మయత్వాదితి భావః. **హంసలయః** హంసానాం లయో నాశో యస్మిన్ సః యోగినో హి ప్రాణాన్నిరుద్ధ్య సుషుమ్నాంతరాత్మని స్థాపయంతి కిం చ **హంసభూః** హంసాః భవంతి ఉద్భవంత్యస్మాదితి హంసభూః. శరీరే ఈశ్వరస్య నివాసా దేవ హంసానాముదయః అన్యథా తు మృతశరీరేపి దృశ్యేరన్ తే ఇతి భావః. తస్మాత్ యతో జాతా యత్ర స్థితా యస్మిన్ లీనా ఇమే హంసాః తస్మాత్ అన్యేషామర్పణమితీదం వ్యర్థమేవేతి జ్ఞేయమ్. నను న వ్యర్థం కుతః తే హి హంసానేభ్యస్సమర్ప్య తైస్తాన్ గృహ్ణంతీత్యత ఆహ-**హంసదుర్గ్రహ** ఇతి. గ్రహీతుమశక్యో దుర్గ్రహో హంసదుర్గ్రహః ప్రాణానాం జడత్వాత్ భగవంత మన్యం వా బ్రహ్మరుద్రాదికం న తే గ్రహీతుం శక్యా ఇతి భావః. న చ జడేనాపి మనసా యథా గృహ్ణంతి తద్వదితి కో దోష ఇతి వాచ్యమ్. మనసో వస్తుతః జడత్వేపి ఆత్మ ప్రతిబింబగ్రహణసమర్థత్వాదాత్మసన్నిధానేన జ్ఞానసత్త్వాదితి. (పంచ నామాని) ౬౪

శ్లో॥ హంసశాపభ్రష్టభృత్యకృతసంగరకేళికః।
హంసోపదిష్టాత్మతత్త్వభృత్యాసురహృతప్రియః॥ ౬౫

నను నాసౌ పరమాత్మా ఏతదాశ్రితభృత్యయోర్జయవిజయయోస్సనకాది శాపాద్భ్రష్టత్వాత్. అత ఏవైతత్పదమపి నాపునరావర్తి, తాదృశపదవాంశ్చ నాపీశ్వరః. అపి చ ఏతస్య ప్రియాం రావణో జహార ఇత్యాశంకాయామాహ-**హంసేతి**. హంసానాం సనకాదీనాం పరమహంసానాం చతుర్ణాం శాపాద్ధేతోః భ్రష్టాభ్యాం వైకుంఠాత్ అధః పతితాభ్యాం భృత్యాభ్యాం జయవిజయాభ్యాం సహ కృతా సంగరకేళికా యుద్ధకేళిర్యేన స తథోక్తః. అయం భావః-భగవతోన్య సిస్పృక్షాదివత్కదాచిద్యుయుత్సా సమజని. స్వేన సహయోద్ధుం క్షమస్య పురుషాంతరస్యాభావాత్. స్వభృత్యావేవ కేనచిద్వ్యాజేన భువ్య అవతార్య స్వయమప్యవతీర్య తాం యుయుత్సాం సఫలీచకార అతో లీలామాత్రత్వాన్నేదం పరమాత్మత్వవిఘాతుకమితి. **హంసై** స్తైరుపదిష్టమాత్మతత్త్వం యస్మై తేన భృత్యేన అసురేణ రావణేన హృతా ప్రియా సీతా యస్య స తథోక్తః. రావణేనాత్మభృత్యేన సహ యోద్ధుం తచ్చాపం శిథిలీకర్తుం చ భగవాంస్తేన స్వప్రియాం హారయామాన. అతో న కోపి దోష ఇతి. (ద్వే పదే) ౬౫

శ్లో॥ హంసోపసృప్యపాదాబ్జో హంసజిహ్వాగ్రవిష్టరః।
హంసగో హంసభూర్హంసో హంసప్రణవపంజరః॥ ౬౬

నను భగవద్భృత్యానామపి శాపప్రదా యే మహాంతస్సనకాదయ స్త ఏవ సేవ్యా భగవతోపి తద్భాషితస్య దురతిక్రమణీయత్వాదిత్యత ఆహ–**హంసోపసృప్య పాదాబ్జః** హంసైస్సనకాదిభిరుపసృప్యం ప్రాప్యం సేవ్యమితి యావత్. పాదాబ్జం యస్య స తథోక్తః. స్వచికీర్షితభగవచ్చరణారవిందసేవావిఘాతుకత్వేనైవ తైర్భృత్యయోశ్శప్తత్వాదితి భావః. కించ **హంసజిహ్వాగ్రవిష్టరః** హంసానాం తేషాం జిహ్వాగ్రమేవ విష్టరమాసనం యస్య స తథోక్తః. తైర్నిత్యం జప్యమాననామక ఇత్యర్థః. నను సనకాదిభి ర్భగవాన్ సేవ్యతామ్. తేవ కః పునస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హంసగ** ఇతి. హంసమాత్మానం గచ్ఛతి భజతీతి హంసగః. ఆత్మసేవీ. సేవాంతరరహిత ఇత్యర్థః. నను సనకాదిభిరపి స్వపితా చతుర్ముఖ ఏవ సేవ్యః. పితృవ్యతిరిక్తదైవాభావాదత ఆహ–**హంసభూ**రితి. హంసాః తే భవంత్యస్మాదితి **హంసభూః**. చతుర్ముఖశరీరమధిష్ఠిత్య కారణాత్మనా వర్తమానాత్పరమాత్మనస్సకాశాదేవ తేషాముత్పత్తిః న తు కేవలం చతుర్ముఖాదితి భావః. నను తే హి విరక్తత్వాద్ధంసమంత్రం ప్రేషం వా జపంతీత్యత ఆహ–**హంసః**. మంత్రవిశేషః సోపి భగవానేవ. సోహమితి పదస్యైవ హంస ఇతి పృషోదరాదిత్వేన వైపరీత్యోచ్చారాత్. సః పరమాత్మా అహమితి తదర్థః. తేన పరమాత్మ–వాచీ స మంత్రః పరమాత్మైవ. వాచ్యవాచకయోరభేదాదితి భావః. **హంసప్రణవపంజరః** హంసానాం యతీనాం జప్యః ప్రణవః హంసప్రణవః ప్రేషాపరపర్యాయ ఓంకారః. స ఏవ పంజరం యస్య స తథోక్తః. ఓంకారనిలయ ఇత్యర్థః, ఓంకార ప్రతిపాద్యప్రతిపాదక–భావసంబంధేన వర్తతే. "ఓంకారవాచ్యస్త్వం రా" మేత్యధ్యాత్మ రామాయణమత్ర ప్రమాణమ్. (షట్ పదాని) ౬౬

శ్లో॥ హంసో హంసోదయో హంసదూరో హంసాయుతాకృతిః।
హంసావనో హంసజయీ హంసగో హంసచోదనః ॥ ౬౭

నను కామస్య స్వత ఏవ పురుషార్థత్వాత్పురుషార్థప్రదత్వాచ్చ విష్ణ్వాదీనాం సర్వేషామపి లక్ష్మీవిరహాసహిష్ణుత్వాదిభిః కామపారతంత్ర్యదర్శనాచ్చ కామస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హంస** ఇతి. హంసః కామః ప్రద్యుమ్న ఇతి యావత్. ప్రద్యుమ్నస్య భగవద్వ్యూహ–చతుష్టయాంతఃపాతిత్వాద్విష్ణుత్వమితి భావః. న చ హరిణాంకప్రియసఖ ఇత్యనేన పునరుక్తిః ఏకస్యాపి మన్మథస్య శివనయనాగ్నిదహనాత్ప్రాక్. కామ ఇతి పశ్చాత్ప్రద్యుమ్న ఇతి చ మూర్తిభేదేన వ్యవహారభేదాత్. న చాస్య వైయర్థ్యం శ్రీకృష్ణ పుత్రః ప్రద్యుమ్న ఇతి యోస్తి సోపి భగవానేవ. అనాదిసిద్ధశ్చ యః కామస్సోపి భగవానేవేతి సార్థక్యసత్త్వాత్. యుక్తం చేదం. న హి ప్రద్యుమ్నస్య హరిణాంకసఖత్వం భాగవతే దృశ్యతే. అపి చ వ్యూహ–విభవయోర్భేదాత్ ఏకస్యాపి ద్వేధా నిర్దేశ ఉచిత ఏవేత్యలమ్. నను వ్యూహభూతో విభవభూతో వా సకామ ఏవ సేవ్యః కిం నేత్యాహ – **హంసోదయ** ఇతి. కామప్రద్యుమ్నయోరుభయోరపి

నారాయణవాసుదేవాభ్యాం జాతత్వాదితి భావః. నను తత్పుత్ర స్తత్సన్నిహిత ఏవేతి కృత్వా భగవత్సేవాయా ద్వారభూతత్వేనాయం సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హంసదూర** ఇతి. కామ–మోక్షయోరివ తత్ప్రదాత్రోరపి అత్యంతం దూర ఏవేతి భావః. నను సుందరాణా–ముపమానభూతస్య కామస్య ధ్యానమతీవ సుఖావహమితి కార్యమేవేత్యత ఆహ **హంసాయుతాకృతిరితి**. అనంతమన్మథసుందరః. నను రక్షకత్వాత్కామ ఏవ సేవ్యః. పుత్రాదిషు పిత్రాదీనాం కామసత్త్వాదేవ రక్షకత్వం. న హి నిష్కామః కోపి కించిద్రక్షతీత్యత ఆహ–**హంసావన** ఇతి. తేనైవ న్యాయేన పుత్రే కామే భగవతః కామసత్త్వాద్రక్షకత్వం సిద్ధమితి మన్మథస్యాపి రక్షకః పరమాత్మైవ సేవ్య ఇతి భావః. వస్తుతస్తు ఈశ్వరనేత్రాగ్ని దగ్ధస్య కామస్య పునశ్శరీరోత్పాదనాద్భగవతః కామరక్షకత్వమితి బోధ్యం. నను భగవాన్ కామజితత్వాదేవ నిత్యమపి లక్ష్మీసమాలింగితగళో వర్తత ఇత్యత ఆహ–**హంసజయీతి**. విజితమన్మథః. నారాయణ ఋష్యవతారే ఇతి భావః. అత్రత్వవతారే లీలైవేయం ఏకత్ర జయినోన్యత్ర పరాజయాసంభవాత్. నను భగవతి నిత్యమపి లక్ష్మీకామోస్తీతి భగవతో–ప్యాంతరః కామ ఇత్యత ఆహ–**హంసగ** ఇతి హంసం మన్మథం గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి హంసగః. తస్యాప్యంతరంగ స్థిత ఇత్యర్థః యథావిష్ణో ర్ల క్ష్మీ కామస్తథా మన్మథస్యాపి రతీదేవీ కామోస్త్యేవేతి మన్మథహృద్గతస్య తస్య కామస్య మన్మథాద్భిన్నత్వమవశ్యమంగీకర్తవ్యం అతో మన్మథాంతర్గతస్స కామః భగవానేవేతి భావః. ప్రౌఢవాదోయం. వస్తుతస్తు సర్వవ్యాపి జగతోంతరంగే యథా పరమాత్మా స్థిత స్తథా కామస్యాప్యంతరితి జ్ఞేయమ్. నను కామాదేవ జగజ్జనుస్థితిలయైరాద్యః పుమాన్ క్రీడతీతి వచనాత్ భగవంతం జగత్సృష్ట్యాదౌ ప్రవర్తయన్ కామ ఏవ దైవమిత్యత ఆహ–**హంసచోదన** ఇతి. యథా భగవతః ప్రేరకః కామో జాతః తేనైవ న్యాయేన నాయికానాయకసంఘటనాదికృత్యే కామస్యాపి ప్రేరకః కామోన్యో–వశ్యమభ్యుపేయః. స చ భగవానేవేతి భావః. వస్తుతస్తు అంతర్యామిత్వాద్భగవతః కామప్రేరకత్వం సిద్ధమేవేతి బోధ్యమ్. (అష్ట నామాని) ౬౭

శ్లో॥ హంసప్రియో హంసశాస్త్రప్రవీణో హంసశాస్త్రకృత్।
హంసశాస్త్రాద్యవిషయో హంసశాస్త్రఫలప్రదః॥ ౬౮

నను పుత్రేషు పితౄణాం ప్రీతిః ప్రసిద్ధా తతః భగవతః కామేపి ప్రీతిస్స్యాత్, అతో భగవతోపి ప్రీతివిషయః కామోస్మాకం సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హంసప్రియ** ఇతి. హంసస్య కామస్య ప్రియః. కామస్యైవ భగవతి ప్రీతిః ఆత్మత్వాదితి భావః. నను మదనః కలాశాస్త్ర–ప్రవీణః అతః స్త్రీభిస్తరుణైశ్చ సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హంసశాస్త్రప్రవీణ** ఇతి. కృష్ణస్య చతురశీతిబంధన నిబంధధురంధరత్వేన కామశాస్త్రనిష్ణాతత్వమితి భావః అత ఏవ మునిమయీభిర్గోపీభిస్స సేవిత ఇతి జ్ఞేయమ్. నను శాస్త్రనిష్ణాతాచ్ఛాస్త్రకర్తా ఉత్తమ ఇత్యత

ఆహ-**హంసశాస్త్రకృదితి**. కామశాస్త్రకర్తా వాత్స్యాయనాచార్యోపి భగవద్రూప ఏవ. శాస్త్రకర్తు-ర్భగవద్విభూతిత్వాత్ నను కిం తదేవ శాస్త్రం సేవ్యం? నేత్యాహ-**హంసశాస్త్రాద్యవిషయ** ఇతి. కామశాస్త్రస్యాత్యంతమవిషయః. తత్ర భగవత్కథా గంధాభావాత్. ప్రత్యుత ఇంద్రియాణాం మనసశ్చ విషయసాగరే ఏవ నిపాతనాదితి భావః, నను కామశాస్త్రస్య భగవచ్ఛాస్త్రత్వాభావేన భగవతస్తత్ర ఫలప్రదత్వాభావేపి కామస్తత్ర ఫలప్రదోస్త్యేవేతి తత్సేవ్యమిత్యత ఆహ-**హంసశాస్త్రఫలప్రద** ఇతి. యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహమితి గీతావచనాత్ యే హంసశాస్త్రఫలాభిలాషిణః తేషాం తత్ఫలప్రదో భగవానేవ న తు కామః, తస్య అనీశ్వరత్వాదితి భావః (పంచ పదాని) ౬౮

శ్లో॥ హంసశాస్త్రం హంసశాస్త్రప్రమేయో హంసశాస్త్రవిత్।
హంసశాస్త్రప్రమాణాత్మా హంసశాస్త్రవిదూషకః॥ ౬౯

నను ఈశ్వర ఏవ ఫలప్రదో భవతు నామ ఏతావతా హంసశాస్త్రస్యాసేవ్యత్వ మత ఆహ-**హంసశాస్త్ర**మితి. తచ్చ శాస్త్రం భగవద్రూపమేవసర్వస్యాపి భగవన్మయత్వా దితి భావః. అనేన భగవద్బుద్ధ్యా తచ్ఛాస్త్రం స చ మన్మథస్సేవ్యః న తు శాస్త్రాది బుద్ధ్యేతి సిద్ధమ్.

అనేనైవ న్యాయేన తత్ప్రమేయాదికం సర్వమపి సేవ్యమేవేతి గర్భీకృత్యాహ-**హంసేతి**, హంసశాస్త్రప్రమేయం నాయికానాయకాదిః **హంసశాస్త్రవిత్** శంకరాచార్యాదిః. స సర్వోపి భగవద్రూప ఏవేత్యర్థః. నను అప్రమాణమిదం శాస్త్రం ఏతదుక్తవిధయా పద్మనేత్రత్వాదీనామదృశ్యమానత్వాదత ఆహ-**హంసశాస్త్రప్రమాణాత్మేతి**. హంస శాస్త్రస్య ప్రమాణం ప్రామాణ్యాపాదకః ఆత్మవిగ్రహః యస్య స తథోక్తః. నను భగవద్బుద్ధ్యా శాస్త్రం సేవ్యతామిత్యుక్తం. తతశ్చ తచ్ఛాస్త్రోక్తవిధయా కిమాచరణీయ మిత్యత ఆహ-నేతి. **హంసశాస్త్రవిదూషకః** పరమ పురుషార్థవిరోధిత్వాత్తచ్ఛాస్త్రం విశేషేణదూషితం భగవతైవేత్యర్థః. తస్మాత్తచ్ఛాస్త్రం నాదర్తవ్యం ప్రాజ్ఞైరితి భావః. (పంచ పదాని) ౬౯

శ్లో॥ హంసచూడామణిర్హంసశిష్యో హంసోపరిస్థితః।
హంసజిద్ధంసదశకపదో హంససముద్భవః॥ ౭౦

నన్వేవమధ్యాత్మశాస్త్రవ్యతిరిక్తాని సర్వాణ్యపి శాస్త్రాణి సముద్ఘాష్య భగవత్పదావలంబీ జనకస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హంసచూడామణి**రితి. హంసానాం నిర్లేపభూభుజాం చూడామణిః ఉత్తమః జనక ఇతి యావత్. సోపి భగవద్విభూతి రేవేత్యర్థః. భాగవతత్వాత్సేవ్యశ్చేతి భావః. నను జనకస్య భగవద్రూపత్వే తదుపదేష్టా అధ్యాత్మవిద్యా-సంప్రదాయప్రథమాచార్యో యాజ్ఞవల్క్యః క ఇత్యత ఆహ-**హంసశిష్య** ఇతి. సూర్యశిష్యస్సోపి భగవద్విభూతిరేవేత్యర్థః. న హి భగవద్విభూతిం వినా తాదృశీ ప్రతిష్ఠా స్యాదితి భావః.

హంసస్స్మరే ఖగే విష్ణౌ యతౌ నిర్లేపభూభుజి జీవేఽర్కేఽశ్వే శ్వేతవృషే స్యాన్మంత్ర-పరమాత్మనోరితి నానార్థరత్నమాలా. నను యస్య శిష్యో యాజ్ఞవల్క్యః తస్య మండలం యోగిభిర్గమ్యం ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండల భేదినౌ పరివ్రాడ్యోగ్యయుక్తశ్చ. రణే చాభిముఖో హత ఇతి వచనాదిత్యత ఆహ-**హంసోపరిస్థిత** ఇతి. హంసాత్సూర్యాదుపరి స్థితః వైకుంఠస్య సర్వోపరిస్థితత్వాత్ అయం భావః. తద్వచనే సూర్యమండలభేదదర్శనాత్. సూర్యమండలం భిత్వా ఉపరిగత్వా యోగినస్తే వైకుంఠమేవ విశంతీతి తదర్థః. తేన విష్ణుపదమేవ గంతవ్యం న సూర్యమండలం తతః తత్పదాధిపతిర్విష్ణురేవ సేవ్య ఇతి. నను భగవానయం సూర్యమండలాశ్రయః వీరభద్రస్తు జితసూర్యః, తేన వీరభద్ర ఉత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హంసజిదితి**. సూర్యజిత్సవీరభద్రో భగవద్విభూతిరేవేత్యర్థః. నను తర్హి స ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హంసదశకపద** ఇతి. హంసానాం దశకం హంసదశకం దశసూర్యా ఇత్యర్థః. పదయోశ్చరణయోర్యస్య స తథోక్తః. నఖ రూపేణేతి భావః. కథమన్యథా ద్వాదశాదిత్యానాం మధ్యే ఏకస్య దృశ్యమానత్వే అపరస్య విష్ణుత్వే చ దశానామదర్శనం స్యాదితి భావః. నఖానామరుణత్వాద్భగవత్పదనఖాస్సూర్యా ఏవేత్యుక్తమ్. వీరభద్రస్తు ఏకమేవ సూర్యం పూషాఖ్యం జితవాన్. అయం తు దశాపి సూర్యాన్ స్వచరణం శరణం గతాన్ బభారేత్యనయోర్మహత్తారతమ్యమితి భావః. ప్రౌఢవాదోయమ్. నన్వేవం ద్వాదశాప్యాదిత్యాః కశ్యపే కారణే వర్తన్తే బీజే అంకురవత్. అతస్స ఏవోత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హంససముద్భవ** ఇతి. హంసానాం సూర్యాణాం సముద్భవ ఉదయో యస్మాత్ తథోక్తః. కశ్యప ఇతి యావత్. స చ ప్రజాపతిర్భగవద్విభూతిరేవేతి భావః. (షట్ పదాని) ౭౦

శ్లో॥ హంసదండహరిచ్ఛత్రో హంసచామరగామరః।
హంసధ్వజావతరభాగ్ఘంసబాణాయితాధరః॥ ౭౧

నను తర్హి స కశ్యపస్సేవ్య ఏవేత్యత ఆహ-హంసదండేతి. **హంసదండహరిచ్ఛత్రః** హంససూర్య ఏవ దండో హిరణ్మయదండో యస్య తత్. హరిరిందురేవ ఛత్రం ముక్తాతపత్రం యస్య స తథోక్తః. పరమేశ్వరస్యాస్య ఏవంవిధమైశ్వర్యమస్తి. న తు కశ్యపస్య బ్రాహ్మణమాత్రస్య అతః కశ్యప ఏవ సేవ్య ఇతి భావః. అపరమైశ్వర్యమాహ-**హంసచామర**గామరః. హంసాః పక్షిణ ఇవ ధవళాశ్చామరా హంసచామరా స్తాన్ గచ్ఛంతీతి హంసచామరగాః అమరాః యస్య స తథోక్తః. సర్వేపీంద్రాదయో దేవా యస్య చామరవీజకాస్స ఏవ సేవ్య ఇతి. నను సర్వేష్వప్యమరేషు ప్రజాపతిషు లోకేషు చ నష్టేషు స్వయం యుగాంతనిర్వేలపయోనిధౌ విజహార సః యస్య చ పృష్ఠే భూరియం సర్వాపి సహౌషధిరాసీత్. యేన చ వైవస్వతమనోః ప్రాగ్జన్మభూతస్సత్యవ్రతోఽరక్షి, స మత్స్యః పరమాత్మేత్యత ఆహ – **హంసధ్వజావతరభాగితి**. హంసస్య కామస్య ధ్వజః హంసధ్వజో మత్స్యః స ఇత్యవతరః అవతారః తం భజతీతి

తథోక్తః స చ మత్స్యో భగవదవతార ఏవేత్యర్థః. యద్వా నను నిర్వికల్పో నిరంజనో నిరాఖ్యాతశ్శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తలక్షణః పరమాత్మా సేవాయా అవిషయః శిష్టం సర్వమపి జగత్తద్రూపమేవ. తత్ర రామకృష్ణాదయస్తు లోకోత్తరప్రజ్ఞత్వాత్తదవతార-భూతాః, హయగ్రీవోపి తత్తుల్య ఏవ. అతః హయగ్రీవ ఏవ సేవ్య ఇత్యత్ర కో హేతురత ఆహ-హంసధ్వజావతరభాగితి హంసస్య పరమాత్మనో నారాయణస్య ధ్వజాః ధ్వజతుల్యా అవతరా అవతారా మత్స్యాదయః తాన్ భజతి ప్రాప్నోతీతి తథోక్తః. ధ్వజేన రాజ్ఞః కీర్తిర్జయశ్రీర్వ్యవస్థాప్యతే. తద్వదవతారైర్భగవత ఇతి కృత్వా ధ్వజా ఇత్యుక్తమ్. అయం భావః-సర్వేషామప్యవతారాణాం ప్రథమోయం హయగ్రీవః. అస్మాదేవ సర్వే అవతారా నిర్గతాః. అముమేవ ప్రవిశంతి చ న చ విరాట్పురుష ఏవ తాదృశ ఇతి వాచ్యమ్. అస్యైవ స్థూలరూపం విరాడిత్యుచ్యత ఇతి తత్త్వాత్. అథవా హంసస్య పరమాత్మనో ధ్వజాశ్చిహ్నాని శంఖచక్రాదయః యస్య తం తథోక్తమవతరమవతారం విగ్రహమితి యావత్ భజతీతి తథోక్త. మత్స్యాదీనామవతారాణాం శంఖచక్రాది భగవదసాధారణ చిహ్నధారణం నాస్తి అస్య తు అస్తి, అతోయమవతారాణాముత్తమ ఇతి భావః. నను కృష్ణావతారేపి క్వచిచ్ఛంఖచక్రాదిధారణమస్తీత్యత ఆహ-**హంసబాణాయితాధరః** హంసస్య మన్మథస్యాపి బాణాయితః బాణీభూతః అధరో యస్య స తథోక్తః. భగవతోస్య ఖల్వధరః మదనబాణ-భూతమశోకం చూతం వా యథా అస్మాన్ వ్యథయతి. తథా మదనమేవ వ్యథయతీత్యర్థః. స్త్రీమాత్రనేత్రప్రియం కృష్ణరూపం క్వ? మన్మథస్యాపి మనఃక్షోభకం హయగ్రీవరూపం క్వే?తి భావః. సర్వజగత్సంమోహనం భగవతోఽసాధారణం చిహ్నమితి బోధ్యమ్. యద్వా హంసా జీవాః బాణాయితా యస్య స హంసబాణాయితః అధరః యస్య స తథోక్తః. ప్రణవో ధనుశ్శరోహ్యాత్మా లక్ష్యం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః సర్వేపి జీవా హయగ్రీవస్యాధరే బ్రహ్మభూతే బాణా ఇవ లక్ష్యే లగంతీత్యర్థః విద్యాభివృద్ధిసిద్ధ్యర్థం తద్గతడిండీరగ్రహణాశయేతి భావః. మత్స్యాద్యవతారేషు కృష్ణావతారే వా నాయం ధర్మోస్తీతి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి పదాని) ౭౧

శ్లో॥ హంసో హంసధ్వజో హంసవతంసగణజిత్వరః।
హంసీభూతసురాధీశకకుత్స్థితనృపాగ్రణీః॥ ౭౨

నను ధర్మాన్న ప్రమదితవ్యమితి శ్రుతేర్ధర్మస్సేవ్యః. స చ ధర్మః కలియుగే గా అవలంబ్య వర్తతే తేన గోసేవా కార్యా ఐహికాముష్మిక ఫలప్రదత్వాదత ఆహ-**హంస** ఇతి. శ్వేతవృషభః తస్య గవాముత్తమత్వాద్విష్ణువిభూతిత్వమితి భావః. నన్వేవం వృషభోత్తమః శివస్య ధ్వజో వృషభః విష్ణుర్వాన వా? ద్వితీయే యద్యద్విభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమితి గీతావిరోధః. ఆద్యే-శివస్య విష్ణుర్ధ్వజ ఇతి సిద్ధత్వేన శివాద్విష్ణో ర్నైచ్యం స్యాదత ఆహ-**హంసధ్వజ** ఇతి. హంసః వృషభః ధ్వజో

యస్య స తథోక్తః. అస్యైవ దేవస్య వృషభో ధ్వజః న తు రుద్రస్య విష్ణుస్వరూపాతిరిక్త-రుద్రస్వరూపాభావాదితి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వం-విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయాభూతం చరాచరమితి చ గీతావచనాత్. సర్వం విష్ణుమయం జగదితి పురాణవచనాచ్చ విశ్వం వేవేష్టీతి విష్ణురితి వ్యుత్పత్తేశ్చ ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా, యచ్చ కించిజ్జగత్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతే పి వా అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః ఇతి, పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ సర్వస్యాపి విష్ణురూపత్వేన విష్ణువ్యతిరిక్తస్య లేశస్యాపి క్వాప్యభావాద్రుద్రో నామ నాస్త్యేవ తస్మాత్ ధ్వజః ధ్వజీ చేత్యుభయమపి విష్ణురేవ యద్వా సర్వస్యాప్యాత్మగామిత్వౌచిత్యాత్ విష్ణోస్సర్వాత్మత్వాచ్చ వృషభరూపధ్వజైశ్వర్యమపి విష్ణుగామ్యేవ. శివస్య తు తత్ర కేవల మభిమాన ఏవేతి భావః. నను బ్రాహ్మణానాం విద్యాభ్యాసాదిత్యాగపూర్వకం వృషభసేవైవ కార్యా, భగవద్విభూతిత్వాత్తేషామిత్యత ఆహ-**హంసవతంసగణజిత్వర** ఇతి. హంసవతంసా వృషభోత్తమాః తేషాం గణస్సమూహః సప్తకమితి యావత్. తస్య జిత్వరః జయశీలః సప్తోక్షజిదిత్యర్థః. కృష్ణావతార ఇతి భావః. విషువిభూతిత్వాత్తేషు ద్వేషబుద్ధిర్న కార్యా. సేవ్యత్వం తు వృషభజయినో విష్ణోరేవేతి భావః అనేన వృషభవృత్తాంతేన సర్వే వయం ధర్మవిజితా ఏవ. భగవానేక ఏవ ధర్మవిజయీతి వ్యజ్యతే. నను సర్వేషాం లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృప ఇతి శాస్త్రాత్ ఉపేంద్రాగ్రజ మహేంద్ర సేవితః కకుత్స్థోస్మాకమపి సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హంసీతి**. హంసీభూతస్య వృషభీభూతస్య సురాధీశస్య ఇంద్రస్య కకుది స్థితః నృపాణామగ్రణీః ఉత్తమః తథోక్తః సోపి భగవద్విభూతిరేవ. నరాణాం చ నరాధిప ఇతి గీతావచనాత్, నా విష్ణుః పృథివీపతిరితి శాస్త్రాత్. తాదృశస్య చ తస్య సర్వరాజ చూడామణిత్వేనాపి విష్ణుత్వాచ్చేతి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వమ్. న కేవలం కకుత్స్థః ఇంద్రస్య కకుది స్థాతుం శక్తః, కింతు శ్రీనివాస-తేజస్సముపబృంహిత ఏవ. తత్తత్కార్యావసరే హి తేషు తేషు భావేషు పరమాత్మనస్తేజ-స్సంపదభివృద్ధిర్జాయతే. కార్యానంతరం తు పునరపైతి యథా తారకాసురవిజయే కుమారః. యథా రాజకనిబర్హణే పరశురామః. యథా త్రిపురాసురసంహారే త్ర్యంబక ఇతి. న చ తే స్వత ఏవ సత్త్వవంత ఇతి వాచ్యమ్. తథాత్వే కుమారస్య పరశురామాత్ పరశురామస్య శ్రీరామాత్ శివస్య కృష్ణాచ్చ పరాభవో న భవేత్. తస్మాదింద్రస్య కకుదిస్థితః విష్ణుతేజ ఏవ. న తు కకుత్స్థమాత్రమితి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి పదాని) ౭౨

శ్లో॥ హంసోదయో హంసపాలో హంసీ హంసగణావృతః।
హంసస్కంధో హంసపాలో హంసగో హంసమోదకః॥ ౭౩

నను 'ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే' ఇతి గీతావచనాద్భగవతా

ధర్మభూతవృషభగణాధివృద్ధిరేవ కార్యా న తు తద్విజయోఽత ఆహ-**హంసోదయ** ఇతి. **హంసపాల** ఇతి చ. హంసానాం వృషభాణాముదయోభివృద్ధిర్యస్మాత్స తథోక్తః. తృణాద్యభివర్ధనద్వారేతి భావః. ఉక్షసప్తకజయస్తు కేనచిద్వ్యాజేన కృత ఇతి జ్ఞేయమ్. యద్వా తేషాం వృషభాణాం మదోద్రిక్తత్వేన నరహింసయా అధర్మిష్ఠత్వాత్తద్ధననం కృష్ణస్యోచితమేవ. 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి' గీతావచనాదితి భావః. హంసపాలః గోపాలః కృష్ణావతారే ఇతి భావః. యద్వా రక్షణస్య విష్ణుకృత్యత్వాద్గవాం పాలనమపి విష్ణునైవ క్రియతే, అభీరాదయస్తు నిమిత్తమాత్రమితి భావః. నను యద్యయం గోపాలస్స్యాత్ తర్హ్యేనం ధేనవో వృషభాశ్చ సేవేరన్నిత్యత ఆహ-**హంసీహంసగణావృత** ఇతి. హంసానాం వృషాణాం స్త్రియో హంస్యః ధేనవః హంసాః వృషభాః అవివక్షితత్వాన్నైక-శేషః. తాసాం తేషాం చ గణైరావృతః పరివృతః సేవిత ఇతి యావత్. కృష్ణావతారే ఇతి భావః యద్వా యస్య బహు గోధనమస్తి స పుమాన్ విష్ణువిభూతిరేవ, లౌకికైరపి తస్య పూజ్యమానత్వం ప్రసిద్ధమితి భావః. అథవా హంసీహంసగణైరంతరాత్మా హరిరేవాద్రియతే పురుషస్తు తత్ర నిమిత్తమాత్రమేవేతి భావః. నను భగవతః కోయం గోషు పక్షపాత ఇత్యత ఆహ-**హంసస్కంధ** ఇతి. హంసస్యేవ స్కంధౌ యస్య స తథోక్తః. వ్యూఢోరస్కో వృషస్కంధ ఇతి వృషస్కంధత్వస్య మహాపురుషచిహ్నత్వాత్. వృషస్కంధస్య భగవతో వృషపక్షపాత ఉచిత ఇతి భావః. యద్వా స్కంధో దేహవిభాగేంసే ప్రకాండే సంహతౌ నృపే ఇతి కోశాత్. హంసానాం ప్రభుః హంసప్రభోర్హంసపక్షపాత ఉచిత ఇతి భావః. నను య ఏవ ప్రజానాం ప్రభుః పాలకశ్చ స ఏవ పశూనామపీతి నృపతిరేవ హంసప్రభురిత్యత ఆహ-**హంసపాల** ఇతి. హంసానాం భూభుజామపి పాలః పాలకః హంసాన్ పాలయతీతి హంసపాల ఇతి వా సమాసః. ప్రజాపాలకానాం తేషామపి నృపాణాం య ఏవ పాలకస్స ఏవ ప్రజానాం పశూనాం చేతి భావః. న చైవం నృపప్రభుత్వాదేవ భగవతో గోపాలత్వమపి తు నృపాంతర్యామిత్వాదపీత్యాహ-**హంసగ** ఇతి హంసాన్ నిర్లేపాన్ భూభుజో గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి హంసగః. తేషామంతర్యామీత్యర్థః. న కేవలమయం గవాం పాలకః, కింతు, ఆనంద-కరోపీత్యాహ-**హంసమోదక** ఇతి. వృషాణాముపలక్షణమిదమ్. ధేనూనాం చ మోదకః ఆనందకరః వేణుగానేనేతి భావః కృష్ణావతారే ఇతి జ్ఞేయమ్. శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఫణీతి వచనాదితి భావః. (సప్త పదాని) ౭౩

శ్లో॥ హాయనో హాయనారీశో హాటకాచలసన్నిభః।
హాత్మా హకృద్ధాఫలాత్మా హాయుగ్జనఫలప్రదః॥ ౭౪

నను పశూనాం ప్రజానాం వా పాలనం వ్రీహివశమేవ, వ్రీహిబీజైః ప్రజానాం వ్రీహిస్తంబైః పశూనాం చ స్థితిదర్శనాదత ఆహ-**హాయన** ఇతి. వ్రీహ్యబ్దార్చిస్సుహాయన

ఇతి కోశాత్. హాయనో వ్రీహిః ఓషధీనాముపలక్షణమిదమితి వ్రీహ్యాద్యా స్సర్వా అపీతి వా. సర్వస్యాపి భగవద్రూపత్వాదితి భావః. వ్రీహయశ్చ మ ఇతి చమక శ్రుతేశ్చ. నను వ్రీహ్యాదికం తత్తత్సంవత్సరే నియతర్తౌ ఫలంతి,చ అతస్సంవత్సరాత్మకం కాలచక్రముపాస్యమత ఆహ-**హాయనారీశ** ఇతి. సంవత్సరాత్మక కాల చక్రప్రవర్తకః పూర్వం తు కాలోపి భగవద్విభూతి-రిత్యుక్తమ్. హరిమాహరిమాకర ఇతి శ్లోకే. ఇదానీం తు తత్ప్రేరకత్వముక్తమితి విశేషః.నను స్వహస్తప్రేరితమపి శస్త్రం స్వకంఠచ్ఛేదాయ యథా ప్రభవతి తథా భగవత్ప్రేరితమపి కాలచక్రం భగవదాయుః క్షపణాయ ప్రభురేవ స్యాదత ఆహ – **హాటకాచల**సన్నిభః ఇతి. మేరుతుల్యః యథా మేరోః స్వోపరి పరిభ్రమత్కాలచక్రభ్రమణవశాన్న కాపి క్షతిః, తద్వదస్యాపీతి భావః. యద్వా-యస్మాదయం కాలచక్రప్రవర్తకః తస్మాదేవాయం హాటకాచలసన్నిభః మేరుధీరః ఆయుః క్షయభయాభావాత్. అన్యే త్వస్మాద్బిభ్యతీతి భావః. నను ఇహలోకే ప్రతిష్ఠావహత్వా దముత్ర చ భోగకరత్వాత్త్యాగ ఉపాస్యః అతి ఆహ-**హాత్మేత్యాది**. హాత్మా త్యాగ స్వరూపః 'హత్యాగే గతివీణయో' రితి రత్నమాలా, **హకృత్** త్యాగకృత్ ఉదార ఇతి యావత్. **హాఫలాత్మా** త్యాగఫలస్వరూపః **హాయుగ్జనఫలప్రదః** త్యాగిజనస్య ఫలదాతా భగవానేవ సర్వస్యాపి తన్మయత్వాదితి భావః.(సప్త పదాని) ౭౪

శ్లో॥ హానాదానాద్యవిషయో హానైకనిరతప్రియః।
హానగోచరవస్త్వాత్మా హాతృయంతా హతప్రియః॥ ౭౫

నన్వేకస్యైవ భగవతః కథం త్యాగ-త్యాగి-త్యాగిఫలాదిరూపత్వమత ఆహ-**హానాదానాద్యవిషయ** ఇతి. త్యాగోపాదానయోరవిషయః సర్వగతత్వాదితి భావః. ఇదం తత్త్వమ్. యది భగవాన్ త్యాగాదివిషయస్స్యాత్, తర్హి వయమివ త్యాగాదిబహురూప భాక్న స్యాత్. న తు తథా, తేన వస్తుతః పరమాత్మనస్సర్వవ్యాపినస్తస్య మాయయా జగద్రూపత్వమితి సిద్ధాంతాత్. త్యాగాదిరూపత్వం సుసంగతమేవేతి. నన్వనేనైవ న్యాయేన త్యాగవిఘాతుకలోభిలోభాదికమపి భగవద్రూపమేవ స్యాత్. తత్ర కిం త్యాగో గ్రాహ్యః? అథవా లోభ? ఇతి శంకాయామాహ-**హానైకనిరతప్రియ** ఇతి. హానే త్యాగే ఏతస్మిన్ నిరతాః శిబిదధ్యఙ్మున్యాదయః తే ప్రియాః యస్య సః తేషాం ప్రియ ఇతి వా. త్యాగినాం భగవత్ప్రియత్వాత్త్యాగోపి భగవత్ప్రియ ఏవ. అతః భగవదర్పణబుద్ధ్యా త్యాగః కార్య ఏవ. న తు దంభాదిభిః సాత్త్వికత్యాగస్యైవోత్తమత్వస్య భగవతా ప్రతిపాదితత్వాదితి భావః. న చ మూలేనాస్త్యేవాయమర్థ ఇతి వాచ్యమ్. హానైకేత్యేక పదేన తత్ప్రతీతేః హాన ఏవ నిరతాః న త్వభిమానాదావితి తదర్థాత్. నను దాతృదానయోర్భగవద్రూపత్వే దత్తం వస్తు కిం రూపమత ఆహ-**హానగోచర** వస్త్వాత్మేతి. త్యాగవిషయద్రవ్యస్వరూపః. నను త్యాగే పురుషం యః ప్రేరితవాన్, స ఏవ మహానిత్యత ఆహ-**హాతృయంతేతి**. అంతర్యామిత్వాదితి భావః. నన్వేవం

బహూనాం బహుధా ప్రేరణేనాస్య బహుళక్రియత్వం ప్రాప్తం, న చేష్టాపత్తిః నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతమితి శ్రుతివిరోధాదత ఆహ-**హతక్రియ** ఇతి. నిష్క్రియ ఇత్యర్థః. ప్రేరణం తు ఏతదుపాధిభూతమాయాకార్యమేవ. మాయయా భ్రామయన్నితి గీతోక్తేరితి భావః. (పంచ పదాని) ౨౫

శ్లో॥ హాతసర్వో హాతసర్వఫలత్యాగకరప్రియః।
హాతో హాతేతరో హాతమాయాభోగో హతశ్రమః॥ ౨౬

నను య ఏవాసంగస్స ఏవాక్రియః అయం తు జగన్మయత్వాత్ససంగ ఏవేత్య-క్రియత్వమసిద్ధమత ఆహ-**హాతసర్వ** ఇతి. హాతం త్యక్తం సర్వం జగద్యేన స తథోక్తః. బ్రహ్మణి వస్తుతో జగదభావాదితి భావః. నను 'పాదోస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి శ్రుతేః, విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి గీతాయాశ్చ పరమాత్మని క్వచిజ్జగత్సంబంధోఽస్త్యేవేతి చేన్నైవమ్. నిరంశేప్యంశమారోప్య కృత్స్నేంశేవేతి పృచ్ఛతః, తద్భాషయోత్తరం బ్రూతే శ్రుతిశ్శ్రోతృహితైషిణీతి విద్యారణ్య వచనాదంశకల్పనా-దేరతాత్త్వికత్వాదితి. నన్వేవమసంగస్య నిస్సంగా ఏవ ప్రియాః, న తు త్యాగిన ఇత్యత ఆహ-**హాతసర్వఫలత్యాగకరప్రియ** ఇతి. హాతం త్యక్తం సర్వమపి ఫలం యస్య తస్య కర్మణః కరాః కర్తారః పురుషాః ప్రియా యస్య స తథోక్తః అయం భావః-పురుషాణాం నిస్సంగత్వం నామ న కర్మశూన్యత్వం, కిం తు తత్ఫలాభిలాష శూన్యత్వమేవ. యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయత ఇతి గీతావచనాత్. ఫలత్యాగపూర్వకయుద్ధ కర్తవ్యతాయాస్త త్రైవోపదిష్టత్వాచ్చ యః ఫలాభిసంధిరహితం దానం కరోతి, స ఏవేశ్వరస్య ప్రియ ఇతి భావః. నన్వేవం భగవన్తం సర్వప్రియం సర్వాత్మానం లోకాస్సర్వే కుతో న సేవంత ఇత్యత ఆహ-అజ్ఞత్వాదితి. **హాతః** త్యక్తః అజ్ఞైరితి భావః. ప్రాజ్ఞాస్తు సేవంత ఏవేత్యాహ-**హాతేతరః** హాతాదన్యః అత్యక్త ఇత్యర్థః. ప్రాజ్ఞైరితి భావః. నను ప్రాజ్ఞానామపి భగవత్సేవా వ్యర్థా స్వయమేవ భగవతోపి విషయభోగసక్తత్వాదిత్యత ఆహ-**హాతమాయాభోగః** మాయాకృతో భోగో మాయాభోగః, యద్వా మాయాయాః ప్రకృతేః భోగో మాయాభోగః హాతో మాయాభోగో యేన స తథోక్తః. "జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోన్య" ఇతి శ్రుతేరితి భావః. భోగానుభవా- భినయస్తు లీలైవేత్యుక్త మేవ. ఏవం భోగాభావాదేవ నాస్య జీవానామివ కోపి శ్రమ ఇత్యాహ-**హతశ్రమ** ఇతి. శ్రమశూన్యః. సతి తు భోగే తత్ప్రవృత్తి శ్రమస్స్యాదితి భావః. (షణ్ణామాని) ౨౬

శ్లో॥ హాతృస్వరూపం హానస్థో హానపావననామకః।
హాతద్రవ్యపరిత్రాతా హానదూషకనాశకః॥ ౨౭

నను భగవతోపి కైశ్చిత్త్యక్తత్వం కైశ్చిదత్యక్తత్వమితి కిమిదం, విరుద్ధధర్మాశ్రయణమితి శంకాయాం సర్వమపీదం వ్యవహారమాత్రమేవ వస్తుతస్తు నాయం హాతో నాప్యహాతః హాతురాత్మత్వాదిత్యాహ-**హాతృస్వరూప**మితి. హాతుస్స్వరూపభూత ఇత్యర్థః. సర్వాత్మత్వాదితి భావః. నను తులసీకాననాదికమేవ సేవ్యం తత్ర హరి సాన్నిధ్యాదత ఆహ-**హానస్థ** ఇతి హానే తిష్ఠతీతి హానస్థః. యత్ర యత్ర సాత్త్వికస్త్యాగస్తత్ర తత్ర హరిస్సన్నిహిత ఏవ, మహాజనసముదయసద్భావాదితి భావః. **యద్వా** హాతృయంతేతి హాతృస్వరూపమితి చ భగవతో హాతర్యేవ స్థితిరుక్తా. న తు హానేపి హాతే. అతః కథమస్య సర్వాత్మత్వమత ఆహ-**హానస్థ** ఇతి. ఉపలక్షణమిదం హాతస్థ ఇత్యస్య. హానే హాతే చాయం వర్తత ఏవేత్యర్థః. భగవానయం హానే న కేవలం గూఢస్వరూపేణాస్తి కిం తు లోకవ్యవహార-తోపీత్యాహ-**హానపావననామక** ఇతి. హానపావనం నామ నారాయణ పదం యస్య స తథోక్తః. నారాయణార్పణ మిత్యుచ్చారణపూర్వకం దత్తస్యైవానంత్యావహత్వాదితి భావః. యద్వా హానేఽయం న కేవలం సన్నిహిత ఏవ కిం తు తత్పావనకరోపీత్యాహహానేతి- నను స్వదత్తాద్ద్విగుణం పుణ్యం పరదత్తానుపాలనమితి న్యాయాద్దాతుస్త్రాతా ఉత్తమ ఇత్యాశంకాయాం సోపి భగవానేవేత్యాహ-**హాతద్రవ్యపరిత్రాతేతి**. హాతస్య ద్రవ్యస్య ధనాదిరూపస్య పరిత్రాతా రక్షకః. రక్షణస్య సర్వత్రాపి భగవత్కృత్యత్వేన హాతృద్రవ్యపాలకోపి వస్తుతో భగవానేవ. పురుషాదిస్తు తత్ర నిమిత్తమాత్రమితి భావః. నన్వేవం దాతృత్రాత్రోర్యథా భగవద్రూపత్వం తద్వద్దానదూషకస్యాపీతి కృత్వాసోపి పూజ్య ఏవేత్యత ఆహ- **హానదూషకనాశక** ఇతి. హనదూషకా న భగవద్రూపాః, కిం తు తన్నాశక ఏవ భగవాన్. భగవతో దుష్టశిక్షకత్వాదితి భావః. అత్రేదం తత్త్వమ్. యద్యపి పరమార్థత స్సర్వమపి భగవద్రూపమేవ, తథాపి వ్యవహారతశ్శిష్టానామేవ భగవద్రూపత్వం పూజ్యత్వం చ న తు దుష్టానామ్. భగవతైవ తేషాం నాశితత్వాదితి. (పంచ పదాని) ౨౭

శ్లో॥ హానోపదేష్టా హానాత్మా హానసన్న్యాసతత్త్వవిత్।
హాతృప్రియో హాతృసఖో హాతృజ్ఞానవివర్ధనః॥ ౨౮

నను కిమేవం వితరణమేవ కార్యమిత్యుపదిశ్యతే నేత్యాహ-**హానోపదేష్టేతి**. సర్వకర్మఫలత్యాగోపదేష్టేత్యర్థః భగవతా గీతాసు తస్యోపదేష్టత్వాదితి భావః ఇదమత్ర తత్త్వమ్. భగవదుపాసనపరం కర్మైవ ముముక్షుభిరిరభిసంధి కార్యమ్. వితరణం చ తాదృశం యదృచ్ఛయా కార్యమేవ తస్యాపి తాదృశే త్యాగే అంతర్భావాత్. అపి తు అగ్నిహోత్రాదివన్న తద్విహితం కర్మ. అతస్తత్కర్తుమకర్తుం చ శక్యం; అన్యత్తు చ న తథేతి. నను భగవతా కుత ఉపదిష్టం హానమత ఆహ-**హానాత్మేతి**. హానే ఆత్మా మతిర్యస్య స తథోక్తః. హానస్య శ్రేష్ఠత్వేన భగవదభిమతత్వాదితి భావః. నను సన్న్యాసోపి తాదృశ ఏవేత్యత ఆహ-

హోనసన్న్యాసతత్త్వవిదితి. కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః, సర్వకర్మ-ఫలత్యాగం త్యాగం ప్రాహుర్మనీషిణ ఇత్యుక్త్వా త్యాగే బుద్ధిర్విశిష్యత ఇత్యుక్తత్వాత్ సన్న్యాసా-త్త్యాగో గరీయాన్. నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యత ఇతి సర్వకర్మసన్న్యాసస్య కేనాపి కర్తుమశక్యత్వాదితి భావః. ఏవం త్యాగస్యోత్తమత్వాదేవ త్యాగినో భగవతః ప్రియా ఇత్యాహ-**హోతృప్రియ** ఇతి. హోతారః ఫలాభిసంధిరహితవిహితకర్మకరాః ప్రియాః యస్య స తథోక్తః తేషామయం సహాయమప్యాచరతీత్యాహ-**హోతృసఖ** ఇతి. ఇంద్రియదార్ఢ్యాది-దానద్వారేతి భావః. ముఖ్యం సఖ్యమాహ-**హోతృజ్ఞాన**వివర్ధన ఇతిః. ఫలాభిసంధిరహితకర్మ-కరణేన మనసి నిర్మలీభూతే సతి తత్త్వజ్ఞానం గురూపదిష్టం సమ్యగారూఢం భవతీతి కృత్వా తత్జ్ఞాన ప్రవర్ధనం భగవదధీనమేవ. సర్వస్యాపి తత్ప్రేర్యమాణత్వాదితి భావః (షట్పదాని) ౭౮

శ్లో॥ **హోతృబంధుర్హోతృపతిర్హోతృద్రవ్యవివర్ధనః।**
హోతృకీర్తిమయో హోతృదూరో హోతృపరాయణమ్॥ ౭౯

నను శాస్త్రీయత్యాగినాముదారాణాం చ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానేన వితరణేన చ సర్వద్రవ్యక్షయే సతి బంధవ ఏవం త్యజేయుః, ప్రభవశ్చాస్మై కుప్యేయుః కరదానాక్షమత్వా-దతోర్థస్సంరక్ష్య ఇత్యత ఆహ-**హోత్రితి**. హోతౄణామయమేవ బంధుః. సర్వదాప్యనువర్తమానత్వాదితి భావః. **హోతౄణామ**యమేవ పతిః పాలకత్వాత్. సర్వేశ్వరత్వాచ్చ. పాలనప్రకారమేవాహ-**హోతృద్రవ్యవివర్ధనః** హోతౄణాం ద్రవ్యస్య విశేషేణ వృద్ధికరః. భగవదనుగ్రహేణ తేషాం కూపానాం జలే ఆహ్రియమాణే సతి పునర్జలోదయో యథా, తథా ద్రవ్యం భవేదేవేతి భావః. నను దాతృభిః కీర్తిః ప్రాప్యతే-కీర్త్యర్థమేవ తే తత్ర వ్యాపృతాః, న తు భగవత్ప్రీత్యర్థం, తస్మాత్కీర్తిరేవ భగవతశ్శ్రేష్ఠేత్యత ఆహ-**హోతృకీర్తిమయః**. హోతౄణాముదారాణాం యా కీర్తిః తద్రూపః. సాపి కీర్తిర్భగవన్మయ్యేవేత్యర్థః. నన్వేవం వితరణేనైవ భగవాన్ ప్రాప్యతే, కిం త్యాగ సన్న్యాసాది నేత్యత ఆహ-**హోతృదూర** ఇతి. జ్ఞానశూన్యానాం దాతౄణాం దూరీ భూత ఏవ, అతో న వితరణేన భగవత్ప్రాప్తిరితి భావః. ఏవం వితరణస్య భగవత్ప్రాప్త్య-సాధనత్వముక్త్వా అథ శాస్త్రీయత్యాగస్య తత్సాధనత్వమాహ-**హోతృపరాయణమితి**. హోతౄణాం కర్మఫలత్యాగినాం పరాయణం పరమప్రాప్యః బ్రహ్మార్పణం 'బ్రహ్మహవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతం బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధి'నేతి గీతావచనాదితి భావః (షణ్ణామాని) ౭౯

శ్లో॥ **హోతవ్యహేతుర్హోతవ్యం హోతవ్యప్రతిపాదకః।**
హోతవ్యహీనో హోతవ్యభిన్నపాదపయోరుహః॥ ౮౦

నన్వేవమనభిసంధి విహితకర్మ కర్తవ్యమితి భగవతైవోపదిష్టం తదేవ కర్మ బ్రహ్మేతి మీమాంసకా వదంతి వేదాశ్చ కర్మైవ ప్రతిపాదయంతి-తస్మాద్భక్తిజ్ఞానా భ్యాం కర్మైవ జ్యాయ ఇత్యత ఆహ-**హోతవ్యేతి**-హోతవ్యహేతుః హోతవ్యస్య శాస్త్రజ్ఞై ర్కర్తవ్యస్య ఫలస్య హేతుః కారణం నిత్యనైమిత్తికకర్మ తద్భగవానేవ. తథా **హోతవ్యం** స్వర్గాదిఫలమపి భగవానేవ **హోతవ్యస్య** తస్య ప్రతిపాదకో దాతా ఇంద్రాదిరపి భగవానేవ. తదేవం కర్మ-తత్ఫల తత్ఫల-ప్రదాతౄణాం సర్వేషామపి భగవదాత్మకత్వమేవ, న తు పృథక్త్వమ్. తస్మాద్భగవద్బుద్ధ్యా కర్మకర్తవ్యమేవ, జ్ఞానసహితత్వాత్. ఏవంవిధజ్ఞానరహితం తు కేవలం కర్మ సంసారావహమేవేతి భక్తిజ్ఞానాభ్యాం సుతరామపకృష్టమేవేతి భావః. నను "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః" శ్రద్ధయార్చితుమిహతే, తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమితి గీతావచనాదింద్రాదిరూపేణ భగవానేవ కర్మిణామపి ఫలప్రద ఇత్యుచితమేవ. ఏవం ఫలప్రదానే భగవతః కిం ప్రయోజనమత ఆహ-**హోతవ్యహీన** ఇతి. ప్రయోజనశూన్యః లీలయైవ భగవత ఇయం ప్రవృత్తిః, న తు ప్రయోజనార్థేతి భావః. నన్వేవం ఫలం హోతవ్యం భగవద్బుద్ధ్యా భగవదర్పణబుద్ధ్యా చ కేవలం శారీరం కర్మ కర్తవ్యం, తదతిరిక్తం తు త్యాజ్యమితి సిద్ధమ్. భగవత్పాదసేవా తు వేదైరవిహితత్వాత్త్యాజ్యమేవేత్యత ఆహ-**హోతవ్యభిన్నపాదపయోరుహ** ఇతి. హోతవ్యాద్భిన్నం హోతవ్యభిన్నం సేవితవ్యమిత్యర్థః పాద పయోరుహం యస్య స తథోక్తః. ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః భగవద్ధ్యానస్య విహితత్వాదితి భావః న చ స్వస్వరూపస్యైవ ధ్యానం శ్రుతివిహితం, న త్వీశ్వరస్యేతి వాచ్యమ్. ఈశ్వరస్యైవ స్వస్వరూపత్వాత్. (పంచ పదాని) ౮౦

శ్లో॥ **హోతవ్యవస్తురహితో హోతవ్యజనపావనః।**
హోతవ్యరూపో హోతవ్యభిన్నో హోతవ్యదుర్గ్రహః॥ ౮౧

నను భగవానయం విషమః కదాచిత్కించిత్స్వీకరోతి కంచిత్త్యజతి ప్రహ్లాద-విభీషణాదిస్వీకారాత్, దుర్యోధనాదిత్యాగాదత ఆహ-**హోతవ్యవస్తురహిత** ఇతి. హతవ్యేన త్యక్యం యోగ్యేన వస్తునా రహితః సర్వాత్మనా ఈశ్వరేణ సర్వదా సర్వాణ్యపి వస్తూని స్వీక్రియంత ఏవ.న కించిదపి త్యజ్యతే నాపి త్యక్తం ప్రహ్లాదాదిస్వీకారస్తు భక్తరక్షణప్రకటనార్థ ఏవేతి భావః. **యద్వా** నను భగవానయం దేవేంద్రాదిప్రదత్తామృతాదినా తోషితః అస్మదర్పితఫలమూలజలాదికం కథం గృహ్ణీయాదత ఆహ-**హోతవ్యవస్తు**రహిత ఇతి. సర్వసమత్వాద్భగవాన్ తత్తత్సమర్పితం తత్తద్వస్తు సర్వమపి గృహ్ణాత్యేవ-పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతీతి వచనాదితి భావః. అనేన సాత్త్వికైరర్పితం పయశ్శర్కరాదికం, రాజసైరర్పితం కట్వామ్లాదికం, తామసైరర్పితం మాంసాదికం చ

సర్వమపి భగవతా స్వీక్రియత ఏవేతి సిద్ధమ్. **అథవా** నను జీవానాం కర్మఫలాదికం హాతవ్యమిత్యుక్తం, ఈశ్వరస్య తు కిమిత్యత ఆహ-**హాతవ్యవస్తురహిత** ఇతి. అబంధకత్వా-త్సర్వమపీశ్వరస్య స్వీకర్తవ్యమేవ. న కించిదపి హాతవ్యమస్తీతి భావః. **యద్వా**-నను ఈశ్వరస్య పాదపయోరుహం న హాతవ్యమిత్యుక్తమ్. తతః శిష్టం కరవదనాదివస్తు హాతవ్యం కిమత ఆహ-హాతవ్యవస్తురహిత ఇతి. భగవతస్సర్వమపి శంఖచక్రాదికం కరచరణాదికం చ భక్తైస్సేవ్యమేవ, నత్వసేవ్యం కించిదపీతి భావః. నను శిష్టా ఏవం భగవంతమేవ ధ్యాయంతు నామ, దుష్టాస్తు తద్దోషపరిహారాయ కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః పావయితవ్యా ఇతి దుష్టానాం కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదికం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ-**హాతవ్యజనపావన** ఇతి. హాతవ్యః పతితత్వాచ్ఛిష్టైః త్యక్తవ్యో జనః తస్య పావనః. నారాయణనామోచ్చారణేనైవ సర్వపాప-ప్రళయసంభవాత్కృచ్ఛ్రాదికం వ్యర్థమితి భావః. ప్రసిద్ధమిదమాజామిళోపాఖ్యానే భాగవతే. నను బ్రహ్మహత్యాదిభిః పతితస్య నారాయణనామోచ్చారణమాత్రేణ పూతత్వం కథమిత్య-శ్రద్ధాళుజనాశంకాం పరిహర్తుం తావత్పతిత ఏవ నాస్తీత్యాహ **హాతవ్యరూపః**. హాతవ్యం ముక్తైస్త్యాజ్యం దేహేంద్రియాదికం తద్రూపః, **హాతవ్యభిన్నః** దేహేంద్రియాది భిన్న ఆత్మా. అయం భావః, న తావద్దేహేంద్రియాది పతితం, తస్య భగవద్రూపత్వేన పూజ్యత్వాత్. జడత్వేన పాపాశ్రయత్వస్యైవాభావాచ్చ. నాపి ఆత్మా పతితః, తస్య భగవత్త్వేన పరమపావనత్వాత్. అతః పతిత ఏవ నాస్తి. నన్వేతావతా భగవతః పతితపావనత్వం త్వదుక్తం కథం సిద్ధ్యేత్. పతితస్యైవా భావవచనేన సుతరామసిద్ధత్వాదితి చేదుచ్యతే. పవిత్రయో-ర్భగవదాత్మస్వరూపయోరపి దేహాత్మనోః బ్రహ్మహత్యాదికర్తృతాభిమానేన యథా అపవిత్రతా జాతా, తథా నారాయణనామోచ్చారణత్వాభిమానేన పవిత్రతాపి జాయత ఏవ. యేషాం త్వవిశ్వాసః తే న పూయంత ఏవేతి జ్ఞేయమ్. **యద్వా**-నను పతితానమూన్ కథం భగవాన్పావయేదత ఆహ-హాతవ్యరూపః. హాతవ్యాః పతితాస్సర్వేపి రూపం శరీరం యస్య స తథోక్తః. కుతః హాతవ్యభిన్నః తేభ్యో భిన్న ఆత్మా, అయం భావః ఆత్మా తావత్పవిత్రః. తత్సంబంధేనైవ దేహాదేః పవిత్రత్వాత్. ఆత్మనోన్తస్థత్వాత్. నఖాదికం తత్సంబంధేన అదుష్టమభూత్. భిన్న నఖాదికం తు ఆత్మసంబంధాభావాద్దుష్టం భవతి. తదేవం ఆత్మా యథా స్వదేహం పవిత్రీకరోతి, తథా పరమాత్మాపి స్వ దేహభూతాన్ స్వాశ్రితాన్ పతితానపి జీవాన్ పవిత్రయత్యేవ. తదననుసరణే తు సర్వమపి అపవిత్రమేవేతి భావః. నను పరమాత్మా నామ న కోప్యస్తి దేహేంద్రియాద్యగోచరత్వాదత ఆహ-**హాతవ్యదుర్గ్రహ** ఇతి. హాతవ్యైః దేహేంద్రియాదిభిః దుర్గ్రహః గ్రహీతుమశక్యః పరమాత్మని శబ్దస్పర్శాద్యభావాత్, శ్రోత్రాద్యవిషయత్వం న పునరసత్త్వాదితి భావః (పంచ పదాని) ౬౧

శ్లో॥ హాలాహలసమాహర్తా హానిలేశవివర్జితః।
హానిర్హానిపరీహర్తా హాన్యతీతో హవేదవిత్॥ ౬౨

నను హాతవ్యవస్తురహిత ఇతి యదుక్తం తదసిద్ధం, హాలాహలస్య భగవతా అపీతత్వాదిత్యత ఆహ-**హాలాహల**సమాహర్తేతి. హాలాహలస్య కాలకూటస్య సమ్యగాహర్తా అపహర్తా భక్షక ఇతి యావత్, సముద్రాదుద్గతం భూయిష్ఠం హలాహలమాదౌ హరిరేవాపిబత్. తదుచ్ఛిష్టంతు రుద్రః, రుద్రోచ్ఛిష్టం ఫణిన ఇవేతి భావః. అత ఏవ విష్ణోస్సర్వాత్మనా నైల్యం, శివస్య తు కంఠైకదేశ ఏవేతి జ్ఞేయమ్.. యద్వా శివస్యాపి విష్ణువిభూతిత్వాత్ శివరూపేణ హలాహలం స్వీచకార భగవానితి జ్ఞేయమ్. నను విషపానాద్బహిర్నైల్యమివాంతస్తాపమప్యనుభవత్యేవేత్యాశంకాయాం మైవమిత్యాహ **హానిలేశవివర్జిత** ఇతి. ఈషదపి నాస్య హానిః నైల్యం తు ప్రతిష్ఠార్థమేవ బభారేతి భావః. నను కుతో నాస్య హానిర్నాసీదితి శంకాయామాహ-**హానిరితి**. హానిరూపస్య భగవతః కథం పునర్హన్యంతరప్రాప్తిరితి భావః, నను హానేరపి హనిస్స్యా దేవ, హానిపరిహారస్య హానిహానిరూపత్వాదత ఆహ-**హానిపరీహర్తే**తి. సర్వేషామపి జీవానామనుభవవిషయం తత్తద్ధానిగణం సర్వమపి యః పరిహరతి తస్య భగవతః కా పునర్హానిరితి భావః. నను యః సర్వేషాం రోగమపహరతి సోపి భిషక్ స్వయం రోగ మనుభవత్యేవేత్యత ఆహ-**హాన్యతీత** ఇతి. హానిమతిక్రాంతః హానేరవిషయ ఇతి యావత్. నిరంజనత్వాదితి భావః. నన్వయం పరేషాం హానిమపహర్తుం నేష్టే అసమర్థత్వాదిత్యత ఆహ-**హవేదవిదితి**. అస్త్రవేదజ్ఞః ధనుర్వేదపారంగత ఇతి యావత్, శ్రీరామావతార ఇతి భావః. అస్త్రవిద్యానిపుణోయం రాక్షసాదికృత లోకోపద్రవం వారయితుం క్షమ ఏవేతి భావః. యద్వానను కుతోయం నిరంజన ఇత్యత ఆహ-హవేదవిదితి. హం బ్రహ్మ వేదాశ్చ హవేదాన్ తాన్ వేత్తీతి హవేదవిత్ బ్రహ్మవిద్వేదవిచ్చేత్యర్థః. వేదాన్తకృద్వేదవిదేవ చాహమితి గీతావచనాదితి భావః. (షణ్ణామాని) ౬౨

శ్లో॥ హాహాహూహూముఖోద్గీతో హాస్యాభిజ్ఞో హపూజితః।
హానివృద్ధ్యతియాతాత్మా హాటకేశ్వరసంస్తుతః॥ ౬౩

నను యద్యయం పరమాత్మా తర్హి కుతోముం దేవగాయకా న స్తువంతీత్యత ఆహ-హాహాహూహూముఖోద్గీత ఇతి. **హాహా** ఇతి హూహూ ఇతి గంధర్వవిశేషౌ తన్ముఖైః తత్ప్రభృతిభిః ఉద్గీతః ఉచ్చైర్గీయమానః ముఖపదాచ్చిత్రరథాదయోగృహ్యంతే. నను గంధర్వ-కర్తృకం భగవద్విషయకం తద్గానసంస్తుతిరూపముత పరిహాసరూపమత ఆహ-**హాస్యాభిజ్ఞ** ఇతి. తద్వేత్తుం కించిద్జ్ఞావయం కథం శక్నుమః కింతు సర్వజ్ఞస్స ఏవేత్యర్థః. అయం భావః. భగవాన్ గంధర్వైః పరిహాస్యతే వా స్తూయతే వేతి యే వేత్తుమసమర్థాస్త ఏవ పరిహాసాస్పదాః న సః నాపి తే తస్య స్తూయమానత్వాత్తేషాం స్తావకత్వాచ్చేతి. **యద్వా** తద్గంధర్వగానమరణ్యరుదితమేవ వేదవిద ఈశ్వరస్య సంగీత శాస్త్రానభిజ్ఞత్వాదిత్యత ఆహ-

హాస్యాభిజ్ఞ ఇతి. హాస్యపదముపలక్షణం హాస్యాభిన యాదికం సర్వమపి భరతశాస్త్రం భగవాన్వేదైవ సర్వజ్ఞత్వాదితి భావః. దేవగాయకా హి గంధర్వాః తస్మాత్తే దేవానేవ గాయంతి న తు భగవంతమత ఆహ–**హపూజిత** ఇతి. హేన వరుణేన పూజితః నందానయనార్థం శ్రీకృష్ణస్య వరుణలోకం గతత్వా త్తదానీం తత్రేతి భావః. వరుణాదయోపి లోకపాలాయమేవ పూజయంతి తమేవ గంధర్వా అపి వరుణాద్యాజ్ఞయైవ గాయేయుః నత్వన్యదితి భావః **యద్వా** ప్రకృష్టం చేతో జ్ఞానం యస్య స ప్రచేతా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తత్పుత్రస్య చ వాల్మీకేస్సర్వజ్ఞత్వ దర్శనాచ్చ వరుణ ఏవ సర్వజ్ఞ ఇత్యత ఆహ–**హపూజిత** ఇతి. ప్రచేతసాపి పూజితస్స ఏవ సర్వజ్ఞః, న తు ప్రచేతాః, నాపి ప్రాచేతసః. తత్కృపాధిగతవిద్యత్వాదితి భావః. నను వరుణవాల్మీకి ప్రభృతీనాం యథాపరోపదేశేన జ్ఞానవృద్ధిః తద్వద్భగవతోపి కశ్చిద్గురుస్స్యాదత ఆహ–**హానివృద్ధ్యతియాతాత్మా** హానివృద్ధీ అతియాతః అతిక్రాంతః ఆత్మాస్వరూపం జ్ఞానమితి యావత్. ఆత్మా మన ఇతి వా యస్య స తథోక్తః. సదైక రూపమేవ భగవత్జ్ఞానమతో నాస్య కశ్చిదభివృద్ధికరో నాపి క్షయకరశ్చాత్మన ఇతి భావః. నను గిరివాచి ఈశ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గిరీశోపి తాదృశ ఏవ ఏకయాపి కలయా విశుద్ధయా యోపి కోపి భజతే గిరీశామితి సంకల్పసూర్యోదయే దర్శితశ్చాయమర్థః ఇతి శంకాయామహ–**హాటకేశ్వరసంస్తుత** ఇతి. హాటకేశ్వర ఇతి భువి ప్రఖ్యాతః కశ్చిదీశ్వరార్చావతారః తేన సంస్తుతః గిరీశస్యాప్యయమేవోపదేశక ఇతి భావః (పంచ నామాని) ౮౩

శ్లో॥ హాసోయశా హాససితకుందదంతో హతోపధిః।
హాసోంశుకేసరో హాసఃప్రభవో హార్దపూజితః॥ ౮౪

నను యది భగవానయం త్వదుక్తవిధస్స్యాత్తర్హి మహదస్య యశోదిక్షు విశ్రాంతం స్యాత్. న చైవం విశ్రాంతం ప్రత్యక్షాభావాదత ఆహ–**హాసోయశా** ఇతి. హాసాః చంద్ర ఏవ యశో యస్య స తథోక్తః సాక్షాచ్చంద్రరూపేణ భగవత్కీర్తిర్దృశ్యత ఏవ తస్య చ చంద్రికా దిగంతవిశ్రాంతైవేత్యర్థః. న చ హరిదంతాతివిశ్రాంతకీర్తిరిత్యనేన పునరుక్తిరితి వాచ్యం తత్ర కీర్త్యాశ్చంద్రరూపత్వస్య అవర్ణితత్వాత్. హాసాశ్చంద్ర ఇత్యౌణాదికః. నను స్మితపూర్వాభిభాషీ చ పూర్వభాషీ చ రాఘవ ఇతి వచనాత్ స్మిత పూర్వాభిభాషణం మహాత్మనామావశ్యకం హయగ్రీవేతునైతద్దృశ్యతే ఇత్యత ఆహ–**హాససిత**కుందదంత ఇతి. హాసేన స్మితేన సితాః కుందానీవ దంతాః యస్య స తథోక్తః కుందనిభా అపి దంతాః స్మేరేణాతీవ సితా ఇత్యనుగుణాలంకారః. అయమపి స్మేరానన ఏవ. ధ్యేయవిగ్రహే భాషణం తు దుర్లభమితి భావః. యద్వా–హయగ్రీవస్య కీర్తి ర్బహిరేవ చంద్రరూపేణ వ్యాప్తా న తు తదంతరిత్యత ఆహ–హాససితకుందదంత ఇతి. హయగ్రీవస్య వక్త్రాంతరేపి కుందదంత–

వ్యాజేన దృశ్యత ఏవేతి భావః. నను గుణవతి వస్తుని దోషోపి లేశతో దృశ్యతే చంద్రపద్మాదౌ తు యథా కళంకముకుళనాదికం తద్వత్ మహాత్మన్యపి హయగ్రీవే కశ్చిద్దోషస్స్యాత్, స చ దోషః కపటమేవ. విష్ణుర్హి కేనచిద్వ్యాజేన బలిహిరణ్యకశిప్వాదీన్ జితవాన్ భస్మాసురాదీంశ్చ నాశితవాన్. శివాదయస్తు నిష్కపటాః అతోయం న సేవ్యః ఇత్యత ఆహ–**హతోపధి**రితి. నిష్కపట ఇత్యర్థః. అయం భావః. ఫలాభిసంధిరేవ కపటస్య రూపం. న హి కశ్చిన్నిరర్థకం కస్మైచిద్ద్రుహ్యతి రక్షతి నా, కిం తు కించిత్ఫలం పరికల్ప్య తత్సాధనార్థం తత్తద్ద్వేషరక్షణాదికం విధత్తే. భగవతస్తు పూర్ణకామస్య న ఫలాభిసంధిః, అతో నాయం కపటీ. యత్తు హిరణ్యకశిప్వాదిజయః. స లోకత్రాణార్థ ఏవ న పునరాత్మార్థః అతో నేదం కపటమితి. నను భగవత్కీర్తిర్భగవతోంతరపి వ్యాప్యస్థితేత్యత్ర కుందదంతనిదర్శనమిత్యుక్తం నైతత్సారమ్. ముఖమాత్ర ఏవ తేషాం సత్త్వేన అంతర్నిశ్శేష వ్యాప్తేరప్రతీతత్వాదత ఆహ–**హాసోంశుకేసర** ఇతి. హాససః చంద్రస్య భగవత్కీర్తి మయస్యేతి భావః. అంశవ ఇవ కేసరాః అశ్వకేశాః యస్య స తథోక్తః. అయం భావః. భగవద్ధృదయం సర్వమభివ్యాప్య భగవత్కీర్తిచంద్రస్యాంశవః తత్రావకాశాభావాద్బహిరపి కేసరవ్యాజేన నిర్గత్య దృశ్యంత ఇతి. నను అంశు కేసరైరంతశ్చంద్రస్య స్థితిరనుమీయత ఏవ, న తు తత్ప్రమాణమస్తీత్యత ఆహ–**హాసఃప్రభవ** ఇతి. హాససః ప్రభవః ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం చంద్రమా మనసో జాత ఇతి శ్రుతేరితి భావః. బీజేంకురవత్కారణే మనసి కార్యభూతశ్చంద్రస్థిత ఇతి భావః. అత ఏవ హార్దపూరితః స్నేహభరితః భక్తేష్వితి భావః. భగవన్మనఃప్రభూతశ్చంద్రో యథా అమృతభరితః తథా భగవన్మనో హార్దభరితం హార్దామృతయోరుభయోరపి శీతలత్వేనైకత్వాదితి భావః. ప్రౌఢవ్యాఖ్యానమిదం. **వాస్తవార్థస్తు** హాటకేశ్వర సంస్తుతత్వాదేవ హాసోయశాః చంద్రతుల్యకీర్తిః కీర్త్యాశ్శ్వేతత్వాదితి భావః. తత్స్తుతిశ్రవణప్రయుక్తసంతోషాతిశయాత్. హాససితకుందదంతః. నను ధీరోదాత్తస్య కుతస్సంతోషబహిః ప్రకాశనం హాసద్వారేత్యత ఆహ–**హతోపధి**రితి. నిష్కపటస్య సంతోషాంతర్గూహనం దుర్ఘటమితి భావః. నను చంద్రతుల్యా కీర్తిర్భవతు అంశుతుల్యాస్తు కేసరా ఇత్యత ఆహ–హాసోంశుకేసర ఇతి. నను భగవత్కీర్త్యా అప్యుపమాన–భూతోయం చంద్రో మహానిత్యత ఆహ–**హాసఃప్రభవ** ఇతి. తాదృశస్య చంద్రస్యాపి కారణభూతోయం హయగ్రీవో మహత్తర ఇతి భావః. నను కరుణాశూన్యస్యాస్య సేవా వ్యర్థేత్యత ఆహ–**హార్దపూరిత** ఇతి. (షట్ నామాని) ౮౪

శ్లో॥ హిరణ్యవర్ణో హిరణ్యగర్భసత్రసముద్భవః।
హిరణ్యకశిపుచ్ఛేత్తా హిరణ్యాక్షనిషూదనః॥ ౮౫

నను హయగ్రీవశ్శ్వేత ఇతి భవతా ప్రాక్ప్రతిపాదితం. సత్రేమమాస భగవాన్

హయశీర్ష ఏవ సాక్షాత్స యజ్ఞపురుషస్తపనీయవర్ణ ఇతి భాగవతే. హిరణ్యవర్ణత్వముక్తం వ్యాసేన. కథమయం విరోధః పరిహార్య ఇత్యత ఆహ-**హిరణ్యవర్ణ** ఇతి. హిరణ్యస్యేవ వర్ణో యస్య సః తథోక్తః. సృష్టేరనాదిత్వేన బ్రహ్మాండానాం బహూనామతిక్రాంతత్వాత్తత్ర కదాచిద్ధయగ్రీవస్య స్ఫటికవర్ణః కదాచిత్తు హిరణ్యవర్ణ ఇత్యుభయమపి ప్రామాణిక మేవ. ఉభయధా పురాణసద్భావాదితి భావః. నను కదా పునరస్యావిర్భావ ఇత్యత ఆహ- **హిరణ్యగర్భసత్రసముద్భవః**. బ్రహ్మణో యాగే జాతః, నను యశ్చ దేవేంద్రాదిభిర్విష్టిం కారితవాన్ యశ్చ సర్వామిమాం భువం కక్షే నిధాయ విజహార. యౌ చ హిరణ్యగర్భవంశ-సముద్భవౌ తౌ మహాశూరౌ మహాబలౌ చ దైతేయౌ సేవ్యావత ఆహ- **హిరణ్యకశిపుచ్ఛేత్తా** నృసింహావతారే ఇతి భావః. **హిరణ్యాక్షనిషూదనః** వరాహావతారే ఇతి భావః. తయోరపి హంతా అయమేవ మహాశూరో మహాబలశ్చ బ్రహ్మవంశ సముద్భవేభ్యశ్చ బ్రహ్మసత్రసముద్భవ ఏవ గరీయాన్ అయోనిజత్వాదితి భావః (చత్వారి నామాని) ౮౫

శ్లో॥ హిరణ్యగర్భారమణో హిరణ్యాత్మా హిరణ్యదః।
హిరణ్యగర్భో హిరణ్యగర్భగర్భపయోరుహః॥ ౮౬

నను సగరకార్తవీర్యార్జునాదయస్సార్వభౌమాస్సేవ్యాః హిరణ్యప్రదత్వాదిత్యత ఆహ-**హిరణ్యేతి**. హిరణ్యం రత్నాదిధనజాతం గర్భే యస్యాస్సా హిరణ్యగర్భా రత్న గర్భా వసుంధరా. తస్యాః రమణః పతిః భగవానేక ఏవ భూపతిః భూరమణత్వాత్. అన్యే తు భూపత్యాభాసా ఏవ. తేషు భూధరత్వస్యారోపితత్వాత్. భువశ్చ దేవ్యాః తత్పత్నీత్వాభావాచ్చేతి భావః. భూగర్భగతం నృపాభాసైర్దీయమానం చ తద్ధిరణ్యం భగవద్రూపమేవ లోహోత్తమత్వాదిత్యాహ-**హిరణ్యాత్మేతి**. స్వర్ణస్వరూపః స్వపత్నీగర్భగతత్వేన స్వీయం తచ్చ హిరణ్యమయమేవ దాతుం క్షమః న త్వన్యే. తేషాం తత్ర స్వామ్యాభావాదిత్యాహ-**హిరణ్యద** ఇతి. హిరణ్యం దదాతీతి హిరణ్యదః న కేవలం పత్నీగర్భగతమేవేదం కింతు స్వగర్భగతమపీత్యాహ-**హిరణ్యగర్భ** ఇతి. హిరణ్యం గర్భే యస్య స తథోక్తః. హిరణ్యగర్భగర్భస్థం హేమబీజం విభావసోరితి వచనాత్. భగవతో హిరణ్మయాండవిగ్రహత్వేన హిరణ్యధారణాచ్చేతి భావః నను హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధమత ఆహ-**హిరణ్యగర్భగర్భపయోరుహః**. పేటికాయాం వస్త్రావరుద్ధమపి మణిం పేటికాస్థం యథా వ్యవహరన్తి తద్వద్భగవద్గర్భస్థితబ్రహ్మ గర్భగతమపి హిరణ్యం భగవద్గర్భగతమితి వ్యవహ్రియత ఇతి భావః. (పఞ్చ పదాని) ౮౬

శ్లో॥ హిరణ్యకాంచీకటకో హిరణ్మయమహాండగః।
హిరణ్యవర్ణశ్రీనిత్యనివాసోరా హిరణ్యభుక్॥ ౮౭

నను యద్యయం హిరణ్యస్వామీ స్యాత్తర్హి హిరణ్యమేఖలాధారణమస్య స్యాదత

ఆహ-**హిరణ్యకాంచీకటక** ఇతి. కట్యేవ కటికా హిరణ్యకాంచీకటికాయాం యస్య స తథోక్తః. నను హిరణ్మయాండగతస్య విరాట్పురుషస్య హిరణ్యగర్భత్వముచితం నత్వస్యేత్యత ఆహ-**హిరణ్మయమహాండగ** ఇతి. హిరణ్మయం మహాంతమండం గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి తథోక్తః. తదండగతః పురుషోయమేవేత్యర్థః. నను యస్య శ్రీరస్తి తస్యైవ హిరణ్యమపి. శ్రీదేవీ కరుణాధీనత్వాత్తస్యేత్యత ఆహ-**హిరణ్యవర్ణ శ్రీనిత్యనివాసోరా** ఇతి. హిరణ్యే యో వర్ణః తద్రూపాయాః శ్రియః దేవ్యాః నిత్యనివాసః శాశ్వతస్థానమురః యస్య స తథోక్తః. వర్ణో హిరణ్యే పయసి ఘృతం త్వమసి మాతృకే ఇతి వచనాచ్ఛ్రియో హిరణ్యవర్ణత్వం. హిరణ్యస్యేవ వర్ణోయస్యాస్తస్యాశ్శ్రియ ఇతి వా, హిరణ్యవర్ణాం హరిణీ మితి శ్రీసూక్తాత్ సగరాదీనాం నృపాణాం లక్ష్మీస్సంపద్రూపైవ న తు సాక్షాద్దేహధారిణీ సాపి న స్థిరా ఇతి భావః. నను యద్యస్య ప్రచురం హిరణ్యం స్యాత్తర్హి మహారాజవదయమపి హిరణ్యం భక్షయేదత ఆహ-**హిరణ్యభుగితి**. హిరణ్యం భుఙ్క్తే ఇతి హిరణ్యభుక్. తత్తన్మహారాజాంతర్యామీ అయమేవ తత్తద్భుక్తం హిరణ్యం భుఙ్క్తే తే తు తత్ర నిమిత్తమాత్రమేవేతి భావః. యద్వా భక్తైర్మనసా పరికల్ప్యార్పితం హిరణ్యఫలాదికం సర్వమపి భుఙ్క్త ఇతి భావః. (చత్వారి పదాని) ౮౭

శ్లో॥ హిరణ్యరత్నాభరణో హిరణ్యకమలార్చితః।
హిరణ్యాచలకూటాగ్రకృతావాసో హిరణ్యసూః॥ ౮౮

హిరణ్యభోగమేవాహ-**హిరణ్యేతి**. హిరణ్యస్య రత్నానాం చ ఆభరణాని యస్య సః హిరణ్యే ఖచితానాం రత్నానామాభరణాని యస్య స ఇతి వా తథా **హిరణ్యకమలార్చితః** భక్తైరితి భావః. నను హిరణ్యాచలనితంబనివాసినాం దేవానాం హిరణ్యభోగస్స్యాన్నత్వస్యేత్యత ఆహ-**హిరణ్యాచలకూటాగ్రకృతావాస** ఇతి. హిరణ్యాచలస్య మేరోః కూటాగ్రే కృత ఆవాసో నివాసో యేన స తథోక్తః. వైకుంఠపురస్య అజితావతారనిర్మితస్య తత్ర స్థితత్వాదితి భావః. వైకుంఠః కల్పితో యేన లోకో లోకనమస్కృతః, రమయా ప్రార్థ్యమానేన దేవ్యా తత్ప్రియకామ్యయేతి భాగవతాత్. యద్వా హిరణ్యాచలస్య కూటాగ్రే శిఖరాదుపరి కృత ఆవాసో యేన సః ధ్రువస్య విష్ణ్వవతారస్య తత్ర స్థితత్వాదితి భావః. నను భవత్వేవం హిరణ్యభోగః హిరణ్యగర్భత్వం తు నాస్య, యద్యస్య గర్భే హిరణ్యం స్యాత్. తర్హ్యస్మాద్ధిరణ్యం జాయేత నత్వేవం శ్రూయతే జాతవేదా ఇత్యగ్నేరేవ హిరణ్యజనకత్వప్రసిద్ధేః. అతోగ్నిరేవ హిరణ్యగర్భ ఇత్యత ఆహ-**హిరణ్యసూరితి**. హిరణ్యం సూతే జనయతీతి హిరణ్యసూః జాతవేదోంతర్యామిణోస్మాదేవ హిరణ్యం జాయతే అగ్నిస్తు తత్ర నిమిత్తమాత్రమితి భావః. యద్వా అగ్నిముఖా వై దేవా ఇతి శ్రుతేః వాచాం వహ్నేర్ముఖం క్షేత్రమితి భాగవతాచ్చ భగవన్ముఖే వహ్నిరస్తి తస్మాద్వహ్నేర్జాయమానమపి హిరణ్యం భగవద్గర్భగతమేవ పేటికావస్త్ర-మణిన్యాయేనేతి భావః. అథవా భగవతో ముఖాదేవ హిరణ్యం జాతం తదధిదేవతాత్వాదగ్నేస్సా

ప్రతిష్ఠేతి భావః (చత్వారి నామాని) ౭౭

శ్లో॥ హిరణ్యకమలాసీనో హిరణ్యప్రతిమాప్రియః।
హిరణ్యరత్నప్రాసాదగర్భశోభీ హిరణ్యపః॥ ౭౮

హిరణ్యవర్ణస్య చాస్య ఆసనాదికమాహ–**హిరణ్యేతి**, హిరణ్యం కమలం హిరణ్యకమలం హిరణ్మయం పద్మం తస్మిన్నాసీన ఉపవిష్టః నను యోగిజనైక–గమ్యస్సోవతారవిగ్రహస్తదాస్తామ్. ప్రతిమాపూజనైకనిరతానాం మూఢానాం కా గతిరత ఆహ–**హిరణ్యప్రతిమాప్రియః** హిరణ్యస్య ప్రతిమా హిరణ్యప్రతిమా సా ప్రియా యస్య స తథోక్తః. హిరణ్మయీం హయగ్రీవప్రతిమాం కారయిత్వా మూఢైస్సా పూజ్యేతి భావః. తస్య చ నివాసమాహ–**హిరణ్యరత్నప్రాసాదగర్భశోభీ** హిరణ్యస్య రత్నానాం చ ప్రాసాదః దేవాలయః తస్య గర్భే గర్భగృహే శోభత ఇతి తథోక్తః. హయగ్రీవార్చాయాస్తత్ర స్థితత్వాదితి భావః. నను హిరణ్యదానాదికం కుబేరాధీనమత ఆహ–**హిరణ్యప** ఇతి. హిరణ్యం పాతి రక్షతీతి హిరణ్యపః సర్వత్ర రక్షణస్య విష్ణుకృత్యత్వేన కుబేరనిష్ఠమపి హిరణ్యరక్షణం విష్ణుకృత్యమేవ. కుబేరస్తు తత్ర నిమిత్తమాత్రం తేన హిరణ్యదానాదికం చ విష్ణ్వధీనమేవ కుబేరస్య తత్రాపి నిమిత్తమాత్రత్వాదితి భావః. యద్వా హిరణ్యపః కుబేరః తస్య చ భగవద్విభూతిత్వం గీతాయాం విత్తేశో యక్షరక్ష సామితి వచనేన ప్రతిపాదితమితి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి పదాని) ౭౮

శ్లో॥ హిరణ్మయశ్మశ్రుజాలో హిరణ్యకమలస్రజః।
హిరణ్యలోష్టసమధీసేవితవ్యో హిరణ్యగః॥ ౮౦

హయగ్రీవస్యాస్య హిరణ్యవర్ణత్వాదేవ అస్య శ్మశ్రుజాలమపి హిరణ్మయమిత్యాహ–**హిరణ్మయశ్మశ్రుజాల** ఇతి. నన్వేతాదృశే భగవతి పుష్పహారాదికం నైవ శోభేతేత్యత ఆహ–**హిరణ్యకమల**స్రజ ఇతి. స్వర్ణకమలహారః, స్రజేతి హటాబశ్శబ్దః స్వర్ణవిగ్రహస్య స్వర్ణకమల–ధారణముచితమితి భావః. యద్వా భగవతోస్యాపరం హిరణ్యభోగమాహ–హిరణ్యకమలస్రజ ఇతి. స చ హిరణ్యకమలార్చిత ఇత్యనేనాస్య పునరుక్తిః పుష్పపూజనం తత్ర పుష్పధారణమత్రేతి భేదాత్. నన్వస్య భక్తాః క్వాపి నోపలభ్యంత ఇత్యత ఆహ–సత్యమితి **హిరణ్యలోష్టసమధీ–సేవితవ్యః** హిరణ్యే లోష్టే చ సమా ధీర్యేషాం తైః పండితైః సేవితవ్యః సేవితుం శక్యః సమలోష్టాశ్మకాంచన ఇతి గీతావచనాత్తాదృశాః పండితా అతీవ విరళా ఇతి భావః. నను భగవతోపి హిరణ్యప్రియత్వే తద్భక్తానాం కుతో హిరణ్యలోష్టసమధీస్స్యాదత ఆహ–**హిరణ్యగ** ఇతి. హిరణ్యం గచ్ఛతి వ్యాప్నోతి ఛాయారూపేణేతి హిరణ్యగః హిరణ్యస్యాప్యంతరంగభూతో భగవాన్ క్వ?హిరణ్యమేవాంతరంగత్వేన భజమానాః జీవాః క్వే?తి భావః యద్వా హిరణ్యే యా ఛాయా దృశ్యతే సా భగవానేవ. తద్వర్ణవ్యతిరిక్తం స్వరూపం తు లోష్టతుల్యమేవ.

అతో భక్తానామియం బుద్ధిః కర్తవ్యేతి భావః. (చత్వారి పదాని) ౮౦

శ్లో॥ హిరణ్యగర్భోపదిష్టసర్వవేదో హిరణ్యహృత్।
హిరణ్యగర్భతనయగీయమానాపదానకః॥ ౮౧

నను హిరణ్యగర్భసత్రే ఆవిర్భూతేనానేన కిం కృతమత ఆహ **హిరణ్యగర్భోపదిష్ట–సర్వవేద** ఇతి. హిరణ్యగర్భాయ బ్రహ్మణే ఉపదిష్టాస్సర్వే వేదా యేన స తథోక్తః. వాచో బభూవు రుశతీశ్వ్యసతోస్యనస్త ఇతి భాగవతాత్. నను భగవానయం బ్రహ్మణస్తత్సత్రోపయోగి ప్రభూతం హిరణ్యమదత్వా కిమితి వేదాన్ దదావత ఆహ–**హిరణ్యహృ**దితి. హిరణ్యం హరతీతి హిరణ్యహృత్ "యస్యానుగ్రహమిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహ" మితి విష్ణుపురాణాత్. భగవానయం స్వభక్తం బ్రహ్మాణమనుజిఘృక్షు స్సన్ తస్మై స్వయాథార్థ్యప్రకాశకం వేదగణ–ముపదిదేశేతిభావః. న చ హిరణ్యద ఇతి పూర్వోక్తస్వవచనవ్యాఘాత ఇతి వాచ్యమ్. భగవతస్సర్వకామప్రదత్వస్యాప్రసిద్ధత్వాత్. తచ్చ కామపూరణమననుగ్రహవిషయమేవేతి ప్రాగేవ ప్రతిపాదితమ్. నను తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయ ఇతి భాగవతాదాదౌ చతుర్ముఖాయ వేదా భగవతా హృదైవోపదిష్టాః, మధ్యే తదుపదేశోపి వృథా కథంచిద్విస్మృత–త్వేన వేదానాముపదేశస్యావశ్యకత్వేపి పూర్వవద్ధృదైవ కర్తుముపదేశశ్శక్యః తస్మాత్ బ్రహ్మణే వేదోపదేశార్థమయమవతారో వ్యర్థ ఇత్యత ఆహ–**హిరణ్యగర్భతనయగీయమానాపదానకః** అపదానాన్యేవ అపదానకాని. హిరణ్యగర్భతనయేన నారదేన గీయమానాని అపదానకాని అద్భుత చరితాని మధుకైటభహననభక్తవిద్యాదానాదీని యస్య స తథోక్తః. అయం భావః. యద్యయం నావతరిష్యత్–తర్హి హయగ్రీవస్తుతిం నారదో నాకరిష్యత్. తతశ్చ లోకో నామోక్ష్యదితి. యద్వా మధుకైటభహననాద్యర్థమవతారోయమావశ్యక ఇతి (త్రీణి పదాని) ౮౧

శ్లో॥ హిరణ్యగర్భవినుతో హిరణ్యజఠరాధరః।
హిరణ్యగర్భప్రభవో హిరణ్యాక్షబలవ్యయః॥ ౮౨

నను కేన ప్రార్థితోయం బ్రహ్మసత్రే జాత ఇత్యత ఆహ–**హిరణ్యగర్భవినుత** ఇతి. బ్రహ్మణా ప్రార్థితః. నను కిమిత్యయమేవ ప్రార్థిత ఇత్యత ఆహ–**హిరణ్యజఠరాధర** ఇతి. హిరణ్యం జఠరే గర్భే యస్యాస్సా హిరణ్యజఠరా భూః ధరతీతి ధరః తస్యా ధరః ధర్తా తథోక్తః. యతోయం భూధరత్వేన భూపరిపాలకః అతోయమేవ శ్రీరామో విశ్వామిత్రయాగమివ మత్సత్రం రాక్షసోపద్రవాద్రక్షిష్యతీతి బుద్ధ్యా ప్రార్థిత ఇత్యర్థః. నను హిరణ్యగర్భ–స్స్వయమేవేశ్వరః కిమిత్యన్యం ప్రార్థితవానిత్యత ఆహ–**హిరణ్యగర్భప్రభవ** ఇతి. హిరణ్యగర్భస్య ప్రభవః కారణమ్. అతోయమేవేశ్వరః అనాదిత్వాత్. న తు బ్రహ్మే జన్యత్వాదితి భావః. న చ హిరణ్యగర్భగర్భపయోరుహ ఇత్యనేన పునరుక్తిర్వాచ్యా ప్రళయే భగవజ్జఠరే బ్రహ్మే స్థిత

ఇతి తత్రార్థాత్. నను పాదేంద్రియాధిష్ఠాతా విష్ణుః ఉపస్థేంద్రియాధిష్ఠాతా బ్రహ్మా తస్మాదానందప్రదోయమేవోత్తమస్సేవ్యశ్చేత్యత ఆహ – **హిరణ్యాక్షబలవ్యయ** ఇతి హిరణ్యం రేతః తత్ప్రధానమక్షమింద్రియం హిరణ్యాక్షముపస్థేంద్రియం తస్య బలస్య వ్యయో నాశో యస్మాత్స తథోక్తః. కాలరూపేణేశ్వరేణ ఇంద్రియబలస్య నాశ్యమానత్వాదింద్రియా-ధిష్ఠాతుర్బ్రహ్మణః కాలరూప ఈశ్వరో గరీయానితి భావః అన్యథా చాయం శ్లోకో వ్యాఖ్యాయతే. తథాహి–నను బ్రహ్మసత్రే భగవాన్ జాతో హి కుతో బ్రహ్మణ్యస్య పక్షపాతోయమత ఆహ–**హిరణ్యగర్భవినుత** ఇతి. స్తోతృషు పక్షపాతస్స్వామిన ఉచిత ఇతి భావః. నను బ్రహ్మణః ప్రార్థితం క్వ వా భగవాన్ పూరయామాస? అత్ర పూరయితుమిత్యాశంకాయామేకం దృష్టాంతమాహ–**హిరణ్యజఠరాధర** ఇతి పారావారనిర్మగ్నభూమ్యుద్ధరణార్థం భగవాన్ బ్రహ్మణా ప్రార్థితః పురా తాం భువం దంష్ట్రయోర్దధార జలధౌ స్థాపయామాస చేత్యర్థః. పరాహోవతారే ఇతి భావః. నను సోఽవతారః కుత్ర జాత ఇత్యత ఆహ–**హిరణ్యగర్భప్రభవ** ఇతి. బ్రహ్మణశ్శరీర ఏవ జాతః నను హిరణ్యాక్షోపరుద్ధాం భువం స వరాహః కథమానీతవానత ఆహ–హిరణ్యాక్షబలవ్యయ ఇతి. హిరణ్యాక్షస్య బలస్య వ్యయో నాశో యస్మాత్సః బలం సైన్యమితి వా. హిరణ్యా క్షస్య బలం నాశయిత్వా ఆనీతవానిత్యర్థః. తస్మాదేవమేవ హయగ్రీవస్యాపి బ్రహ్మసత్రే బ్రహ్మప్రార్థనయా ఆవిర్భావః మధుకైటభాది హననం చ యుక్తమేవేతి భావః. న చ హిరణ్యాక్షనిషూదన ఇత్యనేన హిరణ్యాక్షబలవ్యయ ఇత్యస్య పునరుక్తిరితి వాచ్యమ్! సాక్షాత్తస్యైవ వ్యయస్తత్రోక్తః. అత్ర తు తద్బలస్యేతి భేదాత్. వస్తుతస్తు ధ్వన్యర్థ ఏవాయమ్ (చత్వారి పదాని) ౬౨

శ్లో॥ హిరణ్యపీతవసనో హిరణ్యధరణీధరః।
హిరణ్యవర్షజనకో హిరణ్మయలతావళిః॥ ౬౩

నను మృణాళధవళస్య హయగ్రీవస్య శ్వేతవస్త్రధారణముక్తం హిరణ్యవర్ణస్యాస్యాపి కిం తదేవ వసనముతాన్యదితి శంకాయాం వక్తి **హిరణ్యపీతవసన** ఇతి. హిరణ్యమివ పీతం వసనం యస్య సః పీతాంబరోయమిత్యర్థః. ధ్యానోపయోగిత్వా ద్వస్త్రవిశేషకథనమితి జ్ఞేయమ్. నను హిరణ్మయవిగ్రహాద్ధిరణ్యపీతవసనాచ్చ హయగ్రీవాన్మేరుర్మహాన్ హిరణ్మయ-త్వాదంతరపి రంధ్రాభావాత్. దిగంబరత్వాచ్చ చతుర్దశలోకాధారత్వా చ్చేత్యాశంకాయామాహ–**హిరణ్యధరణీధర** ఇతి. మేరుశ్శిఖరిణామహమితి గీతావచనా త్సోపి భగవద్విభూతిరేవేత్యర్థః. నను స ఏవ సేవ్యో భూయో హిరణ్యలాభాదత ఆహ–**హిరణ్యవర్షజనక** ఇతి. హిరణ్యవర్షస్య జనకః భగవానయం భక్తైః ప్రార్థితో హిరణ్యవర్షం వవర్ష, స తు మేరుర్న తాదృశ ఇతి కృత్వా హిరణ్యధరణీధరగతహిరణ్యేన న కోప్యర్థో లోకానామితి భావః. న చ భగవతోపి హిరణ్యవర్షజనకత్వమసిద్ధమితి వాచ్యమ్. విద్యారణ్యస్వామిభిః ప్రార్థితా గాయత్రీ హిరణ్యవర్షం

వవర్షేతి ప్రసిద్ధేః. తస్యాశ్చ గాయత్ర్యా భగవత్ప్రతిపాదకత్వాద్భగవన్మయత్వాద్భగవచ్ఛక్తిత్వాచ్చేతి. అనేన భగవతః సంధ్యాపిశంగితాంబుదసామ్యం వ్యజ్యతే. నను మేరౌ సువర్ణలతా-స్సంతీత్యత్రాహ–**హిరణ్మయలతావళి**రితి. హిరణ్మయీనాం లతానాం అతిశయోక్త్యా తత్తుల్యానాం జటానామావళిః పఙ్క్తిర్యస్య స తథోక్తః. జ్వాలాకలాపావలీ జ్యోతిః పింగజటా కపర్దమితి బ్రహ్మాండపురాణాత్. (చత్వారి పదాని) ౬౩

శ్లో॥ హిరణ్యగర్భో హిరణ్యదండఛత్రో హిరణ్యదృక్।
హిరణ్యగర్భాద్యవరో హిరణ్యస్ఫటికావళిః॥ ౬౪

నన్వయం హయగ్రీవో లింగదేహేన సంయుతో వా న వా ఆద్యే అస్మాకమివ తస్యాపి జీవత్వం స్యాత్. తతోఽసేవ్యత్వమేవ భవేత్. ద్వితీయే పరిపూర్ణబ్రహ్మత్వేన రక్ష్యరక్షకభావస్యైవాసంభవస్తస్మిన్ అతస్త వాయం వృథా ప్రయాస ఇత్యత ఆహ– **హిరణ్యగర్భ** ఇతి, లింగదేహేన సంయుతః హిరణ్యగర్భ ఇత్యభిధీయమాన ఈశ్వరోయమేవ. న చాస్య లింగదేహసంయోగమాత్రేణ జీవత్వం వక్తుం శక్యతే. హిరణ్యగర్భ ఈశోఽతో లింగదేహేన సంయుతః ఉద్గీథబ్రాహ్మణే తస్య మహాత్మ్యమితి విశ్రుతమ్. లింగసత్త్వేపి జీవత్వం నాస్య కర్మాద్యభావతః ఇతి పంచదశ్యాముక్తతాత్. యద్వా నను జాగ్రత్యేవేశ్వరోస్తి నతు స్వప్నే అతోఽనిత్య ఏవాయమీశ్వరః కుతోస్య సేవ్యత్వమత ఆహ–**హిరణ్యగర్భ** ఇతి. హిరణ్యగర్భ-నామ్నా ఈశ్వరస్స్వప్నేప్యస్త్యేవ."హిరణ్యగర్భతామీశ" ఇతి పంచదశ్యా సమష్టిలింగ-శరీరాభిమానిన ఈశ్వరస్య హిరణ్యగర్భత్వాదితి భావః. నను తదానీం కోస్య పరికర ఇత్యత ఆహ–**హిరణ్యదండఛత్ర** ఇతి. హిరణ్యానా మింద్రియాణాం దండస్సమూహః మనసా సహైకాదశేంద్రియాణీత్యర్థః స ఏవ ఛత్రం యస్య స తథోక్తః. యథా ఛత్రేణ రాజా సేవ్యతే తథా హిరణ్యగర్భసమష్టిపురుషం సర్వాణీంద్రియాణి సేవన్త ఇత్యర్థః. స్యాద్ధిరణ్యం హేమ్ని కుప్యే విత్తమానవిశేషయోః వరాటరేతసోశ్చేతి రత్నమాలా. రేతో వాచీదం హిరణ్యపదం లక్షణయా తదింద్రియ మభిధత్తే. ఉపలక్షణతయా తు అన్యాన్యపీంద్రియాణీతి జ్ఞేయమ్. వస్తుతస్తు నన్వేతస్య హిరణ్మయపురుషస్య కిం ఛత్రాద్యైశ్వర్యమస్తీత్యత ఆహ– **హిరణ్యదండఛత్ర** ఇతి. హిరణ్యవికారో దండో యస్య తత్ ఛత్రం యస్య స తథోక్తః. ఉపలక్షణమిదం హిరణ్యదండచామరాదీనామ్–ధ్యాతృష్వేతస్య కరుణాపాంగానాహ–**హిరణ్యదృ**గితి. హిరణ్యవికారదృష్టిః. ఏతస్య కటాక్షలహరీ హిరణ్యవర్షధారేవ భాతీత్యర్థః. హిరణ్యరూపస్స హిరణ్యసందృగితి శ్రుతేరితి భావః. నను పరాపరః పరమాత్మా ఉపాస్యః హృద్గ్రంథిభేదనాది సంభవాదత ఆహ **హిరణ్యగర్భాద్యవర** ఇతి. హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మా ఆదిర్యేషాం తే హిరణ్యగర్భా-దయః. ఆదిపదాత్ప్రజాపతీనామింద్రాదీనాం రుద్రాణామన్యేషాం చ దేవానాం గ్రహణమ్. అవరే అపకృష్టా యస్మాత్స తథోక్తః. హిరణ్యగర్భాదిభ్య స్సర్వేభ్యోప్యుత్కృష్ట ఇత్యర్థః. పరే

హిరణ్యగర్భాదయోఽవరే యస్మాత్స పరావర ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఏతస్య హయగ్రీవస్యా-సాధారణం చిహ్నమాహ-**హిరణ్యస్ఫటికావళి**రితి. హిరణ్య యుక్తానాం స్ఫటికానామావళి-ర్మాలా యస్య స తథోక్తః. స్ఫాటికో మోక్షదాయక ఇతి శాస్త్రాత్. సర్వే ముముక్షవో యూయం స్ఫటికమాలాం ధరతేతి బోధయితుం స్ఫటికమాలాం కరకమలే గృహ్ణాతీత్యర్థః. ఇదం తు స్ఫటికమాలాధారణం రామకృష్ణాద్యవతారేషు నాస్తీతి భావః. యద్వా నను యద్యయం పరాపరస్స్యాత్తర్హి కుతోస్య స్ఫటికమాలాధారణమత ఆహ-**హిరణ్యస్ఫటికావళి**రితి. నాసౌ కేవల స్ఫటికమాలాం దధార కిం తు హిరణ్యస్ఫటికమాలాం, తచ్చ ధారణం భూషణార్థమేవ హిరణ్యపద్మధారణవదితి భావః. (పంచ నామాని) ౯౪

శ్లో॥ హిరణ్యరేతోహుతసత్ఖాండవో హిమశీతలః।
హిమాంశుభావుకో హిమ్యో హిమాలయమహాలయః॥ ౯౫

నను హిరణ్యగర్భాద్యవరత్వమస్యాసిద్ధమ్. ఉపేంద్రస్య ఇంద్రాదవరత్వాదిత్యత ఆహ-**హిరణ్యరేతోహుతసత్ఖాండవ** ఇతి. హిరణ్యరేతస్యగ్నౌ హుతం సత్రసిద్ధం ఖాండవం వనవిశేషో యేన స తథోక్తః. ఇంద్రస్వామికం ఖాండవవనం దదాహేత్యర్థః. పాండవానాం ధనంజయ ఇతి గీతావచనాదర్జునస్య విష్ణువిభూతిత్వేన నరావతారత్వేన వా అర్జునకృతమపి ఖాండవదహనం విష్ణుకృతమిత్యుక్తం. వస్తుతస్తు శ్రీకృష్ణసహాయేనైవ అర్జునస్తత్ర శక్తోఽభూదితి. విష్ణోరేవ తత్కర్తృత్వమితి బోధ్యం అయం భావః-విష్ణోరింద్రానుజత్వం లీలావతార-జన్యమేవ. న తు స్వాభావికం విష్ణోః పంచమ పురుషత్వాదింద్రస్య. యది తు న జన్మనా అవరత్వం వివక్షితం, కిం తు శౌర్యేణేతి, న చైతదపి. ఖాండవదహనే ఇంద్రాదీనాం సర్వేషామపి కృష్ణార్జునాభ్యాం జితత్వాదితి. నన్వేవమింద్రాదితాపకోయం కథం హృదిధార్యతామత ఆహ **హిమశీతల** ఇతి. హిమమివ శీతలః భక్తహృత్తాపవారకత్వాదితి భావః. కాలవశాత్కార్యవశాద్వా దుష్టానామేవాయం తాపకో న తు శిష్టానామితి బోధ్యమ్. నను హిమశీతలశ్చంద్రస్సేవ్యతాం తాప నివారణార్థమత ఆహ-**హిమాంశుభావుక** ఇతి. హిమాంశోర్భావుకం కుశలం యస్మాత్స తథోక్తః. చంద్రమండలాంతర్గతోయం చంద్రస్య సర్వవిధమపి హృత్తాపం వారయిత్వా శుభంకరోతీత్యర్థః. యద్వా భావుకో భగినీభర్తా అతశ్చంద్రాచ్చంద్రాగ్రజా లక్ష్మీశ్శీతలా తస్యా అపి హృత్తాపవారకో విష్ణురతీవ శీతల ఇతి భావః.

ఇత్యర్ధసహస్రమ్.

నను చంద్రో హిమం విధత్తే భగవాంస్తు నేత్యత ఆహ-**హిమ్య** ఇతి. హిమే సాధుః తత్ర సాధురితి యత్. హిమప్రద ఇతి యావత్. హేమంతాదిఋతుష్వితి భావః.

కాలరూపత్వాదీశ్వరస్యేతి బోధ్యమ్. నను హిమప్రదానక్షమో హిమవాన్మహానత ఆహ-**హిమాలయమ**హాలయ ఇతి. హిమాలయే మహాంత ఆలయా యస్య స తథోక్తః హిమాలయ ఏవ మహానాలయో యస్యేతి వా. (పంచ నామాని) ౯౫

శ్లో॥ హిమాలయో హిమస్తోమవిగ్రహో హిమధామధృత్।
హిమవత్సుతసంత్రాతా హిమధామసముద్భవః॥ ౯౬

నను తథా భగవతోప్యాధారభూతో హిమవానేవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హిమాలయ** ఇతి. స్థావరాణాం హిమాలయ ఇతి గీతావచనాత్సోపి భగవద్విభూతిరేవేతి భావః. నన్వేవమపి సంతస్తైస్స ఏవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హిమస్తోమవిగ్రహ** ఇతి. హిమస్తోమతుల్యదేహః హిమవాంస్తు హిమస్తోమయుక్తవిగ్రహః తేన హిమస్తోమవిగ్రహత్వముభయత్రాపి సమానమేవ. ఈశ్వరత్వం తు భగవత్యధికమితీశ్వర ఏవ సేవ్య ఇతి భావః. నను సాక్షాదేవ హిమం బిభర్తి స భూధర ఇత్యత ఆహ-**హిమధామధృ**దితి. చంద్రం ధరతి నేత్రే ఇత్యర్థః. అపి చ హిమవతోప్యయమేవ సేవ్య ఇత్యాహ-**హిమవత్సుతసంత్రాతేతి**. మైనాకస్య రక్షకః. స్వనివానభూతే సముద్రే మైనాకం స్థాపయిత్వా రక్షితవానింద్రభయాదితి భావః. నన్వేవం మైనాకరక్షకస్సముద్ర ఏవ మహానత ఆహ-**హిమధామసముద్భవ** ఇతి. హిమధామ్నశ్చంద్రస్య సముద్భవో యస్మాత్స తథోక్తః. క్షీరసాగర ఇత్యర్థః. తస్య సముద్రోత్తమత్వేన విష్ణువిభూతి-త్వమితి భావః. (పంచ నామాని) ౯౬

శ్లో॥ హిమవద్వత్సగోదోగ్ధా హిమానీభిదురప్రభః।
హిమవత్పక్షసంఛేత్తా హిమాంశుగ్రహణప్రదః॥ ౯౭

నను హిమవన్నిలయాద్విష్ణోర్హిమవద్వత్సగోధుగుత్తమ ఇత్యత ఆహ-**హిమవదితి**. యద్వా సముద్రాత్సముద్రమేఖలాం గోరూపధారిణీం భువం పయో యో దుదోహ స గరీయానత ఆహ-**హిమవదితి**. హిమవానేవ వత్సో యస్యాస్తస్యా భువో ధేన్వాశ్చ దోగ్ధా పృథుచక్రవర్తీత్యర్థః. సోపి భగవదవతారభూత ఏవేతి భావః. యద్వా దివ్యౌషధిమత్త్వాద్ధిమవా-నేవసేవ్య ఇత్యత ఆహ **హిమవదితి**, హిమవత్యోషధయస్సంతు నామ. న తత్ప్రాప్తిరస్మాకం స్యాత్. భువి తు బహ్వ్య ఓషధయస్సంతి మనుష్యాగోచరాస్తాస్తు హిమవంతమేవ వత్సం ప్రకల్ప్య పృథురూపేణావతీర్ణో భగవాన్దుదోహేతి భగవదనుగ్రహేణైవ నృణామోషధిలాభ ఇతి తదర్థమపి స ఏవ సేవ్య ఇతి భావః. అపి చ హిమవత్పర్వతభజనే హిమానీభీతిరస్తి నత్వత్రేత్యాహ-**హిమానీభిదురప్రభ** ఇతి. హిమాన్యా భిదురా భంగావహా ప్రభా యస్య స తథోక్తః. సూర్యనారాయణస్య తాదృశత్వాదితి భావః. కిం చ నాయం హిమవాన్ ప్రభుః పరేషాం త్రాణే స్వపక్షత్రాణేప్యసమర్థత్వాదిత్యాహ-**హిమవత్పక్షసంఛేత్తేతి**. హిమవతః

పక్షయోశ్ఛేదకః మహేంద్రరూపేణేతి భావః. యద్వా సర్వోపి లోకో భగవచ్ఛక్త్యైవ శక్తిమాన్ న తు స్వతః, తేన ఇంద్రనిష్ఠా ఇంద్రవజ్రనిష్ఠా వా పర్వతపక్షచ్ఛేదనశక్తి ర్భగవచ్ఛక్తిరేవేతి భగవానేవ పర్వతపక్షచ్ఛేదక ఇతి బోధ్యమ్. నను యస్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరస్స ఏవ సర్వశక్తిస్తచ్ఛక్త్యైవ సర్వశ్శక్తిమాన్ అయం తు న సర్వజ్ఞః దేవవేషధారిణే రాహవే అమృతం దదానస్యాస్య చంద్రేణ జ్ఞాపితత్వాదత ఆహ–**హిమాంశుగ్రహణప్రద** ఇతి. హిమాంశోర్గ్రహణస్యోపరాగస్య ప్రదో దాతా పర్వణి పర్వణి త్వం చంద్రం గృహాణేతి భగవతా దత్తవరో రాహుశ్చంద్రం గృహ్ణాతీత్యర్థః. న చ సూర్యమపి గృహ్ణాత్యేవేతి వాచ్యమ్. చంద్రసంబంధేనైవ సూర్యస్యోపరాగభ్రమః. న తు వస్తుతః, సూర్యమండలాదధో వర్తమానచంద్రమండలస్యైవ అమాయామపి భూచ్ఛాయాచ్ఛాదన మితి జ్యౌతిషాత్. అయం భావః సర్వజ్ఞోపి భగవాన్ లోకస్య పుణ్యాతిశయవర్ధనాయ ఉపరాగం జనయితుం కృతోద్దేశః అజ్ఞ ఇవ నటిత్వా తథా చక్రే, న తు వస్తుతస్తథాఽజ్ఞ ఇతి. (అత్ర చత్వారి పదాని సంతి) ౯౭

శ్లో॥ హిమాంశురుచిడిండీరో హిమలిప్తాఖిలాంగకః।
హిమాచలానిలశ్వాసో హిమాపాంగపరంపరః॥ ౯౮

నను కువలయబంధోస్సర్వలోకతాపహరస్య భగవత ఇందోరయం గ్రహణం దదౌ, న తు రుచిమతోఽసేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హిమాంశురుచిడిండీర** ఇతి. హిమాంశోః రుచిర్యస్మాత్స తథోక్తో డిండీరో యస్య స తథోక్తః. చంద్రమండలం జలమయమేవ. తదంతర్గతస్య భగవతో డిండీరరాశిస్తత్ర వ్యాప్తస్సన్ చంద్రస్య కాంతమజనయదిత్యర్థః. అనేన హిమాంశురుచితుల్యోస్య డిండీరో ధ్యేయ ఇతి సూచితమ్. న కేవలం డిండీరేణైవ భగవతోంగేనాపి హిమాంశోరుచిరాసీదిత్యాహ. **హిమలిప్తాఖిలాంగక** ఇతి. హిమేన చందనేన–లిప్తమఖిలమంగళమంగం యస్య స తథోక్తః. స్వతశ్శ్వేతోపి భగవాన్ చందనేనాతీవ శ్వేతః. తత్త్విస్త్యైవ చంద్రోప్యయం ధవళ ఇతి భావః. అనేన చందనలిప్తాంగం భగవంతం ధ్యాయేదితి వ్యజ్యతే. న కేవలం చంద్రస్య ధావళ్యం, కిం తు శైశిర్యమపి భగవానేవ చకారేత్యాహ–**హిమాచలానిలశ్వాస** ఇతి. హిమాచలశ్చందనాచలః తస్యానిలో మలయవాయుః స ఏవ శ్వాసో యస్య స తథోక్తః. మలయవాయుసంపర్కాజ్జలస్య యథా శైశిర్యం తద్వజ్జలమయస్యాపి చంద్రస్య భగవచ్ఛ్వాస సంపర్కాదితి భావః. హిమశ్శీతే త్రిషు క్లీబే ఫాలేయే చందనేపి చేతి రత్నమాలా. అనేన భగవతో మలయవాయుతుల్యశ్శ్వాసో ధ్యేయ ఇతి సూచితమ్. అథ చంద్రస్య కిరణానపి స ఏవ సృష్టవానిత్యాహ–**హిమాపాంగపరంపర** ఇతి. హిమా శీతలా అపాంగపరంపరా యస్య స తథోక్తః. చంద్రమండలాంతర్గత భగవత్కటాక్షమాలైవ చంద్రరశ్మివ్యాజేన లోకైరనుభూయత ఇతి భావః. అనేన శీతలకటాక్షమాలా భగవతో ధ్యేయేతి సూచితమ్. (చత్వారి నామాని) ౯౮

శ్లో॥ హిమవాలుకికాశ్వేతో హిమదీధితిసోదరః।
హిరణ్యరేతఃప్రభవద్రౌపదీమానరక్షణః॥ ౯౯

నను కర్పూరవచ్చంద్రస్స్వత ఏవ ధవళః అత ఏవ చంద్ర ఇతి నామ అత ఆహ–**హిమవాలుకికాశ్వేత** ఇతి. హిమవాలుకా కర్పూరః సైవ హిమవాలుకికా సేవ శ్వేతః భగవానేవ స్వతః కర్పూరవద్ధవళః. ఏతత్సంబంధాదేవ చంద్రనామ్నా ఇందోర్వ్యవహార ఇతి భావః. నను చంద్రే కుతో భగవతోయం పక్షపాతోఽత ఆహ–**హిమదీధితిసోదర** ఇతి. చంద్రస్యానుజః ధన్వంతర్యవతారే ఇతి భావః. దత్తాత్రేయా వతారే వా. వస్తుతస్తు బ్రహ్మపుత్రోద్భవస్య హయగ్రీవస్య బ్రహ్మాంశోద్భవశ్చంద్రస్సోదర తుల్య ఏవేతి గౌణవ్యవహారో జ్ఞేయః, నన్వేవం భగవతస్స్వీయేషు పక్షపాతః న పరేష్విత్యత ఆహ–మైవమితి. **హిరణ్యరేతః** ప్రభవద్రౌపదీ–మానరక్షణ ఇతి. హిరణ్యరేతా అగ్నిః తస్మాత్ప్రభవ ఉత్పత్తిర్యస్యాస్తస్యా ద్రౌపద్యా మానరక్షణః దుర్యోధనసభాయాం దుశ్శాసన వస్త్ర అకృష్యమాణే సతి ద్రౌపద్యా ధ్యాతశ్శ్రీకృష్ణస్తస్యా మానం రరక్షేత్యర్థః. భగవానయం స్వీయాన్ పరకీయాన్ వా స్వాశ్రితాన్సర్వానవతి ద్రౌపదీవిభీషణాది దృష్టాంతాదితి భావః. నను దుష్టాయాం బహుధవాయాం ద్రౌపద్యాం కథమాశ్రయమాత్రేణాపి భగవతః పక్షపాత ఇతి చేన్మైవమ్. అయోనిజాయాస్తస్యాః పతివ్రతోత్తమత్వాదిదమేవ ద్యోతయితుం హిరణ్యగర్భప్రభవేతి విశేషణమ్. (త్రీణి పదాని) ౯౯

శ్లో॥ హిందోళకేశో హిందోళనీలో హిందోళసేవితః।
హిందోళనారీరుచిరధన్వా హిందోళగానహృత్॥ ౧౦౦

నను ద్రౌపదీమానరక్షణశ్శ్రీకృష్ణ ఏవేత్యాశంకాయాం తస్యాపి భగవదవతారత్వాద్భగవద్వ్యూహత్వాచ్చ సోపి హయగ్రీవ ఏవేతి వక్తుం శ్రీకృష్ణరూపతయా హయగ్రీవం స్తౌతి ద్వాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం **హిందోళేతి**. హిందోళా భ్రమరా ఇవ కేశా అలకా యస్య స తథోక్తః. **హిందోళ ఇవ** నీలః **హిందోళైస్సేవితః** ఇందీవరభ్రాంత్యేతి భావః. "ఇందీవరదళ శ్యామమిందిరానందకందళం, వందారుజనమందారం వందేహం యదునందన"మితి వచనాదితి భావః. **హిందోళనారీభిర్భ్రమరీభిః** రుచిరం ధనుః యస్య స తథోక్తః. భగవత్కర–కమలగంధసంబంధబంధురే ధనుషి తద్గంధ లోభాద్భ్రమర్యస్సక్తా ఇతి భావః. వస్తుతస్తు భగవద్వ్యూహావతారస్య ప్రద్యుమ్నభ్రమర రూపగుణయుక్త చాపత్వం సిద్ధమేవేతి కృత్వా ప్రద్యుమ్నకృష్ణయోరభేదేన వ్యవహారోయ మితి జ్ఞేయమ్. **హిందోళగానహృత్** హిందోళానాం గానే హృత్ మనో యస్య స తథోక్తః. తద్గానప్రియ ఇత్యర్థః. స్వపుత్రధనుర్గుణావలంబిత్వాదితి భావః. స్వరుక్మిణీ కంఠానుయాయిత్వాదితి వా. వస్తుతస్తు ప్రద్యుమ్నస్య హిందోళగానం ప్రియమేవ. తత్పరికరత్వాత్తస్యేతి పూర్వవత్జ్ఞేయం. (పంచ నామాని) ౧౦౦

శ్లో॥ హిందోళనాభీతిలకో హిందోళనివహాలకః।
హిందోళఝుంకృతిస్పర్శరమ్యవేణుస్వనామృతః॥ ౧౦౧

హిందోళనాభీతిలకః భ్రమరతుల్యకస్తూరీచిత్రకశాలీ, **హిందోళనివహాలకః** హిందోళసందోహయుక్తచూర్ణకుంతలః భగవన్ముఖారవిందగంధలోభాద్భ్రమరాస్తత్ర నిపత్య అలకానవలంబ్యావర్తంతేతి భావః **హిందోళఝుంకృతీనాం** స్పర్శేన సంబంధేన హేతునా రమ్యాదతీవశ్రావ్యాద్వేణుస్వనాదమృతం సుఖం యస్య స తథోక్తః. భగవన్ముఖారవిందగంధ సంపృక్తే వేణౌ తద్గంధలోభాద్భ్రమరాస్సన్నిపత్య ధ్వనంత్యహమహమికయేతి భావః. (త్రీణి నామాని) ౧౦౧

శ్లో॥ హింస్రజంతుపశుశ్రోణిర్హింస్రసౌమ్యస్వభావకృత్।
హాసీభూతమహామాయో హింసితగ్రాహవల్లభః॥ ౧౦౨

నను భగవంతం ధ్యాతుం వివిక్త దేశస్తావదాశ్రయణీయః స చ వనదుర్గాది రూపః. తత్ర హింస్రజంతవస్సంతి, తే పురుషం భక్షయేయురత ఆహ–శ్లోకద్వయమ్. **హింస్రజంతుపశుశ్రోణిః** హింస్రా ఘాతుకా జంతవో వన్యమృగా వ్యాఘ్రాదయః పశవో గ్రామ్యాధేన్వాదయః, తే శ్రోణ్యోర్యస్య స తథోక్తః. సర్వే మృగాః పశవశ్శ్రోణిదేశే ఇతి భాగవతాదితి భావః. విరాడభేదేనేయముక్తిః. నన్వేవం భగవతస్తేభ్యో భీతిర్మాస్తు నామ కథం పునరస్మాకమత ఆహ–**హింస్రసౌమ్యస్వభావకృదితి**. హింస్రాణామపి సౌమ్యస్వభావం కరోతి విధత్తే ఇతి తథోక్తః. అంతర్యామిత్వాదితి భావః. కుతోస్యేయం శక్తిరత ఆహ–**హాసీభూతమహామాయ** ఇతి. హాసీభూతా మహామాయా యస్య స తథోక్తః. హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయేతి భాగవతాన్మాయాస్వామిన ఈశ్వరస్య న కించిద్దుష్కరం నామేతి భావః. ఏవం స్వభావవినిమయేన రక్షాముక్త్వా అథ ప్రకారాంత రేణ రక్షామాహ **హింసిత–గ్రాహవల్లభ** ఇతి. హింసితః గ్రాహవల్లభః మకరశ్రేష్ఠః యేన స తథోక్తః. మకరం శిక్షిత్వా గజేంద్రం యథా రక్షితవాన్ తథాస్మానపీతి కృత్వా దుష్టశిక్షణద్వారాపీశ్వరకర్తృకా అస్మద్రక్షా స్యాదితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౦౨

శ్లో॥ హింసాకథాహీనజనప్రియకృద్ధింస్రఘాతుకః।
హింస్రపూర్ణారణ్యవాసిమునిత్రాణో హిమాశయః॥ ౧౦౩

కిమర్థమస్య దుష్టశిక్షణమితి శంకాయాం శిష్టరక్షణార్థమేవేత్యాహ–**హింసా కథాహీనజనప్రియకృదితి**. హింసాయాః కథయాపి హీనానాం జనానాం సాధూనాం ప్రియం కరోతీతి తథోక్తః. నను మకరం శాపాన్మోచయితుమేవ జఘాన న తు హింస్రోయం హన్య ఇతి బుద్ధ్యేత్యత ఆహ–**హింస్రఘాతుక** ఇతి. హింసకహననస్వభావః. ఖరదూషణాది–

హననస్యాపి భగవతా లోకోపకారార్థం కృతత్వాదితి భావః. తమేవోపకారమాహ–**హింస్రపూర్ణారణ్యవాసిమునిత్రాణ** ఇతి. హింస్రైః పూర్ణే అరణ్యే వాసినాం మునీనాం త్రాణం రక్షణం యస్య స తథోక్తః. సర్వత్రాపి అరణ్యనివాసి మునిజనరక్షా అనేనైవ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవం రక్షణే హేతుమాహ–**హిమాశయః** కృపయా శీతలహృదయః (చత్వారి నామాని) ౧౦౩

శ్లో॥ హిమాంశుముఖవిద్యోతత్కీర్తికాంతోపగూహనః।
హిమాంశుసుమభృత్కీర్తివల్ల్యుపఘ్నభుజవ్రజః॥ ౧౦౪

అత ఏవాస్య మూర్తీ భూతకీర్తిమత్త్వమిత్యాహ–**హిమాంశ్వితి**. హిమాంశుతుల్యేన ముఖేన విద్యోతంత్యాః కీర్తికాంతాయా ఉపగూహనమాలింగనం యస్య స తథోక్తః. సాక్షాన్మూర్తాకీర్తిరితి కాంతా అముమాలింగతీత్యర్థః. నను కీర్త్యభిమానిదేవతైవ సా, న తు కీర్తిరిత్యత ఆహ–**హిమాంశుమేవ** సుమం బిభర్తీతి హిమాంశుసుమభృత్. తస్యాః కీర్తివల్ల్యాః కీర్తిరూపలతాయా ఉపఘ్నభూతః భుజవ్రజో యస్య స తథోక్తః. సా కీర్తి రేతద్భుజమవలంబ్య విజృంభత ఏవ దృశ్యతే. తస్యాః పుష్పమయం చంద్ర ఇత్యర్థః. (ద్వే పదే) ౧౦౪

శ్లో॥ హవితాంభోజవదనపుష్టికాంతోపలాలితః।
హరిప్రియాహృష్టిపుష్టికీర్తికాంతాజనావృతః॥ ౧౦౫

కీర్తిమానే వాయం న తు పుష్టిమావత ఆహ–**హవితేతి**. హవితం వికసిత మంభోజమివ వదనం యస్యాస్తయా పుష్టికాంతయా మూర్తీభూతయా పుష్టికాంతయా ఉపలాలితః సాపి పుష్టిరముం మూర్తీభూయ సేవతే ఇత్యర్థః. ధ్యానసౌకర్యాయ సర్వం సంకలయ్యాహ. **హరిప్రియా** లక్ష్మీః హృష్టిస్తుష్ట్యంగనాపుష్టిః. కీర్తిః ఏతదాదీనాం కాంతానాం జనేన రాశినా ఆవృతః పరివేష్టితః తథాముం ధ్యాయేదితి భావః. (ద్వే పదే) ౧౦౫

శ్లో॥ హరినీలవ్రతతికానీలానీరాజితాత్మకః।
హార్దలావణ్యపాథోధిపోతీభూతాహినాయకః॥ ౧౦౬

అన్యామపి భగవత్కాంతాం తత్కృత్యం చ ధ్యానోపయోగితయావక్తి, **హరీతి**. హరినీలవ్రతతికయా ఇంద్రనీలమయలతయేవ స్థితయా నీలయా దేవ్యా నీరాజితః కృతనీరాజనః ఆత్మా విగ్రహో యస్య స తథోక్తః. సర్వాసామప్యంగనానామేతత్సేవనే కారణమాహ–**హార్దేతి**, హార్దే హృదయంగమే లావణ్యపాథోదౌ పోతీభూతః అహినాయకశ్శేషో యస్య స తథోక్తః. భగవానయం స్వలావణ్యసాగరే స్వయమేవ నిర్మగ్నస్సన్ తత ఉత్తరణార్థం శేషరూపం పోతమారూఢవానిత్యర్థః అపరిమితలావణ్య త్వాదముమేవ సర్వాస్సేవంత ఇతి

ఫలితమ్ (ద్వే పదే) ౧౦౬

శ్లో॥ హీనాఖిలో హీరమణిక్ష్మాభృత్ప్రతిభటో హితః।
హితకృద్ధితహృద్ధీరశకలాయితసద్రదః॥ ౧౦౭

తాసాం సేవనే అపరమపి హేతుమహ. **హీనాఖిల** ఇతి. హీనం న్యూన మఖిలం యస్మాత్స తథోక్తః. సర్వాధిక ఇత్యర్థః. సర్వాధికమేవ ఉత్తమాంగనాస్సేవంతే న తు క్షుద్రం నాపి మధ్యమమితి భావః. తాదృశ లావణ్యవత్త్వే విగ్రహస్య హేతు మాహ- **హీరమణిక్ష్మాభృ-త్ప్రతిభట** ఇతి. వజ్రమణిపర్వతతుల్యః. శుద్ధస్ఫటికమణి భూభృత్ప్రతిభటమితి, బ్రహ్మవచనాత్. అత ఏవాయం తాసాం భక్తానాం చ ప్రియ ఇత్యాహ-**హిత** ఇతి. నాయం శాల్మలికుసుమాది-వత్స్వరూపమాత్రేణ ప్రియః. కిం తు పద్మాదివద్గుణేనాపీత్యాహ-**హితకృదితి**. హితం కరోతీతి హితకృత్. స్వాశ్రితానాం కాంతానాం భక్తానాం చ యద్యద్ధితం తత్తత్సర్వం విధత్త ఇత్యర్థః. నన్వాశ్రితేభ్యస్సకాశాత్క మర్థముద్దిశ్యాయం తేషాం హితం కరోతీత్యత ఆహ-**హితహృదితి**. హితే ఏవ హృత్ మనో యస్య స తథోక్తః. మదాశ్రితహితం మయా కార్యమిత్యేతావ-దేవానుసంధాయ కరోతి న తు ప్రత్యుపకారస్పృహయా పరిపూర్ణకామత్వాదితి భావః. సుదతీనాం తాసాం సమ్మోహనకారి భగవద్గుణాంతరమాహ **హీరశకలాయితసద్రద** ఇతి. హీరశకలవదాచరితాశ్శోభనా రదా దంతా యస్య స తథోక్తః. సుదతీనాం శోభనదంతో-యమేవానుసరణీయ ఇతి భావః. (షట్ నామాని) ౧౦౭

శ్లో॥ హీనభ్రమజనప్రాణో హీనలాంఛనచంద్రమాః।
హీనాధికభిదాభావరహితో హీనపావనః॥ ౧౦౮

భక్తానాం భగవదాశ్రయణే హేత్వంతరమాహ-**హీనభ్రమజనప్రాణ** ఇతి. హీనః శూన్యః భ్రమః దేహగేహాదిష్వహంతామమతారూపః యేషాం తేషాం హీనస్త్యక్తో భ్రమో యైస్తేషామితి వా. జనస్య సమూహస్య ప్రాణా ప్రాణతుల్యః తజ్జన ఏవ ప్రాణా యస్యేతి వా. "ప్రియోహం జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః, ఇతి గీతావచనాదితి భావః. నను మనశ్చంద్రం ప్రవిశతీతి శ్రుతేః చంద్రమా ఏవ తాసాం తేషాం చ మనోహరః ప్రియశ్చేత్యత ఆహ-**హీనలాంఛనచంద్రమా** ఇతి. నిష్కళంక చంద్ర ఇత్యర్థః. తత్తుల్య ఇతి యావత్. నిష్కళంకే చంద్రే భగవతి స్థితే సతి కుతస్తాసాం తేషాం వా మనోభగవంతం విహాయ సకళంకమిందుం ప్రవిశేదితి భావః. నను లక్ష్మ్యాదయః స్త్రియః పరస్పరం న సమాః అస్మదాదయో భక్తాశ్చ తథా తేన భగవానయ ముత్కృష్టే ప్రహ్లాదాదౌ ఉత్కృష్టాయాం లక్ష్మ్యాం విశేషేణ సక్తస్స్యాదన్యేషా మన్యాసాం చ నిర్గతిరేవేత్యత ఆహ-**హీనాధిక-భిదాభావరహిత** ఇతి. అయం హీనోఽయమధికః ఇత్యాకారకభేదబుద్ధిశూన్యః సర్వాత్మత్వేవ

సర్వసమత్వాదితి భావః. అపి చ భగవదాశ్రయణాత్ప్రాగేవ లోకస్య హైన్యం, న తు పశ్చాదిత్యాహ-**హీనపావన** ఇతి. హీనాన్ పావయత్యుత్తమాన్ కరోతీతి తథోక్తః. అతస్సర్వే వయం సర్వా అంగనాశ్చ ఉత్తమా ఏవేతి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౦౮

శ్లో॥ హీరాస్తనస్స్వర్ణకుంభకుంకుమాంతోత్తరీయకః।
హీరాధరామృతాస్వాదపూర్ణకామో హిరణ్యకృత్॥ ౧౦౯

అథ త్రిభిర్ధ్యానోపయోగితయా లక్ష్మీసంభోగమాహ-**హీరేతి**. లక్ష్మ్యాః స్తనయో స్స్వర్ణకుంభతుల్యయోః స్థితేన కుంకుమేన అంతం సుందరముత్తరీయం యస్య స తథోక్తః. ఆలింగనసమయ ఇతి భావః. **హీరాయా** అధరామృతస్య ఆస్వాదేన పూర్ణశ్శమితః కామో మన్మథో యేన స తథోక్తః. "కామినామధరాస్వాదస్సురతాదతిరిచ్యత" ఇతి న్యాయాదితి భావః. **హిరణ్యకృత్** హిరణ్యం రేతః కరోతి సించతీతి తథోక్తః సంభోగసమయే ఇతి భావః. న చేదం రేతస్సేచనమప్రమాణమితి వాచ్యం, శివస్య మీఢుష్టమత్వశ్రవణేన తద్వద్విష్ణోర-పీత్యనుమానాత్. (త్రీణి నామాని) ౧౦౯

శ్లో॥ హీరాపాంగోత్పలావృష్టో హీరాలింగితకంధరః।
హీరావేణీసక్తకరో హీరాచుంబితలోచనః॥ ౧౧౦

హీరయా అపాంగోత్పలైరావృష్టః **హీరయా** ఆలింగితా కంధరా యస్య స తథోక్తః. **హీరాయాం** వేణ్యాం సక్తః కరో యస్య స తథోక్తః. **హీరయా** చుంబితే లోచనే యస్య స తథోక్తః. (చత్వారి నామాని) ౧౧౦

శ్లో॥ హీరావక్షోరుహాంభోజకోశశాయిమధువ్రతః।
హీరావిలోలతాటంకరత్ననీరాజితాననః॥ ౧౧౧

హీరాయాః వక్షోరుహే ఏవ అంభోజకోశే శాయీ శయానః మధువ్రతః భ్రమరః శ్వేతభృంగ ఇతి యావత్, **హీరాయాః** విలోలయోరుపరి సురతసంరంభాదితి భావః. తాటంకయోః కర్ణభూషణయోః రత్నైర్నీరాజితమాననం యస్య స తథోక్తః. (ద్వే పదే) ౧౧౧

శ్లో॥ హీరాసంవాహితపదో హీరోపలమయోపధిః।
హర్షయుక్కంజపర్యంకశాయీ హంసనిలీనహృత్॥ ౧౧౨

అథ ద్వాభ్యాం శయానం భగవంతం స్తౌతి ధ్యానోపయోగాయ. **హీరయా** సంవాహితే పదే యస్య స తథోక్తః. **హీరోపల**మయః వజ్రమణికృత ఉపధిః కంధరాధారః

యస్య స తథోక్తః. **హర్షయుజాం** హృష్టానాం సవికాసానామితి యావత్. కంజానాం పర్యంకే శయ్యాయాం శాయీ శయానః **హంసే** బ్రహ్మణి నిలీనం హృత్ యస్య స తథోక్తః యోగనిద్రాయామితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౧౨

శ్లో॥ హర్షమీలితనేత్రాబ్జో హీరశ్వాసానిలార్చితః।
హరిదిగ్భాసికూటార్కో హర్షమల్లీసుమాంబరః॥ ౧౧౩

హర్షేణ సురతానందేన యోగనిద్రాసుఖేన వా మీలితేనేత్రాబ్జే యస్య స తథోక్తః. **హీరస్య** సర్పస్య శేషస్యేతి యావత్. హీరస్సింహాహివజ్రేషు హీరా లక్ష్మీః పిపీలికా ఇతి రత్నమాలా. శ్వాసానిలైః చామరవాయుతులై్యరితి భావః. అర్చితస్సేవితః **హరిదిక్ప్రాచీ** తస్యాం భాసత ఇతి భాసీ కూటార్కః సూర్యతుల్యం కిరీటం యస్య స తథోక్తః. ప్రాచ్యాం శిరో నిధాయ శయితవానిత్యర్థః. శ్రీరంగే రంగనాయకస్యాపి తథైవ శయితత్వాదితి భావః. **హర్షో వికాసః** తద్యుక్తానాం మల్లీసుమానాం అంబరం వస్త్రం యస్య స తథోక్తః. మల్లికాపుష్పకృతవస్త్రచ్ఛన్న ఇత్యర్థః. (చత్వారి నామాని) ౧౧౩

శ్లో॥ హుతాశనజ్వలత్తేజా హుతం హుతభుగంతరః।
హుతాన్నహుతభుఙ్మూర్తిర్హుతభుగ్హుతభుఙ్నిభః॥ ౧౧౪

నను ఆషాఢశుద్ధైకాదశీమారభ్య కార్తికశుద్ధైకాదశీపర్యంతం శయానస్య అత ఏవాలసస్య ప్రతాపశూన్యస్యాస్య విష్ణోస్సేవనం వ్యర్థమత ఆహ–**హుతాశనజ్వల త్తేజా** ఇతి. హుతాశన ఇవ జ్వలత్ భాసమానం తేజః ప్రతాపో యస్య స తథోక్తః. నాయమప్రతాపః, నాపీషత్ప్రతాపః, కింత్వగ్నిప్రతాప ఏవేత్యర్థః. నను భగవత్ప్రతాపస్యాప్యుపమానభూతత్వేన తతోప్యధికః స వీతిహోత్రస్సేవ్యతామథవా స చ వహ్నిర్యేన హుతేన జీవతి, తద్ధుతం వా సేవ్యతామత ఆహ–**హుతం** యద్యద్వస్తు అగ్నిహోత్రే హుతం తత్తత్సర్వమపి విష్ణురేవ. తథా **హుతభుగంతరః**. అగ్నేరప్యంతర్యామీ తస్యాపి తేజఃప్రదః ప్రేరకశ్చేత్యర్థః. నను ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదిభిరాహుతిభిస్సర్వై రపి జఠరాగ్నౌ ఆహుతయః క్షిప్యంతే తత్పచన–వైభవేన, లోకోయం జీవతీతి కృత్వా లోకస్య స ఏవ ముఖ్యో రక్షక ఇత్యత ఆహ–**హుతాన్నహుతభుఙ్మూర్తిః**. హుతమన్నం యస్మిన్ స హుతాన్నః, స చాసౌ హుతభుగగ్నిః జఠరాగ్నిరిత్యర్థః తన్మూర్తిః తద్రూపః అహం వైశ్వా నరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచా మ్యన్నం చతుర్విధ'మితి. గీతావచనాత్సోపి జఠరాగ్నిర్భగవద్రూప ఏవ. నను కాష్ఠేష్వగ్నిం నిర్మథ్య తస్మిన్ హూయతే హవిః స చాగ్నిస్సర్వవ్యాపీ నిర్లేపః అతో భగవానేవేత్యత ఆహ–**హుతభుగితి**. కాష్ఠాంతర్గతాగ్నిరిత్యర్థః. సోపి భగవానేవ. తథాహి కాష్ఠే న కోప్యగ్నిస్స్వరూపేణాస్తి ఛిద్యమానే తస్మిన్నదృశ్యమానత్వాత్తస్య, కింతు

అగ్నిజననసామర్థ్యం కించిత్కాష్ఠే విద్యతే. తచ్చ ఈశ్వరసంబంధ్యేవ. ఈశ్వర శక్త్యైవ కాష్ఠస్య తాదృశశక్తి సంగతేరితి నను జఠరాగ్న్యాదిరూపత్వమీశ్వరస్య స్మృతమ్. ఈశ్వరస్త్వగ్ని వర్ణశ్శ్రూయతే తతో నాయమీశ్వర ఇత్యత ఆహ–**హుతభుఙ్నిభ** ఇతి అగ్నివర్ణ ఇత్యర్థః. తమగ్నివర్ణం పురుషమితి శ్రుత్యుక్తోగ్నివర్ణ ఈశ్వరోయమేవ. హిరణ్యవర్ణత్వేనా–స్యైవాగ్నివర్ణత్వాదితి భావః. (అత్ర శ్లోకే షట్పదాని సంతి) ౧౧౪

శ్లో॥ హూతో హూతిర్హూతికర్తా హూత్యర్థో హూతికారణమ్।
హూత్యతీతో హూతిగతో హూతిశ్రోతా హుతాత్మకః॥ ౧౧౫

నను అగ్నిహోత్రిభిః అగ్నిహోత్రేణ చ భగవానింద్ర ఏవ బహుధా ఆహూయతే అత ఏవ తస్య పురుహూత ఇతి నామ. తతోస్మాభిరపీంద్ర ఏవాహూతవ్యస్సే వితవ్యశ్చేత్యత ఆహ–**హూత ఇతి**. హూత ఆహూత ఇంద్రాదిః **హూతిరాహ్వానం హూతికర్తా** యజమానాదిః **హూత్యర్థః** ఆహ్వానస్య ఫలం ఇంద్రాద్యాగమనాదికం **హూతి**కారణం ప్రాణవాయుః తస్యైవ శబ్దజనకత్వాత్. యజ్ఞాదికం వా. తదర్థమేవ తేషామాహ్వానాదితి భావః. సర్వమపీదం శ్రీహయగ్రీవాత్మకమేవ. తత్ర హేతుమాహ–**హూత్యతీత** ఇతి. హూతేరవిషయః. బ్రహ్మత్వాదితి భావః. బ్రహ్మణోస్య సర్వాత్మకత్వముచితమితి తాత్పర్యమ్. నను నాయం హూత్యవిషయః గజేంద్రాదిభిరాహూతత్వాద్ద్రుహ్మాదిభిశ్చేత్యత ఆహ–**హూతిగత** ఇతి. ఆహ్వానస్యాప్యంతర్గతం భగవంతం కథమాహ్వానం విషయీకుర్యాదితి భావః. నను కథం తైరాహూతోఽత ఆహ–**హూతిశ్రోతేతి**. దూరస్థగజేంద్రాదిభక్త జనాహ్వానశ్రవణమస్య లీలయా భక్తరక్షణార్థం వా మాయయా సుసంగతమితి భావః. అశ్రుతత్వే తు తత్ర భగవత ఆగమనం న సంభవేదితి జ్ఞేయమ్. నను తర్హి అస్మాభి రాహూతస్య భగవత ఆగమనం కుతోద్య న భవతీత్యత ఆహ–**హుతాత్మక** ఇతి. హుతా ఆత్మానో మనాంసి యస్మిన్ స తథోక్తః. యే బ్రహ్మాదయో భాగవతాః భగవతి మనో లీనం కృతవంతః తేషామస్య దర్శనం సులభం, న త్వస్మాకమితి భావః. (నవ పదాని) ౧౧౫

శ్లో॥ హృదయాళుర్హృదయగో హృద్యో హృదయదుర్గ్రహః।
హృదయం హృదయాకాశో హృద్వాసో హృదయేశ్వరః॥ ౧౧౬

నను తాదృశేష్వపి భాగవతేషు కుతోస్యామనుగ్రహ ఇత్యత ఆహ–**హృదయాళు**రితి. సత్స్వభావః. నను క్వాపి వైకుంఠే స్థితే హరౌ భాగవతానామసి మనాంసి కథమ్. లీనానీత్యత ఆహ–**హృదయగ** ఇతి. 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠ' తీతి గీతావచనాదీశ్వరస్సర్వభూతహృదయస్థ ఏవ. తేన తస్మిన్ మనోలయనం సుకరమేవేతి భావః. నను హృద్యే వస్తుని మనో లగతి న త్వహృద్యే ఇత్యత ఆహ–**హృద్య** ఇతి.

సచ్చిదానందరూపత్వాన్మనోజ్ఞః. నను యద్యయం హృదయ ఏవ స్యాత్తర్హి కుత స్సరై ్వ ర్నోపలభ్యేతేత్యత ఆహ-**హృదయదుర్గ్రహ** ఇతి. అసంస్కృతేన మనసా గ్రహీతుం శక్య ఇత్యర్థః "మనసైవారేనుద్రష్టవ్య" ఇతి. "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా స" హేతి చ శ్రుతిద్వయసద్భావాదితి భావః. నను సంస్కృత్వాసంస్కృతత్వ భేదాన్మనసో భగవత్స ్వరూపజ్ఞానాజ్ఞానే స్యాతాం నామ. చక్షురాదికం తు సర్వేషామపి తుల్యమేవ. అతస్తే నైవాయం భగవాన్గృహ్యాతామత ఆహ-**హృదయమితి**. ఇంద్రియాణాం మనశ్చాస్మీతి గీతావచనాదింద్రియోత్తమత్వేన మనసో విష్ణువిభూతిత్వం సిద్ధమ్. యదీదం మనశ్చక్షురాది-సాధారణం స్యాత్తర్హి ఇంద్రియోత్తమత్వమస్య న స్యాత్ విష్ణువిభూతిత్వం చ న స్యాత్. గీతావచనం చ విరుద్ధ్యేత. తస్మాత్ సంస్కృతమనసైవాయం గృహ్యః. న త్వసంస్కృత-మనసా, నాపి చక్షురాదినేతి భావః. **యద్వా** నను మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి శ్రుతేర్మన ఏవోపాస్యమిత్యత ఆహ-**హృదయ**మితి. తదపి భగవద్విభూతిరేవేతి భావః. నను దహరోపాసనమపి శ్రూయతే అత ఆహ-**హృదయాకాశ** ఇతి. దహరాకాశోపి భగవద్విభూతిరేవ. నన్వేవం కిం తయోరుపాసనం కార్యమత ఆహ-**హృద్వాస** ఇతి. హృది లక్షణయా దహరాకాశే వాసో నివాసో యస్య స తథోక్తః. దహరస్య బాహ్యత్వాన్నోపాస్యతా, కిం త్వాంతరస్యేశ్వరస్యైవేతి భావః. **హృదయేశ్వరః** మనసః ప్రభుః ప్రేరక ఇతి వా. తతో న మన ఉపాస్యమితి భావః. అత్ర హృదయేశ్వర ఇత్యనేన భార్యాయా భర్తా యథా హృదయేశ్వరస్తద్వద్భక్తానామీశ్వర ఇతి సూచ్యతే. (అష్ట నామాని) ౧౧౬

శ్లో॥ హృతస్వజనసంసారో హృతభక్తమనోధనః।
హృతభక్తార్పితస్వాదునైవేద్యో హృతతజ్జనః॥ ౧౧౭

నను శ్రుతివిహితయోర్మనో దహరోపాసనయోః కుతస్త్వయా నిరాకృతిరితి శంకాయాం శ్రుతిరపి మనో దహరయోర్బ్రహ్మత్వమారోప్యైవో భావనాం విహితవతీ. న తు కేవలం తతశ్చ బ్రహ్మబుద్ధ్యా మన ఆద్యుపాసనం మందప్రజ్ఞవిషయమేవ. ప్రాజ్ఞాస్తు బ్రహ్మైవోపాసతే బ్రహ్మణస్సంసారకారణాజ్ఞాననివారకత్వాదిత్యాహ-**హృతస్వజన**సంసార ఇతి. స్వజనస్య భక్తజనస్య సంసారో యేన హృతస్స తథోక్తః. న హి భగవద్భక్తానాం సంసారో నామ, చిత్రగుప్తాదిషు సంసారాభావస్య దృష్టత్వాదితి భావః. సంసారనివారణప్రకారమేవాహ-**హృతభక్త**మనోధన ఇతి. హృతం స్వీకృతం భక్తానాం మనోరూపం ధనం యేన స తథోక్తః. దారాపత్యాదిసంసారసముద్రపతితం భిన్నం మనస్స ్వయమేవ స్వస్మిన్నివేశ్య ఆనందయ-తీత్యర్థః. అంతర్యామిత్వాదితి భావః. అత్ర చ "జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధునూదనః, స వై తత్త్వార్థ విజ్ఞాతా స వై మోక్షార్థచింతక" ఇతి వచనం ప్రమాణం బోధ్యమ్. న కేవలం భక్తానాం మనోధనమేవాయం హృతవాన్ కింతు తదీయం

సర్వమపీత్యాహ-**హృతభక్తార్పిత** స్వాదునైవేద్య ఇతి. హృతం స్వీకృతం భక్తైరర్పితం స్వాదు రుచిరం నైవేద్యం నివేద్యమేవ నైవేద్యం నివేదనీయం అన్నాదికం గృహాపత్యాదికం చ యేన స తథోక్తః. భగవద్భక్తా హి స్వదేహాదికం సర్వమపి భగవతే సమర్ప్య ప్రపద్యం తే త్వ మ్మేహం ఇతి తద్రహస్యాత్. **యద్వా** నను యది భగవతే మనోర్పితం తర్హి కిమితి తే అన్నాది భుంజతే? అత ఆహ-**హృతేతి**. సర్వమపి పాయసాదికం భగవతేఽర్పయితుమేవ తే భుంజతే భగవతో హృదయాంతర్గతత్వాత్. న తు స్వార్థమితి భావః. ఏవం విధానాం భక్తానాం గతిమాహ-**హృతతజ్జన** ఇతి. తత్ బ్రహ్మ ఓంతత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్స్మృత ఇతి వచనాత్. తస్మిన్ నిష్ఠావాన్ జనస్తజ్జనః మధ్యమపదలోపిసమాసః. బ్రాహ్మణ ఇతి యావత్. హృతః స్వీయత్వేన స్వీకృతః. తజ్జనో యేన స తథోక్తః. స్వసాలోక్యాదికం తేభ్యో దిశతీత్యర్థః. (చత్వారి నామాని) ౧౧౭

శ్లో॥ హృతసామ్యో హృతాంభోధిర్హృతాంభోనిధిదేశికః।
హృతభీష్మసుతారత్నో హృతవేదగణాహృతిః॥ ౧౧౮

నన్వేవం భక్తానాం సారూప్యదానే భగవాం స్తే చ తుల్యాస్స్యురతశ్చ భగవత స్సర్వోత్తమత్వం న స్యాదత ఆహ-**హృతసామ్య** ఇతి. హృతమపహృతం సామ్యం యస్య సః యేన స ఇతి వా. జగత్సృష్ట్యాదివర్జమేవ తేషామీశ్వరత్వమితి సూత్రకృతై వోక్తత్వాన్న తేషాం తత్తుల్యతేతి భావః. నను కానయం స్వీయత్వేవ స్వీకృతవానితి శంకాయాం సర్వన్వక్తుమశక్యత్వాచ్చతుర ఆహ-**హృతాంభోధిః**, క్షీరసాగరమయం స్వీయత్వేన స్వీకృతవాన్. తత్ర శయితత్వాత్, తత్సుతాయాః పరిణయాచ్చేతి భావః. కిం చ **హృతాంభోనిధిదేశికః** హృతాంభోనిధిరగస్త్యః తస్య దేశికో గురుః అగస్త్య మేకం శిష్యత్వేన స్వీకృతవాన్. హయగ్రీవాగస్త్యసంవాదస్య బ్రహ్మాండపురాణస్థత్వాదితి భావః. **హృతభీష్మసుతారత్నః** హృతం భీష్మస్య సుతారత్నం రత్నతుల్యా కన్యా రుక్మిణీతి యావత్. యేన స తథోక్తః కృష్ణావతారే ఇతి భావః. రుక్మిణీయం పత్నీత్వేన స్వీచకారేత్యర్థః. **హృతానాం** సోమకాసురేణాపహృతానాం వేదగణానామాహృతిః పునరాహరణం యస్మాత్స తథోక్తః. ఆదావేవ వేదగణం స్వవందిజనత్వేన స్వీచకార మధ్యే చ తస్య సోమకాద్భ్రంశే జాతే సతి పునర్మత్స్యావతారం ధృత్వా తం స్వీచకారేత్యర్థః. (పంచ పదాని) ౧౧౮

శ్లో॥ హృతసర్వజగన్మాలో హృద్యవాక్యో హృతాన్వయః।
హృతగోపాంగనావస్త్రో హృత్నవత్ససుతాకృతిః॥ ౧౧౯

కి మేవం పృథఙ్నిర్దేశేన? వస్తుతస్తు సర్వమపి జగత్ ఈశ్వరేణ స్వక్రీడారస నిర్వృత్త్యర్థమక్షత్వేనగృహీతమేవ. సర్వస్యాపి తదధీనత్వాత్తస్మై బల్యర్పణాచ్చేత్యాహ- **హృతసర్వ-**

జగన్మాల ఇతి. హృతా స్వీకృతా సర్వజగన్మాలా యేన స తథోక్తః. సర్వమపి జగత్స్వనివాసత్వేన స్వీకృతవానితి వా. నను కథమిదం త్వయా జ్ఞాతమిత్యాశంకాయాం తదీయైరేవ వేద వచనైరిత్యాహ–**హృద్యవాక్య** ఇతి. హృద్యాని వాక్యాని వేదరూపాణి యస్య స తథోక్తః "సర్వే దేవా అస్మై బలిమాహరం"తీత్యాదిశ్రుతేరితి భావః. నను అసంగో హ్యాయం పురుష ఇత్యుక్తలక్షణస్యాసంగస్యేశ్వరస్య కథం వేదవాక్యాన్యాసన్నత ఆహ–**హృతాన్వయ** ఇతి. స్వీకృతశరీరాదిసంబంధః లీలయేతి భావః. భక్తేచ్ఛయేతి వా స్వపూరుషేచ్ఛానుగృహీత–రూపమితి భాగవతాత్. తాన్యేవ లీలాకృత్యాని కాని చిద్దర్శయతి–**హృతేత్యాదినా**. హృతాని గోపాంగనానాం వస్త్రాణి యేన స తథోక్తః. శ్రీకృష్ణస్య లీలామనుష్యత్వాత్తత్కృత్యాన్యేవా–త్రోదాహరతీతి జ్ఞేయమ్. నను గోపీవస్త్రాప హరణమితీయం న లీలా, కిం తు కామ ఏవేత్యతో లీలాంతరమాహ. **హృతవత్స సుతాకృతిః** హృతానాం బ్రహ్మణాపహృతానాం వత్సానాం తర్ణకానాం సుతానాం గోపాలబాలానాం చ ఆకృతయో యస్య స తథోక్తః. (పంచ నామాని) ౧౧౯

శ్లో॥ హృషీకేశో హృతబకో హృతస్వర్గాలయద్రుమః।
హృతభూపాబలారాశిర్హృతభూతనయాసుకః॥ ౧౨౦

నను కథం భగవతా ఏకేన వత్ససుతాదిబహురూపాణి ధృతానీత్యత ఆహ–**హృషీకేశ** ఇతి. హృషీకాణామింద్రియాణామీశః ప్రభుః సర్వేంద్రియేశ్వరోయం సర్వేంద్రియాణామపి స్వస్మిన్నేకస్మిన్నపి బహుత్వభ్రమం జనయితుమీష్టే ఇతి భావః. యద్వా హృషీకేశః పరమాత్మా యః పరమాత్మా జగద్రూపేణ మాయావశాత్ప్రతీయతే. తస్య వత్ససుతాకృతిధారణం నాద్భుతమితి భావః. నను నేదం చిత్రం కాయవ్యూహ మాయయాసౌభర్యాదీనామపి బహుశరీరధారణప్రసిద్ధేరత ఆహ–**హృతబక** ఇతి. హృతో నాశితో బకో యేన స తథోక్తః. బకరూపిణోఽసురస్యకంఠే ప్రవిశ్య తం జఘానేతి చిత్రమిదమితి భావః. నను నేదం చిత్రం దేవేంద్రాదిభిర్వృత్రాసురాదీనాం హతత్వాదత ఆహ–**హృతస్వర్గాలయద్రుమః**. హృతః అపహృతః స్వర్గాలయద్రుమః. పారిజాతో యేన స తథోక్తః. ఇంద్రమపి జిత్వా స్వర్గతరు–మానీయ భూతరుం చక్రే ఇతీదం చిత్రమితి భావః. నన్వర్జునేన సర్వమపి ఇంద్రవనం హృతమిత్యత ఆహ–**హృతభూపాబలారాశి**రితి. హృతః స్వీకృతః భూపాబలారాశిః నరకాసుర–బందీకృత రాజకన్యాసమూహః యేన స తథోక్తః. నను సర్వానపి భూపాన్ జిత్వా తథా తా నరకాసుర అనీతవానేవేత్యత ఆహ–**హృతభూతనయాసుక** ఇతి. నరకాసురప్రాణ–సమూహాపహారీ. (పంచ నామాని) ౧౨౦

శ్లో॥ హృతభూభారభూపౌఘో హృతబాణాసురాత్మజః।
హృతబాణభుజాదర్పో హృతగర్వసురేశ్వరః॥ ౧౨౧

నను హిడింబాదయో భీమేనాపి నిహతా అత ఆహ–**హృతభూభారభూపౌఘ** ఇతి. భూభారభూతం సర్వేపి భూపగణం కాలయవనాదికం జఘానేత్యర్థః. నను బాణాసురేణాపి సర్వే భూపా జితా ఇత్యత ఆహ **హృతబాణాసురాత్మజ** ఇతి. హృతా స్వీకృతాభార్యాత్వేనేతి భావః. బాణాసురస్యాత్మజా సుతా ఉషా యేన స తథోక్తః. అనిరుద్ధవ్యూహరూప ఇతి భావః. నను సోప్యనిరుద్ధో బాణాసురేణ నిరుద్ధ ఇత్యత ఆహ–**హృతబాణభుజాదర్ప** ఇతి. బాణాసురస్య భుజాదర్పం సర్వమప్యయం హృతవాన్. ఏవం రాక్షసోత్తమస్య గర్వాపహారముక్త్వా. అథ దేవోత్తమస్యాహ–**హృతగర్వసురేశ్వర** ఇతి. హృతో గర్వో యస్య స హృతగర్వసురేశ్వర ఇంద్రో యస్మాత్స తథోక్తః. గోవర్ధనోద్ధార పమయే ఇతి భావః. **యద్వా** నను స్వపూరుషేచ్ఛా–నుగృహీతరూపమిత్యనేన భగవద్రూపస్య భక్త పరతంత్రతా సిద్ధా భక్తరూపం తు కిం తంత్రమత ఆహ–**హృత గోపాంగనావస్త్ర** ఇతి. భగవతా సహ విహర్తుకామానామృషీణాం వాంఛాం పరిపూరయితుం భగవాన్స్వయం కృష్ణరూపేణావతీర్య తాంశ్చ గోపీరూపేణావతరయ్య తత్రాపి శ్రీకృష్ణోఽస్మాకం పతిర్భూయాదితి కాళికాం ప్రార్థయంతీనాం తాసాం వసనాని తదిచ్ఛామనునృత్య స్వయమపజహార. తస్మాత్ భక్తాస్స్వత ఏవ భగవత్సరతంత్రాః భగవాంస్తు లీలయా భక్తానువ్రత ఇతి భావః. నను భక్తేచ్ఛయా భగవతో ధృతరూపత్వే కృతకార్యత్వే చ అభ్యుపగమ్యమానే సతి. వత్సగోపాలబాలశతరూపధారణమహేతుక మేవ స్యాత్. తథా బ్రహ్మణ ఇచ్ఛాభావాదత ఆహ–**హృతవత్సేతి**. భగవతః కృష్ణస్య మాయా వైభవం దిదృక్షుణా బ్రహ్మణా వత్సబాలా అంతర్ధాపితాః. తమేవ తస్మై దిదర్శయిషుణా కృష్ణేన. తత్తద్వత్సబాలశతరూపాణి స్వీకృతానీదమపి. భక్తేచ్ఛాపూరణాయైవ. నను భగవతో మాయిత్వమన్యేషాం నేతి. కథమియం వ్యవస్థేత్యత ఆహ–**హృషీకేశ** ఇతి. బ్రహ్మాదయస్తు ఇంద్రియావశా ఇతి భావః. నను భగవానయం కిం నిజేంద్రియావశః? ఉత పరేంద్రియా–వశః? న తావద్ద్వితీయః. బకేన గిళితత్వాత్. సత్యభామా వాగింద్రియేణ ప్రేరితత్వాచ్చేత్యత ఆహ–**హృతబక** ఇతి. హృతస్వర్గాలయద్రుమ ఇతి చ బకమేవాసురమయం జఘాన, సత్యభామాప్రేరణం వ్యాజీకృత్య స్వభుజబలం దర్శయితుమేవ భగవతా తథా చేష్టితమ్, న తు పారవశ్యాత్ ఇతి భావః. నను న ప్రథమః స్త్రీజితత్వాదిత్యత ఆహ – **హృతభూపాబలారాశి**–రితి. కారాగృహాద్రాజాంగనా మోచయితుమేవ కృష్ణేన తథా చేష్టితం న తు స్త్రీలౌల్యాత్ ఇతి భావః. నను స్వీయపరకీయభేదగ్రహగ్రస్తస్య పాండవపక్షపాతినః కథం హృషీకేశత్వమత ఆహ–**హృతభూతన**యాసుక ఇతి. స్వప్రియాయా భువస్సుతమపి జఘాన అతో నాయం స్వజనపక్షపాతీ కిం తు శిష్టపక్షపాత్యేవ. పాండవానాం శిష్టత్వాత్తే భగవతా రక్షితాః. నరకాసురస్తు దుష్టత్వాచ్ఛిక్షితః స్వీయత్వం తు ఉభయత్ర తుల్యమేవేతి న భగవతః పక్షపాతావకాశ ఇతి భావః. నను నాయం హృషీకేశః క్రోధవశేనానేన బహురాజకస్య

హృతత్వాదత ఆహ-**హృతభూభారభూపౌఘ** ఇతి. భూభారహరణార్థం భగవతః కృతావతార-త్వేన, భూభారహరణముచితం, భూమీచ్ఛానిర్వర్తనస్య కర్తవ్యత్వాదితిభావః. అథ భాగవతేచ్ఛయా ధృతమపరం వ్యూహరూపమాహ-**హృతబాణాసురాత్మజ** ఇతి. భాగవతాః అనిరుద్ధవ్యూహం యథా ధ్యాయంతతితథా ప్రాదుర్భూయ ఉషాం స్వీచకారేత్యర్థః. భక్తేచ్ఛయైవ భగవతా కృతమన్యత్కృత్యమాహ-**హృతబాణ** భుజాదర్ప ఇతి, భాగవతేన శినేన బాణాసురగర్వదమనస్య కాంక్షితత్వాదితి భావః. బాణేన గర్విణా స్వేనసహయోద్ధుం శివ ఆకారిత స్తం శశాప త్వద్గర్వప్రశమనకృత్కశ్చి దచిరాదేవాగమిష్యతీతి భాగవతాత్. అపరమపి కృత్యమాహ-**హృతగర్వసురేశ్వర** ఇతి. భగవద్భుజవైభవం దిదృక్షోరింద్రస్య వాంఛాం పరిపూరయితుం వర్షపీడితానాం గో గోప గోపీ జనానాం వర్షబాధానివారణేచ్ఛాం పరిపూరయితుం వా ఆహమేవ త్రిభువనాధిపతిరితి సురేశ్వరస్య మహాన్ గర్వ ఆసీత్ శ్రీకృష్ణేన సహ విరోధే స నశ్యేదితి నారదాదిభక్తజనేచ్ఛాం పరిపూరయితుం వా శ్రీకృష్ణో గోవర్ధనముద్ధృత్య ఇంద్రవాంఛాం పూరయామాస, తస్య చ గర్వం నాశయామాస, గోగణాదికం చారక్షదితి భావః. ఇతి వ్యాఖ్యేయం. శ్రీకృష్ణాద్యవతారాంతరకృతమపి సర్వం చిత్రం కర్మ శ్రీహయగ్రీవపరబ్రహ్మకృతమేవేతి దర్శయితుం తత్తత్కృత్య నిర్దేశ ఇతి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి నామాని) ౧౨౧

శ్లో॥ హృద్యప్రియో హృద్యరూపో హృష్టభక్తైకగోచరః।
హృదయానందసందాయీ హృన్నాడీముఖసంస్థితః॥ ౧౨౨

భక్తేచ్ఛాపూరణాయైవాయం తులస్యాదివస్తూని స్వీకరోతీత్యాహ-**హృద్యప్రియ** ఇతి. హృద్యాని తులసీపద్మవనాది వస్తూని ప్రియాణి యస్య స తథోక్తః. నను హృద్యేష్వేవ వస్తుషు భగవత స్సర్వసమస్య కుతః ప్రీతిరత ఆహ-**హృద్యరూప** ఇతి. స్వేనయద్ధృద్యం రూపం ధృతం తదానుగుణ్యాయ-హృద్యాన్యేవ వస్తూని-ప్రీత్యా ధరతీత్యర్థః. నన్వస్య రూపం కుత స్సర్వైర్నజ్ఞాయతే? ఇత్యత ఆహ-**హృష్టభక్తైకగోచరః**. హృష్టా నిత్యసంతుష్టా భక్తాః తదేక గోచరః తేషామేవ కేవలం విషయః, అంతర్ముఖత్వా త్తేషామితి భావః. భక్తానామసాధారణ-చిహ్నం తు హర్ష ఏవేతి బోధ్యమ్. నను కుత ఏషాం హృష్టత్వ మత ఆహ-**హృదయానంద-సందాయీతి**. భగవానేవ తేషాం హృదయానందం దదాతి స్వరూపసాక్షాత్కారవితరణద్వారేతి భావః. నన్వంతర్ముఖానామపి భగవద్దర్శనం దుర్లభమేవ. తత్ర తస్యాసత్త్వాదిత్యత ఆహ-**హృన్నాడీముఖసంస్థిత** ఇతి. హృన్నాడీసుషుమ్నా తస్యాః ముఖమగ్రభాగః బ్రహ్మరంధ్రమితి యావత్. తస్మిన్ సంస్థితః జీవాత్మనాం సుషుమ్నా వర్త్మనా బ్రహ్మరంధ్రస్థితేన పరమశివేన సంయోజ్యేతి భూత శుద్ధావుక్తత్వాదితి భావః. (పంచ నామాని) ౧౨౨

శ్లో॥ హృష్టిప్రియో హృష్టిసఖో హృష్టిబంధుర్హృతక్లమః।
హృష్టిమాన్ హృష్టిపో హృష్టో హృష్టీశో హృష్టిమానదః॥ ౧౨౩

నను పరమాత్మసంయోగేనాపి భక్తానాం కథం హృష్టత్వమిత్యాశంకాయాం పరమాత్మని మూర్తీభూతాయా హృష్టేస్సత్త్వాదిత్యాహ-**హృష్టీతి**. హృష్టిప్రియః హృష్టి స్తుష్టిరంగనా. హ్రీశ్రీకీర్తి తుష్టిపుష్ట్యాదీనాం భగవదబలాత్వ ప్రసిద్ధేరితి భావః. తస్యాః ప్రియః. ఇయం హృష్టిర్హర్షాభిమానినీ దేవతేతి జ్ఞేయమ్. ప్రియత్వే హేతుమాహ-**హృష్టిసఖ** ఇతి. సఖ్యౌ భగవతి హృష్టేః ప్రీతి రుచితేతి భావః. న కేవలం సఖా కింతు బంధు రపీత్యాహ-**హృష్టిబంధురితి**. నహి భగవంతం వినా తస్యా అన్యో బంధుర్భ్రాత్రాది రస్తీతి భావః. కుతస్త థేత్యత ఆహ - **హృతక్లమ** ఇతి. హృతః అపహృతః ఆశ్రితానాం క్లమః ఖేదో యేన స తథోక్తః. యస్మాదయం స్వాశ్రితానాం క్లమం సర్వవిధమపహరతి అతోఽయమేవ ఆశ్రితాయా హృష్టేర్బంధుస్సఖా ప్రియ శ్చేత్యుచ్యత ఇతి భావః. నాస్య కదాచిదపి హృష్టివియోగ ఇత్యాహ-**హృష్టిమానితి**. నిత్యం హృష్టిసంయుక్త ఇత్యర్థః. నిత్యయోగే-మతుబ్విధానాదితి భావః. భగవతోయం హృష్టి సంయోగో న స్వార్థః కింతు హృష్ట్యర్థమేవేత్యాహ-**హృష్టిప** ఇతి. హృష్టిపాలకః స్వవియోగేన హృష్టిర్నభవిష్యతీతి ధియా తత్పాలనార్థమేవ తాం స్వీచకారేత్యర్థః. కుత ఏవ ముచ్యతే? పత్యుర్భార్యా సంయోగస్యాప్యాకాంక్ష్యత్వాదత ఆహ-**హృష్ట** ఇతి. నిత్యసంతుష్టః. స్వాత్మానుభవాదితి భావః. నన్వేవం స్వస్మిన్న కాంక్ష మము మేవ హృష్టిః. కి మితి సేవతే? అత ఆహ-**హృష్టీశ** ఇతి. ఈశ్వరం హి లోక స్సేవతే యతోయం హృష్ట్యా ఈశః తతోముమేవ హృష్టి స్సేవత ఇతి భావః. స్వస్మిన్న నను రక్తస్యాపీశ్వరస్యాశ్రయణా ద్ధృష్టేర్మహాన్మాన ఆసీదిత్యాహ-**హృష్టిమానద** ఇతి. హృష్టే రభిమానప్రదః భగవాన్కదాచిదపి మయా న వియుక్త ఇత్యాకారకాభిమానస్త స్యాజాయత ఇత్యర్థః. అనేన ఉదాసీనస్యాపి భగవత ఆశ్రయణేన భక్తానాం మహాన్మానో జాయతే. లోకైస్తస్య పూజ్యమానత్వాదితి సూచ్యతే. మానః పూజా (నవ నామాని) ౧౨౩

శ్లో॥ హృష్టప్రియో హృష్టసఖో హృష్టబంధుర్హృతాసుఖః।
హృష్టసేవ్యో హృష్టపాలో హృష్టసౌఖ్యప్రదాయకః॥ ౧౨౪

భగవత ఏవం హృష్టత్వాదేవ హృష్టా ఏవాస్య భక్తా ఇత్యాహ-**హృష్టేతి**, హృష్టప్రియః హృష్టాః "యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టాః" యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో ద్వంద్వాతీతో విమత్సర" ఇతి గీతావచనాత్. తే ప్రియా యస్య స తథోక్తః. తత్ర హేతుమాహ-**హృష్టసఖ** ఇతి. యతోయం హృష్టానాం సఖా తతోఽస్య హృష్టేషు ప్రీతిరితి భావః. భగవదనుగ్రహేణైవ తేషాం యాదృచ్ఛయా కస్యచిద్భోజ్యస్య లాభ ఇతి. సఖేత్యుక్తం అత ఏవ **హృష్టబంధుః**. హృష్టానాం

బంధుః సర్వదా తదనువర్తనాదితి భావః. అపి చ తాదృశానాం భక్తానామసుఖమయమేవ హంతీత్యాహ-**హృతాసుఖ** ఇతి. యేతు ఇదమధునా ప్రాప్తమన్య చ్ఛ్వః ప్రాప్స్యామీత్యేవం చింతయంతి. తే ఖిద్యంతే చింతితస్య అప్రాప్త్యా లబ్ధస్య నాశేన చ, న తు నిత్యసంతుష్టా ఇతి భావః. ఏవం హృష్టప్రియత్వాదేవ భగవాన్ **హృష్టసేవ్యః** హృష్టైస్సేవితుం శక్యః యోగ్య ఇతి వా. అహృష్టానాం తు సాంసారికపదార్థసేవయైవ కాలక్షేప ఇతి భావః, ఏవం విధానాం న కస్మాదపి భీతిః. భగవతో రక్షకస్య సత్త్వాదిత్యాహ-**హృష్టపాల** ఇతి. హృష్టరక్షకః వర్షాద్యుపద్రవేభ్యో రాజాద్యుపద్రవేభ్యశ్చ భగవానేవామూన్ రక్షతీత్యర్థః. న కేవలం మే తావదేవ రక్షణం, కింతు తేషాం సౌఖ్యమపి విధత్త ఇత్యాహ-**హృష్టసౌఖ్యప్రదాయక** ఇతి నిత్యసంతుష్టాన్ భాగవతాన్ భగవద్బుద్ధ్యా సర్వేప్యర్చయంతీతి భావః. (సప్త నామాని) ౧౨౪

శ్లో॥ హృష్టభక్తో హృష్టకాంతో హృష్టరాష్ట్రో హృషీకజిత్।
హృతదుష్టో హృతాధర్మో హతద్విజసుతాననః॥ ౧౨౫

భగవతో హృష్టసౌఖ్యప్రదాయకత్వా ద్ధృష్టప్రియత్వా చ్చైవ భగవద్భక్తా హృష్టా ఇత్యాహ-**హృష్టభక్త** ఇతి. హృష్టాః పూర్ణమనోరథత్వాత్సంతుష్టాః భక్తా యస్య స తథోక్తః. న కేవలం భక్తా ఏవాస్య హృష్టాః కింతు కాంతా అపీత్యాహ-**హృష్టకాంత** ఇతి. భగవతః సర్వకాంతా అపి సురత సంతుష్టా ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షమిదం శ్రీకృష్ణావతారే న కేవలం భక్తాః కాంతా ఇత్యేవ. కింతు సర్వమపి రాష్ట్రమిత్యాహ-**హృష్టరాష్ట్ర** ఇతి. భగవత్పాలితం సర్వమపి రాష్ట్రం ధనధాన్యాదిసమృద్ధ్యా సంతుష్టమిత్యర్థః. శ్రీరామావతారే ఇతి భావః. నను సర్వా అపి కాంతాః కథమయం సురతేన సంతోషితవానిత్యాశంకాయామాహ-**హృషీకజి**దితి. అస్ఖలితేంద్రియ ఇత్యర్థః. "యస్యేంద్రియం ప్రమథితుం ప్రమదా న శేకు" రితి భాగవతాదితి భావః. రాష్ట్రస్య హృష్టత్వే హేతూ ఆహ-**హృతేతి**. హృతదుష్టః దుష్టాన్రాక్షసాదీన్ యతోయం నాశితవాన్ తతో న రాష్ట్రస్య దుష్టభీతిరిత్యేకో హేతుః, అన్యమాహ-**హృతాధర్మ** ఇతి. అధర్మం నాశయిత్వా ధర్మం వ్యవస్థాపితవానితి ద్వితీయః. నను అధర్మో న సర్వాత్మనా నాశితః. శ్రీరామే రాజ్యం పాలయతిసతి వృద్ధ బ్రాహ్మణపుత్రస్య అధర్మవశేన మృతత్వాదితి-శంకాయామాహ-**హతద్విజసు**తానన ఇతి. హతస్య అధర్మేణ నాశితస్య ద్విజసుతస్య అననం ప్రాణనం పునరుజ్జీవనమితి యావత్ యస్మాత్స తథోక్తః. తాదృశాధర్మహేతు శంబుక నామకశూద్రతపస్విహనన ద్వారేతి భావః. (సప్త నామాని) ౧౨౫

శ్లో॥ హృతపాండుసుతాపత్కో హృతకర్ణయశోధనః।
హృతదుర్యోధనశ్రీకో హృతశంబరదానవః॥ ౧౨౬

అథ భక్తానాం హృష్టత్వం వ్యవస్థాపయితుం భక్తానామాపన్నివారణమభక్తానాం

సంపన్నివారణం చాహ-**హృతేతి**. హృతపాండుసుతాపత్కః హృతా పాండుసుతానాం ధర్మరాజాదీనామాపత్ లక్షాగృహదాహాదిరూపా యేన స తథోక్తః. ధర్మరాజాదీనాం భగవద్భక్తత్వాదితి భావః. **హృతకర్ణయశోధనః** హృతం కర్ణస్య యశో జగదేకవీరత్వ ప్రయుక్తకీర్తిరేవ ధనం యేన స తథోక్తః. కర్ణాయాపజయమర్జునాయ జయం చ కృష్ణ ఏవ దదావిత్యర్థః. నాగాస్త్రప్రయోగాదిషు కృష్ణకృతార్జునోపకారస్య భారతే ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. **హృతదుర్యోధనశ్రీకః** హృతా దుర్యోధనస్య శ్రీః సంపత్ రాజ్యలక్ష్మీరితి యావత్ యేన స తథోక్తః. శ్రీకృష్ణేనైవ దుర్యోధనస్య నాశితత్వాదితి భావః. కర్ణదుర్యోధనయోరభక్తత్వాదితి భావః. **హృతశంబరదానవః** హృతః శంబర ఇతి దానవో యేన స తథోక్తః. లోకద్వేషిణం శంబరం ప్రద్యుమ్నరూపేణ నాశిత వానిత్యర్థః. (చత్వారి నామాని) ౧౨౬

శ్లో॥ హృదంతర్దర్శితజగన్మాలో హృద్యోత్తరీయభాక్।
హృతరుక్మికచశ్మశ్రుజాలో హృద్యోరుఖేలనః॥ ౧౨౭

భక్తప్రార్థనాం వినాపి భక్తానుగ్రహాయ స్వరూపసాక్షాత్కారం భక్తేభ్యో దిశతీత్యాహ-**హృదంతర్దర్శితజగన్మాల** ఇతి. హృదంతః ఉదరస్య మధ్యే దర్శితా మాత్రే ఇతి భావః, జగన్మాలా యేన స తథోక్తః. మృద్భక్షణపరీక్షాయాం విశ్వరూపస్య కృష్ణేన యశోదాయై దర్శితత్వాదితి భావః. తదపి రూపం భక్తానుగ్రహార్థమేవ సంకోచయామాసేత్యాహ-**హృద్యోత్తరీయభాగితి**. హృద్యముత్తరీయం భజతీతి తథోక్తః. క్షణాంతర ఏవ యశోదయా పునః కృష్ణస్యైతాదృశస్య దృష్టత్వాదితి భావః. అనేన భగవతో రూపాణి సర్వాణ్యపి న కర్మతంత్రాణి కింతు లీలామయాన్యేవేతి వ్యజ్యతే. కించ హృద్యోత్తరీయభాక్. హయగ్రీవ-మూర్తిర్ధ్యాతవ్యేతి వ్యజ్యతే. భగవానయం భక్త సంబంధిష్వభక్తేష్వపి కించిత్పక్షపాతం బిభర్తీత్యాహ-**హృతరుక్మికచశ్మశ్రుజాల** ఇతి. రుక్మిణ్యాస్స్వభక్తాయా భ్రాతాయమితి రుక్మిణం దుష్టమపి భగవాన్న జఘాన. కింతు కచశ్మశ్రుజాలమపహృతవానిత్యర్థః. నను అహో భగవానయం క్షౌరక్రియాయామపి విదగ్ధ ఏవేత్యత ఆహ-**హృద్యోరుఖేలన** ఇతి. హృద్యాని ఉరూణి ఖేలనాని క్రీడనాని యస్య స తథోక్తః. సర్వకలాకుశలో భగవానయం లీలయా సర్వాణ్యపి కృత్యాని కరోత్యేన సర్వసమత్వాన్న హ్యస్మాకమివ తస్య క్రియాసూచ్చావచభేదోస్తీతి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౨౭

శ్లో॥ హృత్కల్మషప్రశమనో హృదయజ్ఞానదీపనః।
హృన్మందురాంతర్విహృతిర్హృదయాధీనవిగ్రహః॥ ౧౨౮

నను 'గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః, గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మా తస్మై శ్రీగురవే నమ' ఇతి స్మరణాత్ ఏతద్విజ్ఞానాయ సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణి

శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమితి శ్రుతేః శ్రీకృష్ణేనాపి సాందీపనస్య గురోస్సేవితత్వాచ్చ గురురేవ సేవ్య ఇత్యత ఆహ-**హృదితి**. హృత్కల్మషప్రశమనః హృత్కల్మషాణి కామక్రోధాదయః రాగద్వేషాదయో వా తేషాం ప్రశమనః నివారకః భగవచ్చరణసేవయైవ తేషాం నివృత్తిర్న తు గురుసేవయా గురోస్తు తత్రాసమర్థత్వాదితి భావః. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యేషూపదిష్టేషు సత్సు జ్ఞానం జాయతే తతశ్చ హృత్కల్మషనివృత్తి రత ఆహ-**హృదయజ్ఞానదీపన** ఇతి. హృదయే జ్ఞానస్య దీపనః ప్రకాశకః హృదయ గుహాయాం జ్ఞానరూపం దీపం దీపయితుం భగవానేవ క్షమతే స్వయం ప్రభత్వాదితి భావః. గురుణా ముహుర్ముహురుపదిశ్యమానేపి తత్త్వే భగవదనుగ్రహాభావేన శిష్యాణాం తత్ప్రబోధాసంభవస్య దృశ్యమానత్వాదితి భావః. నను భగవానపి కథం తత్ర క్షమ ఇత్యత ఆహ-**హృన్మందురాంతర్విహృతి**రితి. హృదేవ మందురా వాజిశాలా తస్యా అంతర్మధ్యే విహృతిర్విహారో యస్య స తథోక్తః. భగవాన్ స్వయమేవ కృపయా తేషాం హృది ప్రవిశ్య స్వరూపం తేభ్యో దర్శయతి, గురుస్తు నైవమితి భావః. తత్ర హేతుమాహ-**హృదయాధీనవిగ్రహ** ఇతి. భగవద్విగ్రహో గురువిగ్రహవన్న చక్షురధీనః, కింతు మనోధీన ఏవ. అత ఈశ్వరస్య మనసి ప్రచారస్సంభవతీతి కృత్వా తన్మనసి జ్ఞానదీపం దీపయితుం కల్మషం శమయితుం మనస్స్వస్వరూపధ్యానే ప్రేరయితుం చ క్షమతే గురుస్తు నైవమితి భావః. నచైవం శ్రుతివిరోధః ఈశ్వరం శరణం భజేత్యుపదేశాయ గురోరావశ్యకత్వాదితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౨౮

శ్లో॥ హృద్గ్రంథిభేదనో హృద్గవితర్కవినివారకః।
హృద్వాసనాపరీహర్తా హృత్కోశదహనప్రభః॥ ౧౨౯

పరమేశ్వరభజనాదంతఃజ్ఞానదీపప్రజ్వలనం స్యాదిత్యుక్తం తస్మిన్ ప్రజ్వలనే ప్రతిబంధకక్షయరూపం హేత్వంతరమాహ-**హృదితి**. హృద్గ్రంథిభేదనః. హృద్గ్రంథి రహంకారః తస్య భేదనః తథా **హృద్గవితర్కవినివారకః** మనోగతసంశయనిరాసకః **హృద్వాసనాపరీహర్తా** మనోగతాదృష్టపర్యాయవాసనానాం నాశకః "భిద్యతే హృదయ గ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇతి శ్రుతేరితి భావః. ఏవం భగవద్భజనేన హృద్గ్రంథీనాం క్షయేసతి జ్ఞానదీపప్రజ్వలనం స్యాదితి భావః. **యద్వా**-నను భగవద్భజనేన జ్ఞానం జాయతాం నామ! కిం తేనేత్యాశంకాయామాహ-**హృద్గ్రంథీ**త్యాది. భగవద్భజనాదాత్మజ్ఞానే-నాత్మసాక్షాత్కారే భవతిసతి హృద్గ్రంథ్యాదిక్షయో భవతీత్యర్థః. నను ఆత్మస్వరూపావరకానాం కోశానాం సత్త్వే కథమాత్మసాక్షాత్కార ఇత్యత ఆహ-**హృత్కోశదహనప్రభ** ఇతి. హృత్కోశః మనోమయకోశః తస్య దహనా దాహకరీ విధ్వంసినీతి యావత్ ప్రభా జ్ఞానం యస్య స తథోక్తః. ఆత్మజ్ఞానేన మనోమయకోశధ్వంసస్తావద్భవతి, **తత్తత్కోశతాదాత్మ్యాధ్యాసాభావ ఏవ తత్తద్ధ్వంస ఇతి రహస్యమ్. ధ్వస్తేసతి మనోమయే తదధీనానాం సర్వేషామపి విజ్ఞాన-**

మయాదీనాం కోశానాం నాశస్సులభః. మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః, గుణేషు సక్తం బంధాయ రక్తం వా పుంసి ముక్తయే ఇతి వచనాన్మనోమయకోశే ఆత్మని లీనే సతి అతిరిక్తాః. కోశా నిర్విషయాస్స్యుః. మనసైవ హి తత్తత్కోశతాదాత్మ్యమాపద్యతే జీవః. పంచకోశవిలక్షణాత్మస్వరూపజ్ఞానాత్తత్తత్కోశ తాదాత్మ్యనాశో భవతీతి ఫలితార్థః. (చత్వారి నామాని) ౧౨౯

శ్లో॥ హరిప్రభవచక్షుష్కో హర్యగ్నిప్రభవాననః।
హరిహేతుప్రాణవాయుర్హృద్యనాభీభవాంబరః॥ ౧౩౦

నన్వేవమాత్మా వారే ద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రుతే శ్చాత్మైవ ధ్యేయః, న తు పరమాత్మా ఆత్మాఽవివేకకృతసంసారస్య ఆత్మవివేకేనైన నివృత్తేరితి శంకాయాం స చాత్మా న పరమాత్మనః పృథగ్భూతః కిం తు స ఏవ సర్వస్యాపి జగతో భగవచ్ఛరీరత్వేన సర్వేషామప్యాత్మనాం పరమాత్మత్వాదిత్యుత్తరం మనసి కృత్యాహ-విరాడ్రూపం హరీతి శ్లోకైః. యద్వా నను ఆత్మా ధ్యాతవ్య ఇత్యుప పాదితమ్. న చాత్మా సూర్య ఏవ "సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేతి శ్రుతేరత ఆహ-**హరిప్రభవ**చక్షుష్క ఇతి. హరిస్సూర్యః తస్య ప్రభవః కారణం చక్షుర్యస్య స తథోక్తః. చంద్రమా మనసో జాతశ్చక్షో-స్సూర్యో అజాయతేతి శ్రుతేరితి భావః. సూర్యో నాత్మా పరమాత్మచక్షుః ప్రభూతత్వాదితి కృత్వా సూర్యో న ధ్యాతవ్యః, శ్రుతౌ తు సూర్యశబ్దః పరమాత్మపరః. నను విరాట్పురుషస్య చక్షుషస్సకాశాత్సూర్యస్యోదయః, న తు హయగ్రీవస్యేత్యాశంకాయాం స ఏవాయమితి హృదికృత్య తదేవ విరాడ్రూపం ప్రస్తౌతి-**హర్యగ్నీ**త్యాదినా. హరిరింద్రః అగ్నిః తయోః ప్రభవః ఆననం యస్య స హర్యగ్ని ప్రభవాననః ముఖాదింద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి శ్రుతేః. **హరిహేతుప్రాణవాయుః**. హరేర్వాయో ర్హేతుః కారణభూతః ప్రాణవాయుః యస్య స తథోక్తః. ప్రాణాద్వాయురజాయతేతి శ్రుతేః. **హృద్యనాభీభవాంబరః** హృద్యాయాః నాభ్యాస్సకాశాద్భవతీతి హృద్యనాభీభవ మంబరమంతరిక్షం యస్య స తథోక్తః. నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షమితి శ్రుతేః. **యద్వా** నను సూర్య ఆత్మా మాభూన్నామ. ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇతి శ్రుతేరింద్రస్య మాయిత్వేనేశ్వరత్వాత్సేవ్యత్వమత ఆహ-**హర్యగ్నిప్రభవానన** ఇతి. విరాట్పురుష ముఖజన్యస్య కథమీశ్వరత్వమింద్రస్యేతి భావః. న చ శ్రుతివిరోధః, శ్రుతావింద్రః పరమేశ్వర ఇత్యర్థాత్, ఇతి పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోరౌణాదికే ష్ట్రన్ప్రత్యయే కృతే నిష్పన్నో హీంద్రశబ్దః. నను ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి శ్రుతేః ప్రాణబ్రహ్మోపాస్యమత ఆహ-**హరిహేతు-ప్రాణవాయు**రితి. హరిర్యమార్కాశ్వాగ్నీందువిష్ణ్వింద్రాంశుశుకేషు నా వాయుభేకాహిసింహేషు కపౌ చ కపిలేష్వితి రత్నమాలా. శ్రుతేస్తు బ్రహ్మకార్యత్వా ద్వాయ్వాదీనాం బ్రహ్మాత్మకత్వబోధనే తాత్పర్యమ్. నను ఖం బ్రహ్మేతి శ్రుతేరాకాశ ఉపాస్యోత ఆహ-**హృద్యనాభీభవాంబర** ఇతి.

ఆకాశస్యాపి విష్ణుకార్యత్వాన్న బ్రహ్మత్వమితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౩౦

శ్లో॥ **హృద్యపాదభవక్షోణిర్హరిజ్జన్మకరశ్రుతిః।**
హరిద్దేశాదిజగతీమాలైకచరణోత్తమః॥ ౧౩౧

నను భూసూక్తే భూమ్యుపాసనం విహితమత ఆహ–**హృద్యపాదభవక్షోణి**రితి. హృద్యాభ్యాంపాదాభ్యాం భవతీతి హృద్యపాదభవా క్షోణిర్భూమిర్యస్య స తథోక్తః. శ్రుతేస్తు భూమ్యధిష్ఠానదేవతాయాం భగవచ్ఛక్తిరూపాయాం దేవ్యాం తాత్పర్యమితి భావః. న చ సా దేవ్యేవోపాస్యేతి వాచ్యమ్. ఈశ్వరం వినా తస్యా అసత్వాదితి. నను ఓన్నమః ప్రాచ్యై దిశే ఇత్యాదినా దిశాం నమస్కారస్య విహితత్వాద్దిశ ఉపాస్యా అత ఆహ–**హరిజ్జన్మకరశ్రుతిః**. హరితాం దిశాం జన్మకరే కారణే శ్రుతీ యస్య స తథోక్తః. పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదితి శ్రుతేరితి భావః. నన్వహరహస్సర్వాణి భూతాని ప్రణమేదితి శాస్త్రాత్సర్వభూతోపాసనం విధేయమత ఆహ–**హరిద్దేశాదిజగతీమాలైకచరణోత్తమః**, హరిద్దేశాదిరూపయా జగతీమాలయా లోకగణేన యుక్తం ఏకం చరణోత్తమముత్తమం పాదం యస్య స తథోక్తః. పాదోస్య విశ్వాభూతానీతి శ్రుతేర్భగవచ్చరణసేవయైవ సర్వభూతపూజా కృతప్రాయేతి భావః. (త్రీణి పదాని) ౧౩౧

శ్లో॥ **హృతాఖిలహుతాశాస్యనమస్కారో హృదిక్షమః।**
హవిర్ధానీబ్రాహ్మణౌఘహితకృద్ధవ్యభుగ్గతిః॥ ౧౩౨

నను యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసన్తి ఏతాభ్యశ్చ నమో నమ ఇతి సర్వదేవ–నమస్కారో విధేయ ఇత్యత ఆహ–**హృతాఖిలహుతాశాస్యనమస్కార** ఇతి. హుతాశోగ్నిరాస్యం ముఖం యేషాం తే హుతాశాస్యా దేవాః. హృతాః అఖిలానాం హుతాశాస్యానాం నమస్కారాః యేన స తథోక్తః. అస్మాభిస్తత్తద్దేవతోద్దేశేన కృతానపి నమస్కారానయమేవ భజతే. ఆకాశాత్పతితం తోయం యథా గచ్ఛతి సాగరమ్ సర్వదేవనమస్కారః. కేశవం ప్రతిగచ్ఛతీతి స్మరణాదితి భావః. అనేన శ్రీవిష్ణవే కృత ఏకోపి ప్రణామస్సర్వదేవనమస్కారాధిక ఇతి సిద్ధమ్. నన్వేవం మామయం నమస్కరోతీత్యభిమన్యమానం జనం కథమయముపేక్షతే ఇత్యత ఆహ–**హృదిక్షమ** ఇతి. హృదిక్షమా క్షాంతిరస్యేతి తథోక్తః. తత్పురుషే కృతి బహులమిత్యలుక్. సర్వేపి నమస్కారా మామేవ యాన్తి అమీషాన్తు తత్ర వృథాభిమాన ఇతి తాన్ క్షమత ఇత్యర్థః. నను దినేదినే గావో బ్రాహ్మణాశ్చ నన్తవ్యా అత ఆహ – **హవిర్ధానీబ్రాహ్మణౌఘహితకృ**దితి. గవాం బ్రాహ్మణానాం చ సమూహానాం హితం కరోతీత్యర్థః. గోబ్రాహ్మణ హితాయ చేతి స్మరణాత్ య ఏవ గోబ్రాహ్మణహితస్స ఏవ నన్తవ్యః. పరమగురుత్వాదితి భావః. అత్ర దేవద్విజధేన్వాదీనాం నమస్కారనిషేధే న తాత్పర్యం

కిన్తు బ్రహ్మాత్మకత్వబుద్ధ్యా తేపి నన్తవ్యా ఏవ న తు స్వత ఇతి కథనే తాత్పర్యం బోధ్యమ్. న కేవలం భగవానయం మనుష్యాణామేవ గమ్యః కిన్తు దేవానామపీత్యాహ **హవ్యభుగ్గతి**రితి. దేవానాం గతిర్గమ్యః దేవా అప్యముమేవ నిషేవ్య వాంఛితం ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః. (చత్వారి పదాని) ౧౩౨

శ్లో॥ **హతసంఖ్యశిరా హృద్యాసంఖ్యేయనయనాంబుజః।**
హతసంఖ్యపదో హృద్యాసంఖ్యేయభుజమండలః॥ ౧౩౩

ఏవం ప్రసక్తానుప్రసక్తముక్త్వా అథ పునస్తదేవ మనుష్యప్రథమగతిః విరాడ్రూపం ప్రస్తౌతి హతేతి. **హతసంఖ్యశిరాః** హతానష్టా సంఖ్యా యేషాం తాని హతసంఖ్యాని సంఖ్యా–మతిక్రాంతానీత్యర్థః. శిరాంసి యస్య స తథోక్తః. హృద్యాసంఖ్యేయ నయనాంబుజః. హృద్యాని అసంఖ్యేయాని చ నయనాంబుజాని యస్య స తథోక్తః. **హృద్యాసంఖ్యేయభుజమణ్డలః** హృద్యమసంఖ్యేయం సంఖ్యాతుమశక్యం భుజమణ్డలం బాహుసంఘః యస్య స తథోక్తః. సహస్రశీర్షా పురుషస్సహస్రాక్షస్సహస్రపాదితి శ్రుతేరితి భావః. **యద్వా**–నను సర్వేషాం దేవానామయమేవ గతిరితి కథం నిశ్చీయతే బ్రహ్మణా? ఆదౌ విరాట్పురుషస్య ఉపాసితత్వాదితి శంకాయాం స చ పురుషోఽయ మేవేత్యాహ–**హతేతి**. విరాడండం నిర్భిద్య య ఉద్గతస్స పురుషో విరాట్పురుష ఇత్యుచ్యతే. తస్యైవ సహస్రశీర్షత్వాదికం శ్రుతం, అన్యత్తుల్యం. జగన్మయస్య హి పురుషస్య సర్వేషామస్మదాదీనాం శిరఃపాణ్యాదిభిశ్శిరః–పాణ్యాదిమత్త్వాత్సహస్రశీర్షత్వాదికం సంభవతీతి తత్త్వమ్. (చత్వారి పదాని) ౧౩౩

శ్లో॥ **హతసంఖ్యాభిధో హృద్యబహురూపో హృషీకభృత్।**
హతసంఖ్యోరుయుగభృద్ధతకాలపరాక్రమః॥ ౧౩౪

హతసంఖ్యా అభిధా నామాని యస్య స తథోక్తః **హృద్యాని** బహూని రూపాణి మూర్తయో యస్య స తథోక్తః. **హృషీకభృత్** హృషీకానీంద్రియాణి బహూనీతి భావః. ప్రకరణాత్ బిభర్తీతి హృషీకభృత్, సహస్రవాక్శ్రోత్రాదిధారీత్యర్థః. **హతసంఖ్యోరుయుగ భృత్** అసంఖ్యేయ–మహాయుగధారీ **హతకాలపరాక్రమః** హతః నాశితః కాలస్య పరాక్రమః పరిణామజనకత్వ–రూపః యేన స తథోక్తః. యస్మిన్ స ఇతి వా శాశ్వత ఇతి యావత్. అత్ర 'నమోస్త్వనంతాయ సహస్రమూర్తయే సహస్రపాదాక్షిశిరోరుబాహవే. సహస్రనామ్నే పురుషాయ శాశ్వతే సహస్రకోటీయుగధారిణే నమ' ఇతి స్మృతి రనుసంధేయా. (పంచ పదాని) ౧౩౪

శ్లో॥ **హృతరక్షఃపతిస్థానో హృతలోకత్రివిక్రమః।**
హిరణ్యగర్భకామానుగృహీతాత్యద్భుతాకృతిః॥ ౧౩౫

ఇదం చ విశ్వరూపం త్రివిక్రమావతారేప్యనేన స్వీకృతమిత్యాహ-**హృతేతి**. హృతం రక్షఃపతేర్బలేస్థా్ననం స్వర్గ ఇతి యావత్ యేన స తథోక్తః. **హృతలోకత్రివిక్రమః** హృతాః లోకాః యైస్తే హృతలోకాః ఆక్రాంతభువనాః త్రయో విక్రమాః పాదన్యాసా యస్య స తథోక్తః. త్రిభిరేవ పాదన్యాసైస్సర్వం లోకమాక్రమ్య బలిం బందీకృత్య స్వర్గం పునస్స్వీచకారేతి పదద్వయార్థః. **యద్వా** లోకే విరాట్పురుషోయం క్వ వర్తతే? ఇత్యాశంకాయామాహ-**హృతేతి**. యస్య పాదవిన్యాసత్రయస్యైవ సర్వే లోకా న పర్యాప్తాః తస్య నివాసాయ కథమయం బ్రహ్మాండః పర్యాప్తస్స్యాన్న కథమపీత్యర్థః. నను కిమర్థం గృహీతస్స త్రివిక్రమావతారో భగవతా? న తావదింద్రకార్యార్థం ప్రకారాంతరేణాపి ఇంద్రకార్యం సాధయితుం భగవతః క్షమత్వాదత ఆహ-**హిరణ్యగర్భకామానుగృహీతాత్యద్భుతాకృతిరితి**. బ్రహ్మా హి సత్యలోకే వసన్ స్వకమండలుజలేన భగవత్పాదారవిందమభిషేక్తుమియేష తదిచ్ఛాపూరణార్థం చ భగవతా త్రివిక్రమావతారం ధృత్వా స్వపాదస్సత్యలోకే ప్రసారిత ఇత్యర్థః. **యద్వా**-ఆస్తాం నామ త్రివిక్రమావతారః ప్రకృతహయగ్రీవావతారః కస్యేచ్ఛాపూరణాయ భగవతాస్వీకృత? ఇత్యత ఆహ-**హిరణ్యగర్భేతి**. పదార్థస్తు హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణః కామమిచ్ఛామనుసృత్య గృహీతా అత్యద్భుతా ఆకృతిరాకారో యేన స తథోక్తః. (త్రీణి పదాని) ౧౩౫

శ్లో॥ హస్తాబ్జానీతచరణాంగులిపాయిముఖాంబుజః।
హృదయాంతర్బహిర్భూయోదర్శితాకల్పకల్పకః॥ ౧౩౬

నను త్రివిక్రమే చరణద్వయేన సర్వం లోకమాక్రామతి సతి తదానీం జనాః కుత్రాసన్నిత్యాదిశంకాః పరిహర్తుం ధ్యానోపయోగితయా భగవతో బాల్యం చ దర్శయితుం మార్కండేయేచ్ఛానుగృహీతార్భకాకారం ప్రస్తౌతి నామద్వయేన **హస్తాబ్జానీతచరణాంగులి-పాయిముఖాంబుజః** హస్తాబ్జాభ్యామానీతం చరణాంగులిం పిబతీతి తత్పాయి ముఖాంబుజం కమలతుల్యం ముఖం యస్య స తథోక్తః. కరారవిందేన పదారవిందం ముఖారవిందే వివివేశయంతం, వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకుందం మనసా స్మరామీతి మార్కండేయవచనాదితి భావః. **హృదయాంతర్బహిర్భూయో దర్శితాకల్పకల్పకః**. హృదయస్య ఉదరస్య అంతః బహిశ్చ క్రమేణ భూయః బహువారాన్ దర్శితౌ అకల్పః ప్రపంచః కల్పకః ప్రళయశ్చేత్యేతౌ యేన స తథోక్తః. తాదృశశ్శిశుస్స్వగర్భే ప్రపంచం స్వగర్భాద్బహిః ప్రళయం చ మార్కండేయాయ సప్తవారాన్ దర్శయామాసేతి భాగవతాత్. యథా మాయావైభవాచ్ఛి-శూదరే ప్రపంచోపలంభః తథైవ త్రివిక్రమస్య లోకవ్యాప్తిరపీతి సంతోష్టవ్యం కుశలైరితి భావః. అనిర్వచనీయత్వా న్మాయాయాః (ద్వే పదే) ౧౩౬

శ్లో॥ హేషాహలహలీభూతవేదో హేరంబపూజితః।
హేయప్రతిభటో హేతిర్హేతిపంచకధారయః॥ ౧౩౭

నను య ఈశ్వరస్తేనాత్యద్భుతా ఆకృతయో ధార్యంతే త్యజ్యంతే చ నత్వయమీశ్వరః శాస్త్రయోనిత్వాభావాదస్యేత్యాశంకాయాం మైవమిత్యాహ-**హేషాహలహలీ భూతవేద** ఇతి. హేషాహలహలీభూతః హేషా అశ్వధ్వనిః తదనుకరణం హలహలేతి అహేషాహలహలః హేషాహలహలో భూతః హేషాహలహలీభూతః వేదః యస్య స తథోక్తః. హయగ్రీవస్య హేషాహలహల ఏవ వేద ఇతి వ్యపదిశ్యతే ఇత్యర్థః. తస్మాదయ మేవ శాస్త్రయోనిరీశ్వర ఇతి భావః. నను శాస్త్రయోనిర్వినాయక ఏవ, శాస్త్రారంభే తస్య సర్వైరపి పూజ్యమానత్వాదత ఆహ-**హేరంబపూజిత** ఇతి. స చ వినాయకః శాస్త్రారంభే హయగ్రీవమానర్చేతి కృత్వా న వినాయకస్యేశ్వరత్వమితి భావః. నన్వేవం హయగ్రీవశ్శాస్త్రారంభే కంపూజయామాసేత్యత ఆహ-**హేయప్రతిభట** ఇతి. విధ్వస్తావిద్యత్వాన్నిరవద్యో భగవానయమతోస్య దోషనివారణార్థ-మన్యపూజానావశ్య కీతి భావః. నను విద్యాధికారసిద్ధ్యర్థకే ఉపనయనే అగ్నౌ హోమః క్రియతే వటుభిరతోగ్ని రేవ ప్రథమం పూజ్య ఇత్యత ఆహ-**హేతిరితి**. అగ్నిజ్వాలాయా-శ్చంద్రజ్యోత్స్నాయా స్సూర్యప్రభాయాశ్చ భగవద్రూపత్వం గీతాస్వభిహితమితి కృత్వా అగ్నిజ్వాలాపి భగవద్రూపైవేతి భావః. విద్యావిరోధిరక్షః పిశాచాదిహననం చ సుకరమముష్య ఆయుధధారిత్వాదిత్యాహ-**హేతిపంచకధారయ** ఇతి. హేతిపంచకస్య శంఖచక్ర గదాఖడ్గ-శార్ఙ్గనామకాయుధపంచకస్య ధారయః ధర్తా. (పంచ నామాని) ౧౩౭

శ్లో॥ హేతుర్హేతుయుతో హేతుహేతుర్హేతువివర్జితః।
హేతుర్హేతుకరో హేతుసాక్షీ హేతుసమాపనః॥ ౧౩౮

నను కశ్చిద్ధ్యేయః 'కారణం తు ధ్యేయ' ఇతి శ్రుతేః కారణం వస్తుధేయమితి శంకాయాం కారణకార్యాదికం సర్వమపి భగవానేవేత్యాహ-**హేతురితి**. హేతుః కారణం పిత్రాదిః **హేతుయుతో** హేతుమాన్ కార్యం పుత్రాదిః. కార్యకారణాత్మకస్య సర్వస్య జగతో భగవద్రూపత్వాదితి భావః. తర్హి కిం పిత్రాదిర్ధ్యేయః? నేత్యాహ-**హేతుహేతు**రితి. పిత్రాదీనామపి కారణం పరమకారణమిత్యర్థః. పిత్రాదిషు కారణత్వం న నియతం తత్పుత్రాద్యపేక్షయా కార్యత్వస్యాపి సత్వాత్. అతః యః కారణతావచ్ఛిన్నః స ఏవేశ్వరస్సేవ్య ఇతి భావః. కుతోస్య పరమకారణత్వమత ఆహ-**హేతువివర్జిత** ఇతి. స్వస్య కారణాంతరం నాస్తీత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః. నను జన్యజనకత్వరూప కార్యకారణభావస్యేశ్వరాత్మకత్వేపి శిల్పశిల్పిరూపకార్యకారణభావస్య నాస్తీశ్వరత్వమత ఆహ- **హేతురితి** హేతుః కార్యం గృహాది హేతుః కారణకర్మణోరితి రత్నమాలా. **హేతుకరః** గృహాదికార్యనిర్మాతా తక్షాదిః తదుభయమపి జగదంతః పాతిత్వేన ఈశ్వరాత్మకమేవేతి భావః. నను కథం భగవతో విరుద్ధధర్మసామానాధి-కరణ్యమత ఆహ-**హేతుసాక్షీతి**-కూటస్థ ఇత్యర్థః. కూటస్థే భ్రాంత్యా సర్వమేతదధ్యస్తమితి కృత్వా అధ్యాసే న కిమపి విచిత్రమితి భావః. నన్వేవం వివాదసాక్షిణి వివాదానారోపవ

త్రప్రపంచసాక్షిణీశ్వరేపి ప్రపంచానారోప ఉచిత ఇత్యత ఆహ-**హేతుసమాపన** ఇతి. హేతూనాం కార్యాణాం సమాపనం సమాప్తిర్యస్మాత్స తథోక్తః. దైవం చైవాత్ర పంచమమితి గీతావచనా-త్సాక్ష్యనుగ్రహం వినా కార్యనిర్వాహాభావాత్తస్మిన్నప్యస్యారోప ఉచిత ఇతి భావః. (అష్ట పదాని) ౧౩౮

శ్లో॥ హేతుశూన్యకృపాపాంగో హేతుహీనజనప్రియః॥
హేతుహీనజగత్కృత్యో హేత్వధిష్ఠానచేతనః॥ ౧౩౯

నను దైవేనానుగృహీతా హి పిత్రాదయః కులాలాదయో వా స్వకార్యం నిర్వహంతి. తత్ర పిత్రాదిభ్యః కులాలాదిభ్యో వా భగవానయం కం ప్రత్యుపకారం జిఘృక్షురిమముపకారం విధత్తే ఇతి శంకాయామాహ-**హేతుశూన్యకృపాపాంగ** ఇతి. హేతుశూన్యా నిర్హేతుకా రాజభృత్యాదివదుపకార్యోపకారకభావశూన్యా ఇతి యావత్ కృపాపాంగా యస్య స తథోక్తః. భగవతః. పరిపూర్ణత్వాన్న కోప్యర్థోమీభి స్సాధయితవ్యోస్తీతి భావః. అత ఏవ **హేతుహీన-జనప్రియః** హేతుహీనాః ఫలాభిసంధి రహితాః జనాః ప్రియాః యస్య స తథోక్తః. యథా స్వయం నిరర్థకం సర్వం కర్మ కరోతీవ. తథా యే భక్తాః ఫలాభిసంధిం వినా స్వవిహితం కర్మ కుర్వంతి తే భగవతోతీవప్రియా ఇతి భావః. నను స్వయమపి నిరర్థకమిదం జగత్కృత్యం కుతః కరోతీత్యాశంకాయామాహ-**హేతుహీనజగత్కృత్య** ఇతి హేతుహీనాని ప్రయోజనశూన్యాని జగతః కృత్యాని సృష్టిస్థితిలయాః యస్య స తథోక్తః. నిరర్థకమేవ లీలయా సర్వం కరోతీత్యర్థః. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమితి సూత్రితత్వాదితి భావః. నను నిర్గుణస్య భగవతో లీలయాపి కథం జగత్కృత్యేషు ప్రవృత్తిరత ఆహ-**హేత్వధిష్ఠానచేతన** ఇతి. హేతో ర్జగత్కారణభూతాయా మాయాయాః. అధిష్ఠానం ఆధారభూతా చేతనా చైతన్యం యస్య స తథోక్తః. భగవచ్చైతన్యాధిష్ఠితయా మాయయైవ సర్వమిదం క్రియతే. అత ఏవ భగవత ఇదం లీలామాత్రమిత్యుక్తమితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౩౯

శ్లో॥ హేతుయుగ్ఘేతుభుగ్ఘేతుకృద్ధేతువేదనః॥
హేతుహృద్ధేతుభృద్ధేతుర్హేతుముగ్ఘేతుచోదనః॥ ౧౪౦

నన్వేకస్యేశ్వరస్య కథం బహువిధజగత్కారణత్వమత ఆహ-**హేతుయు**గితి. హేతుభిః కారణైర్మృదాదిభిః కార్యైర్ఘటాదిభిశ్చ యుజ్యత ఇతి. **హేతుభుక్** ఈశ్వరస్య విభుత్వేన సర్వద్రవ్యసంయోగిత్వాదితి భావః. అత ఏవ హేతుభుక్. కార్యకారణాను భవశాలీ సర్వవిదితి యావత్. హేతుః నిమిత్తకారణమ్. అయం భావః. యథా నిమిత్తకారణస్య కాలస్యైకస్యాపి సర్వద్రవ్యసంయోగిత్వాత్సర్వవిధకార్యకారణత్వ మభ్యుపేతం, తద్వదేవేశ్వర-స్యాపి నిమిత్తకారణ స్యేతి. నన్వేవం జగన్నిమిత్తకారణాదస్య ఉపాదానకారణభూత ఈశ్వరో

వక్తవ్య ఇత్యత ఆహ-**హేతుకృత్** హేతూన్ కారణభూతాన్ మహదాదీన్ కరోతీతి తథోక్తః. **యద్వా** హేతూన్ మహదాదీన్ కార్యభూతాన్ దేహాంశ్చ కరోతీతి **హేతుకృత్.** ఈశ్వర-సృష్టత్వాత్తేషామితి భావః. **హేతువేదనః** హేతూనాం కారణానాం బ్రహ్మదక్షకశ్యపాదీనాం కార్యాణామస్మదాదీనాం చ వేదనా జ్ఞానం యస్మాద్భవతి స తథోక్తః. చైతన్యస్వరూపత్వా-దీశ్వరస్యేతి భావః. **హేతుహృత్** కార్యకారణోపసంహారకః. ప్రళయహేతుత్వాదితి భావః. **హేతుభృ**త్కార్య కరణ రక్షకః స్థితి హేతుత్వాదితి భావః. కుత ఏవమత ఆహ-**హేతుః** కార్య కరణోపాదానం అయం భావః. ఘటః కార్యం మృదో జాతః మృది స్థితః మృది లీనశ్చ తద్వజ్జగదిదం యస్మాజ్జాతం యస్మిన్ స్థితం యస్మిన్ లీనం సోస్య ఉపాదావకారణం భవితుమర్హతి. మాయావిచ్ఛిన్న ఈశ్వరస్తు తాదృశ ఏవ. ఈశ్వరావచ్ఛేదకమాయాయా స్వకాశాద్గుణత్రయభేదేన జగజ్జన్మస్థితిలయసంభవాత్. న చైవం కేవలాయా మాయాయా ఏవోపాదానత్వమితి వాచ్యమ్. ఈక్షతేరభావేన కేవలాయాస్తస్యా స్తత్సామర్థ్యాభావాత్. శ్రూయతే హి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. ఇదమేవ ద్యోతయితుమాహ-**హేతువేదన** ఇతి. మాయాయాః తత్కార్యాణాం బ్రహ్మాదీనాం చ ఈశ్వరసంబంధాదేవ జ్ఞానవత్త్వమితి తదాశయః. అత ఏవ భౌతికానాం సృష్టిర్న మాయాధీనా నాపి మాయాకార్యమహదాది-తత్త్వాధీనా తేషామీక్షితృత్వాభావాదితీదం ద్యోతయితుమాహ-**హేతుకృదితి**, తస్మాత్ జగదుపాదానం న మహదాదయః, నాపి మాయా, నాపి బ్రహ్మాదయో జీవాః, కింత్వీశ్వర ఏవేతి భావః. నన్వేకస్యైవేశ్వరస్య కథం నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చేత్యత ఆహ-**హేతుముగితి**. హేతుపదమత్ర లక్షణయా ధర్మపరమ్. హేతూ నిమిత్తత్వోపాదానత్వరూపం ధర్మద్వయం ముంచతీతి హేతుముక్ ఉభయవిధకారణత్వరహితః, అయం భావః. ఈశ్వరస్య మాయయైవ జగదుపాదానత్వం న తు తత్త్వతః. అతః పరమార్థతో జగదేవ నాస్తీతి, నాపి నిమిత్తకారణత్వం చేతి న కేవలమీశ్వరస్యైవ మాయయా జగత్కృత్యప్రవృత్తిః. కింతు బ్రహ్మాదీనామపి తథైవేత్యాహ. **హేతుచోదన** ఇతి. హేతూనాం కారణానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం చోదనః ప్రేరకః ఈశ్వరమాయయైవ తేపి ప్రేరితాస్స్వస్వవ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః. ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయేతి గీతావచనాత్ భావః. (దశ నామాని) ౧౪౦

శ్లో॥ హేలాకృతజగచ్చిత్రో హేళిశీతాంశుకుండలః॥
హేయాహేయోభయాతీతో హేళివంశకృతోదయః॥ ౧౪౧

నను కారణం త్రివిధం న్యాయమతే సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తభేదాత్, తత్ర ఘటంప్రతి సమవాయికారణం మృత్, అసమవాయికారణం కులాలాదిః నిమిత్తకారణం కాలాదిః తదేవం ప్రకృతేపి జగత్ప్రతినిమిత్తకారణత్వం సమవాయికారణత్వం చోక్తమీశ్వరస్య

అసమవాయికారణం క ఇత్యాశంకాయామాహ-**హేలాకృతజగచ్చిత్ర** ఇతి. హేలయా లీలయా కృతమాత్మన్యేవేతి భావః. జగద్రూపం చిత్రం యేన స తథోక్తః. తదపి కారణమీశ్వర ఏవేత్యర్థః. కుత ఏవమితి శంకాయాం విచిత్రశక్తిత్వాదిత్యుత్తరం హృదికృత్య తామేవ విచిత్ర-శక్తిం కాంచిద్దర్శయతి. **హేళిశీతాంశుకుండల** ఇతి. సూర్యం చంద్రం చ యః కుండలత్వేన బభార తస్య శక్తిః. కింపునర్వక్తవ్యేతి భావః. న చేదమప్రమాణం శ్రీరామాష్టోత్తరశతే ఉక్తత్వాదేతదర్థస్య. నను జీవానాం కుతో నైవం విచిత్రశక్తిరితి శంకాయాం అవిద్యాదూషిత-త్వాదిత్యుత్తరం హృదికృత్య భగవత్యవిద్యాగంధాభావం బోధయతి-**హేయాహేయోభయాతీత** ఇతి. హేయాహేయయో ర్దోష గుణయోరుభయమతీతః. అతిక్రాంతవాన్. అవిద్యాకృతారాగాది దోషాః శమాదిగుణా వా నాముష్య, మాయేశత్వాదితి భావః. పరబ్రహ్మత్వాదితి వా. హేయాహేయవిహీనం పరమేకమిత్యధ్యాత్మరామాయణాత్. ఉభయాభావే లింగమాహ-**హేళివంశకృతోదయ** ఇతి. హేళివంశే సూర్యవంశే కృత ఉదయ ఆవిర్భావో యేన స తథోక్తః. అజోపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోపి సన్నయం యతో జన్మాదికం స్వీచకార తదేవాస్య గుణదోషాతిక్రాంతత్వే జ్ఞాపకమ్. న హి పరమపదం ప్రాప్తో జీవః కోపి భువి జన్మ కర్తుం ప్రియావిరహాది దుఃఖమనుభవితుం వా అభ్యుపైతి. భగవతస్తు పరమపద-భూలోకయోః పరమసుఖప్రియావిరహదుఖయోః సంసార మోక్షయోశ్చ తుల్యైవ ప్రతిపత్తిః. కథమన్యథా పరమాత్మనా రామేణ భువ్యవతీర్ణం విరహదుఃఖం చ స్వీకృతమితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౪౧

శ్లో॥ హేమంతమాసో హేమంతప్రియో హేమంతవిభ్రమః।
హేమకూటకృతస్థానో హేమపుష్పకనాసికః॥ ౧౪౨

నను యస్మిన్ మాసే యస్మిన్ దినే వా స భగవాన్ కృతోదయస్సమాసస్త ద్వా దినం సేవితవ్యమత ఆహ-**హేమంతమాస** ఇతి. హేమంతావయవో మాసః మార్గశీర్ష ఇతి యావత్. తస్యైవ ప్రథమత్వాత్. మాసానాం మార్గశీర్షోహమితి గీతావచనా న్మార్గశీర్షస్సేవ్య ఇతి భావః. కుత ఏవమత ఆహ-**హేమంతప్రియ** ఇతి. హేమంతఋతుః ప్రియో యస్య స తథోక్తః. తత్ర ప్రీతిజ్ఞాపకమాహ-**హేమంతవిభ్రమ** ఇతి. హేమంతే విభ్రమో విహారః. గోపికాభిస్సహేతి భావః. యస్య స తథోక్తః. కృష్ణావతారే ఇతి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వమ్. న హేమంత ఉపాస్యః. నాపి మార్గశీర్షః నాపి వైకుంఠైకాదశీ కింతు తన్మాసే తద్దినే వా భగవతాయదాచరితం తత్తదా ధ్యాతవ్యమ్. ధ్యేయో భగవానేవ ధ్యానకాలవిశేష ఏవ మార్గశీర్షాదికమితి. నన్వేవం కాలవిశేషవత్ స్థలవిశేషోపి స్వీకర్తవ్య ఏవేత్యత ఆహ-**హేమకూటకృతస్థాన** ఇతి. హేమకూటే పర్వతే ఉపలక్షణమిదం గంధమాదనాదీనాం కృతం స్థానం స్థితిర్యేన స తథోక్తః. భగవాన్ స్వయం పుణ్యపర్వతనదీ

తీరాదిషు స్వయం వ్యక్తస్సన్ తత్తత్స్థలే భగవద్ధ్యానస్య కర్తవ్యతాం బోధయతీత్యర్థః. అనేన అనంతసన్నిధౌ దివ్యక్షేత్రే భగవజ్జపకరణమనంతఫలదమితి సూచ్యతే. నను శ్రీహయగ్రీవ-స్యార్చావతారః క్వాపి న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ-**హేమపుష్పకనాసికః**. హేమపుష్పకం చాంపేయం తదివ నాసికా యస్య స తథోక్తః. రామకృష్ణా ద్యర్చావతారే ష్వితి భావః, రామకృష్ణాద్యర్చావతారసన్నిధౌ కర్తవ్యం తజ్జపాదికమితి తాత్పర్యమ్. (పంచ నామాని) ౧౪౨

శ్లో॥ హేషాహతమహాదైత్యో హేతివిధ్వస్తతామసః।
హేతిపింగజటాపాశో హేమగర్భతపఃఫలమ్॥ ౧౪౩

నను భూభారహరణార్థం రామకృష్ణాద్యవతారా భగవతా ఉపాత్తా ఇతి ధ్రువం తదర్చావిగ్రహాణాం సర్వత్ర దృశ్యమానత్వాత్. హయగ్రీవావతారస్తు నైవోపాత్తః. అర్చావిగ్రహా-దర్శనాత్ భూభారహరణరూపఫలాభావాచ్చేతి శంకాయాం అర్చా భావేపి సాలగ్రామశిలాయా దృశ్యమానత్వాద్ధయగ్రీవరూపేణ; న తద్దోష ఇతి, హృదికృత్య ఫలాభావం ప్రత్యాఖ్యాతి **హేషాహతమహాదైత్య** ఇతి. హేషయైవ హతౌ మహాంతౌ యన్మాంసఖండైరియం భూః కృతా తావిత్యర్థః. దైత్యౌ మధుకైటభౌ యేన స తథోక్తః. భూభారహరణార్థం రామకృష్ణా-ద్యవతారధారణం భూనిర్మాణార్థమేవ హయగ్రీవావతార ధారణం. కిం చ భువి చరతాం రాక్షసానాం హంతారస్తే అయం తు భూరూపమాంసయో రేవ దైత్యయోర్హంతా అతో మహానయం సర్వావతారేష్వితి భావః. అపి చ రామకృష్ణాదయః ప్రపంచగోచరావతారాః. అయం తు ప్రళయగోచర ఇత్యాహ-**హేతివిధ్వస్తతామస** ఇతి. హేతిభిశ్శరీరకాంతిభిర్విశేషేణధ్వస్తం తామసం ప్రళయాంధకారః. యస్య స తథోక్తః. న చ సత్రే మమాసేతి భాగవతవిరోధః శ్వేతపీతయో ర్హయగ్రీవావతారయోర్ద్వయోస్సత్త్వాత్. అయం తు శ్వేత ఇతి జ్ఞేయమ్. **యద్వా** రామకృష్ణాదయో నీలాస్తే శరీరకాంతిభిస్తామసం పునర్వర్ధయంత్యేవ. అయం తు న తథా శ్వేతత్వాదిత్యాహ-**హేతివిధ్వస్తతామస** ఇతి. కృష్ణాద్వర్ణాచ్ఛ్వేత ఉత్తమ ఇతి భావః. అపి చ రామకృష్ణాదయో యోనిసంభూతా అయం తు న తథే త్యాహ-**హేతిపింగజటాపాశ** ఇతి. హేతిభిరగ్నిజ్వాలాభిః పింగః జటాపాశో యస్య స తథోక్తః. అగ్నికుండాదావిర్భావసమయే ఇతి భావః. హయగ్రీవస్య యజ్ఞపురుషత్వేన అగ్నిహోత్రాదావిర్భావ ఇతి జ్ఞేయమ్. నను హిరణ్మయలతావళిరిత్య నేనాస్య పునరుక్తి రితి చేన్నైవమ్. హిరణ్మయపురుషస్య స్వత ఏవ హిరణ్మయజటావత్త్వమితి తత్రార్థాత్. అనేన చ హేతిపింగత్వకథనేవ అగ్నిహోత్రాదపి నాస్య కేశానామపి కించిదపి దాహ ఇతి మహాననుభావస్సూచ్యతే. ఏవమస్య అగ్నికుండాదావిర్భావే హేతుమాహ-**హేమగర్భతపఃఫల**మితి. బ్రహ్మణశ్చిరసంభృతస్య తపసః. ఫలభూతః. స్వావిర్భావేన బ్రహ్మతపస్సఫలీకర్తుమితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౪౩

శ్లో॥ **హేషాసమస్తారిజిహ్వో హేలోన్మూలితవాలికః।**
హేతిభిన్నద్యుసోపానో హేతినిర్భిన్నసాలకః॥ ౧౪౪

నను కిమర్థం బ్రహ్మా భగవదావిర్భావాయ తపః కృతవానత ఆహ – **హేషేతి** హేషయైవ సమ్యగస్తాః క్షిప్తాః నాశితా ఇతి యావత్. అరీణాం రాక్షసానాం జిహ్వా యేన స తథోక్తః. రాక్షసబాధాపగమార్థమితి భగవంతమావిర్భావయామాస బ్రహ్మేతి భావః. అనేన హయగ్రీవస్స్వభక్తశత్రువాదినాం జిహ్వా హేషయైవ స్తంభయతీతి వ్యజ్యతే. ఇదం తు స్వభక్తద్వేషిహననం భగవతస్స్వాభావికమేవేత్యాహ–**హేలోన్మూలితవాలిక** ఇతి. హేలయా అనాయాసేనైవ ఉన్మూలితో వాలీ యేన స తథోక్తః. నన్వేవం భగవానయం కథం స్వర్గసోపానావమర్దం చక్రే ఇత్యత ఆహ–**హేతిభిన్నద్యుసోపాన** ఇతి. హేతిశ్శరః. శరణాగత–పరశురామత్రాణార్థం తథాకృతం తచ్ఛరస్యామోఘత్వాదితి భావః. నను నిరపరాధిసాలసప్తకం కిమితి నిర్భిభేదేత్యత ఆహ–**హేతినిర్భిన్నసాలక** ఇతి. స్వభక్త సుగ్రీవవిశ్వాసజననార్థమితి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౪౪

శ్లో॥ **హేతిపీతారిసైన్యాబ్ధిర్హేలాకృతదిశాజయః।**
హేమకూటాదిధరణీధరబద్ధపయోనిధిః॥ ౧౪౫

స్వభక్తదేవగణత్రాణార్థం స్వభక్తభూతాయా భువో భారహరణార్థం స్వభక్త జనస్య సేతుదర్శనేన పరమపదప్రాప్తి సిద్ధ్యర్థం చ భగవతా రామచంద్రావతారభాజా హయగ్రీవ–పరబ్రహ్మణా శత్రుసైన్యరూపస్సాగరశ్శరజ్వాలాభిర్నిపీతః. **హేలయా** దిగ్విజయశ్చ కృతః అశ్వమేధయాగకరణసమయ ఇతి భావః. **హేమకూట**ప్రముఖైః పర్వతైశ్చ సముద్రోబద్ధః స తు స్వార్థమిదం సర్వం స్వస్య పూర్ణకామత్వాదితి భావః. (త్రీణి పదాని) ౧౪౫

శ్లో॥ **హేమాంగదప్రభాచిత్రబాహుర్హేమాద్రినాయకః।**
హేమాద్రిముఖ్యాచలాస్థిసంఘో హేమోత్పలస్రజః॥ ౧౪౬

నను భగవానయం స్వశరీరశోభార్థమేవాంగదాదికం ధృతవానిత్యత ఆహ–**హేమాంగదేతి**. హేమమయానామంగదానాం ప్రభాభిః చిత్రాశ్చిత్రవర్ణా బాహవో యస్య స తథోక్తః. వస్తుతో ధవళా బాహవో హేమాంగదప్రభయా చిత్రా ఇత్యర్థః. సాలంకారభగవద్విగ్రహధారణాభిలాషిభక్తజనాభిలాష పూరణార్థమేవ. భగవతోఽలంకార ధారణమితి భావః. నను నిష్కించనస్య భగవతః కుతో హేమాంగదధారణమత ఆహ–**హేమాద్రినాయక** ఇతి. మేరోస్స్వామీ యస్యాజ్ఞాయాం మేరుర్వర్తతే కథం స నిష్కించనస్స్యాద్ధ్యువహారదశాయామితి భావః. మేరుర్భగవదాజ్ఞయైవ లోకాన్ బిభర్తీతి తత్త్వమ్. ఇతోపి నాయం నిష్కించన ఇత్యాహ–**హేమాద్రిముఖ్యాచలాస్థిసంఘ** ఇతి. హేమాద్రిముఖ్యా

అచలా ఏవ అస్థిసంఘో యస్య స తథోక్తః. కుక్షిస్సముద్రా గిరయోస్థిసంఘా ఇతి భాగవతాదితి భావః. అపరమస్య మహారాజచిహ్నమాహ–**హేమోత్పలస్రజ** ఇతి. హేమమయీ ఉత్పలస్రజా యస్య సః. హేమోత్పలానాం స్రజా యస్యేతి వా. నహ్యధునా రాజాధిరాజానామపి హేమోత్పలస్రజస్సంతీతి భావః. అనేన మందాకినీ రూఢాని–హేమోత్పలాని మాలాకారేణ గ్రథిత్వా దేవేంద్రేణానీయ భగవతే సమర్పితానీతి వ్యజ్యతే. ఇదం చ హేమోత్పలస్రగ్ధారణం భక్తప్రార్థనయైవేతి భావః. (చత్వారి నామాని) ౧౪౬

శ్లో॥ **హేలాకృతసువైకుంఠో హేమయజ్ఞోపవీతధృత్।**
హేలాకృతాబ్ధిమథనో హేలావంచితదానవః॥ ౧౪౭

నను భగవాన్ స్వార్థమేవ వైకుంఠం నిర్మితవానత ఆహ–**హేలాకృత**సువైకుంఠ ఇతి. రమాయాః ప్రియకామ్యయైవానేన వైకుంఠో లోకః కృతః న తు స్వార్థమితి భావః. భక్తవాంఛాపూరణార్థమేవ భగవతా వర్ణాశ్రమధర్మాతీతేనాపి యజ్ఞోపవీతం ధృతమిత్యాహ **హేమయజ్ఞోపవీతధృదితి**. ధ్యానసమయే భగవదురసి హేమోత్పలస్రక్ హేమయజ్ఞోపవీతం చ ధ్యేయమితి వ్యజ్యతే. దుర్వాసశ్శాపపరిభ్రష్ట లక్ష్మీకం దేవగణమాత్మభక్తభూతం పునస్సశ్రీకం కర్తుమేవ భగవతా సముద్రోపి మథితః న తు లక్ష్మీదేవ్యనుభవార్థం తస్యా అనపాయిత్వాదనాదిసిద్ధత్వాచ్చేత్యత ఆహ–**హేలాకృతాబ్ధిమథన** ఇతి. హేలయా లీలయా గోపక్రీడయేతి యావత్. గోపా యథా దధిఘటం మథ్నంతి తద్వదహమపి క్షీరాబ్ధిం మంథయేయమితి సంకల్ప్య తత్క్రీడారస నిర్వర్తనాయ తథా మథితవానిత్యర్థః. దానవవంచనార్థం మోహినీవేషధారణమపి భక్తావర జనానుగ్రహాయైవేత్యాహ–**హేలావంచితదానవ** ఇతి. హేలయా స్త్రీజనోచిత శృంగారచేష్టయా వంచితా దానవా యేన స తథోక్తః. (చత్వారి పదాని) ౧౪౭

శ్లో॥ **హేతినిష్ఠురపృష్ఠస్థమందరో హేతికారకః।**
హేతిపంజరభూతాంఘ్రిర్హేతిశక్తిస్వరూపకః॥ ౧౪౮

భగవతా కమఠావతారధారిణా మందరోద్ధరణమపి భక్తామరజనాను గ్రహాయైవ పృష్ఠకండూత్యుపశమస్స్వాగంతుకఫలమిత్యత ఆహ–**హేతినిష్ఠుర**పృష్ఠస్థ మందరః హేతిర్వజ్రాయుధః స ఇవ నిష్ఠురం కఠినం పృష్ఠం తస్మిన్ తిష్ఠతీతి పృష్ఠస్థో మందరః పర్వతవిశేషో యస్య స తథోక్తః. హేతినిష్ఠురేత్యనేన మందరభ్రమణా న్న కూర్మపృష్ఠస్య కాపి క్షతిః కింతు మందరస్యైవ వజ్రేణేవ తేషాం భేదసంభవాదితి వ్యజ్యతే. వజ్రాయుధమపి స్వభక్తదేవేంద్రవిజయావహార్థమనేనైవ కారితమిత్యాహ–**హేతికారకః** వజ్రాయుధకారకః భగవదుపదేశేనైవ దధ్యఙ్ఙ్మున్యస్థినా దేవైర్వజ్రస్య నిర్మితత్వాదితి భావః. కిం బహునా భక్తానాం

భగవత్పాదాబ్జం వజ్రపంజరవదకుతోభయమిత్యాహ **హేతిపంజర** భూతాంఘ్రిరితి నను వజ్రాయుధమేవ శరణీకరణీయమింద్రాదివిజయ ప్రదత్వాదత ఆహ-**హేతిశక్తిస్వరూపక** ఇతి. హేతౌ వజ్రాయుధే. యా శక్తిః. తత్స్వరూపకః తన్మయః సా శక్తి ర్భగవద్రూపైవ సర్వశక్తేర్భగవతశ్శక్త్యైవ సర్వస్యాపి స శక్తికత్వాదితి భావః. (చత్వారి పదాని), ౧౪౮

శ్లో॥ హేలాభిన్నాఘదనుజో హేలాపీతదవానలః।
హేలాధ్వస్తతృణావర్తో హేలాధ్వస్తార్జునద్రుమః॥ ౧౪౯

నను సర్వమపి భగవచ్ఛక్త్యైవ శక్తిమత్ భగవాంస్తుస్వత ఏవ "ససర్వశక్తి"రితి శ్రుతేరితి ముహుర్ముహురుచ్యతే. తత్ర కిం లింగమిత్యాశంకాయామబ్ధిమథనాదిక ముక్తమేవ తావతాఽసంతుష్టాయ పునర్లింగాన్తరాణ్యాహ-**హేలేతి** శ్లోకత్రయేణ. హేలాభిన్నాఘదనుజః. హేలయా గుహావిహారక్రీడయా సామాన్యవాచిపదానాంప్రకరణ వశాద్విశేషే పర్యవసానమ్. భిన్నః అఘదనుజః అఘాసురః అజగరరూపధారీతి భావః. యేన స తథోక్తః. నను బహూనాం గోపానాం సర్పోదరప్రవేశాత్తత్సంరంభేణ సర్పగర్భో విదీర్ణ ఇతి శంకాయాం లింగాంతరమాహ-**హేలాపీతదవానల** ఇతి. హేలయా భక్షణక్రీడయా పీతో భక్షితో దవానలః. దావాగ్ని ర్యేన స తథోక్తః. నన్వయం దవానలో మాయయా కల్పిత ఏవేత్యత ఆహ-**హేలాధ్వస్త**తృణావర్త ఇతి. హేలయా శైశవగోచరగళపీడనక్రీడయా ధ్వస్తః తృణావర్తః కంసప్రేరితోసురవిశేషః. యేన స తథోక్తః. నను తదపి హననమనుమితమేవ న చక్షుర్గోచరం గోపానామత ఆహ-**హేలాధ్వస్తౌ** అర్జునద్రుమౌ యేన స తథోక్తః. (చత్వారి నామాని) ౧౪౯

శ్లో॥ హేలాపీతాసురీప్రాణో హేలాహింసితకంసకః।
హేలాగోవర్ధనోద్ధారో హేలాపాలితతర్ణకః॥ ౧౫౦

నను స్థావరయోర్వృక్షయోః పాతనం న చిత్రమత "ఆహ-**హేలాపీతాసురీ** ప్రాణః హేలయా స్తన్యపానక్రీడయా పీతాః అసుర్యాః పూతనాయాః ప్రాణా యేన స తథోక్తః. నను స్త్రీహననం నాద్భుతమత ఆహ-**హేలాహింసితకంసకః** హేలయా మల్లక్రీడయా హింసితః. కంస ఏవ కంసకః. యేనాఘాసురాదయః ప్రహితాస్సోసురరాజ ఇత్యర్థః. యేన స తథోక్తః. నను బలవానపి కంసస్సూద్ధర ఏవ. అత ఇదమపి నాద్భుతమత ఆహ-**హేలాగోవర్ధనోద్ధార** ఇతి. హేలయా ఛత్రధారణక్రీడయా గోవర్ధనస్య పర్వతవిశేషస్య ఉద్ధారఉద్ధరణం యస్య స తథోక్తః. పర్వతో హి దురుద్ధర ఇతి భావః. నను హనుమదాదిభిరపి ద్రోణాచలాదయ ఉద్ధృతా ఇత్యత శ్చమత్కారా వహం లింగాంతరమాహ-**హేలాపాలితతర్ణకః.** హేలయా పశుపాలనక్రీడయా పాలితాః తర్ణకాః వత్సా యేన స తథోక్తః. న హి తే పశ

పాలనక్రియావిదగ్ధాః అయమాశయః పశుపాలనం హి బాలగోపాలకృత్యం ప్రౌఢగోపాలా అపి న తత్రేశతే. తథాసతి రాజానస్తత్ర సుతరామవిదగ్ధా ఏవ. భగవాంస్తు సర్వేశ్వరోపి తత్ర నిష్ణాతోఽభూదితీదం మహదద్భుతమితి. (చత్వారి నామాని) ౧౫౦

శ్లో॥ హేలావిజితగోపస్త్రీగణో హేలామయాశయః।
హేలాగోపో హేమగర్భవంచకో హేయనాశనః॥ ౧౫౧

నను పరమేశ్వరోప్యసౌ చతుర్భుజత్వాదిస్వాసాధారణచిహ్నైపి తేన వపుషా వత్సాన్నాపాలయత్, కింతు గోపాలబాలవపుషైవేతి కృత్వా ఇతరగోపాలబాల సాధారణమేవేదం వత్సపరిపాలనమత ఆహ-**హేలావిజితగోపస్త్రీగణ** ఇతి. హేలయా సురతక్రీడయా విజితః గోపస్త్రీణాం గణో యేన స తథోక్తః. యస్యేంద్రియం ప్రమథితుం ప్రమదా న శేకురితి భాగవతాదితి భావః. నను కుత ఏవం భగవతాపి సురతాదౌ ప్రవృత్తమత ఆహ-**హేలామయాశయ** ఇతి. హేలామయం ప్రచురలీలమాశయం మనో యస్య స తథోక్తః లీలావశాదేవ ప్రవృత్తమితి భావః. యద్వా నను కుతస్సురతే భగవాన్ప్రవృత్తోఽత ఆహ-**హేలామయాశయ** ఇతి. హేలాః స్త్రీణాం శృంగారచేష్టాః తత్ప్రచురం హేలామయం ఆశయం యస్య సః భగవన్మనసి గోపస్త్రీణాం శృంగారచేష్టా బహుశో లగ్నాః. అత ఏవం సురతే ప్రవృత్త ఇతి భావః. నను జితేంద్రియస్యాపి భగవతో మనసి కథం హేలాలగ్నా అత ఆహ-**హేలాగోప** ఇతి. రామచంద్రేణ సాకం క్రీడితుం సాభిలాషాణామృషీణాం కామం పూరయితుమేవ భగవతా కృష్ణరూపేణావతీర్ణం, ఋషిభిర్గోపీరూపేణావతీర్ణత్వాత్. అతో భక్త వాంఛాపూరణాయ భగవానపి లీలయా గోపీభూయ ఇంద్రియపారవశ్యమంగీచకారేతి భావః. నను లీలయాపీంద్రియ పారవశ్యమంగీకృతవానయమీశ్వరో జీవతుల్య ఏవ స్యాత్పారవశ్యస్య తుల్యత్వాదితి శంకాయామాహ. **హేమగర్భవంచక** ఇతి. స్వవంచనాయ వత్సతత్పాలబాలాన్ హృతవంతం పద్మగర్భం స్రష్టారమప్యయమవంచయదితి కథమస్య జీవతౌల్యమితి భావః, జీవాః పరమేశ్వరమాయా మోహితా ఇంద్రియపారవశ్యం ప్రపన్నాః ఈశ్వరస్తు న తథా కింతు లీలయైవ. అత ఏవ చతుర్ముఖోప్యనేన వంచితః చతుర్ముఖస్య భగవన్మాయా మోహితత్వాత్కృష్ణస్య చ స్వాధీనమాయత్వాదితి తత్త్వమ్. నను కథం పునర్జీవానామింద్రియపారవశ్యాభావ ఇత్యత ఆహ-**హేయనాశన** ఇతి. పరమేశ్వరప్రపత్త్యా జీవానామవిద్యాకామకర్మాదిరూపం హేయం నశ్యతి తత ఈశ్వరతౌల్యం భజేతేతి భావః. (పంచ పదాని) ౧౫౧

శ్లో॥ హేమాంగభుజవిభ్రాజదూరుర్హేమాంగకేతనః।
హేమాంగసూరివినుతో హేమాంగో హారితామృతః॥ ౧౫౨

నను ప్రాణినాం హేయనాశనం ఛందోధీనం ఏతద్యోధీయేత స బ్రహ్మ హత్యాత్పూతో భవతీత్యాది శ్రుతేః తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యానాం జీవబ్రహ్మైక్య ప్రతిపాదకానాం చ తత్ర సత్త్వాత్. బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుత్యా శ్రుత్యుక్తవిధయా బ్రహ్మ యో వేత్తి స ఏవ బ్రహ్మేత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. భగవాన్ గరుడస్తు ఛందోమయ ఇతి శ్రుత్యాదిప్రసిద్ధమ్. గజకచ్ఛపభక్షణాసురసైన్యగిళనాదిరూపో లోకాతిక్రాంతోస్య మహిమా చ సర్వత్ర ప్రసిద్ధః అనేనైవ మాత్రర్థమమృతమపి సాధితమ్. తస్మాద్గరుడ ఏవ సేవ్య ఇతి శంకాయాం మైవం గరుడాధిరూఢో గరుడధ్వజో గరుడాది నిత్యసూరివినుతశ్చ భగవానేవ సేవ్య ఇత్యాహ– **హేమాంగేతి** హేమాంగస్తార్ష్య వేధసోరితి కోశాద్గరుడో హేమాంగపదవాచ్యః. తస్య భుజయోర్విభ్రాజంతావూరూ యస్య స తథోక్తః. ఊరూ సువర్ణభుజయోరధిశోభమానావితి భాగవతాదితి భావః. న కేవలమయం వాహనస్థానీయః కింతు ధ్వజస్థానీయోపీత్యాహ– **హేమాంగకేతన** ఇతి. రాజ్ఞాం హి వాహనధ్వజౌ పృథగ్దృశ్యేతే. భగవతస్తు న తథేతి భావః. న కేవలం ధ్వజవాహత్వం కింతు వందిత్వమపీత్యాహ–**హేమాంగసూరివినుత** ఇతి. హేమాంగాదయస్సూరయో హేమాంగసూరయః తైర్వినుతః. అథ తర్హి కిమయమసేవ్య ఇత్యత ఆహ–నేతి. **హేమాంగః** వైనతేయశ్చ పక్షిణామితి గీతావచనాద్గరుడో భగవద్విభూతిరేవేతి కృత్వా తస్మాత్ పరమభాగవతత్వాచ్చ సేవ్య ఏవేతి భావః. భగవద్విభూతిత్వాదస్య సేవ్యత్వం న తు భగవత్త్వాదితి తాత్పర్యమ్. నను భగవంత మపి యో భుజయోర్ధత్తే స గరుడస్తతోపి బలిష్ఠ ఇత్యత ఆహ–**హారితామృత** ఇతి. హరిత మాహారితమమృతం యేన స తథోక్తః సర్వాంతర్యామీ సర్వశక్తిర్భగవానయమేవ గరుడేనామృతం హారితవాన్ న తు కేవలం గరుడోఽమృతాహరణే శక్తః. ఏవమేవ భగవానేవ స్వవిగ్రహం గరుడేన ధారయతి న తు గరుడస్స్వత ఇతి భావః. (పంచ పదాని) ౧౫౨

శ్లో॥ **హేమాంగకపటచ్ఛందోబృందనిత్యస్తుతప్రథః।**
హేమాంగపత్రావతంసచామరప్రతివీజితః॥ ౧౫౩

నను గరుడేన భగవాన్ స్తూయత ఇత్యత్ర కిం మానమత ఆహ– **హేమాంగ–కపటచ్ఛందోబృందనిత్యస్తుతప్రథ** ఇతి. 'హేమాంగస్య కపటేన యచ్ఛందోబృందం తేన నిత్యం స్తుతా స్తూయమానా ప్రథా ప్రఖ్యాతిర్యస్య స తథోక్తః. గరుడస్య ఛందోమయత్వేన ఛందోబృందస్యైవ గరుడ ఇతి నామమాత్రమ్. న తు తద్భిన్నః కోపి గరుడోస్తి తద్ధి ఛందోబృందం భగవంతం నిత్యం స్తౌత్యేవ. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్య ఇతి గీతావచనాదితి భావః. నన్వేవం గరుడ ఇతి కశ్చిన్నాస్త్యేవేత్యా పతితమితి చేన్నైవమిత్యాహ–**హేమాంగ–పత్రావతంసచామరప్రతివీజిత** ఇతి. హేమాంగస్య పత్రావతంసాభ్యాముత్తమపక్షాభ్యామేవ

చామరాభ్యాం ప్రతివీజితః అతిశయేన వీజితః అయం భావః. యథా మృద్రూపా దేవీరూపా చ భూమిర్వర్తతే. తథా ఛందోరూపః పక్షిరూపశ్చ గరుడోస్తి గరుడస్య ఛందోభిమాని–దేవతాత్వాదితి. పత్రవీజిత ఇత్యనేవ గరుడమారుహ్య ప్రయాణసమయే ఇతి వ్యజ్యతే. తతశ్చ ప్రయాణకాలికభగవద్ధ్యానోపయోగిదమితి జ్ఞేయమ్. (ద్వే పదే) ౧౫౩

శ్లో॥ **హేమాంగహరిరుద్రాఖ్యత్రిమూర్తిర్ధారితాకృతిః।**
హిరణ్యగర్భప్రథమస్తంబావధిజనాకృతిః॥ ౧౫౪

నను హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక అసీదిత్యాదిభిర్ బ్రహ్మ నమకచమకాదిభీరుద్రః పురుషసూక్తవిష్ణుసూక్తాదిభిర్విష్ణుశ్చ స్తూయత ఇతి కృత్వా వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి గీతోక్తమ్. ఛందోబృందనిత్యస్తుతప్రథ ఇతి తదనుసారి, త్వదుక్తం చ కథం సంగచ్ఛేతేత్యత ఆహ–**హేమాంగహరిరుద్రాఖ్యత్రిమూర్తి**రితి. హేమాంగో బ్రహ్మ హరిర్విష్ణుః రుద్ర ఇతి ఆఖ్యా నామాని యాసాం తాః తిస్రో మూర్తయో విగ్రహాః యస్య స తథోక్తః. ఏక ఏవేశ్వరః స్వావచ్ఛేదకమాయానిష్ఠగుణత్రయనశేవ బ్రహ్మవిష్ణు–రుద్రనామకమూర్తిత్రయం ధరన్ వ్యవహ్రియతే. అతస్త్రిమూర్తయోపి భగవద్రూపా ఏవేతి భావః. యథా స్వయం త్రిమూర్తీర్ధృతవాంస్తథైవ జీవైరపి ఆకారాన్ధారయామాసేత్యాహ–**ధారితాకృ**తిరితి. ధారితాః జీవైః స్వీకారితా ఆకృతయో మనుష్యాదిదేహా యేన స తథోక్తః. ఆయతనం నః ప్రతిజానీహీతి జీవైః పృష్ట ఈశ్వరో గవాశ్వమనుష్యాదిమూర్తీర్విధాయ తైర్గ్రాహయామాసేతి శ్రూయతే. నన్వేకేన జీనేన ఏక ఏవ దేహ ఏకదా స్వీక్రియతే కథం పునరీశ్వరేణైకదైవ త్రిమూర్తయస్స్వీకృతా ఇతి శంకాయాం న కించిదేతదిత్యాహ–**హిరణ్యగర్భప్రథమస్తంబావధిజనాకృతి**రితి. హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మ ప్రథమ ఆదిర్యేషాం తే హిరణ్యగర్భప్రథమాః స్తంబోవధిరంతో యేషాం తే స్తంబావధయః ఉభయోర్విశేషణసమాసః. తే చ తే జనా జీవా తేషామాకృతయో యస్య స తథోక్తః. బ్రహ్మాదిస్తంబాన్తసర్వచరాచర–శరీరాణ్యపి ఈశ్వరమూర్తయ ఏవ ఈశ్వరస్య సర్వాత్మత్వాదితి భావః. విశ్వమూర్తేరీశ్వరస్య త్రిమూర్తి ధారణం నాద్భుతమితి తత్త్వమ్. మాయాయాం సర్వసంభవాదితి రహస్యమ్. (త్రీణి పదాని) ౧౫౪

శ్లో॥ **హేయేతరద్వైతకరో హేయద్వైతవివర్జితః।**
హేయద్వైతాహతస్నిగ్ధో హేయద్వైతహతాంతకః॥ ౧౫౫

నను హారితాకృతిరితి జీవదేహకర్తృత్వమీశ్వరస్యాసిద్ధం పితృదేహాత్పుత్రదేహో జాయత ఇతి. దేహస్యైవ దేహాంతరకర్తృత్వం అథవా దేహినః. ఇతి ప్రత్యక్షాదత ఆహ–**హేయేతరద్వైతకర** ఇతి. హాతుం త్యక్తుం శక్యం హేయం తద్భిన్నం హేయేతరమహేయమ్.

హాతుమశక్యమితి యావత్. తస్య ద్వైతస్య ప్రపంచస్య కరః కర్తా అయం భావః. బీజాదంకుర-వన్నహి పితృదేహోత్పుత్రదేహో జాయతే. బీజస్యైవ పితృదేహస్య స్వరూపోపమర్దాభావాత్. న చ కులాలో ఘటవద్దేహో దేహాంతరం నిర్మాతీతి వక్తుం శక్యం దేహస్య జడత్వాత్. న చ దేహీ నిర్మాతీతి వక్తుముచితమ్. ఘటోపాదానమృద్ద్రవ్యవత్. దేహోపాదానపంచభూత-సంసృష్టద్రవ్యస్య అభావాత్. న చ దేహిదేహగతం వీర్యం దేహాంతరముత్పాదయతి బీజమంకురమివేతి వాచ్యం వంధ్యావీర్యాదౌ వ్యభిచారాత్. నను భర్జితబీజవద్వంధ్యా వీర్యే దేహోత్పాదనశక్తి క్షయాన్న దోష ఇతి చేత్తర్హి న బీజం నాపి వీర్యమంకురోత్పాదనే దేహోత్పాదనే వా శక్తం, కిం తు తన్నిష్ఠా శక్తిరేవ. సైవేశ్వరశక్తిః తదవచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఏవ దేహాంకురాద్యుత్పాదక ఇత్యభ్యుపేయమ్. గోమయజన్యవృశ్చికాదౌ వాయుజన్యకీటాదౌ చాయమేవ న్యాయస్సంచారయితవ్యః. ఇదం చేశ్వరసృష్టం భూతభౌతికాత్మకం జగన్న కేనాపి త్యక్తుం శక్యమ్, అనివార్యత్వాదితి. నను ఈశ్వరసృష్టే అహేయేప్యస్మిన్ జగతి జీవవదీశ్వరోపి ప్రవిష్ట ఏవేతి కృత్వా సోపి బద్ధ ఏవ స్యాదత ఆహ- **హేయద్వైతవివర్జిత** ఇతి. హేయం హాతుం శక్యం ద్వైతం జీవసృష్టం మదీయమిత్యాద్యభిమానరూపం తేన వివర్జితః శూన్యః అయం భావః ఈశ్వరసృష్టం ద్వైతం జీవమేవ న బధ్నాతి కిం పునరీశ్వరం, జీవసృష్టం తు జీవమేవ బధ్నాతి నత్వీశ్వరమ్. తస్యాసంగత్వాదితి, అయం హేయాహేయవిభాగః పంచదశ్యాం ప్రసిద్ధో ద్రష్టవ్యశ్చ తదర్థిభిః. తదేవం ద్వివిధం ద్వైతం ప్రదర్శ్య హేయద్వైతేనేశ్వరస్య న కోపి బంధ ఇత్యుక్త్వా, అథ యే జీవా ఏవం హేయద్వైతశూన్యాస్త ఏవ భగవతః ప్రియా ఇత్యాహ **హేయద్వైతాహతస్నిగ్ధ** ఇతి. హేయద్వైతేన అహతాః అక్షతాః జ్ఞానిన ఇతి యావత్. తేషామేవ నిరభిమానిత్వాదితి భావః. తే స్నిగ్ధాః ప్రియం యస్య తేష స్నిగ్ధః స్నేహయుక్త ఇతి వా తథోక్తః. నను హేయద్వైతహతేషు కిమయముదాసీన ఇతి శంకాయాం నేత్యాహ-**హేయద్వైతహతా**నామంతకః మృత్యువద్భయంకరః. జన్మమరణాది-సంసారప్రవాహ ప్రవర్తకత్వాదితి భావః. అతో జీవైర్దేహగేహాదావీశ్వరవస్తుని. అహమ్మమతా-రూపాభిమానో న కార్య ఇతి పరమార్థః. (చత్వారి పదాని) ౧౫౫

శ్లో॥ హేషావిజితదుర్వాదివ్యూహో హేషాకృతశ్రుతిః।
హేషాహలహలీభూతసర్వవిద్యో హరోదయః॥ ౧౫౬

నను బౌద్ధసాంఖ్యాదయోముమహేయద్వైతకరమీశ్వరం నాంగీకుర్వంతీత్యత ఆహ-**హేషావిజితదుర్వాదివ్యూహ** ఇతి. హేషయైవ విజితాః దుర్వాదినాం బౌద్ధాదీనాం దుష్టవాదినాం వ్యూహాస్సమూహా యేన స తథోక్తః. హేషానిర్జితదుర్జయప్రతిభట వ్యూహస్ఫురత్కౌశలమితి బ్రహ్మాండపురాణాదితి భావః. సర్వానపి దుర్వాదినో హేషయైవ జిత్వా మతమిదం భగవానేవ వ్యవస్థాపయామాసేత్యర్థః. నను హేషయా కథం విజితా ఇత్యత ఆహ-**హేషాకృతశ్రుతిరితి.**

హేషయా కృతా ఉత్పాదితాశ్రుతయో యేన స తథోక్తః. హేషాయాస్సకాశాత్కృతా ఉద్భూతాశ్రుతయో యస్యేతి వా హేషయా శ్రుతిముత్పాద్య తయా దుర్మతాని జిగాయేత్యర్థః. తేషాం మతాంతరాణాం శ్రుతివిరుద్ధత్వాదితి భావః. **యద్వా** విజిత ఇతి ణిజర్థోత్ర వివక్షితః. పరాభావిత ఇత్యర్థః. భక్తైరితి భావః. భగవానయం స్వహేషావైభవేన స్వభక్తైరేవ దుర్వాదివ్యూహం పరిభావయతీత్యర్థః. హేషయేతి కథమత ఆహ-**హేషాకృత**శ్రుతిః, హేషయైవ కృతా భక్తేభ్య ఉపదిష్టా శ్రుతయో యేన స తథోక్తః. నను శ్రుత్యాకథం దుర్మతనిరాసః. శుత్యర్థస్య అతిగంభీరత్వేన దుర్జ్ఞేయత్వాదత ఆహ-**హేషాహలహలీభూతసర్వవిద్యః** సర్వా అపి శిక్షావ్యాకరణాద్యాః వేదార్థప్రకాశికాః విద్యాః హయగ్రీవస్య హేషాహలహల ఏవేత్యర్థః, భగవద్ధేషైవ భక్తానాం శ్రుతిస్మృత్యాలాపః భగవద్ధేషైవ శ్రుతిరూపా స్మృత్యాదిరూపా చ ఇతి ఫలితార్థః, ఉక్తార్థే లింగమాహ-**హరోదయ** ఇతి. హరస్య శివస్య ఉదయః విద్యాభివృద్ధిర్యస్మాత్స తథోక్తః. శ్రీహయగ్రీవహేషావైభవ సమధిగతసర్వవిద్యస్సర్వజ్ఞో భాగవతమతవ్యవస్థాపన-ప్రథమాచార్యశ్శివ ఏవేహ లింగమితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౫౬

శ్లో॥ హేమశయ్యసుతత్రాతా హేమగర్భాండదుర్మితః।
హేమశయ్యసుతస్తోత్రశాంతో హేమాంగభీకరః॥ ౧౫౭

నను తామసస్యాతిక్రూరస్య చ రుద్రస్య కథం భాగవతత్వమితి శంకా యామఘటితఘటనాపటీయస్త మయా శ్రీ శ్రీనివాసమాయయా క్రూరాశ్శాంతా భవంతి భాగవతాశ్చ ఇత్యుత్తరమ్ హృదికృత్య ఉక్తార్థే ప్రహ్లాదచరిత్రం సంవాదయతి, **హేమేతి.** హేమశయ్యసుతత్రాతా హేమశయ్యో హిరణ్యకశిపుః లక్షితలక్షణయాయం ప్రయోగః తస్య సుతః ప్రహ్లాదః తస్య త్రాతా రక్షకః తామసస్యాతిక్రూరహిరణ్యకశిపుసంభవస్యాపి ప్రహ్లాదస్య మనః స్వపాదారవిందే వర్తయిత్వా సంసారసాగరాత్తం య ఉత్తారయామాస తస్య భగవత-శ్శీరుద్రస్వభావవినిమయకరణం నాద్భుతమితి భావః. తస్య స్వస్వరూప సాక్షాత్కారమపి కృపయాదిశదిత్యాహ-**హేమగర్భాండదుర్మిత** ఇతి. బ్రహ్మాండే అమితః విగ్రహస్య బ్రహ్మాండాదపి విస్తృతత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞత్వమస్య తస్య స్వకర వైభవేనాదిశదిత్యాహ-**హేమశయ్యసుతస్తోత్రశాంత** ఇతి. ప్రహ్లాదస్య స్తోత్రేణ శాంతిం ప్రాప్తః కథమన్యథా భగవంతం స్తోతుం బాలః ప్రహ్లాదశ్శక్నుయాద్ధ్రువవదితి భావః. తం చ ప్రహ్లాదం స్వభక్తజనాగ్రేసరం చకారేత్యాహ-**హేమాంగభీకర** ఇతి, హేమాంగయోస్తార్క్ష్యవేధసోరపి భీరకః భయంకరః శ్రీనృసింహం ద్రష్టుమేవ తదా బ్రహ్మాదీనాం భీతత్వాత్. ప్రహ్లాదస్య నిర్భీతత్వాచ్చ ప్రహ్లాద ఏవ మహానాసీదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౫౭

శ్లో॥ హేమగర్భప్రియాగీతో హేమగర్భాస్వయోద్భవః।
హేమగర్భాండరేణ్వోఘచర్యారోమాంధుజాలకః॥ ౧౫౮

శ్రీ హయగ్రీవ ఏవ సరస్వత్యా అపి గానకౌశలం ప్రాదాదిత్యాహ- **హేమగర్భ-ప్రియాగీత** ఇతి. సరస్వత్యా గీతః తస్యై సంగీతశాస్త్రముపదిశ్యతయోపగీత ఇత్యర్థః. తదనుగ్రహార్థమేవ తద్వంశేప్యయం జా త ఏవేత్యాహ-**హేమగర్భాన్వయోద్భవ** ఇతి, బ్రహ్మవంశప్రసూతః. వామనాదిరూపేణేతి భావః. నను బ్రహ్మాండశరీరో హి బ్రహ్మా భగవాంశ్చ తద్వంశే బహువారానావిర్బభూవేతి స ఏవ మహానిత్యత ఆహ-**హేమగర్భాండరేణ్వోఘ-చర్యారోమాంధుజాలకః**. హేమగర్భాండానాం బ్రహ్మాండానా మేవ రేణూనామోఘస్య సంఘస్య చర్యా సంచారః గమనాగమనరూపః తచ్ఛాలి రోమాంధుజాలకం రోమకూపరూపగతం బృందం యస్య స తథోక్తః. అనంతకోటి బ్రహ్మాండశరీర ఇత్యర్థః. (త్రీణి పదాని) ౧౫౮

శ్లో॥ **హేమగర్భాంసవిన్యస్తహస్తో హారస్వనాంచితః।**
హిరణ్మయపదత్రాణన్యస్తపాదో హృతార్హణః॥ ౧౫౯

అనంతకోటి బ్రహ్మాండశరీరస్యాపి బ్రహ్మాన్వయేऽవతారస్వీకారో బ్రహ్మానుగ్రహాయేత్యుక్తమ్, అథాపరమపి బ్రహ్మానుగ్రహం వదన్ భగవతో గరుడావరోహణ కాలికం విగ్రహం ప్రస్తౌతి ధ్యానోపయోగాయ **హేమగర్భేతి** శ్లోకేన. **హేమగర్భాంసవిన్యస్తహస్తః**. బ్రహ్మణోంసే నిహితకరః ఉన్నతాదశ్వాదవరోహణాయ పురుషో యథా. దీర్ఘస్య పురుషాన్తరస్యాంస యుగం కరయుగేనావలంబతే తద్వదితి భావః. అహో బ్రహ్మణో భాగధేయం యద్భగవతో హస్తయోరంసాలంబనం దదావితి తత్త్వమ్. **హారస్వనాంచితః** హారాణాం ధ్వనిభిర్యుక్తః శరీరచలనేన హారచలనాదితి భావః. **హిరణ్మయపదత్రాణన్యస్తపాదః** హిరణ్మయయోః పదత్రాణయో రుపానహోః శేషానీతయోరితి భావః. న్యస్తౌ పాదౌ యేన స తథోక్తః. అహో శేషస్య తత్పాదుకయోర్వా భాగధేయమితి కవేర్విస్మయో ధ్వన్యతే. **హృతార్హణః** హృతం స్వీకృతం అర్హణమర్ఘ్య పాద్యాదిపూజా శ్రీభూనీలాదికృతేతి భావః యేన స తథోక్తః (చత్వారి పదాని) ౧౫౯

శ్లో॥ **హేమాంగాంసన్యస్తహస్తో హేమపద్మప్రకంపనః।**
హేమగర్భాదివేదజ్ఞకృతస్వస్త్యయనో హభృత్॥ ౧౬౦

అథైకేన గరుడారోహణకాలికం భగవంతం ప్రస్తౌతి హేమాంగేతి. **హేమాంగాం-సన్యస్తహస్తః** హేమాంగస్య గరుడస్య అంసే న్యస్తౌ హస్తౌ యేన స తథోక్తః. తమారోఢుమితి భావః. అహో గరుడస్య భాగధేయమితి విస్మయో ధ్వన్యతే, **హేమపద్మప్రకంపనః** హేమపద్మస్య ప్రకంపనం లీలయా చాలనం యస్య స తథోక్తః. గరుడమారుహ్య లీలయా పద్మం భ్రమయతీత్యర్థః. **యద్వా** హేమపద్మానాం హారస్థానాం ప్రకంపనం యస్య స తథోక్తః. ఆరోహణసమయే శరీరచలనాదితి భావః. హేమగర్భాది వేదజ్ఞకృతస్వస్త్యయనః

హేమగర్భాది ర్వేదజ్ఞైర్విజ్ఞైః కృతం స్వస్త్యయనం స్వస్తి వచనపాఠః యస్య స తథోక్తః. ఏవం కరణే భగవతః, కిం జాతమత ఆహ-**హభృదితి**. సుఖం బిభర్తీత్యర్థః. యద్వా భక్తానాం సుఖం పుష్ణాతీత్యర్థః. బ్రహ్మణి హర్షాది వికారాభావాదితి భావః. భక్తజనవాంఛాపూరణార్థమేవ భగవతి ఇదం గరుడాధిరోహణం నత్వాత్మార్థమితి తదాశయః. (చత్వారి పదాని) ౧౬౦

శ్లో॥ **హస్తప్రదీపహంసాప్తో హరివాహప్రఘోషణః।**
హిమాంశువిధృతచ్ఛత్రో హేమాంగవిధృతాంఘ్రికః॥ ౧౬౧

అథ గరుడోత్సవం ప్రస్తౌత్యేకేన శ్లోకేన **హస్తేతి**. హస్తప్రదీపహంసాప్తః హస్తేషు కరేషు ప్రదీపాః యస్య తేన హంసేన సూర్యేణ ఆప్త స్సేవితః. సూర్య ఏవ తత్ర దీపధారీత్యర్థః. అనేన తత్ప్రదీపానాం సూర్యాదపి దీప్త్యతిశయో వ్యజ్యతే. **హరివాహ ప్రఘోషణః**. హరేరింద్రస్య వాహాః మేఘాః తురాషాణ్మేఘవాహన ఇత్యమరః. తస్య ప్రకృష్టాని ఘోషణాని వాదనాని యస్య స తథోక్తః. తదా మేఘై ర్దుందుభిమర్దళాదయో వాద్యంత ఇత్యర్థః. **హిమాంశువిధృతచ్ఛత్రః** హిమాంశునా విధృతం ఛత్రం యస్య స తథోక్తః. అనేన చంద్రాదపి ఛత్రస్య శ్వేతత్వం కాంతిమత్త్వం హృద్యత్వం చాస్తీతి ప్రతీయతే. **హేమాంగవిధృతాంఘ్రికః** హేమాంగేన గరుడేన విధృతౌ భుజాభ్యాం ధృతౌ అంఘ్రీ యస్య స తథోక్తః గరుడభుజ-యుగళవిన్యస్తచరణయుగళ ఇత్యర్థః. (చత్వారి నామాని) ౧౬౧

శ్లో॥ **హేలాకృతాదిమయుగో హేషాహతమహాకలిః।**
హయత్ఖురాగ్రసంలగ్నధూళీభూతఖలవ్రజః॥ ౧౬౨

నన్వేవం గరుడాధిరూఢస్య భగవతో హ్యధునా కలౌ కుతః ప్రత్యక్షాభావ ఇతి ప్రశ్నం భగవత స్త్రియుగత్వాన్న కలావవతరణమిత్యుత్తరం చ హృదికృత్య కథ మేతస్య కలేరపనయనం కథంవా పునః కృతయుగస్యాగమనమితి శంకాయాం శ్రీకల్క్యవతార వైభవాదితి వదన్. తమేవావతారం ప్రస్తౌతి పంచభిర్నామభిః. **హేలాకృతాదిమయుగః** హేలయా అనాయాసేనైవ కృతః ఆదిమః ప్రథమో యుగః కృతాఖ్యః యేన స తథోక్తః. కథం కృతయుగస్య ప్రవేశోత ఆహ-**హేషాహతమహాకలిరితి**. హేషయా హతః నాశితః మహాన్ ప్రవృద్ధః కలిరేవ స తథోక్తః. మహానిత్యనేన నాధునా కలేర్నాశః కింతు బహుకాలానంతరమితి సూచ్యతే. నను తదానీమపి కథం కలేర్నాశః ఖలానాం భూయిష్ఠత్వాదత ఆహ-**హయత్ఖురాగ్రసంలగ్నధూళీభూతఖలవ్రజః**. హయత్సుగచ్ఛ త్సుఖురాగ్రేషు సమ్యగ్లగ్నాః. అత ఏవ ధూళీభూతాః ఖలానాం వ్రజాస్సమూహా యస్య స తథోక్తః. హయగ్రీవో గ్రీవాయామేవ హయః కల్కిస్తు సర్వాత్మనాపి హయ ఇతి వివేకః. సకల్కి స్స్వఖురాగ్రైః ఖలాన్ క్షోదీకరిష్యతీత్యర్థః (త్రీణి పదాని) ౧౬౨

శ్లో॥ హయత్కేసరసంజాతవాతక్షిప్తమహాంబుదః।
హేషాకలితకీనాశకాసరశ్రవణజ్వరః॥ ౧౬౩

హయద్భ్యః చలద్భ్యః కేసరేభ్య స్సకాశాత్సంజాతేన వాతేన క్షిప్తః ఉద్ధూతః మహాన్ అంబుదః యస్య స తథోక్తః. అంబుదానామేవోత్క్షిప్తత్వే కిం పునః క్షుద్రజంతూనా మితి భావః. నను యమస్య కాగతిరితి శంకాయాం నిర్గతిరేవేత్యాహ–**హేషయా** కలితః కృతః కీనాశకాసరస్య యమవాహనస్య సైరిభస్య శ్రవణజ్వరః యస్య స తథోక్తః. వాహసైరిభయో స్సహజశత్రుత్వాదితి భావః. అయమాశయః సర్వే ఖలవ్రజా భగవత్పురక్షతి వశా న్మృతాః తాన్ దుష్టా నానేతుం సైరిభమారూఢో యమ అగచ్ఛన్ సన్ కల్కి హేషావైభవ పలాయిత–వాహనః క్వాప్యగాత్. నహి భగవతా హతానాం పునర్యమలోకప్రాప్తిరితి. అనేన కలియుగే ఖలానాం భూయిష్ఠత్వాద్యమస్య రాష్ట్రమతీవ ప్రవృద్ధమితి వ్యజ్యతే. (ద్వే పదే) ౧౬౩

శ్లో॥ హేషావిభవవిభ్రష్టరాక్షసీగర్భసంచయః।
హేలేరితగదాజాతవాతోద్ధూతాఖిలాస్రపః॥ ౧౬౪

అహో కల్కిశౌర్యమితి విస్మయాకులహృదయం ప్రతి శ్రీహయగ్రీవశౌర్యం దర్శయితుం తద్యుద్ధం ప్రస్తౌతి **హేషేత్యాదిభిః** హేషావిభవేన విభ్రష్టః రాక్షసీనాం గర్భసంచయః యస్య స తథోక్తః. శ్రీహయగ్రీవహేషాధ్వనిం శ్రుత్వా మధుకైటభాది రాక్షసవనితానాం గర్భపిండా ఉదరేభ్యో విభ్రష్టా అభవ న్నిత్యర్థః. కిం చ **హేలయైవ** నతు కోపేనేతి భావః. ఈరితాయాః భ్రామితాయాః గదాయాః కౌమోదక్యాస్సకాశా జ్జాతేన వాతేన ఉద్ధూతా అఖిలా అస్రపా రాక్షసాః మధుకైటభతత్పక్షపాతినః యస్య స తథోక్తః (ద్వే పదే) ౧౬౪

శ్లో॥ హస్తాబ్జచక్రకజ్వాలాపతంగీభూతదానవః।
హఠకృష్టాసురప్రాణబాణపన్నగకార్ముకః॥ ౧౬౫

హస్తాబ్జే యచ్చక్రకం సుదర్శనం తస్య జ్వాలాసు పతంగీభూతాశ్శలభీభూతా దానవా యస్య స తథోక్తః. గదావాతోద్ధూతాః తావతా అమృతాః పునరాపతితాః కేచి ద్దానవా శ్చక్రాగ్నౌ దగ్ధా ఇత్యర్థః. చక్రం న తేషు ప్రయుక్తం కింతు త ఏవ భగవంతం గ్రసితుమాగతా శ్శలభతాం ప్రాపుః చక్రాగ్నౌ ఇతి భావః. దూరస్థానాం రాక్షసానాం గతిమాహ–**హఠాద్బలాత్కారేణ** అకస్మాదితి వా ఆకృష్టాః అసురాణాం ప్రాణాః యై స్తే తథోక్తః. బాణా ఏవ పన్నగాస్సర్పాః కార్ముకే యస్య స తథోక్తః. శ్రీరామబాణవద్ధయగ్రీవ బాణా అపి అసురాన్ హత్వా పునరాగత్య కార్ముకం ప్రాప్తా ఇతి భావః. యద్వా కార్ముకే శార్ఙ్గ అనుసంధితా ఏవ బాణపన్నగా దూరాదేవ అసురాణాం ప్రాణాన్ జహ్రుః న త్వసురేషు ప్రయుక్తా ఇతి భావః. (ద్వే పదే) ౧౬౫

శ్లో॥ హృష్యజ్జయశ్రీకల్యాణపాంచజన్యమహాస్వనః।
హేమాంగస్తోత్రకంజాతమరందాస్వాదనార్ద్రితః॥ ౧౬౬

హృష్యంత్యాః భగవత్ప్రాప్త్యా సంతుష్యంత్యాః జయశ్రియో జయలక్ష్మ్యాః కల్యాణ–హేతుః పాంచజన్యస్య శంఖస్య సంబంధీ మహాన్ స్వనో ధ్వనిర్యస్య స తథోక్తః. శత్రూన్ విజిత్య భగవాన్ శంఖం పూరితవాన్ స చ శంఖస్వనో జయలక్ష్మీకల్యాణకరో భాతీత్యర్థః. అథ యుద్ధోపరమహేతుమాహ–**హేమాంగస్య** బ్రహ్మణః స్తోత్రేష్వేవ కంజాతేషు యన్మరందం రసః తస్య ఆస్వాదనేన హేతునా ఆర్ద్రితః సంజాతద్రవః బ్రహ్మణి స్తువతి సతి కృపయా శీతలో భూత్వా యుద్ధాదుపరరామేతి భావః. మరందాస్వాదనార్ద్రిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. (ద్వే పదే) ౧౬౬

శ్లో॥ హవ్యభుఙ్మౌళిమందారమాలాసవకృతాంఘ్రికః।
హృద్యామృతాభిషిక్తాత్మా హృష్టమల్లీస్రజాధరః॥ ౧౬౭

అథ దశభిర్భగవతష్షోడశోపచారపూజాః భక్తానుగ్రహేణసాకం ప్రస్తౌతి హవ్యభుగితి. యద్వా ఏవం ధ్యాతస్య హృది ధారితస్య చ భగవతష్షోడశోపచారపూజాః భక్తానుగ్రహం చ ప్రస్తౌతి దశభిః. **హవ్యభుగి**త్యాదిభిః వక్ష్యమాణవిధయా భగవంతం మనస్యర్చయేదిత్యుపదిశతీతి వా అవతారికాజ్ఞేయా హవ్యభుజాం దేవానాం మౌళిషు యాః మందారమాలాః తాసు స్థితేనాసవేన మకరందేన కృతమంఘ్రికం పాదజలం పాద్యమితి యావత్ యస్మై స తథోక్తః. యస్య స ఇతి వా బ్రహ్మస్తోత్ర ప్రసన్నస్య భగవతో హయగ్రీవస్య దేవేంద్రాదయో దేవాశ్చరణయోః ప్రణేమురితి భావః. **హృద్యామృతాభిషిక్తాత్మా** హృద్యేనామృతేనాబ్ధిభవేన అభిషిక్తః ఆత్మా దేహో యస్య స తథోక్తః. అమృతేన దేవా ఏనమభిషిక్తవంత ఇత్యర్థః. ఏవం మనసి కల్పయేదితి భావః. **యద్వా** హృదిసాధుహృద్యం తేన హృదయైకగోచరేణ మనసికల్పితేనేతి యావత్. అమృతేన భక్తైరభిషిక్తాత్మా **హృష్టమల్లీస్రజాధరః** హృష్టానాం వికసితానాం మల్లీనాం స్రజః మాలాః తాసాం ధరో ధర్తా భక్తార్పితహృద్యమల్లీమాల్యధర ఇత్యర్థః. ఇమాశ్చ మల్లీ స్రజా నందనవనసంబంధిన్య ఇతి హృద్వనసంబంధిన్య ఇతి వా బోధ్యమ్. (త్రీణి పదాని) ౧౬౭

శ్లో॥ హిమాంశుమండలరుహశ్వేతపంకేరుహాసనః।
హరిస్థానోపలోద్ఘృష్టచంద్రచందనచర్చితః॥ ౧౬౮

హిమాంశోర్మండలే జలమయే ఇతి భావః. రుహం శ్వేతపంకేరుహం కమలమేవాసనం యస్య స తథోక్తః. తత్ర నిషణ్ణ ఇత్యర్థః. **హరిస్థానం** గగనమేవోపలః పాషాణః తస్మిన్ ఉద్ఘృష్య కాలచక్రేణేతి భావః. చంద్రస్య సంబంధినా చందనేన జ్యోత్స్నా–

రూపేణేతి భావః. చర్చితః లిప్తః సర్వాంగే ఇతి భావః. భక్తైరిత్యేవ తథా తథా మనసి కల్పయితవ్యమితి తత్త్వమ్. (ద్వే పదే) ౧౧౮

శ్లో॥ హృదానందరుహక్ష్మాజధేనుగంధాజ్యధూపితః।
హృదయానందరసజశ్వేతపద్మాభిపూజితః॥ ౧౧౯

హృది య ఆనందః తస్మిన్ సముద్రతుల్య ఇతి భావః రుహయోః. ఉదితయోః క్ష్మాజధేన్వోః కల్పవృక్షకామధేన్వోః గంధాజ్యాభ్యాం ధూపితః కృతధూపః తథా **హృదయే** య ఆనందః స ఏవ రసో జలం తజ్జైః తస్మిన్నుదితైః శ్వేతైః పద్మైరభి పూజితః భక్తైరిత్యేవ. (ద్వే పదే) ౧౧౯

శ్లో॥ హాసోబింబమయాదర్శో హాసోంశుగ్రథితాంబరః।
హాసోరసాబ్ధిమథనప్రభూతామృతపారణః॥ ౧౨౦

హాసాశ్చంద్రః తస్య బింబమయః మండలరూప ఆదర్శో ముకురో యస్య స హాసోబింబమయాదర్శః **హాసోంశుగ్రథితాంబరః** హాససశ్చంద్రస్యాంశుభిః కిరణైరేవ తంతుభిర్గ్రథితం విధినేతి భావః. అంబరం ఖమేవ వసనం యస్య స తథోక్తః. **హాసాశ్చంద్ర** ఏవ రసాబ్ధిరమృతాబ్ధిః క్షీరాబ్ధిరితి యావత్ తస్య మథనాత్ప్రభూతస్య జాతస్య అమృతస్య సుధాయాః పారణం భోజనం యస్య స తథోక్తః సముద్రమథనాజ్జాతం చంద్రరూపమమృతం సకళంకమితి తద్విహాయ మనోమందరేణ చంద్రాబ్ధిం మథిత్వా తదుదితమమృతమస్మై భక్తా నివేదయాంచక్రురితి భావః. (త్రీణి పదాని) ౧౨౦

శ్లో॥ హరిణీదత్త తాంబూలచర్వణారుణితాధరః।
హృతాకారశ్రుతిసతీమౌళిమాణిక్యదీపితః॥ ౧౨౧

హరిణ్యా లక్ష్మ్యా దత్తస్య తాంబూలస్య చర్వణేన హేతునా అరుణిత స్సంజాతారుణః అధర ఓష్ఠో యస్య స తథోక్తః. హృద్యత్వాతిశయాయ హరిణీ దత్తేత్యుక్తిః ప్రియయా దత్తం హి వస్తు హృద్యం భవతి తథా **హృతః** స్వీకృత ఆకారో యాభిస్తాసాం శ్రుతిసతీనాం మౌళిషు వర్తమానైర్మాణిక్యైర్దీపతుల్యైరితి భావః దీపితః నీరాజితః వేదాంతైకవేద్యత్వాద్భగవత ఇతి భావః (ద్వే పదే) ౧౨౧

శ్లో॥ హిమాంశులలనాహేమమంత్రపుష్పోపసేవితః।
హరికాననసంచారిచమరీచామరార్చితః॥ ౧౨౨

హిమాంశోర్లలనాస్తారా ఏవ హేమమంత్రపుష్పాణి సువర్ణదివ్యమంత్రపుష్పాణి తైరుపసేవితః ప్రాప్తః విధిర్భక్తా వా నక్షత్రాణ్యేవాస్మై మంత్రపుష్పతయా అర్పితవంత ఇత్యర్థః.

తథా **హరేర్విష్ణోః** కాననముపవనం వైకుంఠపురగతం తత్ర సంచారిణీనాం చమరీణాం చామరైర్వాలరోమకృతైరర్చితస్సేవితః భూనీలాదయో రమణ్యః వైకుంఠపుర వనవిహారశాలి-చమరీవాలభారమానీయ చామరీకృత్య తైర్భగవంతం వీజయంతీత్యర్థః. హరికాననేత్యనేన దివ్యత్వం చామరాణాం వ్యజ్యతే. (ద్వే పదే) ౧౨౨

శ్లో॥ హరిమాహితసూర్యేందుతాళవాదనతోషితః।
హరిప్రియాదృగ్విలాసనర్తనామోదితాంతరః॥ ౧౨౩

హరిమా కాలః తేన హితేన కృతేన సూర్యేంద్వోరేవ తాళయోస్స్వర్ణ కాంస్య-మయయోరితి భావః. వాదనేన తోషితః సంతోషితః కాలవశాదేవ సూర్యేందుసంగమస్య ప్రత్యమావాస్యం జాయమానత్వాదితి భావః, తథా **హరిప్రియాయా** లక్ష్మ్యా దృశాం నర్తకీతుల్యానామితి భావః. విలాసయుక్తేన నర్తనేన ఆమోదితమానందితమంతరం మనో యస్య స తథోక్తః. లక్ష్మీస్తం సాభిలాషం పశ్యతీతి యావత్. (ద్వే) ౧౨౩

శ్లో॥ హిందోళసుందరీగీతో హీరాలీలాశుకస్తుతః।
హిమాంశుకిరణాపాంగహృష్టభూమిచకోరదృక్॥ ౧౨౪

హిందోళసుందరీగీతః భ్రమరీభిర్గంధర్వాంగనాతుల్యాభిర్గీతః **హీరాలీలాశుకస్తుతః** హీరాయా లక్ష్మ్యాస్సంబంధినా లీలాశుకేన స్తుతః హీరైవ తావచ్ఛుకవాణీ తయా పోషితశు కస్య వాణీ తు కింపునరితి భావః వైకుంఠే శుకాదీనామపి మనుష్యవాక్త్వాత్ శుకస్తుత ఇత్యుక్తం అథ భక్తానుగ్రహం వక్తుం తావత్ప్రియానుగ్రహమాహ-ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం **హిమాంశోః** కిరణతుల్యైః కిరణరూపైర్వా అపాంగైర్హృష్టా తోషితా భూమిరితి. చకోర దృక్ చకోరాక్షీ చకోరస్య దృష్టిరితి చ యస్య స తథోక్తః. శ్రియా చ సహోపవిష్టమితి బ్రహ్మాండపురాణాత్ హయగ్రీవస్య దక్షిణపార్శ్వే శ్రీః వామే తు భూదేవీ వర్తతే తథా చ వామాపాంగైర్భువమానందయతీత్యర్థః భూదేవ్యా అతిత్వరితత్వాత్తదనుగ్రహ మాదావేవోక్తవానితి జ్ఞేయమ్. (త్రీణి పదాని) ౧౨౪

శ్లో॥ హీరాహృదయకంజాతహర్షప్రదదృగంచలః।
హవిర్ధానీపయఃఫేనప్రసాదగ్రాహిదైవతః॥ ౧౨౫

హీరాయాః హృదయకంజాతస్య హృత్పద్మస్య హర్షప్రదాః ఆనందప్రదా వికాసప్రదాశ్చ దృగంచలాః దక్షిణదృగంతాః సూర్యకిరణభూతా ఇతి భావః. యస్య స తథోక్తః. భగవతస్సూర్యచంద్రనయనత్వాదియముక్తిః. అథ దేవానుగ్రహమాహ-**హవిర్ధాన్యాః** కామధేన్వాః పయస్తుల్యం ఫేనమేవ ప్రసాదమనుగ్రహవిషయం వస్త్వపి లక్షణయా

ప్రసాదశబ్దేన వ్యవహ్రియతే గృహ్ణాతీతి ప్రసాదగ్రాహి దేవతానాం సమూహో దైవతం యస్య స తథోక్తః. దేవేభ్యః ప్రసాదత్వేన ఫేనం దత్తవాన్న చాసౌ ఫేనో వ్యర్థః. కామధేనుపయః ఫేనవదఖిలషితసర్వార్థప్రదానక్షమత్వాదితి భావః. (ద్వే పదే) ౧౭౫

శ్లో॥ హేషాప్రతిశ్రుతాత్మాంఘ్రిశరణాగతరక్షణః।
హృద్యోదరదరధ్వానభక్తానుజ్ఞాప్రదాయకః॥ ౧౭౬

అథ భక్తానుగ్రహమాహ–శ్లోకేనైకేన **హేషయా** ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమాత్మాంఘ్రి శరణాగతరక్షణం స్వచరణం శరణం ప్రాప్తానాం పరిపాలనం యేన స తథోక్తః. యే మదంఘ్రిం శరణం ప్రపద్యంతే తానహం పాలయామీతి హేషాధ్వనినా ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. **హృద్యముదరం** యస్య తస్య హృద్యోదరస్య లౌకికానాం శంఖానాం తు న తథేతి భావః. దరస్య శంఖస్య ధ్వానేన భక్తానామనుజ్ఞాప్రదాయకః గమనానుజ్ఞాం దదానః శంఖం పూర్వయిత్వా మాభైష్ట భద్రం వ ఇతి భక్తాన్గమనాయానుజ్ఞాతవానిత్యర్థః (ద్వే పదే) ౧౭౬

శ్లో॥ హైమవత్యుపసంగీతనామా హైమవతీగతిః।
హైమవత్యవనవ్యగ్రో హైమవత్యాత్మగోచరః॥ ౧౭౭

నను స్థిరచిత్తానాం భాగవతానామేవ హృది భగవదారాధనం భవతు నామ కా గతిః పునరన్యేషామితి శంకాయాం భగవన్నామపఠనమేవ గతిరితి హృదికృత్య తత్ర వృద్ధాచారం ప్రమాణయతి. **హైమవత్యు** పసంగీతనామా హైమవత్యా పార్వత్యా ఉపసంగీతం నామ రామేతి పదం యస్య స తథోక్తః. హరజిహ్వాగ్రసంచారీతి శివస్తు ప్రాగేవ దర్శితః అతశ్శివాభ్యాం గృహీతోయమాచారో రామనామపఠనాత్మకో లోకానుగ్రహార్థమితి భావః. నను స్త్రీణాం పతిరేవ పరమో గురురీశ్వరశ్చేతి శాస్త్రాత్ స్త్రీణాం పతిరేవ గతిరితి పతినామైవ జప్తవ్యమత ఆహ–**హైమవతీగతి**రితి. హైమవత్యా గతిః ప్రాప్యః లింగ భంగానంతరమితి భావః. అవ్యాకృతం భాగవతోథ వైష్ణవః పదం యథాహం విబుధాః కలాత్యయే ఇతి భాగవతే. రుద్రేణైవ లింగభంగే సతి వయం పరమపదం ప్రాప్స్యామ ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః. యద్వా గతిరిష్టదైవమితి యావత్. అయం భావః. **ఈశ్వరబుద్ధ్యా పతిం సేవేతేతి నారీణాం పతిసేవా విహితా న తు పతినామైవ జప్తవ్యం పతిరూపమేవ ధ్యాతవ్యమితి** క్వాపి విహితం భార్యావద్భర్తురపి జీవత్వేన పరతంత్రత్వాదితి భావః, అన్యథా దేవహూతేః కపిలేన భక్తిమార్గో నోపదిశ్యేత ఇతి వేద్యమ్. భగవన్నామపఠనే ఐహికం ఫలమాహ–**హైమవత్యవనవ్యగ్ర** ఇతి, విషపానభస్మాసురాద్యుపద్రవేభ్యో భర్తారం రక్షిత్వా పార్వత్యాస్సౌభాగ్యం రక్షితవానితి కృత్వా పార్వతీరక్షణతత్పర ఇత్యుక్తమ్. ఏవం నామపారాయణే క్రియమాణే సతి క్రమేణ మనోపి తస్మిన్ భగవతి సక్తం స్యాదిత్యాహ–**హైమవత్యాత్మగోచర** ఇతి. పార్వతీహృదయగోచరః

తస్యా మనసి ప్రతీత ఇత్యర్థః. యద్వా వైకుంఠగతో హరిః కైలాసగతాం పార్వతీం కథం రక్షతీత్యత ఆహ–హైమవత్యాత్మగోచర ఇతి. తస్యా మనస్యేవ స్థితః సర్వాత్మత్వాదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౭౭

శ్లో॥ హైమవత్యుదయాంఘ్ర్యబ్జో హైమవత్యాత్మభూగతిః।
హైమవత్యుపమాపాంగధారో హైమవతీగతిః॥ ౧౭౮

నను అంబ త్వద్దర్శనాన్ముక్తిర్నజానే స్నానజం ఫలం స్వర్గారోహణసోపానాం మహాపుణ్యతరంగిణీమితి స్మరణాత్. సర్వేషామపి గంగైవ సేవ్యా విశేషతః స్త్రీణా మ్మూఢానాం చేత్యాశంకాయామాహ–**హైమవత్యు**దయాంఘ్ర్యబ్జ ఇతి. హైమవత్యా ఉదయో యస్మా త్తద్ధైమవత్యుదయమంఘ్ర్యబ్జం యస్య స తథోక్తః. భగవత్పాదాబ్జప్రభవత్వాదేవ గంగాయాస్తాదృశం వైభవమితి భావః. నన్వస్తు నామ తథాపి ముక్తిప్రదా సైవ సేవ్యేత్యత ఆహ–**హైమవత్యాత్మ**భూగతిరితి. హైమవత్యా గంగాయా ఆత్మభూస్తనయః తస్య గతిర్ము క్తిర్యస్మాత్స తథోక్తః. భీష్మముక్తిప్రదాయక ఇత్యర్థః. యది గంగాముక్తిదా స్యాత్తర్హి గంగాపుత్రస్య భీష్మస్య ముక్త్యర్థం శ్రీకృష్ణానుసరణం న స్యాత్. అతః గంగాయాః ముక్తిప్రదత్వవచనం స్తుతివచనమేవ న తు తాత్త్వికమితి భావః. నను ముక్తిర్మా భూన్నామ. స్వర్గాదికం స్యాదత ఆహ–**హైమవత్యుపమాపాంగధార** ఇతి, గంగాతుల్య కటాక్షపరంపరః భగవత్కటాక్షధారాపి గంగావదైహికాముష్మికసర్వార్థవితరణధురీణైవేతి భావః. నను గంగాముత్సృజ్య కిమితి తత్తుల్యకటాక్షధారాయాస్సేవనమిత్యత ఆహ–**హైమవతీగతి**రితి, గంగాయా అపి రక్షకః గంగా హి స్వసంక్రాంతఖలజనదురితం భగవత్సేవయా భాగవతసేవయా చ నాశయతీతి భగవతో గంగారక్షకత్వమితి భావః, అనేన య ఏవ గంగాయాః గాంగేయస్య చ గతిస్స ఏవావాస్మాకమపి గతిః కిమవాంతరగంగాద్యాశ్రయణేనేతి వ్యక్తమ్. (చత్వారి నామాని) ౧౭౮

శ్లో॥ హైమవత్యవనీజాతఫలభుక్సాత్కృతాకృతిః।
హైమవత్యవనీజాతమూర్తిర్హైమవతీప్రియః॥ ౧౭౯

నను ధాత్రీఫలకృతస్నానో ధాత్రీఫలవిలేపనః ధాత్రీఫలకృతాహారో నరో నారాయణో భవేదితి వదనాద్ధాత్రీతరుస్సేవ్య ఇత్యత ఆహ–**హైమవతీతి** అవనీజాతస్తరుః హైమవతీత్య–వనీజాతః ధాత్రీతరుః అథ హైమవతీ గంగా పద్యా శుక్లవచాప్యుమా ఇతి రత్నమాలా. తస్య ఫలాని భుంజత ఇతి ఫలభుజః తేషాం సాత్కృతా అధీనీకృతా ఆకృతిరాకారో యస్య స తథోక్తః. హైమవతీతరుఫలభుజాం నారాయణాకారం దాతుం న హైమవతీ క్షమతే స్వస్యైవ తదాకారాభావాత్. కిం తు భగవానేవేత్యర్థః. నన్వేవం నింబాదిఫలభుజాం కిమితి

నారాయణాకారం స దదాతీత్యత ఆహ **హైమవత్యవనీజాతమూర్తి**రితి. ధాత్రీస్వరూపః స ధాత్రీతరుర్భగవన్మూర్తిరేవ విష్ణ్వాదిమూర్తివదితి భావః. కుత ఏవం తత్రాహ- **హైమవతీప్రియ** ఇతి. హైమవతీతరౌ ప్రీతియుక్తః తత్తరుప్రీత్యా తద్రూపస్సన్ తత్ఫలభుజామాత్మాకారం దిశతీతి సముదాయార్థః. అత్రేదం తత్త్వం; యే కార్తికే మాసి ధాత్రీతరుం భగవద్బుద్ధ్యా సేవంతే విష్ణుసారూప్యం భజంతి యే తు తరుబుద్ధ్యా తే తు స్థావరతాం ప్రపద్యంతే అతో భగవానేవ సేవ్యః న ధాత్రీ తరురితి (త్రీణి పదాని) ౧౮౯

శ్లో॥ హైమవత్యంబునిర్మగ్నజనదత్తనిజాలయః।
హైమవత్యుపకూలస్థసాధుబృందావనోద్యమః॥ ౧౯౦

అనేనైవ న్యాయేన గంగాపి సేవ్యేత్యాహ-**హైమవతీతి** యే జనా గంగాజలే భగవద్బుద్ధ్యా నిర్మగ్నాః తేభ్యో భగవానయం స్వపదం దిశతి న చామీషామాముష్మిక ఫలలాభ ఏవ కింతు ఐహికలాభోపీత్యాహ-**హైమవతీతి** భగవద్బుద్ధ్యా సదాపి గంగాం సేవితుం యే గంగాయాః కూలే వారాణస్యాదౌ వసంతి తాన్ సాధుగణాన్ భగవానేవాద్భుతైర్వ్యాపారై రక్షతి రక్షణస్య విష్ణుపదదానస్య చ విష్ణుకృత్యత్వాదితి భావః. యద్వా భగవద్బుద్ధ్యా భగవత్పుత్రికాత్వబుద్ధ్యా వా గంగాపి సేవ్యా తస్యామపి సేవాయాం భగవత ఏవ ఫలప్రదత్వాదిత్యాహ-హైమవతీతి. (ద్వే పదే) ౧౯౦

శ్లో॥ హోమో హోతా హోమఫలం హోమపో హోమపావనః।
హోరా హోరాకరో హోరాధీశో హోరాఫలాత్మకః॥ ౧౯౧

నను ఏతావతా గంగాస్నానాదిభ్యో భగవన్నామజప ఏవోత్తమ ఇతి సిద్ధమ్. గంగాస్నానమపి భగవద్బుద్ధ్యా కర్తవ్యమిత్యుక్తత్వాత్. అతః తజ్జపాంగతయా హోమోపి కర్తవ్య ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః. **హోమ** ఇతి జపాంగభూతస్సహోమః స చ హోతా ఉభయమపి భగవద్రూపమేవ. అతః బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమితి న్యాయేన బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాణం బ్రహ్మణి జుహోతీతి బుద్ధ్యా హోత్రా హోమః కర్తవ్య ఇతి భావః. హోమకర్తా **హోతా** యజమానః యజ్ఞే తు హోతా యజమానాద్భిన్నః న త్వత్ర యేన జప్తం తేనైవ హోతవ్యత్వాదితి బోధ్యమ్. కిం చ యదుద్దిశ్య హోమః క్రియతే తదపీశ్వర ఏవేత్యాహ-**హోమఫల**మితి. బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యమితి, గీతావచనాద్బ్రహ్మ-బుద్ధ్యా కృతస్య హోమస్య బ్రహ్మైవ ఫలమితి భావః. న కేవలం హోమస్య ఫలం కిం తు రక్షకోపి స ఏవేత్యాహ **హోమప** ఇతి. న చ హవనావళిపాలక ఇత్యనేన పునరుక్తిః యజ్ఞరక్షణం తత్ర జపకాలిక హోమరక్షణమత్రేతి భేదాత్. తస్య చ హోమస్య నారాయణస్మరణవశాదేవ పవిత్రతేత్యాహ-**హోమపావన** ఇతి. న హి కర్మణః కర్మాంతరేణ

పవిత్రతా అనవస్థాదోషాత్ ఇతి భావః. నను జపహోమాదికం సర్వమప్యుత్తరాయణ శుక్లపక్షాది శుభకాలే కర్తవ్యమ్. అతః కాలజ్ఞానాయ జ్యోతిశ్శాస్త్రమావశ్యకమితి కృత్వా తదేవాదావభ్యసనీయమత ఆహ-**హోరే**త్యాది. హోరేత్యహోరాత్రవికల్పమేకే వాంఛంతి పూర్వాపరవర్ణలోపాదితి జ్యోతిశ్శాస్త్రస్య హోరాశాస్త్రమితి నామ యచ్చ హోరాశాస్త్రం యశ్చ **తత్కర్తా** బృహస్పతిః యశ్చ **తదధీశ**స్సూర్యః యచ్చ **తత్ఫలం** శుభాశుభజ్ఞానం తత్సర్వం భగవానేవ "పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం విద్ధి పార్థ బృహస్పతిమితి బృహస్పతేర్భగవద్విభూతిత్వం స్మర్యతే. సర్వస్యాపి భగవన్మయత్వం వేదాంతశాస్త్రసిద్ధమేవేతి భావః. (నవ పదాని) ౧౯౧

శ్లో॥ హోరాదురాపో హోరాభుగ్ఘోరాశాస్త్రఫలప్రదః।
హోరాముఖాంగతనుభృగ్ఘోరాచక్రప్రవర్తకః॥ ౧౯౨

ఏవం హోరాయా భగవదాత్మకత్వేపి భగవత్ప్రాపకత్వం నాస్తి భగవత్త త్త్వ ప్రతిపాదనాభావాత్. అతో న తదభ్యసనీయమిత్యాహ-**హోరాదురాప** ఇతి. హోరయా దుష్ప్రాపః. నను భగవత్ప్రాప్తయే ఇదమభ్యసనీయమితి నాస్మాభిః ప్రతిపాద్యతే కింతు తదుపయోగిశుభకాలజ్ఞానాయేత్యత ఆహ-**హోరాభుగితి**. హోరాలగ్నార్థం తాం భుఙ్క్తే ఇతి హోరాభుక్ అయమేవేశ్వరస్సూర్యచంద్రరూపేణ హోరాం భుంక్తే సూర్య చంద్రాధీనైవ హి కాలస్య శుభాశుభపద్ధతిరితి భావః. నను కేవలం సూర్యచంద్రావేవ ఫలప్రదౌ కిం తు రవ్యాదయస్సప్త గ్రహా అపి తే హి. లగ్నస్య నవాంశాధిపతయః తం తమంశమాశ్రిత్య ఫలం దిశంతి, నృణామత ఆహ-**హోరాశాస్త్ర**ఫలప్రద ఇతి రవ్యాదిసప్తగ్రహాంతరాత్మా అయమేవ తత్తద్రూపేణ తత్తత్ఫలం దిశతి. తే తు నిమిత్తమాత్రమేవ. యో యో యాం యాం తనుం భక్త్యేతి గీతావచనాదితి భావః, నన్వేవం తత్తద్గ్రహరూపేణ తత్తదంతర్యామి-రూపేణ వా భగవానేవ ఫలం దిశతు నామ తథాపి శాస్త్రమిదం శుభకాలప్రదర్శనా-యావశ్యకమేవేత్యత ఆహ-**హోరాముఖాంగతనుభృదితి**, హోరాముఖమాదిర్యేషాం తాని అంగాని షడంగాని యస్య స హోరాముఖాంగో వేదః తమేవ తనుం బిభర్తీతి తథోక్తః. ఛందోమయో మఖమయోఽఖిల దేవతాత్మేతి భాగవతాద్భగవతశ్ఛందోమయత్వం ప్రసిద్ధమ్. తతశ్చ వేదమయస్య భగవతోంగాన్యేవ... (శిక్షాదీని) భగవదుపాసనయైవ ఉపాసితాని భవంతి. న హి తేషాం పృథగభ్యాస ఆవశ్యకః. దేహే చలతి సతి కరచరణాదిచలనవదితి భావః. అనేన శ్రీహయగ్రీవసేవయైకయైవ వేదవేదాంగసిద్ధిరితి సిద్ధమ్. ఉక్తం హి హయగ్రీవదండకే తస్య పాతంజలం స్యాజ్జలమిత్యాదినా. అపిచేతోపి న హోరా శాస్త్రాధ్యయనమావశ్యకమ్. **హోరాచక్రప్రవర్తకః** జ్యోతిశ్చక్రమయమేవ ప్రవర్తయతి భ్రమయతీత్యర్థః. యదాజ్ఞయా జ్యోతిశ్చక్రం సర్వం భ్రమతి తత్సేవయైవ సర్వః. కాల శ్శుభో భవతి. తారాబలం చంద్రబలం తదేవ లక్ష్మీపతే తేంఘ్రియుగం స్మరామీతి స్మరణాదితి

భావః. అనేన శ్రీహయగ్రీవసేవా యదా చిక్కీరితా తదైవ కర్తవ్యా న తు కాలనిరీక్షా దుర్లభం మానుషం జన్మ తదప్యధ్రువమర్థదమితి భాగవతాద్దేహస్యాశాశ్వతత్వాదితి సిద్ధమ్. (పంచ నామాని) ౧౮౨

శ్లో॥ హెూతాహెూతృస్తుతో హౌత్రం హౌత్రగో హౌత్రనాయకః।
హౌత్రోద్గాత్రాద్యవిషయో హౌత్రాశ్రయఫలప్రదః॥ ౧౮౩

నన్వేవం జపహెూమార్థం హెూరాశాస్త్రస్యానావశ్యకత్వేపి వేదస్తావదావశ్యకః వేదమూలత్వాత్సర్వకర్మణామిత్యాశంకాయాం వేదవేద్యాదికం సర్వమపి భగవానేవేత్యాహ– **హెూతేతి**. హెూతా ఋగ్వేదీ వేదేషు ప్రథమత్వాదృగ్వేదస్య హెూమే ఋచాముపయుక్తత్వాచ్చ ఋగ్వేదిన ఇహ గ్రహణం కృతం తతశ్చ ఉపలక్షణతయా యజుర్వేదాదీనామపి గ్రహణం సంభవతి. సర్వేపి వేదినో భగవద్రూపా ఏవేత్యర్థః. అయమేవ హెూతృభిస్తూయతే ఇత్యాహ– **హెూతృస్తుత** ఇతి. సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీతి శ్రుతేః. వేదినో వేదైర్భగవంతమేవ స్తువంతీతి భావః. స చ వేదో భగవానేవేత్యాహ–**హౌత్ర**మితి, హెూతురిదం హౌత్రం ఋగ్వేదః ఉపలక్షణమిదం యజురాదీనామ్. కుతోస్య హెూతృస్తుతత్వమత ఆహ–**హౌత్రగ** ఇతి. హౌత్రం వేదం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి హౌత్రగః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావసంబంధేన ఈశ్వరో వేదే వర్తత ఇత్యర్థః. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్య ఇతి శ్రుతేరితి భావః. అయమేవ వేదానాం వందిభూతానాం ప్రభుశ్చేత్యాహ–**హౌత్రనాయక** ఇతి. వస్తుతస్తత్త్వమాహ– **హౌత్రోద్గాత్రాద్యవిషయ** ఇతి. హౌత్రం ఋగ్వేదః ఔద్గాత్రం ఉద్గాతురిదం సామవేద ఇత్యర్థః. ఆది శబ్దేన యజురథర్వ వేదయోర్గ్రహణం, తేషామవిషయః అగోచరః యతో వాచో నివర్తంతే ఇతి శ్రుతేః. శ్రుతయో హి భగవంతం నేతి నేతీతి నిషేధముఖేనైవ ప్రతిపాదయంతి నిర్గుణమ్ సగుణం తు విధిముఖేనైవేతి శ్రుతి గీతాసు ప్రతిపాదితత్వాదితి భావః. వస్తుతః అవిషయోపీశ్వరః వ్యవహారతో విషయ ఏవేతి కృత్వా వేదాధ్యయనశ్రవణాదితత్పరాణాం వేదవిహితం తత్తత్ఫలమయమేవ దిశతీత్యాహ– **హౌత్రాశ్రయఫలప్రద** ఇతి. హౌత్రమాశ్రయం ఆధారో యస్య తత్ హౌత్రాశ్రయం వేదగతమిత్యర్థః తత్ఫలం వేదాధ్యయనాదికర్తౄణాం భవతీతి వేదేనైవ ప్రతిపాదితం తత్తత్ఫలం సర్వమపి భగవానేవ దిశతి. న తు వేదః తస్య జడత్వాత్, న చ వేదాభిమాని దేవతాః తేషాం భగవద్వందిత్వేన ముక్త్యాదిఫలదానాసమర్థత్వాత్ ఇతి భావః. అనేన శ్రీహయగ్రీవచరణధ్యానాసమర్థానాం తన్నామజపావిశ్వాసానాం మూఢానామేవ వేదాధ్యయనాదికమ్. యత్ర క్వాపి నిషీద్య యాదవకులోత్తంసస్య కంసద్విషః స్మారంస్మారమఘం హరామి తదలం మన్యేకిమన్యేన మే ఇతి శుకవచనాత్. సకృదుచ్చారితం యేన హరిరిత్యక్షరద్వయం బద్ధః పరికరస్తేన మోక్షాయ గమనం ప్రతీతి పాండవ–గీతావచనాత్. నారాయణో నామ నరో నరాణాం ప్రసహ్యచోరః కథితః పృథివ్యామ్,

అనేకజన్మార్జితపాపసంచయం దహత్యశేషం స్మృతమాత్ర ఏవేతి వచనాచ్చ. యే తు ప్రాజ్ఞాస్తేపి వేదమధీయత ఏవ, కిం తు ఏభిర్వేదవాక్యైర్భగవంతమేవాహం స్తౌమీతి మన్యంతే, తదర్థం చ విచార్య భగవత్యేవ రమంతే న తు వేదే. అతః ప్రాజ్ఞానాం వేదాధ్యయనం నావశ్యకం కిం తు యయా కయాపి విధయా భగవద్ధ్యానాదికమేవ అతః భగవన్నామజపతత్పరాః హెూమమపి భగవన్నామభిరేవ స్వాహాంతైర్విదధతీతి న తేషాం వేదాధ్యయనమత్యంతావశ్యకం యే త్వధీతవేదాస్తే వేదవాక్యైరేవ హెూమం కుర్వంతు ఇతి ఫలితార్థః. (సప్త పదాని) ౧౮౩

శ్లో॥ హ్రస్వో హ్రస్వపరో హ్రస్వదీర్ఘభావవివర్జితః।
హ్రస్వేతరభుజో హ్రస్వచరణో హ్రస్వభిన్నదృక్॥ ౧౮౪

నను స్థిరచిత్తైర్భాగవతైర్హృద్యేవ భగవానారాధ్య ఇత్యుక్తమ్. తత్ర ధ్యేయస్య ప్రమాణమావశ్యకమతస్తద్వక్తవ్యమత ఆహ–**హ్రస్వ** ఇతి. అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీతి అంగుష్ఠప్రమాణత్వాద్ధ్రస్వః స భూమిం విశ్వతో వృత్వాఽత్యతిష్ఠద్దశాంగులమితి శ్రుతేర్దీర్ఘశ్చేత్యాహ–**హ్రస్వపర** ఇతి. హ్రస్వభిన్నో దీర్ఘః అణోరణీయాన్ మహతో మహీయా నితి శ్రుతేర్నిరతిశయహ్రస్వత్వం నిరతిశయదీర్ఘత్వం చ భగవతోస్తీతి వా. నను ఏకస్యైవ హ్రస్వత్వదీర్ఘత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసామానాధికరణ్యం కథమత ఆహ–**హ్రస్వదీర్ఘభావవివర్జిత** ఇతి. పరిమాణశూన్యే భగవతి హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వే ఆరోపితే న తు తాత్త్వికే అతో న దోష ఇతి భావః. ఈశ్వరో నాప్యణుర్నాపి మహాన్ కింతు విభురేవేతి వా ఇదమత్ర తత్త్వమ్. ఈశ్వరస్తు వస్తుతో విభురేవ గగనవత్ తస్య మనోగతత్వాదణోరణీయస్త్వం తస్మిన్నేవ చ సర్వస్య జగతో వర్తనాన్మహతో మహీయస్త్వం చేత్యుభయం సంగచ్ఛతే తత్రాయమణోరణీయానంతరాత్మా వా మహతో మహీయాన్ బ్రహ్మ వా ధ్యానగోచరతాం నోపయాతి మనసోప్యవిషయత్వాత్తస్య. అథాస్యైవోపాసనార్థమంగుష్ఠపరిమితరూపం విశ్వరూపం చేత్యుభయం శ్రుత్యైవ కల్పితమ్. తత్ర ప్రథమతో విశ్వరూపమేవోపాసితవ్యం ఉపాసకానామాదౌ తత్రాక్లేశేనైవ బుద్ధిప్రవేశసంభవాత్. అతః పశ్చాత్తు హృత్పుండరీకే అంగుష్ఠపరిమితే భగవద్రూపం తావత్పరిమితం పురుషాకార పరిమితం వా ధ్యాతా స్వేచ్ఛయా పరికల్పయేత్. శ్రుతిస్తు హృత్పుండరీక పరిమాణమాశ్రిత్య అంగుష్ఠమాత్రః పురుష ఇతి బ్రవీతి ఇతి. ఏవం హృది స్వకల్పితస్య పురుషస్య అంగాని కానిచిద్వక్తి **హ్రస్వేతరభుజః** దీర్ఘబాహుః ఆజానుబాహురితి యావత్. **హ్రస్వచరణః** దీర్ఘచరణత్వస్య దౌర్భాగ్యచిహ్నత్వాదితి భావః. **హ్రస్వభిన్నదృక్** ఆయతాక్షః ఆకర్ణాంతనయన ఇతి యావత్. ఏవమేవ విశాల–వక్షస్కత్వాదికం ప్రకల్ప్యం దర్శితం చ తదపి ప్రాగేవ తత్ర తత్రేతి బోధ్యమ్. (షట్ పదాని) ౧౮౪

శ్లో॥ హ్రదాధిరాజనిలయో హ్రదాధీశసుతాపతిః।
హ్రదాధిరాజశ్వశురో హ్రదేశస్థితికృద్ధవః॥ ౧౮౫

నను ఆస్తాం పరిమాణచింతా ఈశ్వర ఏవ తావదసిద్ధః, తథాహి జన్మాద్యస్య యత ఇతీదం హీశ్వరలింగం న త్విదముదపద్యతే. జాయతే లీయతే యత్ర జగత్తజ్జలముచ్యత ఇతి వచనాత్. సముద్రమధ్యే జగతస్థితిదర్శనాత్. నిర్వేలసముద్రజలేనైవ జగతః ప్రళయసంభవాచ్చ జలాధిపతిస్సముద్ర ఏవేశ్వరః ఇతి శంకాయామాహ–**హ్రదేతి.** హ్రదాధిరాజస్సాగరః తస్మిన్ నిలయః నివాసో యస్య స తథోక్తః. సముద్రశాయీత్యర్థః. సముద్రో యమేవేశ్వరం హృది బిభర్తి స ఇత్యర్థః. కించ **హ్రదాధీశసుతాపతిః** స చ సముద్రో యస్మై స్వకన్యాం సమర్పితవాన్ స ఇత్యర్థః. అపి చ **హ్రదాధిరాజశ్వశురః** యస్య పుత్రీం గంగాం సముద్ర ఉపయేమే స ఇత్యర్థః. హ్రదాధిరాజో నైవేశ్వరః. కింతు తద్ద్వన్నిలయః తస్య జామాతా శ్వశురశ్చ భగవానేవేశ్వరః. నను యథా జగత్సముద్రేస్తి తథా విష్ణురప్యస్తి. న తావతా సముద్రస్యేశ్వరత్వభంగః అథ సముద్రపుత్రీం విష్ణుః తత్పుత్రీం సాగరశ్చ గృహీతవంతావితి తదుభయత్రాపి తుల్యమేవేత్యాశంకాయాం హేత్వంతరమాహ–**హ్రదేశస్థితికృద్ధవ** ఇతి. హ్రదేశస్యస్థితికృత్ వేలాకారీ హవ ఆజ్ఞా యస్య స తథోక్తః. యదాజ్ఞయా బద్ధస్సముద్రో వేలాతిక్రమేన క్షమతే స ఏవేశ్వర ఇత్యర్థః. మేఘోదయస్సాగర–సన్నివృత్తిర్విష్ణోర్విచిత్రాః ప్రభవంతి మాయా ఇతి వచనాదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౮౫

శ్లో॥ హ్రదేశమధ్యనగరో హ్రదేశమణిభాగ్గళః।
హ్రదేశకన్యానికరకృతనర్తనతోషితః॥ ౧౮౬

కించ సముద్రస్యాపి జలమయం స్తంభయిత్వా తన్మధ్యే ద్వారకానగరం నిర్మితవానిత్యాహ–**హ్రదేశమధ్యనగర** ఇతి. హ్రదేశస్య మధ్యే నగరం యస్య స తథోక్తః. నను సముద్రః కృపయైవాధునా వేలాం నాతిక్రామతి. కృష్ణాయ నగరస్థలం చ దిశతీత్యత ఆహ–**హ్రదేశమణిభాగ్గళ** ఇతి. హ్రదేశమణిః కౌస్తుభరత్నం తం భజతీతి హ్రదేశమణిభాక్ గళో యస్య స తథోక్తః. సముద్రం నిర్మథ్య తదంతర్గతం కౌస్తుభం గృహీతవానిత్యర్థః. అపి చ సముద్రకన్యా అప్సరసోఽస్యాగ్రే నృత్యంతి సంతోషాయేత్యాహ–**హ్రదేశేతి**, అనేన హృది భగవద్గళే కౌస్తుభం భగవదగ్రే అప్సరో జననర్తనం చ సంకల్ప్య ధ్యాతవ్యమిత్యుపదేశో వ్యజ్యతే. (త్రీణి పదాని) ౧౮౬

శ్లో॥ హ్రదేశరుహవృక్షాగ్రపల్లవశ్రీలసత్కరః।
హ్రదేశజసుధాదానతోషితేంద్రాదిదేవతః॥ ౧౮౭

నను సముద్రభవః కల్పవృక్ష ఆశ్రితాభిలషితసంచయం దిశతీత్యత ఆహ–**హ్రదేశేతి.** హ్రదేశే రోహతీతి హ్రదేశరుహః స చాసౌ వృక్షః కల్పతరుః తస్య అగ్రం నూతనం యత్పల్లవం కిసలయం తస్యేవ తదివేతి వా శ్రియా శోభయా లసన్ కరో యస్య స తథోక్తః. కల్పతరునూతనకిసలయవన్మృదుళస్సర్వార్థప్రదశ్చ భగవత్కర ఇతి. న తదంశే సముద్రాన్న్యూనతా కిం తు ఆధిక్యమేవ సముద్రః కల్పకిసలయద్వారా ఆశ్రితాభిలషితం దిశతి భగవాంస్తు స్వయమేవేతి సిద్ధత్వాత్. నను సముద్రస్సాక్షా ద్దేవార్థమమృతం దదావిత్యత ఆహ–**హ్రదేశేతి.** హ్రదేశజాయాస్సుధాయా దా నేన దదౌ కిం తు సముద్రం బలాన్మథిత్వా తతోఽమృతముత్పాద్య రాక్షసాపహృతం తచ్చ రాక్షసవంచనద్వారా ఆనీయ దేవతాజనాయ భగవానయమేవ దదౌ న తు లుబ్ధో జడశ్చ సముద్ర ఇతి భావః. (ద్వే పదే) ౧౮౭

శ్లో॥ హ్రదేశసంస్థాపితాద్రిర్హ్రదేశకలుషాపహః।
హ్రదాధిరాజతనయో హ్రదరాజసముద్భవః॥ ౧౮౮

నాపి సముద్రో జగతీం బిభర్తీతి యుక్తం వక్తుం, జలస్య స్వోపరిపతితవస్తు–ధరీకరణస్వాభావ్యాత్. కిం తు భగవానేవ స్వశక్త్యా తాం సముద్రే స్థాపయామాస. ఉక్తార్థే సముద్రే మంథరస్థాపనం లింగమిత్యాహ–**హ్రదేశసంస్థాపితాద్రి**రితి. మంథరముత్థాప్య దేవాసురగణా జలధిం ప్రత్యానేతుమశక్తాస్సంతః మధ్యేమార్గం మంథరోపరిపతనేన కేచిదమ్రియంత, తతో దేవగణప్రార్థితో భగవాన్ గరుడో మందరం స్థాపయిత్వా స్వయమప్యుపవిశ్య జలధిం ప్రత్యానీయ జలధౌ సంస్థాప్య యయావితి భాగవత–మత్రానుసంధేయమ్. నన్వయం సముద్రో గ్రహణాదౌ పర్వణి స్వస్మిన్ కృతస్నానానాం జనానాం కలుషరాశిమపహరతీత్యత ఆహ **హ్రదేశకలుషాపహ** ఇతి. సముద్రం నిర్మథ్య తతస్తత్కలుషభూతం హాలాహలం బలాన్నిర్గమయ్య తం నిర్మలం కృతవానిత్యర్థః. అతః య ఏవ సముద్రస్యాపి కల్మషనాశకస్స ఏవాస్మాకమపీతి భావః. అపి చాయం సముద్రో భగవతా పున్నామనరకాదపి త్రాత ఇత్యాహ **హ్రదాధిరాజతనయ** ఇతి. ధన్వంతరి నామ్నా సముద్రాజ్జాతో భగవానిత్యర్థః. నన్వేవం భగవతోపి కారణం సముద్ర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ మైవమితి. **హ్రదరాజసముద్భవః** హ్రదరాజస్య సముద్భవ ఉదయో యస్మాత్స తథోక్తః. అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి భాగవతాత్సముద్ర ఈశ్వరేణైవ సృష్టః. భగవతస్సముద్రాదావిర్భావస్తు లీలయా రామకృష్ణాదిపదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౮౮

శ్లో॥ హ్రదాధిరాజప్రళయో హ్రదాధీశ్వరవర్ధనః।
హ్రదేశకృతసంత్రాసో హ్రదేశకృతసత్పథః॥ ౧౮౯

సముద్రస్య సృష్టిరేవ నేశ్వరాధీనా కింతు లయస్థితీ అపీత్యాహ–హ్రదేతి

హ్రదాధిరాజస్య ప్రళయో యస్మాత్స **హ్రదాధిరాజ**ప్రళయః. ప్రళయే చతుర్ముఖనిశ్వాస పీతత్వాదంబుధేరితి భావః. **హ్రదాధీశ్వరస్య** వర్ధనః వృద్ధికరః చంద్రోదయాదిష్వితి భావః. నహి కేవలం చంద్రస్సముద్రం వర్ధయితుం శక్నుయాత్ స్వస్యైవ క్షయగ్రస్తత్వాత్, కింతు తద్వ్యాజేన భగవానేవేతి తత్త్వమ్. ఏవమీశ్వరత్వాదేవ సముద్రోఽస్మాద్బిభేతి వాయుసూర్యాది-వదిత్యాహ-**హ్రదేశకృతసంత్రాస** ఇతి. కథమన్యధా సముద్రస్య వేలానుల్లంఘనమితి భావః. యద్వా శ్రీరామావతారే ఇతి భావః. శ్రీరామే చాపమారోపితవతి సతి సముద్రః క్షుబ్ధ ఇతి రామాయణమ్. త్రాసఫలమాహ- **హ్రదేశకృతసత్పథ** ఇతి. హ్రదేశేకృతస్సన్ ధృఢః పంథాః మార్గః సేతురూప ఇతి భావః. యేన స తథోక్తః. న చ హేమకూటాదిధరణీధరబద్ధపయోనిధి-రిత్యనేన పునరుక్తిః. పయోనిధిర్బద్ధ ఇతి పయోనిధౌ సేతుః కృత ఇతి చార్థభేదాత్. ఫలభేదాభావేపి న దోషః అన్యత్ర హ్రదేశకృతసత్పథః నక్షత్రమార్గో యేన స తథోక్తః. చంద్రనక్షత్రాదయో హి సముద్రాదుదయంతి సముద్రం ప్రవిశంతి చ అతస్తేషామస్తి సముద్రే సంచార ఇతి భావః. అతశ్చంద్రాదీనాం సంచారక్షమమవకాశం సముద్రో భగవతో భీత్యా దిశతీతి జ్ఞేయమ్. (చత్వారి పదాని) ౧౮౯

శ్లో॥ **హ్రదేశగర్భగూఢాత్మా హ్రదేశపరిపూజితః।**
హ్రదేశవిహృతో హ్రస్వగుల్ఫో హ్రస్వేతరాననః॥ ౧౯౦

న కేవలం చంద్రాదీనామేవ సముద్రో వివరం దిశతి కింతు భగవతోపీత్యాహ-హ్రదేశగర్భగూఢాత్మా హ్రదేశస్య గర్భే గూఢః అప్రకటిత ఆత్మా కమఠవిగ్రహో యస్య స తథోక్తః. యద్వా సముద్రస్యాప్యయమేవాంతరాత్మేత్యాహ-**హ్రదేతి**, హ్రదేశస్య గర్భే గూఢః ఆత్మా స్వరూపం చైతన్యమితి యావత్. యస్య స తథోక్తః. గూఢశ్చాసావాత్మేతి వా. ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ ఇతి శ్రుతేరితి భావః. అత ఏవ సముద్రేణాప్యయం పూజిత ఇత్యాహ-**హ్రదేశపరిపూజిత** ఇతి. శ్రీరామస్య విష్ణోః కృష్ణస్య చ సముద్రేణ పూజితత్వం పురాణేషు ప్రసిద్ధమేవ. అపి చ ప్రళయే మత్స్యరూపేణ భగవాన్సముద్రే విహృతవానిత్యాహ-**హ్రదేశవిహృత** ఇతి. హ్రదేశే విహృతం విహారో యస్య స తథోక్తః. అనేన సముద్రస్య గృహతౌల్యం భగవతో గృహితౌల్యం చ వ్యజ్యతే. తతస్సముద్రేశ్వరయోశ్శేషశేషిభావో వ్యజ్యతే. నను సముద్రే దివ్యః కమఠోస్తి హయగ్రీవవిగ్రహే తు న ఇతి శంకాయాం చమత్కారావహం ప్రశ్నానుగుణముత్తరమాహ-**హ్రస్వగుల్ఫ** ఇతి. హ్రస్వౌ గూఢౌ గుల్ఫౌ కమఠాకారే యస్య స తథోక్తః. భగవచ్చరణయోః కమఠద్వయం దివ్యమస్తీత్యతోపి సముద్రాదీశ్వరో మహానితి భావః. కించ సముద్రస్య నైతాదృశరూపసంపత్తిరిత్యాహ-**హ్రస్వేతరాననః** దీర్ఘముఖః హయముఖత్వాదితి భావః. సముద్రస్తు నైవంవిధ ఇతి బోధ్యమ్. (పంచ పదాని) ౧౯౦

శ్లో॥ **హ్రదనిష్కాసితాహీంద్రో హ్రదాధీశగభీరహృత్।**
హ్రదాధిరాజజఠరో హ్రాదినీమత్కచోత్కరః॥ ౧౯౧

అపి చ సముద్రస్సర్పాదిభిర్దూషితః. అయం తు సర్పాదిభయాపహర్తేత్యాహ-**హ్రదనిష్కాసితాహీంద్ర** ఇతి. హ్రదాత్ నిష్కాసితః అహీంద్రః కాళీయో యేన స తథోక్తః. శ్రీకృష్ణావతార ఇతి భావః. నను సముద్రో గంభీర ఇత్యత ఆహ-**హ్రదాధీశగభీరహృత్**. సముద్ర ఇవ గంభీరహృదయః అపి చ క్వ భగవద్ధృదయస్య గాంభీర్యం క్వ వా సాగరస్యేత్యాహ-**హ్రదాధిరాజజఠర** ఇతి. హ్రదాధిరాజాస్సముద్రాస్సప్త జఠరః కుక్షిర్యస్య స తథోక్తః. కుక్షిస్సముద్రా గిరయోఽస్థిసంఘా ఇతి భాగవతాదితి భావః. నను సముద్రో మేఘాన్ బిభర్తీత్యత ఆహ-**హ్రాదినీమత్కచోత్కరః** హ్రాదినీమంతో మేఘా ఏవ కచోత్కరః కేశపాశో యస్య స తథోక్తః. ఈశస్య కేశాన్ విదురంబువాహానితి భాగవతాదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౯౧

శ్లో॥ **హ్రాదినీమత్కచవ్రాతకృతకేశవనామకః।**
హ్రాదినీమత్తాపహరో హ్రాదినీమయభూషణః॥ ౧౯౨

నను అన్నాద్భూతాని జాయంతే జాతాన్యన్నేన జీవంతీతి శ్రుతేః అన్నం బ్రహ్మ స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇతి పురుషస్య చాన్నరసమయత్వం శ్రుతయే ఇదం చాన్నం వృష్ట్యధీనం సా చ వృష్టిః పర్జన్యసంభవా పర్జన్యాద్వృష్టిసంభవః వృష్టేరన్నం తతః. ప్రజా ఇతి వచనాత్. అతః పర్జన్య ఏవేశ్వరః తత్కృపయైవ కాలస్య సుభిక్షత్వం తత్కృపాఽభావేనైవ దుర్భిక్షత్వం చ, అతః పర్జన్యస్సేవ్య ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః. **హ్రాదినీమత్కచ-వ్రాతకృతకేశవనామకః** హ్రాదినీమాన్ తటిత్వాన్ స ఇవ కచవ్రాతః కేశోత్కరః తేన కృతం కేశవ ఇతి నామ యస్య స తథోక్తః. కేశాద్వోఽన్యతరస్యామితి సూత్రేణ ప్రశంసాయాం మత్వర్థే కేశాద్వ ప్రత్యయే కృతే కేశవ ఇతి నామ భవతి. తద్ధి నామ శ్రీనివాసం బ్రూతే, తస్య ప్రశస్త కేశవత్త్వాత్. కేశానాం ప్రశస్తిశ్చ మేఘతుల్యనైల్యకృతా. అతః కేశవస్యాస్య కేశా ఏవ మేఘతుల్యా ఇతి కృత్వా కిం మేఘాంతరసేవయేతి భావః. నను మేఘోదయే తాపశాంతిర్భవతీత్యత ఆహ-**హ్రాదినీమత్తాపహర** ఇతి-హ్రాదినీమాన్ మేఘ ఇవ తాపహరః సంతాపహరః అయం భావః. మేఘో గ్రీష్మజన్యమేవ తాపం హరతి. నతు సాంసారికం భగవాంస్తు ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయమపీత్యయమేవ సేవ్య ఇతి. నను మేఘే విద్యుద్రూపం భూషణమస్తీత్యత ఆహ-**హ్రాదినీమయభూషణ** ఇతి. హ్రాదినీమయాని విద్యుద్రూపాణి విద్యుద్భిః కృతానీతి వా వికారార్థే మయడ్విధానాత్. భూషణాని యస్య స తథోక్తః. మేఘే విద్యుచ్చలైవ భగవతితు స్థిరేతి. తత్రాప్యయమేవోత్కృష్టః కిం చ ప్రతిమేఘం యా యా

విద్యుతః ప్రభవంతి తాస్తాస్సర్వా అపి క్రోడీకృత్య భగవతో భూషణాని కృతా ఇత్యహో మహిమోత్కర్ష ఇతి ప్రతీయతే. (త్రీణి పదాని) ౧౯౨

శ్లో॥ హ్రాదినీహృద్గతో హ్రాదిన్యుదయో హ్రాదినీలయః।
హ్రాదినీభీతికృద్ధ్రాదిన్యయుతద్యుతిసంస్తవః॥ ౧౯౩

అపి చ మేఘస్య హృది హ్రాదినీ వర్తతే. హ్రాదిన్యా హృది తు న మేఘః, భగవానయం తు హ్రాదిన్యా అపి హృది వర్ధతే ఛాయారూపేణ అంతర్యామిరూపేణ వేత్యాహ–**హ్రాదినీహృద్గత** ఇతి. విద్యున్మధ్యస్థితః. నను మేఘాద్విద్యుజ్జాయతే మేఘే లీయతే చ న తు భగవత ఇత్యత ఆహ–**హాదిన్యుదయః హ్రాదినీలయః** హ్రాదిన్యా ఉదయో యస్మాత్సః హ్రాదిన్యా లయో యస్మిన్ ఇతి చ. వాయువశాన్మేఘానాం పరస్పర సంఘర్షే సంభవతి సతి పాషాణయోరివ తదా తటిద్భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. ఇదం చ భవనం న మేఘేచ్ఛాకృతం మేఘస్య జడత్వాత్. కింత్వీశ్వరేచ్ఛాకృతమేవ. ఈశ్వరేణైవ మేఘేషు తాదృశశక్తిః కృతా. మేఘవాయుసంబంధే సత్యపి ఈశ్వర ఏవ హేతుః అతః ఈశ్వరాదేవ విద్యుదుదయః మేఘస్తు నిమిత్తమాత్రమిత్యభ్యుపేయమ్. ఏవం **లయోపి** విద్యుతాం మేఘనిష్ఠేశ్వరశక్త్యావేవ. శక్తి జన్యాయాస్తస్యా శ్శక్త్యావేవ లయస్య న్యాయ్యత్వాదితి భావః. అత ఏవ మేఘాన్న బిభేతి విద్యుత్ కిం త్వీశ్వరాదేవేత్యాహ–**హ్రాదినీభీతికృదితి**. భీతత్వే లింగం చాంచల్యమేవేతి బోద్ధ్యమ్. స్వసృష్టిలయయోరీశ్వరాధీనత్వాదేవ విద్యుతామీశ్వరాద్భీతిరితి న కింతు బహుళప్రభత్వాదీశ్వర–స్యేత్యపీత్యాహ–**హ్రాదిన్యయుతద్యుతిసంస్తవః**. హ్రాదినీనామయుతస్య అనంతవిద్యుతామిత్యర్థః. యా ద్యుతిః తస్యాస్సంస్తవః పరిచయో యస్య స తథోక్తః. విద్యుత్కోటికాంతిరిత్యర్థః. ప్రభూతతేజసః పురుషాత్సకాశాదల్పతేజా యథా బిభేతి తద్వదితి భావః. అత ఏవ నేమా విద్యుత ఇతి శ్రుత్యా ఈశ్వరాగ్రే విద్యుతామభానం బోధితమితి బోద్ధ్యమ్. (పంచ నామాని) ౧౯౩

శ్లో॥ హ్రాదినీమాన్ హ్రాదినీశో హ్రాదినీ హ్రదనాభికః।
హ్రాదినీమత్కృష్ణతనుర్హ్రాదినీమద్భవాప్యయః॥ ౧౯౪

నన్వే తావతాపి పూర్వపక్షస్య సమాధానం నైవాయాతమత ఆహ–**హ్రాదినీమాన్** మేఘః స చ మేఘో భగవద్రూప ఏవ. **హ్రాదినీశః** తటితాం ఈశ్వర ఏవ ప్రభుర్న తు మేఘః విద్యుదుదయాదీనాం మేఘానధీనత్వాదితి భావః. **హ్రాదినీ** సాపి తటిద్భగవద్రూపైవ. హ్రద ఇవ నాభిర్యస్య స **హ్రదనాభికః** హ్రదవద్గంభీరనాభిరిత్యర్థః. అంతరిక్ష రూపే భగవన్నాభావేవ మేఘాస్తటితశ్చ వర్తంతే హ్రదే మత్స్యాదయ ఇవేతి భావః. **హ్రాదినీమానివ** కృష్ణతనుర్నీలాంగః హ్రాదినీమతోపి కృష్ణతనురితి వా మేఘాదధికం నీలమస్యాంగమిత్యర్థః.

అనేన వర్ణేపి నేశ్వరతౌల్యం మేఘస్యేతి సిద్ధమ్. **హ్రాదినీమద్భవాప్యయః** హ్రాదినీమతో మేఘస్య భవాప్యయౌ ఉత్పత్తిలయౌ యస్మాత్స తథోక్తః. అయం భావః. అన్న హేతుభూతాయా వృష్టేః కారణభూతౌ తటిన్మేఘౌ భగవద్రూపావేవ. అత ఏవ తయోస్తాదృశం వైభవమ్. తే చ తటిత్త్వంతో భగవదధీనసత్తాకాః భగవన్నాభావేవాంతరిక్షే వర్తంతే. భగవతస్సకాశదేవ తే జాయంతే భగవత్యేవ లీయంతే. అతః పర్జన్యహేతుభూత ఈశ్వర ఏవాస్మాకమపీశ్వరః ఇతి అత్ర ఈశ్వరవర్ణసంబంధాదేవ పర్జన్యస్యాపి కృష్ణవర్ణత్వమితి చమత్కారాయోక్తమ్. కార్యాదధికం హి కారణం భవతి ఇతి. (షట్ పదాని) ౧౯౪

శ్లో॥ హ్రాదినీహరిశీతాంశుజ్వలనద్యుతివర్జితః।
హ్రాదినీరుచికృద్ధ్రాదిన్యంబరో హ్రాదినీరమః॥ ౧౯౫

నను భగవతో విద్యున్మేఘజన్మహేతుత్వం కథమితి శంకాయాం తతః. ప్రాక్సిద్ధత్వాదిత్యాహ–**హ్రాదినీతి**. హ్రాదినీహరిస్సూర్యః శీతాంశుః జ్వలనః ఏతేషాం ద్యుతిభిర్వర్జితశ్శూన్యః సృష్టేః ప్రాగితిభావః. కించ మేఘే జలం హ్రాదిన్యాం రుచిం చాయమేవ కృతవానిత్యాహ–**హ్రాదినీరుచికృదితి**. ఉపలక్షణమిదం మేఘజలకృత్త్వస్య ఈశ్వరతేజసైవ సర్వం తేజోవత్. న తు స్వతః తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుతేరితి భావః. ఏవం భగవతి విద్యున్మేఘేశ్వరత్వం ప్రదర్శ్య అథాద్భుతమేఘత్వమాహ–ద్వాభ్యాం పదాభ్యామ్. హ్రాదిన్యంబరః హ్రాదినీవాంబరం యస్య స తథోక్తః. భగవాన్ హ్రాదినీతుల్యమంబరం వస్తే. మేఘస్తు హ్రాదినీం న వస్తే కించ **హ్రాదినీరమః** హ్రదినీవ రమా యస్య స తథోక్తః. మేఘే తు హ్రాదినీప్రియా వర్తత ఏవ న తు సా స్థిరా అతోఽయమద్భుతమేఘ ఇతి భావః. (చత్వారి పదాని) ౧౯౫

శ్లో॥ హ్రాదినీబంధకృద్బాహుసహస్రనృపదర్పహృత్।
హ్రాదినీశచతుష్కాంతక్ష్మాతలక్షత్రజాతిహృత్॥ ౧౯౬

మేఘానాం పోషకోపి భగవానేవేత్యాహ–ద్వాభ్యాం **హ్రాదిన్యా** నర్మదాయాః బంధకృత్ బాహూనాం సహస్రం యస్య తస్య నృపస్య కార్తవీర్యార్జునస్య దర్పం గర్వం హరతీతి తథోక్తః. తథా **హ్రాదినీశానాం** సముద్రాణాం చతుష్కం చతుష్టయమంతోఽవధిర్యస్య తస్మిన్ క్ష్మాతలే వర్తమానాం క్షత్రజాతిం హరతీతి తథోక్తః. అయంభావః. అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి వచనాద్యజ్ఞయాగాదయో మేఘానాముత్పాదకాః బ్రహ్మహత్యాధేన్వపహరణాదయస్తు తన్నాశకాః. ఏవం స్థితే కార్తవీర్యార్జునో హవిర్ధానీమపహృత్య ఇతరే రాజానో జమదగ్నిం హత్వా చ వృష్టిప్రతిబంధమకుర్వంత. భగవాన్ పరశురామస్తు తాన్ తజ్జాతిం చ

ఏకవింశతివారం హత్వా భువి యజ్ఞాదికం ప్రవర్తయ్య పునర్మేఘాన్ పుపోషేతి, **యద్వా నను** దత్తాత్రేయప్రసాదలబ్ధయోగర్ధిర్భగవాన్ కార్తవీర్యార్జునో ధ్యాతవ్యః తదీయశ్చ మంత్రో జప్తవ్య ఇత్యత ఆహ-**హ్రాదినీతి**. కార్తవీర్యార్జునో న భగవాన్ కింతు భగవతా పరశ రామేణ నిర్జిత ఏవ. య ఆత్మానమేవ రక్షితుం నాశకత్ సోఽర్జునః కథమన్యాన్ రక్షేదతస్తత్సేవాదికం వ్యర్థమితి భావః. నన్వయం విప్రః పరశురామః కథమర్జునం జఘాన? అత ఆహ-**హ్రాదినీశేతి**. స్వాపకారిణ ఏవ న జఘాన కింత్వకృతాపకారానపి గర్భస్థానపీతి మహాశూరో హి పరశురామ ఇతి భావః. క్ష త్ర జాతీతి జాతిపదేన గర్భస్థానమపి హననం సూచ్యత ఇతి జ్ఞేయమ్-అనేన బ్రాహ్మణేపి పరశురామే భగవత్తేజః స్థితం సత్ తథా తథా చక్రే శ్రీరామేణ తత్తేజసి గృహీతే తు పశ్చాత్స బ్రాహ్మణమాత్ర ఏవాభూదితి వ్యజ్యతే. కించ భగవానీశ్వరః పరశురామాదిరూపేణావతీర్య మధ్యేమధ్యే భూభారభూతదుష్టసంఘం హంతీతి దుష్టశిక్షణం శిష్టరక్షణం చాస్యైవ కృత్యమితి వ్యజ్యతే. (ద్వే పదే) ౧౯౬

శ్లో॥ హ్రాదినీనాథహృచ్ఛల్యదనుజావలిసూదనః।
హ్రదేశసప్తకాంతస్థద్వీపసప్తకనాయకః॥ ౧౯౭

న కేవలమయం భువ్యేవ కంటకానపాహరత్ కింతు సముద్రేపీత్యాహ-**హ్రాదినీతి** హ్రాదినీనాథస్య నదీపతేర్హృది శల్యభూతానాం దనుజావలీనాం సూదనో నాశకః శ్రీరామేణ సాగరముద్దిశ్య గృహీతో హి బాణస్సాగరస్య శరణాగతస్య వాచా సముద్రగర్భస్థదనుజేషు ప్రయుక్తః తేన చ తే విదళితా ఇతి రామాయణం ఏవం భువి సముద్రే చ దుష్టశిక్షణస్య శిష్టరక్షణస్య చ భగవత్కృత్యత్వాద్భగవానేవ సర్వ భూమండలాధిపతిరిత్యాహ-**హ్రదేశేతి**. సప్తసముద్రాణాం తన్మధ్యస్థసప్తద్వీపానాం చ ప్రభుః. (ద్వే పదే) ౧౯౭

శ్లో॥ హ్రాదినీతనయోదారప్రతిజ్ఞాపరిపాలకః।
హ్రాదినీమధ్యగాక్రూరదర్శితస్వపదోత్తమః॥ ౧౯౮

ఏవం దుష్టశిక్షణముక్త్వా అథ శిష్టానుకంపనమాహ ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం **హ్రాదినీతనయో** భీష్మః తస్య ఉదారామహతీ ప్రతిజ్ఞాయుద్ధే శ్రీకృష్ణమాయుధం గ్రాహయిష్యామీత్యాకారికా తస్యాః పరిపాలకః పాండవయుద్ధేనాహ-నాయుధం గ్రహీష్యా-మీత్యాకారకస్వప్రతిజ్ఞామప్యుత్స ృజ్య భక్తానుకంపయా భగవాన్ భీష్మప్రతిజ్ఞా మేవ పర్యపాలయదిత్యర్థః. తథా **హ్రాదినీ**మధ్యగాయ యమునాజలమగ్నాయ అక్రూరాయ దర్శితం స్వపదోత్తమం వైకుంఠః స్వస్వరూపం వా యేన స తథోక్తః. లోకే ఉదారా అర్థిభ్యో యాచితం స్వశక్త్యనుసారేణ దిశంతి న త్వయాచితం భగవాంస్తు అక్రూరాయాయాచితమలభ్య-మప్యాత్మపదదర్శనమదిశదిత్యహో ఆశ్రితేషు భగవతః కృపేతి భావః. (ద్వే పదే) ౧౯౮

శ్లో॥ హ్రాదినీనాథదుష్పూరరోమరంధ్రో హృదింధనః।
హ్రాదినీనాథజఠరక్షోభకృచ్ఛ్వాసపద్ధతిః॥ ౧౯౯

న చ పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమిదం భూమండలమేక ఏవేశ్వరః పాతుం కథం శక్నుయాదితి వాచ్యమ్. కుతః? **హ్రాదినీనాథ**దుష్పూరరోమరంధ్రః హ్రాదినీనాథేన దుష్పూరాణి పూరయితుమశక్యాని రోమరంధ్రాణి యస్య స తథోక్తః వరాహావతారే ఇతి భావః. యద్రోమరంధ్రపరిపూర్తివిధావదక్షావారాహజన్మని బభూవురమీ సముద్రా ఇతి లీలాశు కోక్తేః. యద్రోమగర్తేషు విలిల్యురబ్ధయ ఇతి భాగవతాచ్చ. సర్వమపి భూమండలం దంష్ట్రాగ్రే నిధాయ సాగరం చ రోమరంధ్రేషు విలాప్య కృతవిహారస్య భగవతః కియదిదం భూమండలపరిపాలనమితి భావః. నను భువం దంష్ట్రాయాం నిధాయ సముద్రాన్ రోమకూపేషు విలాప్య భగవానయం క్వ వా స్థిత ఇత్యాంశంకాయా మాహ-**హృదింధన** ఇతి. హృది మనసి ఇంధే దీప్యతీతి తథోక్తః. యథా మనసి విభుపదార్థే ఏతాదృశస్య భగవతస్స్థితిస్సులభా తథైవ బహిరాకాశేపి విభుపదార్థే ఇతి భావః. ఈశ్వరస్యానుభావాంతరమాహ-**హ్రాదినీనాథ**జఠరస్య క్షోభం కుర్వంతీతి క్షోభకృతః శ్వాసానాం ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసానాం పద్ధతయో యస్య స తథోక్తః. కూర్మావతారే ఇతి భావః. యచ్ఛ్వాసైరేవ సముద్రస్సర్వోపి క్షుభితోదరః తస్య కియదిదం భూమండల పాలనమితి భావః. (త్రీణి పదాని) ౧౯౯

శ్లో॥ హ్రాదనిర్భిన్నపద్మాండో హ్రాదభీతదిశాగజః।
హ్రాదాంతరో హ్రాదశూన్యో హ్రాదభూర్హ్రాదసంక్షయః॥ ౨౦౦

అనుభావాంతరమాహ-**హ్రాదేతి**. హ్రాదేన సింహనాదేన నిర్భిన్నపద్మాండో బ్రహ్మాండో యస్య స తథోక్తః. తథా **హ్రాదేన భీతాః** దిశాం గజా దిగ్గజా యస్య స తథోక్తః. నరసింహావతారే ఇతి భావః. యస్య ధ్వనినైవ బ్రహ్మాండో నిర్భిన్నః దిగ్గజాశ్చ పలాయితాః తస్య దుష్టశిక్షణపూర్వకభూమండలరక్షణమకించిత్కరమేవేతి భావః. నన్వీశ్వరస్య నాదేన దిగ్గజా భీతా ఇత్యుక్తమ్ తతశ్చ ఈశ్వరస్యాప్యాంతరో నాద ఇత్యాపతితమితి చేన్నైవమిత్యాహ-**హ్రాదాంతర** ఇతి. హ్రాదస్యాంతరః అంతర్గతః ధ్వనేరంతర్గతం జ్యోతిరితి వచనాదితి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వమ్. ఈశ్వరోపి మాయయా నృసింహాది విగ్రహం ధృత్వా ననాదేతి స నాదో విగ్రహస్యైవాంతరః న త్వీశ్వరస్యేతి. అత ఏవ **హ్రాదశూన్యః** బ్రహ్మణి నాదాభావాత్. తత్కుతః హ్రాదభూః హ్రాదోస్మాద్భవతీతి **హ్రాదభూః** యస్మాద్ధ్వనిరజాయత తస్మిన్ కుతో ధ్వనిరితి భావః. నారాయణాధిష్ఠితప్రాణవాయుసకాశాచ్ఛబ్దప్రాదుర్భావ ఇతి భాగవతే ప్రసిద్ధమ్. హ్రాదోదయాత్ప్రాగ్యథా వర్తతే హ్రాదనాశాత్పశ్చాదపి స తథేత్యాహ-**హ్రాదసంక్షయ** ఇతి. హ్రాదస్య సంక్షయో లయో యస్మిన్ స తథోక్తః. కార్యస్య సర్వస్యాపి కారణే బ్రహ్మణి క్రమేణ లయాదితి భావః. (షట్ పదాని) ౨౦౦

శ్లో॥ హ్రాదబ్రహ్మతనుర్హ్రాదబ్రహ్మానందానుసంధికృత్।
హ్రాదప్రియో హ్రాదరూపో హ్రాదవిద్హ్రాదదూరగః॥ ౨౦౧

నను కేచిద్యోగినో నాదబ్రహ్మోపాసతే ఆనందజనకత్వాత్తదపి భాగవతైః కార్యమిత్యత ఆహ-**హ్రాదేతి**. హ్రాదబ్రహ్మతనుః నాదాత్మకం తద్బ్రహ్మ భగవతోఽస్య శరీరమేవ భగవతస్తదంతర్గతత్వాదితి భావః. యశ్చైవం విద్వాన్ బ్రహ్మశరీరతయా నాదం బ్రహ్మే-త్యనుసంధత్తే సోఽపి భగవానేవేత్యాహ-**హ్రాదబ్రహ్మానందానుసంధికృత్** జ్ఞానినామపి భగవద్విభూతిత్వాదితి భావః. యద్వా హ్రాదమేవ బ్రహ్మేత్యవివేకాద్యోఽనుసంధత్తే స ఈశ్వర ఏవ అనుసంహితస్య నాదస్య బ్రహ్మభిన్నత్వేఽపి అనుసందధానస్య జీవస్య వస్తుతో బ్రహ్మత్వాదితి భావః. ఆనందపదం బ్రహ్మపదం చైకార్థవాచినీ తతః బ్రహ్మానందోనామ బ్రహ్మేత్యేవార్థః. అథవా యోగిభిర్హ్రాదబ్రహ్మణి అనుసంధీయమానే సతి యస్తత్రానందో జాయతే తస్యానందస్యానుసంధికర్తా భగవానేవ. భగవత్కృపయైవ తత్రానందోదయాదితి భావః. యద్వా హ్రాదబ్రహ్మణ్యేవ ఆనంద మనుసంధత్తేవిధత్త ఇత్యర్థః. అయం భావః తుష్యతు దుర్జన ఇతి న్యాయేన యోగిమతానుసరణే యది నాదో బ్రహ్మ స్యాత్తర్హి తత్రానుభూయమాన ఆనందః కిం స్యాత్? స హి నాదాదాంతరః తస్మాన్నాదో న బ్రహ్మ నాపి తత్ర ప్రతీత ఆనంద ఏవ బ్రహ్మ. తస్య భగవతా నాదే విహితత్వాత్. చైతన్యేనానుభూయమానత్వాత్. చైతన్యాత్పృథగుపలంభాచ్చేతి. వస్తుతస్తు హ్రాదబ్రహ్మణి య ఆనందఃస్ఫురతి తం చ యోఽను సంధతే స ఆత్మైవ, బ్రహ్మేతి తదర్థః. హ్రాదబ్రహ్మణి య ఆనందః తదనుసంధికృత్ తమనుసందధాన ఇతి పదార్థాత్. అత ఏవ **హ్రాదప్రియః** నాదాత్ప్రియతమః నాదానందః ప్రియః తతోఽపి తదనుభవచైతన్యం ప్రియమితి భావః. ఏవమానందస్ఫురణ హేతుస్సోఽపి నాదో భగవద్రూప ఏవేత్యాహ-**హ్రాదరూప** ఇతి. సర్వస్యాపి బ్రహ్మత్వాదితి భావః. న కేవలం నాదానందవిదేవ బ్రహ్మ. కింతు నాదశ్రోతాపీత్యాహ-**హ్రాదవిదితి**. యేనేక్షతే శృణోతీదం జిఘ్రతి వ్యాకరోతి చ తత్ప్రజ్ఞానం తస్య బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి శ్రుతైవ ప్రతిపాదిం అతః బాహ్యనాదస్యాపి శ్రవణం బ్రహ్మ చైతన్యాధీనమేవ. కింపునరాంతరస్యేతి భావః. అథవా అనుసంధీయమానం తమాంతరం నాదం యో వేత్తి, స అత్మైవ బ్రహ్మ. న కేవలం నాదానందవిత్. కింతు నాదవిదప్యాత్మైవ. ఆత్మేతరస్య జడత్వేన వేదనాసంభవాదితి భావః. తర్హి కిమయం నాదోఽనుసంధాతవ్యః. ఆనందస్ఫూర్తిజనకత్వాదిత్యత ఆహ-**హ్రాదదూరగ** ఇతి. హ్రాదాదతిదూరస్థః ధ్వ నేరంతర్గతం జ్యోతిః జ్యోతిరంతర్గతం మన ఇత్యాదిశాస్త్రాదితి భావః. యః కేవలం నాదే తదానందే వా సజ్జతి స మూఢ ఏవ. యస్తు నాహం నాదః నాపి నాదానందః కింతు తదనుసంధాతృచైతన్యమేవేతి వేత్తి స ప్రాజ్ఞః ఇదం తు చైతన్యం నాదాదతిదూరస్థం అతో నాదనిష్ఠైర్దుర్లభమ్. తస్మాత్ నాదానుసంధానం విహాయ

ఆత్మానుసంధానమేవ కర్తవ్యం తదనుసంధానవిధిస్తు యదోపరామో మనసో నామరూప-రూపస్య దృష్ట స్మృత సంప్రమోషాత్ య ఈయతే కేవలయా స్వసంస్థయా తస్మై పరేశాయ నమస్కరోమీతి భాగవతే హంసగుహ్యస్తవరాజే దర్శితః **మనస్యుపరతే సతి ఆత్మా స్ఫురతీతి** తన్నిష్కృష్టార్థః (షట్ పదాని) ౨౦౧

శ్లో॥ హ్రాసపక్షాష్టమీచంద్రఫాలో హ్రాసనివారకః।
హ్రాసాన్యపక్షప్రభవో హిమాంశుహ్రాసవృద్ధికృత్॥ ౨౦౨

నను బ్రహ్మరంధ్రోపరిపూర్ణేందుమండలం ధ్యాయేదితి పూర్ణేందుమండల ధ్యానం కర్తవ్యతయా భూతశుద్ధౌ విహితమతస్తత్కర్తవ్యమితి శంకాయాం మైవం ధ్యాతురేవాత్మత్వాత్ ధ్యేయస్య చంద్రస్యానాత్మత్వాచ్చేత్యుత్తరం హృది నిధాయ అథ పరమాత్మనో హయగ్రీవస్యైవ స్వరూపం ధ్యేయమితి యదేవ ప్రాగ్బహుశ ఉద్ఘోషితం తదేవ సిద్ధాంతీకృత్య ప్రతిపత్తృ-సౌకర్యాయ పునస్తదేవరూపం కించిద్వర్ణయతి-**హ్రాసేతి**. హ్రాసపక్షః కృష్ణపక్షః తదష్టమ్యాం యశ్చంద్రః స ఇవ ఫాలం యస్య స తథోక్తః. ఏవంవిధో హయగ్రీవో ధ్యేయ ఇతి భావః. కిమర్థమత ఆహ **హ్రాసనివారకః** క్షయనివారకః కింతు మహోదయకర ఇతి భావః. **యద్వా** హ్రాసపదం వృద్ధేరప్యుపలక్షణమ్ వృద్ధిక్షయనివారకః వృద్ధిక్షయయోర్దేహధర్మత్వాత్. పరమాత్మ సేవయా పునర్దేహానుదయాచ్చేతి భావః. శ్రీహయగ్రీవః కస్మిన్ పక్షే ఆవిర్భూత ఇత్యత ఆహ-**హ్రాసాన్యపక్షప్రభవ** ఇతి. శుక్లపక్షే జాతః శ్రావణశుక్లే చతుర్దశ్యాం పూర్ణిమాయాం వా శ్రవణనక్షత్రే హయగ్రీవావిర్భావస్మరణాదితి భావః. నను యద్యయం హ్రాసనివారకఃస్యాత్తర్హి తన్నిలయస్య చంద్రస్య కుతో హ్రాస ఉపలభ్యేతేతి శంకాయాం స్వయం యత్పక్షే జాతస్తత్పక్షం కుతశ్శాశ్వతం నాకరోదితి శంకాయాం చాహ-**హిమాంశుహ్రాసవృద్ధికృదితి**. కాలచక్రభ్రమణ-వశాద్భగవతైవ చంద్రస్య వృద్ధిక్షయౌ దుర్నివారౌ విహితావితి భావః. న హి స్వకృతవ్యవస్థాం స్వయమేవాన్యథా కుర్యాదితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౨౦౨

శ్లో॥ హ్రాసవృద్ధ్యాదివికృతిషట్కహీనో హృతాంజనః।
హ్రదసోపానలలితవళిత్రయదళోదరః॥ ౨౦౩

నను చంద్రవత్కిమస్యాపి హ్రాసాదికమస్తీత్యత ఆహ **హ్రాసవృద్ధ్యాది వికృతిషట్కహీనః**, అస్తి జాయతే వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతి, ఇత్యుక్తాష్షడ్వికారా నాస్య సంతీత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ-**హృతాంజనః** ధ్వస్తప్రకృతిః ప్రకృతిధర్మా ఏతే ప్రకృతిబద్ధస్యైవ స్యుః న తు ప్రకృత్యవశస్యేశ్వరస్యేతి భావః. తర్హి తాదృశస్య కథం శరీరధారణమితి శంకాయాం లీలయైవేతి ప్రాగేవ దర్శితముత్తరం హృదికృత్య తమేవ విగ్రహమేకేన వర్ణయతి. **హ్రదసోపానలలితవళిత్రయదళోదరః** హ్రదసోపానవల్లలితం వళిత్రయం నాభిసమీపస్థమితి

భావః. తద్యుక్తం, దళతుల్యముదరం యస్య స తథోక్తః (త్రీణి పదాని) ౨౦౩

శ్లో॥ హ్రీమాన్ హ్రీణజనత్రాణో హ్రీదూరో హ్రీకరోదయః।
హ్రీప్రియో హ్రీసఖో హ్రీశో హ్రీబంధుర్హ్రీనిరోధకృత్॥ ౨౦౪

ఏవంవిధస్యాతిసుందరస్య భగవతోనుగుణాం కాంచిత్పత్నీమాహ–**హ్రీమానితి.** హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ ఇతి శ్రుతేరితి భావః. హ్రియా దేవ్యా నిత్యయుక్త ఇతి తదర్థః. నిత్యయోగే మతుబ్విధానాత్. హ్రీర్నామ న లజ్జా భగవతో లజ్జానవకాశాదిత్యాహ–**హ్రీణజన**త్రాణః లజ్జిత జనరక్షకః యే ప్రకృతివశాదకార్యం కృత్వా పశ్చాల్లజ్జితాస్తాన్ భగవతైవ వయమేవంకారితా ఇతి కృతనిశ్చయాన్ పశ్చాత్తప్తాన్ భగవానేవ రక్షతీత్యర్థః న పునరస్య హ్రీః ప్రకృతిపారవశ్యాభావాదిత్యాహ–**హ్రీదూర** ఇతి. లజ్జాయా అవిషయః యద్వా ఉత్కృష్టం పురుషం ప్రత్యపకృష్టా లజ్జంతే భగవతస్సర్వోత్కృష్టస్య క్వ వా లజ్జేతి భావః. అముం దృష్ట్వా బ్రహ్మాదయోన్యే లజ్జంత ఇత్యాహ–**హ్రీకరోదయః** హ్రీకరః ఉదయోఽభివృద్ధిర్యస్య స తథోక్తః. ఏతస్య పరమా బుద్ధిః బ్రహ్మాదీనాం లజ్జాకరీ ఇత్యర్థః. అత ఏవ హ్రీర్దేవీ అస్మిన్నేవ ప్రీతిమతీత్యాహ–**హ్రీప్రియ** ఇతి. హ్రియః ప్రియః న కేవలం ప్రియః కింతు సఖాపీత్యాహ–**హ్రీసఖ** ఇతి. న కేవలం సఖా కింతు ప్రభురపి భార్యాణాం భర్తృస్వామికత్వాదిత్యాహ–**హ్రీశ** ఇతి ప్రియం సఖాయం భర్తారం చాముం విహాయ హ్రీదేవ్యా న కోపి బంధురిత్యాహ–**హ్రీబంధురితి.** నన్వేవం హ్రీమతోస్య దేవస్య చింతయా బ్రహ్మాదీనాం కిం లజ్జైవ ఫలం నేత్యాహ–**హ్రీనిరోధ**కృత్ లజ్జానివారకః భగవానంతర్గతశ్చేత్పురుషస్య న కాపి లజ్జా లజ్జాదిధర్మదూరాత్మస్వరూపసాక్షాత్కారహేతుత్వా ద్భగవచ్చింతాయా ఇతి భావః. (నవ నామాని) ౨౦౪

శ్లో॥ హ్రీశ్రీకీర్తిధరాపుష్టితుష్టిదృష్టిధృతస్వకః।
హ్సౌంబీజరూపో హ్సౌంబీజం హ్సౌంబీజజపకృత్ప్రియః॥ ౨౦౫

న కేవలమాత్మస్వరూపజ్ఞానమేవ భగవచ్చింతాయాః ఫలం కింతు లజ్జాకీర్తి సంపదాదిలాభోపీత్యాహ **హ్రీతి.** హ్రీః శ్రీః కీర్తిః ధరా పుష్టిః తుష్టిః ఏతాసాం భగవదబలానాం దృష్టిభిః కరుణాకటాక్షైః ధృతాః పోషితాః స్వకాః భక్తాః యస్య స తథోక్తః. భర్తృభక్తాన్ హి భార్యాః కటాక్షంతి. అతో భగవద్భక్తం భగవదబలాః హ్రీశ్రీకీర్త్యాదయః, హ్రీః లజ్జాగుణ–హేతురియమ్. శ్రీస్సంపత్ కీర్తిర్యశః ధరా భూః పుష్టిః శరీరేంద్రియబలం తుష్టిస్సంతోషః ఇత్యేతాన్ స్వస్వనియతానర్థాన్ దత్వా రక్షంత్యేవ. అనేన లోకే యత్ర యత్ర హ్రీశ్ర్యాద్యాధిక్యం దృశ్యతే తం తం పుమాంసం తత్తద్భగవదబలాకృపాకృతం విద్యాదితి సూచితమ్. అథ శ్రీహయగ్రీవపరబ్రహ్మబీజసంపుటితాని నామాని విధిత్సుః ఏత ద్బీజతజ్జపతత్కర్తృతత్ఫలాదికం

సర్వమపి శ్రీహయగ్రీవాత్మకమేవేతి వదన్ తద్బీజమహిమానం ప్రస్తౌత్యాసహస్రనామ–పరిసమాప్తి త్రిపంచాశన్నామభిః, **హ్సౌంబీజరూపః** హ్సౌమితి బీజం హ్సౌం బీజం రూపం శరీరం యస్య స తథోక్తః. తన్నిలయ ఇత్యర్థ. తదర్థత్వాదితి భావః. శబ్దే హ్యర్థః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావ సంబంధేన వర్తతే. అనేన హ్సౌంబీజస్య భగవద్వాచకత్వా–జ్జప్తవ్యతాసిద్ధా. తదపి బీజం భగవానేవేత్యాహ–**హ్సౌంబీజమితి.** ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మేతి వదితి భావః. ఓమిత్యక్షరస్య ఉద్గీథతా యథాస్తి తథై వాస్యాపీతి కృత్వా బ్రహ్మప్రతీకయా తయా అస్యాపి ధ్యానం కర్తవ్యమితి భావః. ఏవం హ్సౌంబీజస్య బ్రహ్మబోధకత్వాద్బ్రహ్మ ప్రతీకత్వాచ్చ ఏతజ్జపకృతో భగవతః ప్రియా ఇత్యాహ–**హ్సౌంబీజజపకృత్ప్రియ** ఇతి బహువ్రీహిః యద్వా తేషాం ప్రియ ఇతి షష్టీసమాసః భగవతి ప్రీతియుక్తానామేవ భగవద్బీజే ప్రీతిర్న త్వన్యేషామితి భావః. (చత్వారి పదాని) ౨౦౫

శ్లో॥ హ్సౌంబీజజపనిష్ణాతో హ్సౌంబీజజపకృద్గతిః।
హ్సౌంబీజజపకృద్దత్తసర్వవిద్యార్థభావుకః॥ ౨౦౬

య ఏవం విద్వాన్ **హ్సౌంబీజం** జపతి స సాక్షాద్భగవానేవ, తన్మంత్రజపిన స్తన్మయత్వాత్. తథా దేహపాతోత్తరం తేన భగవానేవ **ప్రాప్యత** ఇతి తజ్జపస్య భగవత్సాయుజ్యమేవ ఫలం, యే తు తజ్జపం మోక్షే అవినియుజ్య విద్యాదిషు వినియుంజతే. తేభ్యస్తాన్యభిలషితాని భగవతా దీయంతే ఇత్యాహ–**హ్సౌమితి.** సర్వావిద్యాః వేదవేదాంగాదయః సర్వా అర్థాః ధర్మార్థకామాః సర్వాణి భావుకాని వివాహ పుత్రోదయాదిశుభాని. (త్రీణి పదాని) ౨౦౬

శ్లో॥ హ్సౌంబీజగేయో హ్సౌంబీజఫలం హ్సౌంబీజసంభవః।
హ్సౌంబీజవైభవాభిజ్ఞో హ్సౌంబీజమనుదేశికః॥ ౨౦౭

అపి చ మంత్రవిదః పరం బ్రహ్మ ఓమిత్యక్షరేణ గాయంతి, శ్రీహయగ్రీవ పరంబ్రహ్మ తుహ్సౌంబీజేన గాయంతి. ఏతద్బీజేనైవాస్య గాతుం యోగ్యత్వాత్ ఇత్యాహ–**హ్సౌంబీజగేయ** ఇతి. కించ హ్సౌంబీజ రూపమిదం బీజం శ్రీహయగ్రీవరూపం మధురం శ్వేతం చ ఫలం జనయాం బభూవేత్యాహ–**హ్సౌంబీజఫల**మితి. అత ఏవాస్య హయగ్రీవ బీజవ్యపదేశ ఇతి భావః. నను తద్బీజం కుత్రాభూదత ఆహ–**హ్సౌంబీజసంభవ** ఇతి. హ్సౌంబీజస్య సంభవ ఉత్పత్తిర్యస్మాత్స తథోక్తః. యథా బీజాత్తరుస్కంధశ్చ బీజం భవతి తద్వదితి భావః. ఇదమత్ర తత్త్వమ్. అవ్యాకృతం పరబ్రహ్మ ఆదౌ మాయయా బీజరూపేణ స్థితం తస్మాద్ధయగ్రీవ ఆసీత్ స చ తద్బీజముచ్చారయామాస అయం హయగ్రీవో వస్తుతః పరబ్రహ్మైవ తేన బీజహయగ్రీవయోః కార్యకారణభావోఽవ్యవస్థ ఇతి అహో అస్య బీజస్య వైభవం యద్ధయగ్రీవఫలం జనయామాసేతి విస్మయమానమానసంప్రత్యాహ–

హ్స్రౌంబీజవైభవాభిజ్ఞ ఇతి. ఏతద్బీజస్య మహిమానం వేత్తుం కే వయం క్షుద్రాః కింతు హయగ్రీవ ఏక ఏవ వేదేత్యర్థః. ఏతద్బీజమంత్రసంప్రదాయప్రవర్తకాచార్యః క ఇత్యాశంకాయాం భగవానేవేత్యాహ-**హ్స్రౌంబీజమనుదేశిక** ఇతి. భగవానాదౌ బ్రహ్మణ ఇదముపదిదేశ, స తు శివాయేత్యేవం పరంపరాత్రబోధ్యా-భగవతైవాదౌ బీజమిదం మనసా స్మృతం వాచోచ్చారితం చేతి కృత్వా హయగ్రీవ ఏవ ప్రథమగురురితి భావః. (పంచ నామాని) ౨౦౬

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసంప్రాప్తసృష్టిశక్తిచతుర్ముఖః।
హ్స్రౌంబీజజపసంప్రాప్తలయశక్తిమహేశ్వరః॥ ౨౦౭

హయగ్రీవదేవ బీజస్య వైభవం కించిత్ప్రదర్శయన్ సంప్రదాయం చాహ-**హ్స్రౌంబీజస్య** జపాత్సంప్రాప్తా సృష్టిశక్తిర్యేన స చతుర్ముఖో యస్య స తథోక్తః. శ్రీహయగ్రీవాదేతద్బీజోపదేశం లబ్ధ్వా ఇదం జప్త్వా వేధాః జగత్సర్జనసామర్థ్యం లేభే ఇత్యర్థః. తథా చతుర్ముఖాత్సకాశాదీశ్వర ఏతల్లబ్ధ్వా జప్త్వా చ జగత్సంహారసామర్థ్యం భేజే ఇత్యాహ-**హ్స్రౌమితి.** మహేశ్వర ఇతి పదం శివే రూఢం శంభురీశః పశుపతిశ్శివశ్శూలీమహేశ్వర ఇతి కోశాత్. (ద్వే పదే) ౨౦౭

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసంప్రాప్తత్రిజగద్రాజ్యవాసవః।
హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధతేజోవిరోచనః॥ ౨౦౮

అథ చతుర్ముఖాదింద్ర ఇదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ త్రిలోకాధిపత్యం ప్రాపేత్యాహ-**హ్స్రౌమితి.** కించ వహ్నీంద్వర్కా అపీదం చతుర్ముఖాల్లబ్ధ్వా జపిత్వా చ తామసనిరసనచణం తేజో లేభిరే ఇత్యాహ-**హ్స్రౌమితి.** వహ్నీంద్వర్కా విరోచనా ఇత్యమరః. (ద్వే పదే) ౨౦౮

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధబ్రహ్మమునివ్రజః।
హ్స్రౌంబీజజపసంలబ్ధభూరిసత్త్వభృగూద్భవః॥ ౨౧౦

అపి చ మరీచ్యాదయో మునయః చతుర్ముఖాత్పితురిదం లబ్ధ్వా **జపిత్వా** చ వేదాన్ పరమాత్మానం చ ప్రాపుః పరశురామశ్చ శంకరాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా ప్రభూతం బలం ప్రాప ఇత్యాహ-**హ్స్రౌమితి** శ్లోకేన. బ్రహ్మ వేదస్తపస్తత్త్వమితి కోశః. (ద్వే పదే) ౨౧౦

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసంప్రాప్తభూరిశౌర్యషడాననః।
హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధామృతబుధోత్కరః॥ ౨౧౧

పశుపతేస్సకాశాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ కుమారస్వామీ తారకాసుర విజయావహం, శౌర్యం భేజే ఇత్యాహ-**హ్స్రౌమితి** కించ శుకాదయో యే బుధాః వ్యాసాదిభ్యదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ ముక్తిం ప్రాపురిత్యాహ-**హ్స్రౌమితి.** అథవా చతుర్ముఖాత్ దేవగణా ఇదం

లబ్ధ్వా జపిత్వా చ సుధాం భేజిరే ఇత్యాహ-హ్స్రౌమితి. (ద్వే పదే) ౨౧౧

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధకామయదూద్భవః।
హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధధర్మపరేతపః॥ ౨౧౨

ఏవమేతద్బీజజపాన్మోక్షపురుషార్థసిద్ధిం ప్రదర్శ్య అథాస్మిన్ శ్లోకే కామధర్మయోస్సిద్ధిం దర్శయతి. **యదువంశస**ముద్భవశ్శ్రీకృష్ణః సాందీపనాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ షోడశసహస్రగోపికాజనసంభోగరూపం కామపురుషార్థం భేజే. **యమః** సూర్యాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ సర్వజీవకృతధర్మాధర్మనిర్ణయపాండిత్యరూపం ధర్మపురుషార్థం భేజే ఇతి పదద్వయార్థః. (ద్వే పదే) ౨౧౨

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యలబ్ధార్థోత్తరదిక్పతిః।
హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యవిజితారిధనంజయః॥ ౨౧౩

పశుపతేస్సకాశాదిదం కుభేరో లబ్ధ్వా జపిత్వా చ నవనిధిరూపమర్థపురుషార్థం భేజే ఇత్యాహ-**హ్స్రౌమితి.** ఏవం పురుషార్థచతుష్టయసిద్ధిం నిరూప్య అథ శత్రుజయాదిసిద్ధిం దర్శయతి **హ్స్రౌమితి.** అర్జునశ్శ్రీకృష్ణాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ కర్ణాదీన్ శత్రూన్ విజితవానిత్యర్థః. (ద్వే పదే) ౨౧౩

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యహృతరావణరాఘవః।
హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యవిధృతక్ష్మాతలోరగః॥ ౨౧౪

విశ్వామిత్రాత్సకాశాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ ధాశరధీరావణం జఘానేత్యాహ **హ్స్రౌమితి.** న చ కథం శ్రీరామస్య స్వత ఏవ విష్ణుత్వాత్కథమేతజ్జప ఇతి వాచ్యమ్. విశ్వామిత్రవసిష్ఠాదిభ్యస్సకాశాద్రామస్య ధనుర్వేదాధ్యయనవల్లీయాస్యాప్యుపపత్తేరితి వస్తుతస్తు విష్ణురపి పరోపదేశం వినా ఇదం బీజం స్మృత్వైవ రక్షణశక్తిం భేజే ఇతి జ్ఞేయమ్. భగవతైవ ఏతద్బీజస్య ఏతచ్ఛక్తేర్దత్తత్వాత్. అథ ఆదిశేషోప్యాదినారాయణాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ సర్వమహీమండలభరణసామర్థ్యం భేజే ఇత్యాహ-హ్స్రౌం ఇతి. (ద్వే పదే) ౨౧౪

శ్లో॥ హ్స్రౌంబీజజపసామర్థ్యనిష్పీతాబ్ధిమునీశ్వరః।
హ్స్రౌంబీజజపసంలబ్ధవాచస్పత్యబృహస్పతిః॥ ౨౧౫

అథ **అగస్త్యోపి** చతుర్ముఖాదిదం చ లబ్ధ్వా జపిత్వా చ అంబుధిపాన సామర్థ్యం భేజే. **బృహస్పతిశ్చ** అంగిరోమునేస్సకాశాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా ద సర్వశాస్త్రపాండితీం భేజే ఇత్యాహ హ్స్రౌం ఇతి శ్లోకేన. (ద్వే పదే) ౨౧౫

శ్లో॥ **హ్సౌంబీజవాసితరసాజాతసత్కవితద్విజః।**
హ్సౌంబీజరసనాకీర్తిపతాకో హ్సౌమనూదయః॥ ౨౧౬

అథ వాల్మీకిరపి నారదాదిదం లబ్ధ్వా జపిత్వా చ కవితాం భేజే ఇత్యాహ-**హ్సౌమితి**. హ్సౌంబీజేన వాసితాయాం పరిమళితాయాం అధిష్ఠితాయామితి వా రసాయాం రసనాయాం జాతా సతీ నిరవద్యా మధురా వా కవితా యస్య స ద్విజో బ్రాహ్మణో వాల్మీకిరితి యావత్. యస్య స తథోక్తః యస్య సంబంధినా హ్సౌంబీజేన వాసితాయాం ద్విజస్య రసనాయాం కవితా జాతా స ఇత్యన్వయో విగ్రహవాక్యస్య బోధ్యః ఏవం పూర్వవాక్యేష్వపి ఉక్తార్థేషు ప్రమాణశ్లోకాన్లిఖామి. యస్య ప్రసాదాద్బ్రహ్మాపి బ్రహ్మత్వమగమత్పురా శంభుశ్శంభుత్వ-మాపన్నశ్శక్రశ్శక్రత్వమాగతః జప్త్వా యక్షేశతాం ప్రాప్తః కుబేరః పంజరోత్తమం జప్త్వా బృహస్పతిస్సమ్యగ్ఘయగ్రీవస్య పంజరం హయగ్రీవప్రసాదేన వాచస్పత్యమవాప్తవాన్. లబ్ధోపదేశం గిరిరాట్సేనాపత్యం గతో గుహః. సర్వక్షత్రవధం చక్రే రామశ్చాస్య జపాన్మునే రాజా బభూవ సర్వేషాం శశాంకోస్య ప్రభావతః సూర్యస్తేజస్వితాం ప్రాప్తో లబ్ధ్వేదం బ్రహ్మణోంతికాత్. ధర్మరాజ ఇతి ఖ్యాతిం యమోపి గతవాన్ ధ్రువమ్. ధర్మార్థకామమోక్షాణా-మిదమేవ పరాయణమితి. నారదపురాణే నారదేనోక్తత్వాత్. న చేదం ప్రణవమాహాత్మ్యం కింతు పంజర మాహాత్మ్యమితి వాచ్యం దదర్శాగ్రే ప్రణవం పంజరోద్భవమితి. తత్రైవోక్తత్వేన ఏతత్పూర్వకత్వాత్పంజరస్యేతి ఏతాదృశవైభవవత్త్వాదేవ హ్సౌంబీజజపనిష్ఠానాం పురుషాణాం జిహ్వా హయగ్రీవస్య కీర్తిపతాకా ఇవ భాంతీత్యాహ-**హ్సౌంబీజరసనాకీర్తి** పతాక ఇతి. హ్సౌంబీజయుక్తారసనా ఇతి మధ్యమపదలోపః తా ఏవ కీర్తి పతాకా యస్య స తథోక్తః తాదృశైర్భక్తైర్భగవత్కీర్తేర్వ్య వస్థాప్యమానత్వాదితి భావః. కించ యే ఏతద్బీజజపరసికాస్తేషాం భగవత్సాక్షాత్కారోపి సులభ ఇత్యాహ-**హ్సౌమనూదయ** ఇతి. హ్సౌంబీజమనుసృత్య ఉదయ ఆవిర్భావో యస్య స తథోక్తః. (త్రీణి పదాని) ౨౧౬

శ్లో॥ **హ్సౌంబీజసౌధో హ్సౌంబీజనాథో హ్సౌంబీజసన్నుతః।**
హ్సౌంబీజాంకూరదాకారో హ్సౌంబీజాంతర్గతాఖిలః॥ ౨౧౭

ఇదమేవ బీజం భగవతః ప్రియం భగవతోత్రైవ విహారాదిత్యాహ-**హ్సౌంబీజ**సౌధ ఇతి. హ్సౌంబీజమేవ సౌధం యస్య స తథోక్తః. హ్సౌంబీజరూప ఇత్యనేన హ్సౌంబీజమస్య శరీరమిత్యుక్తమిహ-తు సౌధమిత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిః. ఏతద్బీజస్యాయమేవాధిపతి రిత్యాహ-**హ్సౌంబీజ**నాథ ఇతి. అత ఏవాయమిదం బీజం స్తౌతీత్యాహ **హ్సౌంబీజసన్నుత** ఇతి ఏతద్బీజస్య స ప్రాణత్వాత్ స్తుతిరుపపద్యత ఇతి జ్ఞేయమ్. కించ భగవానయం ప్రళయే సర్వమపీదం జగదస్మిన్ బీజే ఉపసంహృత్య తచ్చ బీజం తదంకురభూతే ఆత్మ

న్యుపసంహృత్య స్వయమేకోదీప్యతే ఇత్యాహ-**హ్సౌమితి**. హ్సౌంబీజస్య అంకూరః అంకురః స ఇవాచరన్ అంకూరన్ ఆకారో యస్య స తథోక్తః. **హ్సౌంబీజ**స్యాంతర్గతమఖిలం యస్య స తథోక్తశ్చ. బీజాదంకురే జాతే సతి తద్బీజం తస్మిన్నంకురేంతర్భవతీతి ప్రత్యక్షమ్. తద్వద్ హ్సౌంబీజరూపాద్బీజాద్ధయగ్రీవశరీర రూపాంకురో జాతః తస్మిన్నేవ శరీరే వర్తతే చేత్యుక్తమితి బోద్ధ్యమ్. న చ హ్సౌంబీజ ఫలమిత్యనేనాస్య పునరుక్తిరితి వాచ్యమ్ తత్ర ఫలత్వేన అత్రాంకురత్వేన చ వచనేన భేదాత్. వస్తుతస్తు హ్సౌంబీజజపకృతాం గతిః రక్షక ఇత్యర్థముక్త్వా హ్సౌంబీజగమ్య ఇత్యర్థవచనే న కోపి దోష ఇతి బోద్ధ్యమ్. (పంచ పదాని) ౨౧౭

శ్లో॥ **హ్సౌంబీజగర్భో హ్సౌంబీజోచ్చారో హ్సౌంబీజవాచ్యవిత్।**
హ్సౌంబీజవాచ్యో హ్సౌంబీజావిషయో హ్సౌమ్మనూదయః॥ ౨౧౮

హ్సౌంబీజాంకూరదాకారా ఇత్యనేన ధ్వనితమర్థం స్ఫుటమాహ-**హ్సౌంబీజగర్భ** ఇతి. హ్సౌంబీజం గర్భే యస్య స తథోక్తః. యద్వా హ్సౌంబీజమేవ గర్భో యస్య సః హ్సౌంబీజే సర్వం స్థితమితి ప్రాగుక్తం. భగవాన్ హి విశ్వంభరః అతః భగవత్కుక్షౌ సర్వం జగత్ స్థాతవ్యమ్. తేన హ్సౌంబీజమేవ భగవతః కుక్షిరిత్యుక్తమ్. హ్సౌంబీజస్య భగవద్గర్భగతత్వమేవాహ-**హ్సౌంబీజోచ్చార** ఇతి. హ్సౌంబీజస్యోచ్చార ఉచ్చారణం యస్మాత్స తథోక్తః. భగవద్గర్భే బీజస్యావిద్యమానత్వే కథం తస్మాత్తద్బీజస్యోదయస్స్యాత్. సత్కార్యవాదిమతేన హ్యసద్వస్తు జాయతే. మృది సూక్ష్మరూపేణ వర్తమాన ఏవ ఘటః కులాలాదివశాజ్జాయతే. బీజే సూక్ష్మరూపేణ వర్తమాన ఏవాంకురో జాయతే తద్వదితిభావః. వస్తుతస్తు సర్వోపి శబ్దః ఉచ్చారణాత్ప్రాక్ మనసి వర్తత ఏవ. నహి మనసా శబ్దమననుసంధాయ కశ్చిదపి వాచావదతి ఇతి బోధ్యమ్. అథవా నారాయణాధిష్ఠిత ప్రాణవాయోస్సకాశాదేవ, శబ్దస్యోత్పత్తిరితి కృత్వా ప్రకృతిబీజమపి నారాయణేనైవోచ్చార్యత ఇతి జ్ఞేయమ్. నను భగవానపి వయమివ హ్సౌంబీజం కేవలం వదతి ఉత అర్థం విదిత్వా వదతీత్యత ఆహ-**హ్సౌంబీజవాచ్యవిదితి**. స ఏక ఏవ తదర్థం జానాతి నత్వన్యే ఇతి భావః. తత్ర హేతుమాహ-**హ్సౌంబీజవాచ్య** ఇతి. భగవానేవ తస్యార్థః. అతః స్వయమేవాత్మానం వేద, న హ్యన్యేన వయం భగవంతం వేదితుమీశ్మహే తస్య మనోవాగగోచరత్వాత్. యది మన్యసే స వేదేతి దభ్రమేవాపి నూనమితి శ్రుతేశ్చేతి భావః. నను హ్సౌమితి బీజస్యాపి వాగాత్మకత్వేన వాచామగోచరే బ్రహ్మణి కథం తస్యాపి ప్రవృత్తిరితి శంకాయామాహ-**హ్సౌంబీజావిషయ** ఇతి. అయం భావః. పరమార్థతో బ్రహ్మ న బోధయంత్యేవ యే కేపి శబ్దాః పరమార్థదశాయాం శబ్దానామేవాభావాత్, వ్యవహారతో బ్రహ్మతత్ సత్ చిత్ ఆనందః ఓమ్ హ్సౌమ్ ఆత్మా నారాయణ ఇత్యాదయో మిథ్యావస్త్వబోధకాశ్శబ్దాః పరమాత్మానం బోధయంత్యేవ. దేవదత్తాదిశబ్దానాం దేవదత్తాదివ్యక్తిబోధకత్వం యథా వ్యవహారకల్పితం

తద్వద్బ్రహ్మాదిశబ్దా నామపి బ్రహ్మబోధకత్వం వ్యవహారకల్పితమేవ. ఇయం చ కల్పనా న జీవకృతా కింతు శ్రుతికృతైవేతి బ్రహ్మణి బోధ్యత్వం తత్సదాదిశబ్దేషు బోధకత్వమపి చేత్యుభయం వ్యవహారకల్పితమేవేతి నిర్ణయః. తస్మాత్ హ్సౌంబీజమపి వ్యవహారతః పరమాత్మానం బోధయతి. పరమార్థతస్తు తత్ర నాస్త్యేవాస్య ప్రచార ఇతి భావః. అథాయం మనురప్యనేనైవాభివృద్ధిం నీత ఇత్యాహ–**హ్సౌమ్మనూదయ** ఇతి హ్సౌమితి మనుః హ్సౌమ్మనుః తస్యోదయోభివృద్ధిర్యస్మాత్స తథోక్తః. చతుర్ముఖనారదాదిగురుశిష్యపరంపరా ప్రవర్తకత్వాదితి భావః (షట్ పదాని) ౨౧౮

శ్లో॥ హ్సౌంబీజపాఠరసికజిహ్వాసింహాసనస్థితః।
హ్సౌంబీజయుక్తప్రణవోద్గీథో హ్సౌంబీజవైభవః॥ ౨౧౯

అత ఏవాస్య ఏతద్బీజజపకర్తృషు పక్షపాత ఇత్యాహ–**హ్సౌమితి** హ్సౌంబీజపాఠే రసికా యా జిహ్వా భక్తానాం రసనా సైవ సింహాసనం తస్మిన్ స్థితః. అధ్యాసీనతురంగ వక్త్రవిలసజ్జిహ్వాగ్రసింహాసనాదాచారాదితి సంకల్పసూర్యోదయః, యథా ఓమిత్యస్యోద్గీథతా తథాస్యాపీత్యాహ–**హ్సౌంబీజయుక్తప్రణవోద్గీథ** ఇతి. హ్సౌంబీజయుక్తః. ప్రణవః హ్సౌంబీజప్రణవః ఓం హ్సౌమిత్యయమిత్యర్థః. ఉద్గీథో మంత్రవిశేషో యస్య స తథోక్తః. అస్య బీజస్యేదం చ ప్రాగుక్తం వైభవం భగవత్కృతమేవేత్యాహ–**హ్సౌంబీజవైభవ** ఇతి. హ్సౌంబీజస్య వైభవం మహిమా యస్మాత్స తథోక్తః. (త్రీణి పదాని) ౨౧౯

శ్లో॥ హ్సౌంబీజవైభవమయో హ్సౌంబీజామృతలగ్నకః।
హ్సౌంబీజవర్మితాకారగోప్తా హ్సౌంబీజవర్మితః॥ ౨౨౦

తచ్చ వైభవం భగవానేవేత్యాహ–**హ్సౌంబీజవైభవమయ** ఇతి. స్వార్థే మయట్. ఈశ్వరశక్త్యైవ సర్వస్య సశక్తిత్వాత్తద్బీజనిష్ఠాశక్తిరపీశ్వరాత్మికైవేతి భావః. ఏతద్బీజేన భక్తేభ్యోమృతమయమేవ దాపయతీత్యాహ–**హ్సౌంబీజామృతలగ్నక** ఇతి. హ్సౌంబీజస్య అమృతస్య చ లగ్నకః ప్రతిభూః. యథా ప్రతిభూరుత్తమర్ణాథమర్ణౌ సంగమయతి తద్వత్కారణం బీజం కార్యమమృతం చ భగవానయమేవ సంగమయతి అంతర్యామీ అయమీశ్వరః పురుషం హ్సౌంబీజజపే ప్రేరయన్ తేన పురుషాయామృతం దాపయతీత్యర్థః. న చ కారణాదేవ కార్యం భవతీతి సంయోజకస్యానర్థక్యం వాచ్యం కులాలేన వినాపి మృత్తికాతో ఘటజననప్రసంగాత్. వస్తుతస్తు న విద్యతే మృతం మృతిర్యస్య స అమృతో జీవః. అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణ ఇతి శ్రవణాత్. ఋణస్థానీయో మోక్షః ఉత్తమర్ణస్థానీయం బీజం అథమర్ణస్థానీయో జీవః యథా ప్రతిభూరుత్తమర్ణాథమర్ణౌ సంగమయ్య అథమర్ణాయోత్తమర్ణేన ఋణం దాప యతి తద్వద్బీజజీవౌ సంగమయ్య భగవానయం

బీజేన జీవాయ మోక్షం దాపయతీతి భావః అత్ర అమృతం జలం బీజజలయోస్సంయోజకః కృషీవలాదిరితి ధ్వన్యతే. హ్సౌంబీజజపకృతా మివ తత్కృతకవచానామపి రక్షక ఏవాయమిత్యాహ–**హ్సౌంబీజవర్మితాకారగోప్తేతి**. హ్సౌమితి బీజేన అంగన్యాసం కరన్యాసం చ యే కుర్వంతి తేషాం రక్షకః. హ్సౌంబీజైర్వర్మితః కవచిత ఆకారో యేషాం తేషాం గోప్తేత్యక్షరార్థః స్వయమపి తాదృశ ఏవేత్యాహ **హ్సౌంబీజవర్మిత** ఇతి. శంఖచక్రాదిధారణ–వద్భగవతోపి కవచధారణమావశ్యక మేవ తచ్చ హ్సౌంబీజైః క్రియత ఇతి భావః. యద్వా యస్తథా హ్సౌంబీజవర్మితస్స పురుషస్సాక్షాద్భగవానేవేతి భావః, మంత్రమూర్తేర్భగవన్మయత్వా–దితి తత్త్వమ్. (చత్వారి పదాని) ౨౨౦

శ్లో॥ హ్సౌంబీజోక్తాత్మజీవైక్యో హ్సౌంబీజార్థోపదేశకః।
హ్సౌంబీజతత్త్వహృదయో హ్సౌంబీజార్థమయాకృతిః॥ ౨౨౧

అథతద్బీజార్థమాహ–**హ్సౌంబీజే**నోక్తమాత్మజీవైక్యం బ్రహ్మజీవాభేదః యస్య స తథోక్తః. యదీయమిదం బీజం తత్త్వమస్యాదివాక్యవద్రామహంసాదిమంత్రవచ్చ జీవబ్రహ్మైక్యం బ్రూతే. తథా హి హకారో విష్ణువాచీ సకారో వాయువాచకో లక్షణయా ప్రాణవాయుభృజ్జీవవాచీ ఔపమ్యవాచీ ఔకారః ఉభయోరైక్యం లక్షణయా బోధయతి హ్సౌఇతి నిష్పన్నశ్శబ్దః అస్య చ సువిభక్తౌ సోరమి అమిపూర్వరూపే చ కృతే హ్సౌమ్ ఇతి భవతి. నన్వయమర్థః కథం జ్ఞాత ఇత్యత ఆహ–**హ్సౌంబీజార్థోపదేశక** ఇతి. అంతర్యామీ భగవానయం హృదాముమర్థముపదిష్టవానిత్యర్థః. యద్వా విష్ణుర్బ్రహ్మణేఽముమర్థ మవదత్ స శివాయేత్యేవం పరంపరయా ప్రాప్తోయమర్థః ప్రథమోపదేష్టా తు భగవానేవేతి భావః. నను భగవతాపి కథం జ్ఞాతోయమర్థ ఇత్యత ఆహ–**హ్సౌంబీజతత్త్వహృదయ** ఇతి. హ్సౌంబీజస్య తత్త్వం యాథార్థ్యం బ్రహ్మేతి యావత్. హృదయం యస్య స తథోక్తః. బ్రహ్మణా భగవతా బ్రహ్మ కథం దుర్జ్ఞయం స్యాన్న కథమపీత్యర్థః. అతస్సుజ్ఞేయ ఏవాయమర్థో భగవతేతి భావః. కించ **హ్సౌంబీజార్థమయాకృతిః** హ్సౌంబీజస్యార్థో బ్రహ్మ తన్మయ ఆకృతిర్యస్య స తథోక్తః. హయగ్రీవస్య హృదయమేవ న బ్రహ్మ కిం త్వాకృతిరపి బ్రహ్మానందమయత్వాత్తస్యా ఇతి భావః. (చత్వారి పదాని) ౨౨౧

శ్లో॥ హ్సౌంబీజలతికాభూతహీరాలింగనమంగళః।
హ్రీరామామృతసాహస్రనామపద్మస్రజాధరః॥ ౨౨౨

న కేవలం భగవత ఆకార ఏవ హ్సౌంబీజాంకురభూతః కింతు లక్ష్మ్యా అపి లక్ష్మీనారాయణయోర్ద్వయోరపి స్యాదిత్యాహ–**హ్సౌమితి**. హ్సౌమితి బీజమేవ బీజం శ్లిష్టరూపకం తస్య లతికాభూతాయాః లతాభూతాయాః హీరాయా లక్ష్మ్యా ఆలింగన రూపం

మంగళం శుభం యస్య స తథోక్తః. తాదృశలక్ష్మ్యాలింగనేనాస్మాకం మంగళకర ఇతి చ ప్రతీయతే, విద్యా శక్త్యైవ భగవానస్మాకం క్షేమం కర్తుం క్షమతే న తు కేవలం ఉ దాసీనత్వాద్బ్రహ్మణస్తస్యేతి భావః. గ్రంథసమాప్తౌ మంగళపదనిర్దేశ శ్శుభావహ ఇతి జ్ఞేయమ్.

ఇతి సమాప్తం సహస్రమ్.

ఏవం స్వకృతం నామపద్మసహస్రం కృపయా భగవతా గృహీత మిత్యాహ- **హ్రీరామేతి**. హ్రీః లజ్జా బ్రహ్మాండపురాణాదిగతవిష్ణుసహస్రనామాదిసర్వోత్తమవస్తు దర్శనాత్. స్వకృతసహస్రనామకస్యాతద్విధత్వాచ్చేతి భావః. తదుక్తేన రామేణ కవినా కృతాయాః సహస్రమేవ సాహస్రం నామాన్యేవ పద్మాని నామాని పద్మానీవేతి వా తేషాం స్రజాయా మాలాయాః ధరః ధర్తా. హ్రీణజనత్రాణస్య స్వకార్యత్వాదితి భావః.

శ్లో॥ హృద్యైతన్నామసాహస్రపాఠకప్రత్తసత్పదః।
హృత్పద్మశాశ్వతావాసతుష్టరామసమీడితః॥ ౨౨౩

అథ ఫలస్తుతిమాహ-**హృద్యేతి**. హృద్యస్య ఏతస్య నామ సాహస్రస్య నామ్నాం సహస్రస్య పాఠకేభ్యః పాఠకర్తృభ్యః పాఠకారయితృభ్యశ్చ ప్రత్తం దత్తం సత్ శాశ్వతం పదం పరమపదం యేన స తథోక్తః. అథ కవిస్స్వాభిలషితం వ్యంగ్యమర్యాదయా బ్రువాణస్స్తౌతి. **హృత్పద్మే** శాశ్వతేన స్థిరేణావాసేన భగవన్నివాసేన తుష్టేన రామేణ సమ్యగీడితః స్తుతః రామస్య హృదయే సదాపి భగవానేవం నివసత్వితి ప్రార్థనా వ్యజ్యా. ౨౨౩

ఇతి బెల్లంకొండోపనామక రామరాయకృత

శ్రీహయగ్రీవభగవద్ధకారాది సహస్రనామావళివ్యాఖ్యా

శ్రీ హయగ్రీవార్పణమస్తు

క్రోధిసంవత్సర కార్తిక కృష్ణపక్షే లిఖితేయం

దత్తా చ శ్రీ హయగ్రీవ పరబ్రహ్మణే

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

హయగ్రీవ నవరత్నస్తుతిః సవ్యాఖ్యా.

శ్లో॥ ఓఙ్కారలక్షితమహోమయసన్నఖాంశుం
నక్షత్రపూజితసహస్రదళాంఘ్రియుగ్మమ్ ।
మోదావహాదికమఠాయితగుల్ఫదేశం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౧

వ్యా. అథ రామో నామకవిః స్వాభీష్ట శ్రీ హయగ్రీవ దేవతాం నవభిః శ్లోకైః సంపద్యమానః తన్మనుగతైః ఓంకారాదిభిః షడ్వింశత్యక్షరైః చరమేణోంకారేణ చ తన్మంత్ర దేవతాయాః నఖాదికిరీటాన్తాన్యంగాని కల్పయిత్వా తాం చ కల్పనాం వ్యంగ్యమర్యాదయా భాసయన్ శ్రీ హయగ్రీవ ప్రత్యంగవర్ణనం సంక్షేపేణ విధత్తే ఓమిత్యాదిభిః-**ఓంకార** లక్షిత మహోమయ సన్నఖాంశుం ఓంకారేణ-ఓమిత్యక్షరేణ 'వర్ణాత్కార ఇతికారః, లక్షితం- లక్షణయా ప్రతిపాదితం, అనిర్దేశ్యస్య బ్రహ్మణః సాక్షా న్నిర్దేశాసంభవాదితి భావః మహః- తేజః చైతన్యమిత్యర్థః బ్రహ్మేతి యావత్, తస్య వికారాః తన్మయాః, వికారార్థే మయట్' నిర్వికారస్య బ్రహ్మణః వికారాసంభవాత్ ఉత్ప్రేక్షేయం ఓంకారలక్షిత మహోమయా ఇవ స్థితా ఇత్యర్థః సంతః-ప్రశస్తాః అప్రాకృతత్వాన్నిత్యా ఇతి వా, నఖాః అంశవః-సూర్యకిరణా ఇవ అంశుశబ్దస్య తత్రైవ రూఢత్వాత్, యస్య తం తథోక్తమ్, అంశవ ఇవేత్యుపమా. అనేన ఓంకారస్థానీయా నఖా ఇతి గమ్యతే. తథా **నక్షత్రపూజిత** సహస్రదళాంఘ్రియుగ్మం. నక్షత్రైః నిగీర్ణాతిశయోక్త్యా దేవతాకుసుమైః పూజితం-అర్చితం. యుక్తమితి యావత్. సహస్రదళయోః పద్మయోరివ అంఘ్ర్యోః చరణయోః, యుగం-ద్వయం యస్య తం తథోక్తమ్. అనేన సకారస్థానీయమంఘ్రియుగమితి సూచ్యతే. ఏవముత్తరత్రాపి మోకారాదిస్థానీయం గుల్ఫాదికమవగమ్యతే ఇతి ఊహ్యమ్. **మోదావహాది** కమఠాయిత గుల్ఫదేశం, మోదావహః- అతి సుందరత్వాత్ సంతోషకారీ ఆదికమఠాయితః = ఆదికూర్మ ఇవాచరితః గుల్ఫదేశః యస్యతం తథోక్తం ఉపమా. **లక్ష్మీహయాననం**-లక్ష్మీయుక్తం హయగ్రీవం అహం శరణం ప్రపద్యే- ప్రాప్నోమి ప్రజాయాం పితురపి మాతైవ వత్సలత రేతి న్యాయాత్ అదౌ లక్ష్మీ రేవ ప్రపత్తవ్యేతి లక్ష్మీవిశిష్టత్వ నిర్దేశః. విశేష్యస్య విశేషణజ్ఞాన మావశ్యకం తద్వద్ధయగ్రీవ ప్రపత్తే రాదా వేవ లక్ష్మీప్రపత్తిరావశ్యకీతి భావః ౧

శ్లో॥ భద్రస్మరేషుధివిలాసమనోజ్ఞజంఘం
గవ్యద్విపామలశిరోరుచిహారిజానుమ్ ।
వశ్యామరాసితకటాక్షరమార్చితోరుం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౨

వ్యా. **భద్రస్మరేషు**ధివిలాసమనోజ్ఞజంఘం, భద్రే–మంగళకరే స్మరస్య–మన్మథస్య ఇషుధిః–తూణీరః తస్యేవ విలాసః–విభ్రమః తేన మనోజ్ఞే–మనోహరే జంఘే యస్య తం తథోక్తం. **గవ్యద్విపామల**శిరోరుచిహారిజానుం గౌః–స్వర్గః గౌర్నాస్వర్గేబలీవర్దే ఇత్యభిధానమ్, తత్ర భవః గవ్యః దిగాదిత్వాద్యత్ స చాసౌ ద్విపః ఐరావతః తస్యయత్ అమలం = శ్వేతం శిరః = కుంభస్థలం తస్య రుచిం హరత ఇతి రుచిహారిణీ జానునీ యస్య తం తథోక్తం, **వశ్యామరాసిత**కటాక్షరమార్చితోరుం, వశ్యా అమరా యేషాం తే వశ్యామరాః అసితాః కటాక్షాః యస్యాః తయా రమయా అర్చితః–పూజితః అలంకృత ఇతి యావత్ ఊరుః నామ ఇతి భావః యస్య తం తథోక్తం కటాక్షలీలయైవ సర్వానింద్రాదీన్వశీకృతవతీ లక్ష్మీః యస్య వామోరు మధితిష్ఠతి తమిత్యర్థః. అనేన సర్వదేవోత్తమత్వం హయగ్రీవస్య వ్యజ్యతే. ౨

శ్లో॥ **తేజోఽంబుదాంబరవిడంబినితంబబింబం**
హర్యాశయద్యుతిభరస్పృగుదారనాభిమ్ ।
యష్టిస్ఫురన్మణిమయూఖధునీవళీకం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౩

వ్యా. **తేజః** = ద్యుతిః శారదచంద్రసంబంధీతి భావః, హయగ్రీవస్య శ్వేతదుకూలధారిత్వాదితి భావః తద్యుక్తః అంబుదః శారదచంద్రద్యుతి ప్రతిఫలిత స్వచ్ఛతరమేఘ ఇత్యర్థః స ఇవ అంబరం = దుకూలం తద్విడంబతే = అనుకరోతి ధత్తే ఇతి యావత్. తేజోఽంబుదాంబర విడంబీ నితంబ బింబః – కటిమండలం యస్య తం తేజోంబుదాంబరవిడంబినితంబబింబం తథా **హరీణాం** భేకానాం ఆశయః–నిలయః జలాశయ ఇత్యర్థః, తస్య ద్యుతిభరం స్పృశతీతి హర్యాశయ ద్యుతిభరస్పృక్ చంద్రకాంత మణిమయ జలాశయతుల్య ఇత్యర్థః. **యద్వా** హరేః = సర్పస్య ఆశయే హృదయే యః ద్యుతిభరః గర్వాతి శయః తం స్పృశతి హరతీతి యావత్ తథోక్తా సర్పతుల్యేత్యర్థః. రోమరాజిరితిభావః తయా ఉదారం. **అథవా** హరిః సర్పః అతిశయోక్త్యా రోమరాజిః తస్యాశయే గర్భే మధ్యే ఇతి యావత్ యః ద్యుతిభరః = సుషమాతిశయః తం స్పృశతీతి తథోక్తః ఉదారః నాభిః యస్యతం. తథోక్తం, **యద్వా** హరౌ ః విష్ణౌ ఆశయః చిత్తం యస్య తస్య హర్యాశయస్య విధేః ద్యుతిభరం స్పృశతీతి తత్ స్పృక్ బ్రహ్మతేజస్సంక్రాన్త ఇత్యర్థః భగవన్నాభిపద్మనికేతనత్వాద్విధేరితి భావః, స్వతశ్శ్వేతస్య నాభేః విధికాన్తిసంక్రమణేన అతిశ్వైత్యలాభాదనుగుణాలంకారః అన్యత్తుల్యమ్. తథా **యష్టి**స్ఫురన్మరణిమయూఖధునీ వళీకం. యష్టయః హారాః యష్టిర్దండే హారభేదే ఇతిరత్న మాలా. తత్ర స్ఫురతాం మణీనాం మయూఖానాం–అంశూనాం ధున్యః = లహర్యః వళీషు= భంగీత్రయే యస్య తం తథోక్తం

శేషాద్విభాషేతి బహువ్రీహేః కః, వళీనాం స్ఫుటతరత్వేన తదస్తః కాంతినదీనాం ప్రసారః సులభ ఇతి భావః. ౩

శ్లో॥ **గ్రీవాలమంశురసభాసదురోజభాగం**
వాచావిదూరరుచివత్సవిశాలవత్సమ్ ।
యక్షేశరత్నసజుగుప్సురత్నకంఠం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౪

వ్యా. **గ్రీవాయాం** = కంఠే అలం = భూషణాని మాన్త మవ్యయం తేషాం అంశు రసేన = కిరణపూరేణ భాసన్ ఉరోజభాగః = స్తనదేశః యస్య తం గ్రీవాలమంశురసభాస దురోజభాగం, కంఠాభరణరుచిః స్తనయోః ప్రసరతీత్యర్థః. **వాచావిదూరా** = వాచామగోచరా వాచేతి ఆబన్తః రుచిః యస్యాస్సా వాచావిదూరరుచిః శ్రీరితి యావత్ తస్యావత్స ఇవ వాచా విదూర రుచివత్సః శ్రీవత్సలాంఛనమితి యావత్ తద్యుక్తం విశాలంవత్సం వక్షః యస్య తం వాచావిదూర రుచివత్స విశాలవత్సం యద్వా నామైకదేశే నామగ్రహణాత్ వత్స ఇత్యనేనైవ శ్రీవత్సార్థలాభః తస్య వాచావిదూరరుచిరితి విశేషణం **యక్షేశరత్న** సజుగుప్స సురత్నకంఠం యక్షేశస్య = కుబేరస్య నిధివతేరితి భావః. రత్నేషు సజుగుప్సం సఘృణం స్వాపేక్షయా తేషాం న్యూనత్వాదితి భావః చేతన ధర్మస్య ఘృణాయాః అచేతనే రత్నే ఆరోపః. యథాహ శ్రీహర్షః :– అధారిపద్మేషు యదంఘ్రిణా ఘృణా ఇతి. రత్నం = కౌస్తుభ నామకం కంఠే యస్య తం తథోక్తమ్. ౪

శ్లో॥ **విశ్వప్రపంచరుగుదంచనచుంచుబాహుం**
షణ్ప్రత్యుపేతకృపదార్థరుగర్థచక్రమ్ ।
వేదాన్తసద్రసజహస్తగహంసశంఖం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౫

వ్యా. **విశ్వప్రపంచ** రుగుదంచన చుంచుబాహుం విశ్వస్య = సర్వస్య ప్రపంచస్య రుచాం ఉదంచనేన = ఉల్లాసనేన విత్తాః ఉదంచన చుంచవః బాహవః చత్వారః యస్య తం తథోక్తమ్. యద్బాహు రక్షిత స్సర్వోఽపి ప్రపంచః శోభావాన్భవతి తమిత్యర్థః 'తేనవిత్త ఇతి చుంచుప్రత్యయః' యద్వా. యద్బాహవః కేయూరవలయాదిభిః సర్వమపి ప్రపంచం భాసయంతి తమిత్యర్థః అథవా రుక్ ప్రీతిః తథా చ యద్బాహవః సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య స్వేషు ప్రీతిం జనయన్తి సుందరత్వాదితి భావః తథా **షణ్ప్రత్యుపేత** కృపదార్థరుగర్థ చక్రం. షేణ = షవదేన ప్రత్యుపేతం పశ్చాద్ధృతం కృ ఇతి పదం కృష్ణశబ్ద ఇతి యావత్ తస్య

అర్థః ధనం యస్య తత్ చక్రం సుదర్శనం యస్య తం తథోక్తం వహ్ను ్యజ్వల సుదర్శనధారిణమిత్యర్థః, **వేదాన్తసద్ర**సజహస్తగహంసశంఖం వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు సన్ వర్తమానః రసః శాన్తరసః జలం చ తత్ర జాయత ఇతి తజ్జః కమలమితి చ తాదృశం హస్తం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి హస్తగః హంసః= పక్షివిశేషః స ఇవ శంఖః యస్య తం తథోక్తం ఉపనిషత్కాసారగత శాంతరస జలజాతహస్త కమలగత హంసాయమాన శంఖమిత్యర్థః అనేన వేదాన్తవేద్యత్వం భగవతో గమ్యతే. ౫

శ్లో॥ మధ్వాదిదైత్యరుధిరాప్తిలసద్గదేతం
హ్యన్తర్ముఖావనసకంకణకంజహస్తమ్ ।
మేధాసుధాంబుధిజఫేనవిశోభనోష్ఠం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౬

వ్యా. మధుః ఆదిః యేషాం తేషాం **మధ్వాదీనాం** దైత్యానాం కైటభాదీనాం రాక్షసానాం సంబంధినః రుధిరస్య ఆప్త్యా = ప్రాప్త్యాహేతునా లసంత్యా = అతిశయేన స్ఫురంత్యా గదయా = కౌమోదక్యా ఇతం ప్రాప్తం సేవితమితి యావత్. అరాతి గణశోణిత కర్దమితగదాధారిణమిత్యర్థః, మధ్వాదిదైత్య రుధిరాప్తలసద్గదేతం. తథా హిః ప్రసిద్ధో అన్తర్ముఖావన సకంకణ కంజహస్తం **అన్తర్ముఖాః** = ప్రత్యఙ్నిష్ఠాః హృదయే భగవంతం ధ్యాయంతో వా తేషాం అననే = రక్షణే విషయే సకంకణం ధృతకంకణం కంజమివహస్తః యస్య తం తథోక్తం. అన్తర్ముఖానామహమితి ధృతదీక్షాబంధ ఇవసమణివలయః తస్య హస్తః భాతీతిభావః. శంఖచక్రగదా ధారిహస్తత్రయం ఏకస్తు అభయదానోద్యత ఇతి తత్త్వం. **మేధాసుధాం**బుధిజఫేన విశోభనోష్ఠం మేధైవ సుధా తస్యా అంబుధౌ భగవద్రూపే ఇతి భావః. జేన = జాతేన, ఫేనేన = డిండీరేణ, విశోభనః = విశేష శుభః ఓష్ఠః = అధరః యస్య తం తథోక్తమ్.

శ్లో॥ ధాన్తర్వనస్ఫురితకుందవిభేదదన్తం
ప్రస్నీతవాగమృత కీర్తి పటీరసాలమ్ ।
జ్ఞాన్తర్వనీసురభిత శ్రుతిలోలనాసం
లక్ష్మీహయానన మహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౭

వ్యా. **ధాన్తర్వనస్ఫురితకుందవిభేదదన్తం.** ధా = బుద్ధిః గ్రహణధారణ క్షమా ప్రజ్ఞేతి యావత్ సైవ స్త్రీ తస్యా అన్తర్వనే = ఉద్యానవనే స్ఫురితాః వికసితాః కుందా ఇవ మాఘ్యకుసుమానీవ స్థితాః విభేదాః అభేదాః ఏకాకారేణ ప్రతీయమానా ఇత్యర్థః. రంధ్రరాహిత్యాదితి భావః దన్తాః యస్య తం తథోక్తం. **ప్రస్నీతవా**గమృత కీర్తి పటీరసాలం,

ప్రస్నీతస్య = సమృద్ధస్య వాగమృతస్య సంబంధినీ కీర్తిపటీవ యశః పతాకేవ రసాలా = జిహ్వా యస్య తం తథోక్తం. రసాలా మార్జికా దూర్వా జిహ్వా ఇతి రత్నమాలా. భగవద్వదనసదనస్య అనితర సాధారణస్య వాగమృతస్య సార్వభౌమా యితస్య కీర్తిపతాకేవ తజ్జిహ్వా భాతీత్యర్థః. **జ్ఞాంతర్వనీ** సురభితశ్రుతిలోలనాసం జానన్తీతిజ్ఞాః విద్వాంసః తేషాం అన్తః = మన ఏవ వనీ = అల్పవనం సురభితా యాభిస్తాభిః శ్రుతిభిః నిశ్వాస రూపాదిభిః లోలా = చంచలా నాసా యస్య తం = తథోక్తం. అనేన శ్రుతీనాం పుష్పత్వం గమ్యతే. ౭

శ్లో॥ ప్రజ్ఞానసింధుకచరాప్తదరశ్రుతీంద్రం
యజ్ఞాశనావనచణారుణనేత్రయుగ్మమ్ ।
ఛద్మాతిగామృతమయూఖవిశాలఫాలం
లక్ష్మీహయానన మహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౮

వ్యా. **ప్రజ్ఞాన** సింధుకచరాప్తదరశ్రుతీంద్రం ప్రజ్ఞాన సింధుః = చైతన్య సాగరః జ్ఞాన ఘన ఇతి యావత్, కచరాప్త దరశ్రుతిః కచరేణ = జలచరేణ మకరేణేతి యావత్ కుండలాయితే నేతి భావః ఆప్తే = ప్రాప్తే దరౌశంఖావివ శ్రుతీ శ్రోత్రే యస్య తం తథోక్తం. ఇంద్రః = పరమేశ్వరః త్రయాణాం విశేషణసమాసః తం తథోక్తం. అత్ర సింధౌ ప్రళయసాగరే కచరేణ = మత్స్యావతారేణ ఆప్తా= ఆనీతాః దరశ్రుతయః = సోమకాసురాత్ భీతియుక్తాః వేదాః తాసాం ఇంద్రం ఈశ్వరం శ్రుతి పరిబృఢం శ్రుతి రక్షకం చేతి భావః ఇతి ప్రతీయతే. **యజ్ఞాశనా**వనచణారుణ పద్మనేత్రం యజ్ఞాశనానాం = దేవానాం ఇంద్రాదీనాం అవనేన= రక్షణేన విత్తే = అవనచణే తేన విత్త ఇతి చణప్, అరుణే = మహాపురుషత్వాద్రక్తరేఖాశాలినీ పద్మే ఇవ నేత్రే యస్య తం తథోక్తమ్. అరుణేత్యనేన హయగ్రీవస్య నేత్రే మనాగ్రక్తే సతి దేవద్రోహిణః రాక్షసాభీతాః వలాయన్త ఇతి ధ్వన్యతే, అత ఏవ దేవరక్షాచణతా ప్రోక్తా సంగచ్ఛతే, **ఛద్మాతి**గామృతమయూఖ విశాలఫాలం ఛద్మాతిగః నిష్కపటః నిష్కళంక ఇతి యావత్, అమృత మయూఖః = చంద్రః. స ఇవ విశాలం ఫాలం = లలాటస్థలం యస్య తం తథోక్తం కళంకే తు చంద్ర స్సంకుచిత ఇవ వర్తతే అతో న తస్య హయగ్రీవ-వదనౌపమ్యం ఘటత ఇతి కృత్వా ఛద్మాతిగేత్యుక్తమ్. ౮

శ్లో॥ స్వాధీనపద్మమధుమత్తవిశేషమౌళిం
హార్దస్ఫురద్భృగణకైతవరత్నకూటమ్ ।
ఓంకారపంజరవిహారహరిప్రకాశం
లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే ॥ ౯

వ్యా. **స్వాధీనే** = చంద్రమేఘాది ప్రయుక్తసంకోచాద్య భావాదాత్మాధీనవికాసే

ఇత్యర్థః. చక్రహంసాదిస్వామ్యంతరాభావాదాత్మాధీన ఇతివా పూర్వార్థేస్వపదం పద్మవాచి ఇదానీన్తు భృంగవాచీతివివేకః. పద్మేవర్తమానేన మధునా = మకరందేన తత్పానేనేతి భావః. హేతునా మత్తః విశేషకమ్ = చిత్రకం తదివ అళిః = భ్రమరః యస్య తం స్వాధీనపద్మమిదం తన్మధుమత్తో ద్విరే ఫశ్చాయమిత్యర్థః అత్ర ముఖ సౌందర్యయోరుపమేయయోరగ్రహణే పదమ్మమధునోరుపమానయో గ్రహణా దతిశయో క్తిః, అళిరివ విశేషకమిత్యనుక్త్వావైపరీత్య నిర్దేశాత్ప్రతీపం, **హార్దేన** స్నేహేన హయగ్రీవస్య చంద్రమండలగతత్వాత్ నక్షత్రాణాం చ చంద్రప్రియాత్వాదితిభావః స్ఫురతో భగణస్య నక్షత్రపూగస్య కైతవేన మిషేణ రత్నకూటః మణికిరీటం యస్యతం తథోక్తం భగవతి స్నేహేన సన్నిహితః తారాగణ ఇవ కూటో భాతీత్యర్థః. అత్ర రత్నకూటకైతవేన భగణో భాతీత్యనుక్త్వా వైపరీత్యనిర్దేశాత్ ప్రతీపభేదః యద్వా హార్దస్ఫురద్భగణకైతవరత్నకూటః మిథ్యాకిరీటం యస్య తం అస్య కిరీటప్రథా మిథ్యేవ కింతు తాత్కాలికచంద్రబింబమేవేదం అథవా సుమేరుశిఖరమేవేదం కథ మన్యథా అస్మిన్ సానురాగం భగణః స్ఫురేదితి భావః. మేరుశిఖరచారిత్వాద్భానాం తత్ర హార్దమితి జ్ఞేయం. మణిగణస్థానేభగణనిర్దేశాత్ అతిశయోక్తిశ్చ వ్యజ్యతే, తథా **ఓంకారే ఏవ**పంజరే విహారో యస్య తం అత ఏవ హరిర్విష్ణుః కీరశ్చ ఇతి ప్రకాశః ప్రథాయస్యతం ఓంకారపంజరవిహారహరిప్రకాశః ఏవంవిధ లక్ష్మీహయాననమహం శరణం ప్రపద్యే. ౯

ఇతి బెల్లంకొండ రామకవి కృతిషు

శ్రీహయగ్రీవ నవరత్నస్తుతిః

శాలివాహన శకే, 1825 తమే క్రోధి
నిజజ్యేష్ఠ శుద్ధ 14 దినే కృతా
శ్రీహయగ్రీవార్పణమస్తు.